

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANA BİLİM DALI
COĞRAFYA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Ömer Faruk DAĞ

ŞANLIURFA-2020

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANA BİLİM DALI

COĞRAFYA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİK
ÖNEMİ**

Ömer Faruk DAĞ

Danışman

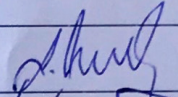
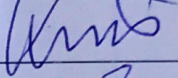
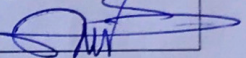
Prof. Dr. Sedat BENEK

ŞANLIURFA-2020

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Coğrafya Anabilim Dalı 175225015 numaralı Ömer Faruk DAĞ'ın hazırladığı ““Mezopotamya Coğrafyası ve Jeopolitik Önemi” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 21/01/2020 tarihinde, saat 13.30’da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

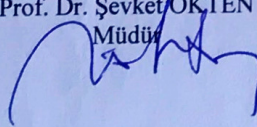
21.01/2020

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Sedat BENEK	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Sabri KARADOĞAN	Kabul	
Üye	Prof.Dr. Necmettin ELMASTAŞ	Kabul	

Bu tezin Coğrafya Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

25.01/2020

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek ☒ Almıştır ☐ Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Ömer Faruk DAĞ
Öğrenci Numarası: 175225015
Enstitü Anabilim Dalı: Coğrafya Ana Bilim Dalı
Programı: Coğrafya
Başlık (Türkçe): Mezopotamya Coğrafyası ve Jeopolitik Önemi
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen **Yüksek Lisans Tez** çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **249** sayfalık kısmına ilişkin, 22/06/2020 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı **% 14** 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

24/06/2020
Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 24/06/2020

.....
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

(İmza)
Prof. Dr. Sedat BENER
Coğrafya Bölüm Başkanı

ÖZET

MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİK ÖNEMİ

DAĞ, Ömer Faruk

Yüksek Lisans Tezi

Coğrafya Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sedat BENEK

Ocak, 2020, 233 sayfa

Mezopotamya Coğrafyası, tarihsel süreç içerisinde Sümer, Akad, Part, Asur, Babil, Mitanni, Guti, Elam, Med ve Pers gibi dünya uygarlık tarihinin öncü medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu medeniyetler Mezopotamya Coğrafyası'nda ilk savaş arabalarının, ilk yelkenli geminin, ilk gözlemevinin, ilk dini mabetlerin, ilk tarımın, ilk köylerin, ilk şehirlerin, ilk devletlerin, ilk imparatorlukların, ilk ticaretin ve ilk hukuk kurallarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarihte bu kadar önemli gelişmelerin yaşandığı Mezopotamya Coğrafyası, günümüzde ise, savaşların ve iç çatışmaların eksilmediği, küresel ve bölgesel aktörlerin jeopolitik ekseninde mücadele alanına dönüştüğü bir bölge haline gelmiştir. Bu çerçeveden hareketle bu çalışmanın amacı; Mezopotamya Coğrafyası'nda dönüşen bu evrimsel sürecin tarihsel, toplumsal ve politik arka planına ışık tutarak onun jeopolitik önemini ortaya koymak ve tartışmalı olan Mezopotamya Coğrafyası'nın sınırlarını bilimsel temele dayandırılarak coğrafi bir perspektifte belirlemektir.

Bu çalışmada, Arcgis, Google Earth ve Global Mapper gibi programları sıklıkla kullanılarak haritalar üretilmiştir. Araştırmada elde edilen veri ve bulgular, Coğrafya biliminin temel prensipleri olan ilişki kurma, nedensellik, karşılaştırma ve dağılış ilkeleri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, jeopolitik kuramlara da eleştirel bir okuma yapan bu çalışma, hem tarihsel arka planın derinliğini hem de sahip olduğu yeraltı ve yerüstü kaynaklarını dikkate alarak Mezopotamya Coğrafyası yeniden konumlandırmaya çalışmıştır. Çalışma

kapsamında elde edilen veri ve bulgulardan hareketle bu bölgenin “Kenar Kuşağın Kalbi” konumunda olduğu kanaatine varılmıştır.

Sonuç itibariyle bu çalışma, hem Mezopotamya Coğrafyası’nın sahip olduğu beşeri ve fiziki özelliklerini hem de bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemini ortaya koyarak sınırlarının yeniden ele alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Böylelikle, bu çalışma, bir taraftan bölgenin matematik ve özel konumunu, diğer taraftan da bölgedeki “su” ve “petrol” gibi doğal kaynakların varlığı sebebiyle insanlık tarihinin hemen her evresinde önemini koruduğunu ortaya koymaktadır. Zira Mezopotamya Coğrafyası, jeopolitik ve stratejik önemi nedeniyle yerel, bölgesel ve küresel aktörler muktedir olmaya aday tüm egemen güçler açısından, vazgeçilmez bir coğrafya olduğu vurgulanmaktadır. Bu coğrafyanın sahip olduğu tarihsel, politik, inançsal arka plan nedeniyle önümüzdeki süreçte de tüm dünyada üzerinde en çok tartışılacak başat coğrafyalardan biri olacağı ön görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya Coğrafyası, Jeopolitik, Jeostratejik, Coğrafi Sınır, Dicle Nehri, Fırat Nehri.

ABSTRACT

THE GEOGRAPHY OF MESOPOTAMIA AND ITS GEOPOLITICAL IMPORTANCE

DAĞ, Ömer Faruk

Master's Thesis

Geography Department

Advisor: Prof. Dr. Sedat BENEK

January, 2020, 233 pages

The geography of Mesopotamia has hosted the leading civilizations of world civilization during the course of history such as Sumer, Akad, Part, Assyrian, Babylon, Mitanni, Guti, Elam, Med, and Persian. These civilizations led to the appearance of the first chariots, the first sailing ship, the first observatory, the first religious shrines, the first agriculture, the first villages, the first cities, the first states, the first empires, the first trade and the rules of law in the geography of Mesopotamia. The geography of Mesopotamia, where such significant developments took place in history, has become a region where wars and internal conflicts have not diminished and global and regional actors have turned into a field of struggle on the geopolitical axis. In this context, the aim of this study is to reveal the geopolitical significance of this controversial Mesopotamian Geography, by shedding light on the historical, social, and political background of this evolutionary process transformed in the geography of Mesopotamian, and to determine the boundaries of the controversial geography of Mesopotamian in a geographical perspective.

In this study, maps were produced using programs such as ArcGIS, Google Earth, and Global Mapper frequently. The data and findings obtained in the research have been tried to be revealed within the framework of the principles of relationship building, causality, comparison, and distribution, which are the basic principles of Geography science. In addition, this study, which makes a critical reading to geopolitical theories, tried to reposition geography of Mesopotamia, taking into account both the depth of the historical background and the underground and surface

resources it has. Based on the data and findings obtained within the scope of the study, it was concluded that this region is the “Heart of the Edge Generation”.

As a result, this study underlines that the human and physical characteristics of the geography Mesopotamia and the geopolitical and geostrategic importance of the region should be reconsidered. Thus, this study reveals that it preserves its importance in almost every stage of human history due to the presence of natural resources such as “water” and “oil” in the region, on the one hand, and the region's mathematics and private status. Because, it is emphasized that the geography of Mesopotamia is an indispensable geography for all the sovereign powers that will be able to be local, regional and global actors due to its geopolitical and strategic importance. Due to the historical, political, and religious background of this geography, it is predicted that it will be one of the most dominant geographies in the world in the coming period.

Keywords: Mesopotamia Geography, Geopolitics, Geostrategic, Geographical Boundary, Tigris River, Euphrates River.

MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİK ÖNEMİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORİJİNALLIK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
TABLOLAR LİSTESİ	XIII
ŞEKİLLER LİSTESİ	XIV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA VE ARAŞTIRMA ALANI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	5
1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	7
1.3. MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI VE SINIRLARI	8
1.4. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	18
1.4.1.Kavramsal Çerçeve	18
1.4.2.Tarihsel Arka Planıyla Jeopolitik	20

1.4.3. Jeopolitik Teoriler	29
1.4.3.1. Deniz Hâkimiyet Teorisi	29
1.4.3.2. Kara Hâkimiyet Teorisi	32
1.2.3.3. Organik Devlet Teorisi	34
1.4.3.4. Kenar Kuşak Hâkimiyet Teorisi	36
1.4.3.5. Hava Hâkimiyet Teorisi	38
1.4.3.6. Jeokültürel Açidan ‘Medeniyetler Çatışması Teorisi’	40
1.4.3.7. Atlantik’in Avrasya Üzerindeki Jeopolitik Hedefi Büyük Satranç Tahtası Teorisi	44
1.4.3.8.Dünya Sistemi Teorisi	54
1.4.3.9.Tarihin Sonu Teorisi	58
1.4.3.10. Atlantik Kuşatmasından Kurtulmanın ve Düne Dönüşün Rus Formülasyonu “Avrasyacı Yaklaşım”	62
1.4.3.11. Yeni Domino Taşları Teorisi	67
1.5.JEOPOLİTİK VE SİYASİ COĞRAFYA	69
1.6. JEOPOLİTİK VE JEOKÜLTÜR	70
1.7. JEOPOLİTİĞİN UNSURLARI	75

İKİNCİ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI'NIN DOĞAL, BEŞERİ VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

2.1. MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI'NIN DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ	78
2.1.1. Çalışma Alanı ve Yakın Çevresinin Jeoloji Özellikleri	78
2.1.2. Jeomorfolojik Özellikleri	83
2.1.3. İklim Özellikleri	87
2.1.4. Hidrografya Özellikleri	89
2.1.4.1. Fırat Nehri	89
2.1.4.2.Dicle Nehri	90
2.1.5. Bitki Örtüsü	105
2.1.6. Toprak Özellikleri	107

2.2.MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI'NIN BEŞERİ VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ	112
2.2.1. Araştırma Sahasının Tarihi	112
2.2.2. Yerleşme Özellikleri	129
2.2.3. Nüfus Özellikleri	133
2.2.3.1. Etnik Yapı	133
2.2.3.2. Göç	138
2.2.3.3. İnanç	140
2.2.4. Ekonomik Yapısı	143
2.2.4.1. Tarım ve Hayvancılık	143
2.2.4.2.Sanayi	146
2.2.4.3. Hizmetler	148
2.2.4.3.1.Ulaşım ve Ticaret	148
2.2.4.3.2. Turizm	152
2.2.5. Enerji Kaynakları	157

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA ALANININ ANALİZİ VE ARAŞTIRMANIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

3.1.TEORİLER VE ÖZELLİKLER BAKIMINDAN MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI'NIN JEOPOLİTİK AÇIDAN ANALİZİ	170
3.2. GENEL DEĞERLENDİRME	197
SONUÇ	209
KAYNAKÇA	211

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

AKP: Adalet Kalkın Partisi

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BP: British Petroleum

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

ÇEV: Çeviren

DDKO: Devrimci Doğu Kültür Ocakları

DP: Demokrat Parti

ED: Editör

GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi

GD: Güneydoğu

IKBY: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi

İŞİD: Irak Şam İslam Devleti

KB: Kuzeybatı

Km²: Kilometre Kare

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

PKK: Kürdistan İşçi Partisi/Partiya Karkerên Kurdistanê

SDG: Suriye Demokratik Güçleri

SETA: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

SMO: Suriye Milli Ordusu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

ŞEYL: Kaya Gazi

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

Varşova Paktı: SSCB Tarafından NATO'ya Karşı Kurulmuş Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Örgütü

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Dicle ve Fırat Nehirlerinin Yıllık Taşıdığı Oldukları Su Miktarı	92
Tablo 2: Fırat – Dicle'nin Özellikleri	92
Tablo 3 : Dünyadaki Tatlı Suyun Dağılımı	94
Tablo 4: Sınıraşan Suların Kullanımı Noktasında Temel Doktrinler	96
Tablo 5: Mezopotamya Coğrafyası Barajları	99
Tablo 6: Bereketli Hilal ve Diğer Medeniyetlerin Tarihsel Karşılaştırılması	113
Tablo 7: Bereketli Hilal'de “hayvan/bitki yönetimi” ile “evcilleştirme”nin başlangıcı ve yayılımı	114
Tablo 8: Suriye İç Savaşı Sonrası Ülke İçine ve Dışında Göç Edenlerin Oranı	136
Tablo 9: 2015 Yılı Dünya Enerji Yakıt Tüketiminin Dağılışı	158
Tablo 10: Petrolde Elde Edilen Ürünler	159
Tablo 11: 2013 Yılı/ Bölgeler İtibariyle Rezerv Miktarı	162
Tablo 12: İspatlanmış Petrol Rezervleri	163
Tablo 13: En Çok Günlük Petrol Üretimi Yapan 10 Ülke	163
Tablo 14: Petrol Rezerv Miktarlarına Göre Mezopotamya ve Yakın Çevresi	164

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Mümbit Hilal Haritası	11
Şekil 2: Mezopotamya ve Yakın Çevresi Haritası	12
Şekil 3: Dicle ve Fırat Havzası Haritası	15
Şekil 4: Mezopotamya Bölgesinin Lokasyon Haritası	17
Şekil 5: Kanallar ve Boğazlar	31
Şekil 6: Mackinder'in Kalp Sahası	33
Şekil 7: Kenar Kuşak Bölgesi	37
Şekil 8: Avrasya Satranç Tahtası Alanı	46
Şekil 9: Avrasya Kıtası'nın Yoğun Nüfuslu Bölgeleri	51
Şekil 10: Mezopotamya Coğrafyası'nın Jeoloji Haritası	79
Şekil 11: Mezopotamya ve Çevresinin Jeolojik Bölgeler Haritası	80
Şekil 12: Mezopotamya ve Yakın Çevresinin Fiziki Haritası	87
Şekil 13: Küresel Olarak Fiziksel ve Ekonomik Su Kıtlığı Bölgeleri	93
Şekil 14: Yerküre'nin Kurak ve Nemli İklim Bölgeleri ve Çölleşmeye Eğilimleri	94
Şekil 15: Karun 3 Barajı	102
Şekil 16: Tabqa Barajı	103
Şekil 17: Atatürk Barajı	103
Şekil 18: Dukan Barajı	104
Şekil 19: Irak Toprak Haritası	109
Şekil 20: Suriye Toprak Haritası	110
Şekil 21: Mezopotamya Coğrafyası Prehistorik Dönem Yerleşmeleri Haritası	116
Şekil 22: Çayönü'nde Yuvarlak Kulübeli Yapılar	117
Şekil 23: Çayönü'nde Hayvan Kemiklerinden Elde Edilmiş Olta ve Silahla	118
Şekil 24: Çayönü'nde Kilden Yapılmış Kaplar	118
Şekil 25: Çayönü Yerleşmesi Süs Eşyaları	119
Şekil 26: Göbeklitepe	120
Şekil 27: Mari Antik Kenti	123
Şekil 28: Ünlü İhtar Kapısı (Bergama Müzesi)	126
Şekil 29: Kanatlı Aslan Heykeli (Bergama Müzesi)	126
Şekil 30: Belkıs Zeugma Antik Kenti	126
Şekil 31: Belhi'nin Mezopotamya Haritası	128

Şekil 32: Mezopotamya'da Prehistorik Dönem ve İlk Çağ yerleşmeleri Haritası	130
Şekil 33: Mezopotamya Coğrafyası'nın Stratejik Şehirler Haritası	131
Şekil 34: Suriye Etnik ve İnançsal Dağılışı	133
Şekil 35: Suriye İç savaşı Sonrası Yaşanan Göçün Akım Yönü ve Miktar	135
Şekil 36: Irak 2015 Yılı Etnik, Mezhepsel ve Dini Grupları	137
Şekil 37: İran Etnik Dağılışı	138
Şekil 38: 2018 Yılı Suriye Tarım Arazilerinin Dağılışı	145
Şekil 39: Modern İpek Yolu Projesinin Muhtemel Güzergâhları	150
Şekil 40: Şanlıurfa Balıklıgöl	153
Şekil 41: Hz. Ali'nin Kabri	153
Şekil 42: Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri	154
Şekil 43: Nemrut Dağı (Adıyaman)	154
Şekil 44: Hakkâri Cennet - Cehennem Vadisi	155
Şekil 45: Siirt Botan Vadisi Milli Parkı	155
Şekil 46: İran Chogha Zanbil Zigguratı	156
Şekil 47: 2017 Yılı Bölgelere Göre Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri	162
Şekil 48: İran Petrol ve Gaz Sahaları	165
Şekil 49: Irak Petrol Sahaları ve Rafinerileri Haritası	166
Şekil 50: Suriye Petrol Sahaları	167
Şekil 51: Mezopotamya Petrol Kuyuları Haritası	168
Şekil 52: 2020 Yılı Suriye Genel Durumu	185
Şekil 53: İran'ın Hassas Bölgeler Haritası	194

GİRİŞ

“Bizim uygarlığımız belki binlerce yıl sonra yaşayan insanlara da geçecek. Bizim attığımız temeller üzerine yenilerini koyacaklardır. Ah! Onlar da bizi hatırlayıp bıraktığımız kültür mirası için teşekkür edebilseler”¹

Ludingira

Mezopotamya Coğrafyası, dünya tarihi içerisinde insanoğlunun **kimlik kodlarını** bünyesinde barındıran ve günümüzün toplumsal normlarının temellerinin atıldığı ender coğrafyaların başında gelmektedir. Bölge, dönemler itibariyle farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bunlar: ‘*Subartu*’, *Beynel Nehreyn*, ‘*Beth Nehreyn*, ‘*Aden Cenneti*’ ve ‘*Cezire*’ gibi isimlerdir. Ancak bölge için kullanılan en yaygın tabir Mezopotamya’dır. Bölgenin sınırları kuzeyde Güneydoğu Toroslara, doğuda Dicle Nehri Havza’sının doğusundaki su bölümü çizgisine, batıda Aşağı Fırat Havza’sının batısındaki su bölümü çizgisine ve güneyde ise Dicle ve Fırat nehirlerinin döküldüğü Basra Körfezi’ne uzanır.

Bölge, doğal ortam özellikleri bakımından insanoğlunun yaşamını idame ettirebilmesi için optimum koşullara sahip olmasından dolayı insanlık tarihi için önemli olan prehistorik yerleşmeler, burada ortaya çıkmıştır. **Suriye’de** Tel Mureybit, *Abu Hureyra* **Irak’ta** *Yorgan Tepe*, *Jarmo* **Türkiye’de** *Göbekli Tepe*, *Çemi Hallan*, *Nevali Çori*, *Çayönü* ve *Kortik Tepe*, **İran’da** ise *Ganj Dareh*, *Ali Kosh*, *Zerribar* ve *Shanidar* gibi ilk yerleşmeler bunun örnekleridir. Mezopotamya prehistorik yerleşmelerin yanı sıra, İlkçağ’da **Sumer, Akad, Asur, Babil, Med ve Pers** gibi dünya uygarlık tarihinin öncü medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Mezopotamya merkezli medeniyetler, insanlık tarihi için kilit öneme sahip katkılarıyla, medeniyet tarihinin şekillenmesinde büyük katkıda bulunmuştur. İlk

¹ Muazzez İlmiye Çığ, *Sumerli Ludingira Geçmişe Dönük Bilim Kurgu* (İstanbul: Kask Yayınları, 2007), 13.

savaş arabaları, ilk yelkenli gemi,² ilk gözlemevi, ilk dini mabetler, ilk tarım, ilk köyler, ilk şehirler, ilk devletler, ilk imparatorluklar, ilk ticaret, ilk hukuk kuralları ve birçok ilkin ortaya çıktığı merkez konumundadır. Bugüne özgü ileri bilimsel seviye, toplumsal kurallar, mimari yapılar, üretim yelpazesi, iş bölümü hiyerarşisi ve daha birçok unsurun arka planı Mezopotamya gerçekliğinde yatmaktadır.

Bölge hem geçmişte hem de günümüzde yaşanmış ve yaşanan gelişmelerle ön plana çıkmaktadır. Mezopotamya Coğrafyası, sahip olduğu zengin doğal kaynakları, heterojen toplumsal yapısı ve jeokültürel derinliğiyle (inanç) büyük bir bölgedir. Mezopotamya Coğrafyası'nın, coğrafi konumu, sahip olduğu yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, onu dünya tarihinin en büyük hegemon güçlerinin mücadele arenası haline getirmiştir.

Mezopotamya, **Levant, Arabistan ve Anadolu** coğrafyalarının kesişim noktasındadır. **Afrika, Asya ve Avrupa** arasında önemli bir güzergâh koridoru olma özelliğini taşımaktadır. Bölge, tarihi **İpek Yolu, Baharat Yolu ve Kral Yolu** gibi önemli ticaret yolları üzerinde olması nedeniyle döneminin merkezi bölgesi olmuştur. Mezopotamya, ticaret ağları yoluyla ve lojistik bağlantının kurulmasıyla İç Asya, Orta Asya, Afrika ve Arabistan'ı da bir etkileşim içerisinde kendi bünyesine katmıştır.”³ “Mezopotamya, batıda Anadolu ve Akdeniz’e, doğuda ise İran’a ve Hindistan’a bağlı yoğun bir ticaret ağının merkezi olarak ortaya çıkmıştır.”⁴ Ayrıca Mezopotamya Coğrafyası coğrafi konumu nedeniyle bölgesel bir merkez olduğu gibi aynı zamanda etnik bağlamda da **Sami, Hint-Avrupa ve Ural-Altay dil ailesine mensup halklar** arasında bir geçiş bölgesidir.

Mezopotamya'yı Ortadoğu milletlerinin uğrak yeri kılan, birçok buluşun ortaya çıkmasını sağlayan “su” yakın yüzyılımızın en büyük problemlerinin başında gelmektedir. Su, tarihin her döneminde jeopolitik unsurların başında gelmiş ve bazı coğrafyalarda suyu kirletmenin cezası ölüm bile olmuştur. Bir taraftan zenginlikle eş

²**Yelkenli Gemi:** Mezopotamyalılar çeşitli tekneler inşa ettiler. En eski tekneleri bir sepet gibi şekillendirilmiş ve sazlardan yapılmış ve hayvan derileri ile kaplanmış. Teknenin ortasında bir gemi direği ve yelken vardı, bu da onu belki de dünyanın ilk yelkenli teknesi yapıyordu. Samuel Noah Kramer, *History Begins at Sumer* (Pennsylvania, The University of Press Pennsylvania, 1981), 4.

³Andre G. Frank & B.K. Gills, *Dünya Sistemi*, (Ankara: İmge Kitapevi, 2003) aktaran; Emre Baysoy, “Dünya Sistemi ve Küreselleşme” *Küreselleşme Dergisi*, (2009): 4.

⁴Andre G. Frank & B.K. Gills, *Dünya Sistemi*, Aktaran; Baysoy, “Dünya Sistemi ve Küreselleşme”,3.

değer tutulan su, aynı zamanda şehirlerin planlamasından tarım ürün çeşitliliğine, meydana gelen göçlere ve savaşlara varan birçok durumu belirleyen temel olgu olmaktadır. Medeniyetler suyla hayat bulmuş ve su medeniyetleri ortaya çıkarmıştır. Dicle ve Fırat gibi büyük öneme sahip *Nil, İndus, Yangtze, Ganj* gibi nehirlerin çeperinde de, aynı nedenden dolayı dünyanın en eski medeniyetleri ortaya çıktı. Dicle ve Fırat nehirleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de bölgesel ölçekte önemini korumaktadır. Çünkü temiz tatlı su kaynakları Arz'a eşit bir şekilde dağılmamıştır. Bilindiği üzere dünya'daki suların %97'si deniz ve okyanuslardaki tuzlu sular, geri kalan %3'lük kısmı ise tatlı sulardan oluşturmaktadır. Bu % 3'lük suların %2'sini dağlardaki ve Kutuplardaki buzullar oluşturur. Bu oranlar doğrultusunda yaklaşık olarak sadece %1'lik su miktarı kullanım için elverişlidir. Küresel ısınmaya bağlı olarak kurak ve yarı kurak bölgelerde sıcaklıklar daha da artmaktadır. Yeryüzünde küresel ısınmadan en fazla müzdarip olan bölgelerin başında Ortadoğu gelmektedir. Bu nedenle su büyük bir önem taşımaktadır. Bu duruma bağlı olarak bölge akarsuları her geçen gün daha da önem kazanmaktadır. Bu eksenle Mezopotamya yakın bir gelecekte zengin su kaynaklarıyla daha da fazla ön plana çıkacaktır. Bu nedenledir ki su araştırmanın önemli nesnesidir. Böylelikle bölgenin jeopolitik öneminin ortaya konulabilmesi için, su potansiyelinin ortaya konulması gereklidir.

Aynı şekilde doğada eşit bir şekilde dağılmamış olan bir diğer kaynak ise **“petrol”**dur. Bu eşitsiz dağılım, çeşitli büyük sorunlara ve mücadelelere yol açmaktadır. Bu sorunların başında ise, devletlerin artan enerji ihtiyacını karşılamak için petrole olan bağımlılıkları yatmaktadır. Bu temelde petrol havzaları ve taşıma yolları her geçen gün daha da önemi artmaktadır. Bu sebeple zengin petrol rezervleriyle Mezopotamya Coğrafyası stratejik bir öneme sahiptir. Çünkü bölge, İran, Irak ve Suriye olmak üzere yaklaşık olarak totalde **300 milyar varil** petrol rezervine sahiptir. Dünya petrol rezervlerinin ise **%20'ye yakın** bir oranla **1/5'ine**, Ortadoğu petrollerinin de yaklaşık olarak 1/2'sine sahiptir.

Mezopotamya Coğrafyası, doğal kaynaklarının yanı sıra inançsal açıdan da büyük bir coğrafyadır. Mezopotamya özellikle semavi dinler için büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü **Hız. Nuh, Hız Zülkif, Hız Elyesa, Hız İbrahim, Hız Eyyüb, Hız Şuayip ve Hız. Yunus** gibi üç semavi din için kutsal sayılan peygamberlerin ortaya

çıkıldığı merkez konumundadır. Aynı zamanda bölge, üç semavi dinin en yoğun etkileşim içerisinde olduğu coğrafyaların başında gelmektedir. Bu özellikler aynı zamanda Mezopotamya Coğrafyası'nın jeokültürel dinamiklerini de ortaya koymaktadır. Aleksandr Dugin' in “*Kutsal yerler boş bırakılamaz*”⁵ sözü bu coğrafyanın jeopolitik gerçekliğinin veciz ifadesidir. Bu nedenledir ki bölge, tarihin her döneminde milletler için kutsal olmuştur.

Netice itibariyle bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Jeopolitik kavramı ve tarihsel arka planı, yakın yüzyılda ileri sürülen teoriler, etimolojik, tarihsel ve coğrafi bir yaklaşımla araştırma alanının sınırları incelenmiştir. İkinci bölümde ise bölgenin doğal, beşeri ve ekonomik özellikleri ele alınmıştır. Son bölümde ise araştırma sahası, jeopolitik teorilerle ilişkilendirilerek amaca uygun bir şekilde değerlendirmeye çalışılmıştır.

⁵Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği- Avrasyacı Yaklaşım*, çev. Vügar İmanov (İstanbul: Küre Yayınları, 2003), 11.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA VE ARAŞTIRMA ALANI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Mezopotamya Coğrafyası, tarihin her döneminde sahip olduğu yer altı ve yerüstü zengin kaynakları nedeniyle önemini korumuştur. Bu gibi jeopolitik önemi derin olan bir coğrafyanın, bütünsel bir bakış açısıyla irdelenmesi ve dünya konjonktüründeki öneminin ortaya konulması gerekmektedir. Çünkü günümüz Ortadoğu'sunda gerçekleşen olaylar zincirini anlamamanın yolu, Ortadoğu'nun bir minyatürü olan Mezopotamya Coğrafyası'nı anlamakla mümkündür.

Bu çalışmayla Suriye iç savaşını, İran ve Irak'ın sosyo-politik durumunu, ABD'nin Irak işgalini, bölge petrolünün küresel ölçekteki önemini, Dicle ve Fırat'ın bölgesel etkinliğini, bölge ülkelerinin hassas sorunlarını, onu diğer medeniyetlerden birkaç bin yıl ileride tutan faktörleri, dün ve bugün denkleminde ortaya koymak hedeflenmektedir. Mezopotamya Coğrafyası hem geçmişte hem de günümüzde yaşanmış ve yaşanan gelişmelerle ön plana çıkmaktadır. Bu noktada jeopolitik disiplini, devletlerin hükmettikleri topraklar üzerinde kontrol ve yönetme politikası geliştirmesini, egemen güçlerin ise stratejik öneme sahip topraklarda hüküm sürme amacının stratejisini tayin eder. Jeopolitik alanının bu yaklaşımı çerçevesinde, bölge üzerinde askeri, ekonomik ve politik yönde faaliyetler yürüten local, bölgesel ve küresel güçlerin amaçlarının anlaşılması hedeflenmektedir. Bu noktada jeopolitik bağlamda ileri sürülen hem klasik teoriler hem de çağdaş teoriler ekseninde bölgenin jeopolitik potansiyelinin ortaya konulması gerekmektedir.

Mezopotamya Coğrafyası, sahip olduğu zengin doğal kaynakları, heterojen toplumsal yapısı ve jeokültürel derinliğiyle (inanç, dil) büyük bir bölgedir. Bu önemli unsurlar bu bölgenin kaderini diğer coğrafyalardan farklı kıldı. Bölge Halford

Mackinder'in ileri sürdüğü Kara Hâkimiyet Teorisi'nin bölge tasniflemesine göre Kenar Kuşak 'ta yer almaktadır. Ancak bu çalışmada elde edilen verilerden hareketle bölge sahip olduğu stratejik coğrafi konumu, İnançsal kutsiyeti, zengin “su ve petrol” rezervleriyle Kenar Kuşağ'ın kalbi olma potansiyeli barındırmaktadır. Çünkü bazı bölgeler uluslararası sisteme etki edebilecek potansiyel unsurlar barındırmaktadır. Mezopotamya'nın bu potansiyeli barındırması, tez konusu olarak Mezopotamya'nın seçilmesinde etkili olmuştur. Bölgenin sahip olduğu bu özellikler bölgeye sağladığı zenginlik kadar, aynı zamanda uzun bir süredir bölgede istikrarsızlık ve güvenlik gibi problemlerin yaşanmasına sebep oldu. Bu yaşanan problemlere açıklık getirme adına, araştırma alanının jeokültürel, jeoekonomik, petropolitik, hidropolitik ve coğrafyanın temel prensipleri ekseninde incelenmesi amaçlanmıştır.

Günümüz dünyasının farklı coğrafyalarında insanlık tarihi hakkında orta seviye eğitim görmüş bireylerine, Mezopotamya hakkında sorular yöneltildiğinde bireylerin zihin haritalarında birçok olgu belirecektir. Kimileri için efsanevi mitlerle dolu (Gılgamış, Yaratılış, Tufan) örüntülü bir dünya, kimileri için bugün sahip oldukları tarım, ticaret, hukuk kuralları, dinler, yazı ve daha birçok buluşun anavatanı canlanacaktır. Çünkü Mezopotamya Coğrafyası derin tarihi ve insanlık için devrim niteliği taşıyan buluşlarıyla insanoğlunun kimlik kodlarını bünyesinde taşımaktadır. Bugün gizemlerle dolu kaç medeniyet havzası sayabiliriz ki, muhtemelen iki elin parmak sayılarını geçmez. Bu nedenledir ki karşılaştırmalı olarak bölge derin tarihiyle, diğer coğrafyalara karşı bir üstünlük taşımaktadır. Kısacası, Mezopotamya bir tarih bilinci olup ve bilinmesi elzemdir. Ancak, Mezopotamya sahip olduğu zengin insanlık mirasına rağmen, günümüzde savaşların, göçlerin, yıkımların eksilmediği ve ekonomik, sosyal sorunların her geçen gün daha da ciddi boyutlara ulaştığı bir bölge profili çizmektedir. Bu çalışma ile medeniyetlerin inşa edildiği topraklardan, medeniyetlerin savaş arenasına nasıl dönüştüğünü, kavramsal ve kuramsal tartışmalar eşliğinde coğrafyanın temel prensiplerinden de yararlanarak ortaya koymak hedeflenmektedir.

Mezopotamya Coğrafyası hakkında yapılmış çalışmalar genellikle Arkeoloji ve Tarih disiplinlerinin yapmış oldukları araştırmalarla sınırlı kalmıştır. Bu çalışmalar ise Prehistorik Dönem yerleşmeleri ve İlk Çağ medeniyetlerinin genel

özellikleri etrafında yoğunluk gösterir. Oysa bu coğrafya hem beşeri hem de fiziki özellikleriyle büyük bir coğrafyadır. Bölge ile ilgili yapılmış çalışmaların bu denli dar kapsamda sınırlı kalması, Mezopotamya Coğrafyası'nın doğru bir şekilde anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu eksiklik ise günümüzde bölgenin tam manasıyla anlaşılmamasına neden olmaktadır. Bu sebeptendir ki araştırma alanının fiziki ve beşeri unsurlarıyla ortaya konulması ve Bölgesel Coğrafya yaklaşımı gereğince incelenmesini gerektirmektedir. Ancak bu temelde bir yaklaşım ortaya konulursa, Mezopotamya Coğrafyası'nın önemi anlaşılabilecektir.

Bir diğer sorun ise araştırma alanının sınırlarıyla ilgilidir. Zira bölgenin sınırları noktasında tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu çalışma bugüne kadar geliştirilen perspektiflerden farklı olarak, söz konusu bu coğrafyanın tartışmalı sınırlarına açıklık getirerek bu coğrafyanın sınırlarını yeniden çizmeyi amaçlamaktadır.

Sonuç itibarıyla Mezopotamya Coğrafyası'nın sınırlarını ve jeopolitik önemini tüm parametreleriyle ortaya koymak ve coğrafi prensipler ve teoriler eşliğinde tartışmak coğrafya disiplinin sorumluluğundadır. Çünkü Mezopotamya coğrafi bir tabir olarak, ilk defa coğrafyacı seyyahlar tarafından ortaya atılmıştır. Bu çalışma vesilesiyle, hem Mezopotamya Coğrafyası'nın tartışmalı sınırlarına yeni bir yaklaşım getirme, hem de dünden bugüne onun jeopolitik önemini ortaya koyma sorumluluğunun yerine getirilmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda Türkiye Coğrafyacıları tarafından yapılmış Mezopotamya konulu ilk çalışma olması bakımından da ayrıca önem arz etmektedir.

1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada ilkin, konu ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar üzerinde geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Bu hazırlıklardan sonra konunun başlığı ve yol haritası ortaya konulmuştur. Araştırmanın yazım sürecinde coğrafyanın temel prensipleri olan ilişki kurma, nedensellik, karşılaştırma ve dağılış yöntemleri baz alınmıştır. Bu temelde amaca uygun olarak fotoğraflama ve bununla birlikte Microsoft Word, Arcgis programı, Google Earth ve Global Mapper programları kullanılarak çalışmamızın metin kısmı grafik, tablo ve haritalarla desteklenmiştir.

1.3. MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI VE SINIRLARI

Sınır terimin birçok tanımı vardır. Sınır ülkeleri, şehirleri, köyleri, mahalleleri, bölgeleri birbirinden ayıran soyut çizgiler veya bir şeyin yayılabileceği veya genişleyebileceği son çizgi, uç.⁶ Tarihsel süreç içerisinde de insanoğlunun oluşturduğu sınırlarda en sağlıklı ve kalıcı olan kıstas doğal unsurlar temelinde yapılmış olanlarıdır.⁷ Doğal unsurlar olarak sınırları birbirinden ayırmak için akarsu, tepe ve dağ gibi coğrafi etütler kullanılarak bölgeler, ülkeler birbirinden ayrılmaktadır. Sınır aynı zamanda bir şeyin kenarını veya sınırını işaret eden gerçek veya hayal edilen bir çizgi olarak tanımlanmaktadır. Bir konunun veya ilkenin sınırı⁸ gibi anlamlara da gelmektedir.

Mezopotamya terimi ilk olarak Yunanlı seyyahlar tarafından ortaya atılmıştır. Fakat Yunanlı seyyahların tanımlamasından daha önce bu coğrafya ile ilgili olarak “Sümer ve Akad metinlerinde Dicle ve Fırat arasına “Subartu” adı verilmiştir. Anlamı iki ırmak arası idi ve buraya yerleşmiş halka da *Subaru* denirdi. Yukarı Dicle boylarının ilk medeni halkı Subarulardan sayılan halk Hurriler’dir.”⁹ Daha sonra ise İki nehir arasındaki topraklar olarak “eski Yunan seyyahları ve tarihçileri (Babilonya hariç, özellikle Yukarı Mezopotamya’yı ifade etmek için Geç Hellenistik Dönem’de Polybius, Strabon gibi yazarlar”¹⁰ tarafından kullanılmıştır. “Nehirler arasındaki bölge” anlamına gelen söz konusu Yunanca adlandırmada; “mesos”: ortasında veya arasında anlamına gelirken, “potamos”: nehir anlamına gelir ve “ia” ise, Yunanların yer isimlerine iliştiirdikleri bir son ektir.”¹¹ Bu terim kısa bir süre Roma tarafından

⁶Erişim 15 Aralık 2019 www.tdk.gov.tr > kelime=SINIR

⁷Osman Gümüşçü, “Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de Sınır Kavramı” *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.52,(2010),79.

⁸Erişim15 Aralık 2019 <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/boundary>

⁹Muharrem Yıldız, “Semavî Dinlerde Dicle ve Fırat Hakkındaki Bilgiler ve Günümüze Yansıyan Gerçekler”, *Journal Of Qafqaz University*, Sayı.31(2011):55.

¹⁰Harmanşah, Ö. (2005), *Spatial Narratives, Commemorative Practices and The Building Project: New Urban Foundations in Upper Syro-Mesopotamia During The Early Iron Age*, Aktaran; Murat Tekin, "Eski Mezopotamya’da Coğrafi ve Etnik Yapı", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 2. (2014):2.

¹¹Doctor’s Thesis of Philosophy, The University Of Pennsylvania. Bertman, S. (2003), *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, New York, Facts on File, aktaran; Murat Tekin, "Eski Mezopotamya’da Coğrafi ve Etnik Yapı",2.

(M.Ö 115-117) yılları arasında kullanıldı.¹² Mezopotamya teriminin dışında bu coğrafya için çeşitli tabirler de ileri sürülmüştür. “Süryanicede, Mezopotamya için beth (ya da beyth) nahrin (ya da nehrin) kelimelerinin birleşiminden doğan Beth Nahrin isminin kullanıldığını görmekteyiz. Beth Nahrin “nehirler arası ev/ülke” anlamına gelir.”¹³ Arapçada ise bu bölge için “beynel Nehreyn” tabirine yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere Mezopotamya Coğrafyası dönemler itibariyle farklı isimler almıştır. Fakat bu terimler arasında, günümüzde en yaygın kabul gören tabiri “Mezopotamya”dır. Bu tabirin dışında bölge için yerel halklar tarafından ‘*Subartu*’, ‘*Beynel Nehreyn*’, ‘*Beth Nehreyn*’, ‘*Aden Cenneti*’, ‘*Cezire*’ gibi terimler kullanılmıştır. Bu terimler genel hatlarıyla Dicle ve Fırat arasındaki verimli sahayı ifade etmektedir.

Aynı terim çeşitliliği Fırat ve Dicle nehirleri içinde geçerlidir. Dicle için Tigris (Kaplan) Grekçe, Tigra (Medce, Ok), Tig-gal (Sümerce Ulu Irmak) Idigna (d = Irmak, Dig = Yüksek kıyı Sumerce), Diglath (Asurca), gibi isimler kullanılmaktaydı.¹⁴ Günümüzde Dicle ve Tigris isimleri kullanılır. “Bu nehir adı Sargon öncesi ve Sargon dönemi metinlerinde Idigina/Idiglat, III. Ur metinlerinde 1250 Idigina, Eski Babil’de 1251 Idiglat, Hitit’de Idigna ve Orta Asur-Orta Babil’de ise Idiqla(t)/Diqla(t) telaffuzlarına sahiptir.”¹⁵ Fırat için ise Latince Euphrates, Ufratu, Purattu, Ferahat isimleri kullanılmıştır. Günümüzde Fırat ve Euphrates kullanılmaktadır.

Dicle ve Fırat nehirleri için geçmişten günümüze farklı isimler kullanılmıştır. “Mu’cem-ül Buldan¹⁶’da Fırat adının Arapçada “tatlı su” anlamına geldiği yazılıdır.

¹²Gwendolyn Leick, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, eds. Jon Woronoff, Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras (Lanham, Maryland, and Oxford: The Scarecrow Press, 2003), xv.

¹³Mesut Alp, *Efsanelerden Masallara Mardin*, (Mardin: M.S.T Projesi, 2017 <https://www.avrupa.info.tr/tr/node/6916>):5.

¹⁴Yıldız, " Semavi Dinlerde Dicle Ve Fırat Hakkındaki Bilgiler ve Günümüze Yansıyan Gerçekler", 56.

¹⁵Remzi Kuzuoğlu, *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 185.

¹⁶**Mu’cem-ül Buldan:** “Yakut el Hamevi, on ikinci yüzyılın sonunda ve on üçüncü yüzyılın başında yaşamış olan coğrafyacı, seyyah. İsmi Yakut, künyesi Ebu Abdullah, lakabı ise Şihabüddin’dir. Asker bin Ebi Nasr İbrahim el-Hamevi adlı bir tüccarın terbiyesinde büyüdüğü için Hamevi ismiyle Ünlü olmuştur. Rum bir ailenin çocuğu olduğundan Rumi diye de tanınır. Doğum yeri, kesin olarak

Zend dilinde “geniş”, İbranicede “çiçek” ya da “yayılma” anlamına gelir. Batı dillerinde Fırat nehri, “Euphrates” olarak geçer. “Euphrates”adı ise Yunanca’dan gelen bir kelimedir. Eski Farsça’daki Ufratu ve Akad dilindeki Purattu’dur. Eski Farsçadaki sözcüğün Avesta Farsça’sında geçen “huperethua” (geçmesi kolay) olduğu tahmin edilmektedir. Arapça tasasızlık, rahatlık anlamında “ferahat” kelimesinden; Kürtçedeki “Fere”, “Ra” ve “Hat” kelimelerinden gelmektedir. İki tane “re” olduğu için teki telaffuz edilmez, dolayısıyla Ferehat “Geniş akan su” anlamını ifade etmektedir. Zamanla kısaltılmış şekli ile “Fırat” adını almıştır.”¹⁷. Dicle ve Fırat aynı zamanda semavi dinler için kutsi bir öneme sahiptir. Dicle ve Fırat Nehirleri ve arasında kalan bölge Tevrat’ta *Aden Bahçesi* olarak geçer. “ [(24, 2: 13)] Eski Ahit’in Tekvin 2: 8–14. Ayetleri şu şekilde devam eder ve Âdem’in yaşadığı ortamı ve yeri şöyle tarif eder:

*“Ve Rab Allah şarka (doğuya) doğru Aden’de (Aden: zevk) bir bahçe dikti ve yaptığı adamı oraya koydu. Ve Rab Allah görüntüsü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden’den bir ırmak çıktı ve oradan bölündü ve dört kol oldu. Birinin adı Pişon'- dur; kendisinde altın olan bütün Havila diyarını kuşatır ve bu diyarın altını iyidir; orada ak gün nük ve akik taşı vardır. Ve ikinci ırmağın adı Gihon 'dur; bütün Kuş ilini kuşatan odur. Ve üçüncü ırmağın adı Dicle'dir; Aşur'un önünden akan odur. Ve dördüncü ırmak Fırat'tır. Ve Rab Allah adamı aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu.”*¹⁸

İslami kaynaklarda ise “Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyette¹⁹ “azbün furâtün” ve bir âyette²⁰ “mâen furâten” şeklinde geçen furât kelimesi, Fırat nehrinin adı olarak değil, “içene ferahlık veren tatlı su” anlamında kullanılmaktadır.²¹ İbn Abbas (ö. 68/687),

bilinmemektedir. 1168’de doğdu. 1229’da Halep’te öldü.” Erişim. 1 Ocak 2020, <http://www.genelturktarihi.net/yakut-el-hamevi-mucemul-buldan>

¹⁷Yıldız, “Semavî Dinlerde Dicle Ve Fırat Hakkındaki Bilgiler ve Günümüze Yansıyan Gerçekler”, 56.

¹⁸Yıldız, “Semavî Dinlerde Dicle ve Fırat Hakkındaki Bilgiler ve Günümüze Yansıyan Gerçekler”, 57-58.

¹⁹El-Furkân 25/53; el-Fâtır 35/12 41 aktaran; Yusuf Ziya Keskin, “Fırat Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, IV/1,(2006):4.

²⁰El-Mürselât 77/27 aktaran; Keskin, “Fırat Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, 4.

²¹Şâfiî, Muhammed b. İdrîs (ö. 204/819), *Ahkâmü'l-Kur’ân** (nşr. Abdülganî Abdülhâlik), Beyrut 1400, *Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye*, I, 132; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *et-Tefsîr**, Beyrut 1405, *Dârü'l-fıkr*, XIX, 24; XXII, 124; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö.

“Size tatlı su içirdik”²² âyetinde geçen tatlı suyun Seyhan, Ceyhan, Nil ve Fırat ırmağı olduğunu ve âdemoğlunun içtiği bütün suların bu nehirlerden elde edildiğini söyler.”²³

Şekil 1: Mümbit Hilal Haritası²⁴

Mezopotamya Coğrafyası, bereketli hilal (*mümbit hilal*)²⁵ olarak adlandıran ilk tarımın yapıldığı topraklar sınırları içerisinde yer almaktadır. Bilindiği üzere bu alan kendi içerisinde **Mezopotamya, Levant**²⁶ (Doğu Akdeniz; Lübnan, Batı Suriye, Ürdün, Filistin ve İsrail) toprakları ve kimi yayınlarda ise **Nil Havza'sının** yer aldığı Batı Mısırı da ihtiva eden geniş bir coğrafyadır. Güneydoğu Toros ve Batı Zagros

671/1272), et-Tefsîr* (nşr. Ahmed Abdülâlim el-Berdûnî), Kahire 1372, Dârü's-şâ'b, XIII, 58; XIV, 334; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr edDimaşkî (ö. 774/1372), et-Tefsîr*, Beyrût 1401, Dârü'l-fıkr, III, 322; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), Fethu'l-bârî (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhibbuddin el-Hatîb), Beyrut 1379, Dârü'l-ma'rife, V, 29. Aktaran; Keskin, "Fırat Hadisi Üzerine Bir İnceleme", 41.

²² el-Mürselât 77/27 aktaran; Keskin, "Fırat Hadisi Üzerine Bir İnceleme", 41.

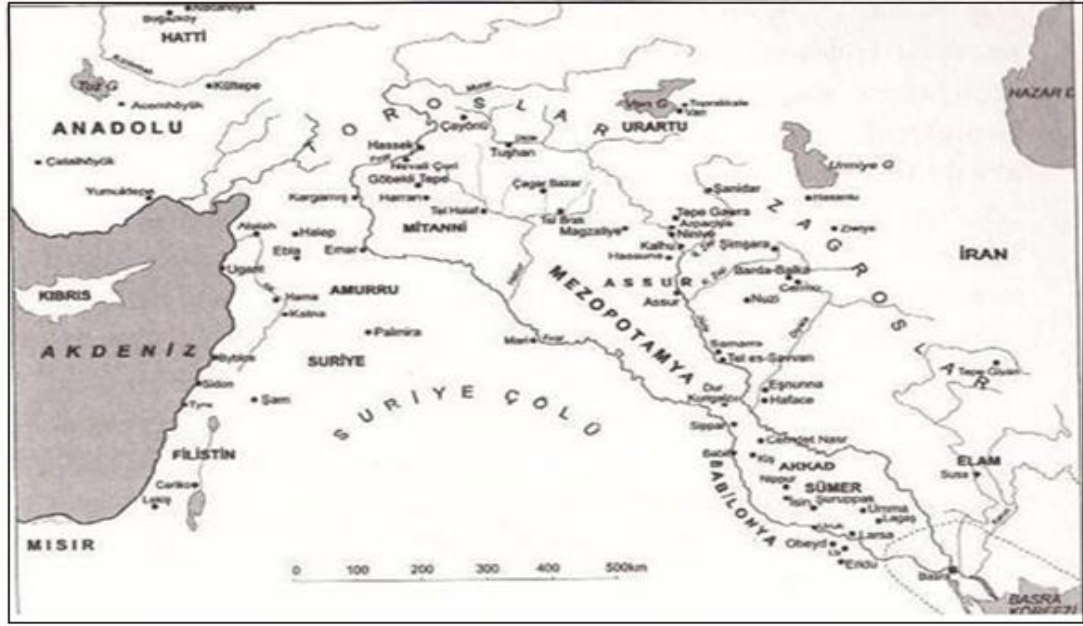
²³ Taberî, et-Tefsîr, XXIX, 238 aktaran; Keskin, "Fırat Hadisi Üzerine Bir İnceleme", 41.

²⁴ Gressey, George B; Crossroads, J. B. Lippincott Comp. New-York 1980 Aktaran; Necdet Tunçdilek, *Güneybatı Asya* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Baha Matbaası, 1962), 111.

²⁵ **Mümbit Hilal:** "Binlerce yıl öncesine kadar Fırat ve Dicle'nin Basra Körfezi'ne ulaşmadan birleştiği noktaya kadar deniz olan ve her iki nehrin alüvyonlarının bu alanı toprak ile doldurması ile insanoğlunun topluluklar halinde yaşamaya başladığı ilk yerleşimler (Neolitik Çağ) olarak Sümer kentlerinden başlayan ve diğer ucu Mısır'ın batı ucuna kadar ulaşan bölgeye bu adı Amerikalı arkeolog ve tarihçi **J.Henry Breasted** vermiştir." Erişim 19 Ekim 2019, http://www.arkeotekno.com/pg_153_bereketli-hilal

²⁶ **Levant Bölgesi:** Latince "meydana çıkma, yükselme" anlamındaki levareden türetilen kelime güneşin doğduğu yönü işaret eden bir anlam taşır. İtalyanca levante Fransızca ve İngilizce'ye levant şeklinde girmiştir." Şerafettin Turan, "Levant", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27:145.

kavisinden Akdeniz'e doğru olan bölgenin güney noktasını Basra Körfezi oluştururken, kuzeyini Güneydoğu Toroslar, Doğusunu Zagros Dağ silsilesi ve Batısını ise Mısır oluşturmaktadır. Bu saha içerisinde (*Ürdün, Asi, Litani*) bu üç nehir “Kuzeyde Maraş[']tan başlayıp, güneyde Akabe Körfezine kadar uzanan büyük tektonik depresyonun içinde yer alır.”²⁷ *Nil, Fırat, Dicle ve Karun* gibi nehirler bu coğrafyanın can damarlarıdır.

Şekil 2: Mezopotamya ve Yakın Çevresi Haritası²⁸

Mezopotamya Coğrafyası hakkında İncelenen kaynaklarda, bölge Dicle ve Fırat arasında kalan topraklar şeklinde tasnif edilmiştir. Tabi günümüze değin bu coğrafya ile ilgili olarak net bir sınır ortaya konulmamıştır. Bu noktada kimi araştırmacılar bu coğrafya ile ilgili olarak, İlk Çağ medeniyetlerinin ortaya çıktığı bölgeyi esas alarak Mezopotamya Coğrafyasını Irak sınırlarından ibaret görmüştür. Fakat zaman içerisinde bu sınır bölgenin gerçekliğiyle örtüşmemesine bağlı olarak genişletilmiştir.

²⁷Tunçdilek, *Güneybatı Asya*, 41.

²⁸Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015),13.

Litani Nehri: “Litani Nehri Ortadoğu’daki geniş su havzaları arasında tek bölgesel sudur. Lübnan’ın Bekaa Vadisi mevkiinden doğarak yine Lübnan’da Akdeniz’e dökülmektedir.” Kadriye Sınmaz, “Ortadoğu’da Su ve Barış: İsrail’in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları” ed: Ümmühan Özkan, *İHH İnsani Yardım Vakfı’nın Araştırma Merkezi (İNSAMER)*, Sayı.51, (2017):18.

Bu coğrafya ile ilgili yapılmış çalışmalarda ortaya konan sınırlara değinmekte fayda vardır. İlk olarak Mezopotamya sınırı M.S 1'inci yüzyılda yaşamış coğrafyacı Plinus tarafından “Mezopotamya kavramı Torosların güney yamaçlarından, yani Aladağlar’dan Basra körfezine kadar uzanan bölgenin tamamı” Mezopotamya olarak adlandırıldı. Mezopotamya Coğrafyası hakkında Alman **Arkeolog Barthel Hrouda** tarafından kaleme alınan “*Mezopotamya*” adlı eserde “Mezopotamya’nın doğudaki sınırı İran’daki Zagros Dağlarının etekleri, batıdaki sınırı ise Arabistan Çölü ve Suriye Platosu’dur. Dolayısıyla, büyük bölümü bugünkü Irak’ta olup Kuzeydoğusunu, kısmen de Türkiye’nin güneydoğusunu kapsar.”²⁹ Gojko Barjamovic Mezopotamya sınırlarını şu şekilde belirtmektedir: “Büyük Mezopotamya” olarak bilinen bölge, Zagros eteklerini, Türkiye’nin güney ve doğu kanatlarını ve Fırat’ın güney ve batısını, İran ve Suriye’nin sınırları daha az belli düzlük alanlarını kapsamaktadır.³⁰ Türkiye’de Mezopotamya alanında uzman tarihçi **Kemalettin Köroğlu’na göre ise** “Mezopotamya adı, kuzeyde Toros dağları, güneyde Basra körfezi, doğuda Zagros Dağları, batı da Suriye Çölü tarafından çevrelenen alan için kullanılır.”³¹ Britannica ansiklopedisindeki Mezopotamya konulu bölümde Mezopotamya sınırı modern Irak’ta Bağdat’taki dar boğazın kuzey veya kuzeybatısında Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki alandır; Arapların El-Cezirdir (“Ada”). Bunun güneyinde Babil şehrinin adını taşıyan Babil vardır. Bununla birlikte, daha geniş anlamda, Mezopotamya adı, kuzeydoğuda Zagros Dağları, Kuzeybatıda Toros Dağları ve güneybatıdaki Arap Platosunun kenarına ve güneydoğudaki Basra Körfezi’nden mahmuzlara uzanan alan için kullanılmaya başlanmıştır.³² **Fransız Petit Robert** sözlüğünde ise Mezopotamya, iki nehir arası yani Dicle ve Fırat’ın aktığı bugünkü Irak olarak geçmektedir. Bir diğer Fransız kaynak **Larousse’a de Poche’ye göre** ise “Fırat ve Dicle havzalarının tüm alçak alanlarını içeren ve kabaca Irak’ın mevcut ülkelerine ve Suriye Cumhuriyeti’nin kuzeydoğusunda yer alan 375.000 km²’lik geniş bir alan, Mezopotamya antik ve MÖ altıncı yüzyıldan ilk binyılın ilk medeniyet merkezidir. İlk kez kullanıldığında, M.Ö.

²⁹Barthel Hrouda, *Mezopotamya*, çev. Zehra Aksu Yılmaz (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016),7.

³⁰Gojko Barjamovic, *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean*, ed. Peter Fibiger Bang and Walter Scheidel (Oxford, England: Oxford University Press, 2013), 120.

³¹Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*”, 12.

³²Erişim 17 Kasım 2019 <https://www.britannica.com/place/Mesopotamia-historical-region-Asia#ref361152>

11. yüzyılda Yunan tarihçi Polybius tarafından Mezopotamya terimi, tüm havzayı tanımlamaktan uzak, sadece dâhil edilen bölgeye atıfta bulunuyor gibi görünüyor.”³³

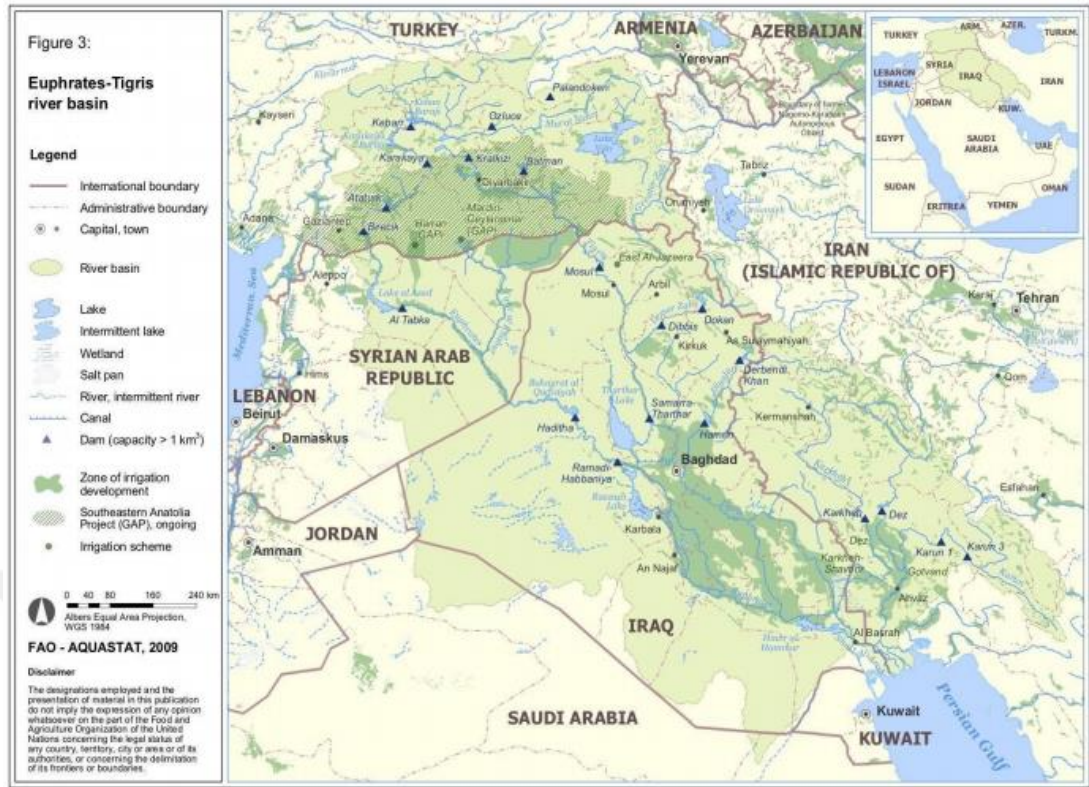
Bu kaynaklarda elde edilen sonuca göre Mezopotamya Coğrafyası'nın sınırları hususunda farklı görüşler vardır. Bir diğer önemli nokta ise belirtilen sınırların hangi kriterler baz alınarak yapıldığına dair genel olarak bir temellendirme ortaya konulmamıştır. Konunun anlaşılması adına Mezopotamya'nın sınırlarını Dicle ve Fırat arasındaki topraklar olarak kabul edildiği takdirde, Fırat ve Dicle'nin su bölümü çizgisine kadar olan bölgede yer alan medeniyet sahaları Mezopotamya Coğrafyası'nın sınırlarına dâhil edilmeyecek mi?

Bu sınırın doğu kanadını Zagros dağlarının eteklerinden alınırsa Zagrosların ortasına uzanan Diyala Nehri ve Pers imparatorluğunun öncüsü sayılan Hamedan (ekbatan) merkezli Med medeniyeti bu coğrafyanın sınırları içerisine dâhil edilmeyecek mi? Aynı şekilde orta Zagroslarda yer alan Ganj Dareh yerleşmesi gibi birçok neolitik yerleşme bu sınırın dışında mı kalacak? Yukarıda belirtilen sınırlar kabul edildiğinde Dicle ve Fırat havzasındaki birçok medeniyet bu sınırın dışında kabul edilmektedir.

Yukarıda Mezopotamya ile ilgili olarak ileri sürülen sınırlar birçok soru işareti taşımakta olup, belirtilen sorulara cevap olmamaktadır. Bu sebeple sınırın havza ve medeniyet temelli ortaya konulması hem sorulara hem de tartışmalı Mezopotamya sınırlarına cevap olmaktadır.

³³Erişim 17 Ağustos 2019

<https://www.larousse.fr/encyclopedie/autre-region/M%C3%A9sopotamie/132908>

Şekil 3: Dicle ve Fırat Havzası Haritası³⁴

Yukarıda belirtilen haritada Dicle ve Fırat havzasının genel sınırları ortaya konulmuştur. Fakat Havza sınırı içerisinde ülkesel olarak her ne kadar Lübnan ve Suudi Arabistan'da dâhil olsa da, bu iki nehre katkıları bakımından herhangi bir ana kola sahip değildirler. Ayrıca oran bazında %2'lik oranının altında bir katkı yapmaları ve de medeniyetler bakımında belirtilen sınırlar içerisinde herhangi bir prehistorik bir yerleşme ve İlk Çağ medeniyeti bulunmamaktadır. Bu sebeple Lübnan ve Suudi Arabistan Mezopotamya Coğrafyası sınırları içerisinde yer almamaktadır. Dicle'nin ana kollarını, **Batman, Botan, Habur, Büyük Zap, Küçük Zap, Adhaim ve**

³⁴FAO-AQUASTAT. 2009. Irrigation in the Middle East region in figures – AQUASTAT Survey 2008, Euphrates-Tigris Basin. Rome, FAO. Downloaded on 24 November 2018'den aktaran; Anna Bachmann, v.dğr. "Tigris-Euphrates River Ecosystem: A Status Report" 1st Mesopotamia Water Forum (Sulaymaniyah, Kurdistan Region of Iraq, 6-8 April 2019), 15.

Havza: "Bir ırmağa ait bütün kolların birlikte beslendiği (sularını boşalttığı), su bölümü çizgileriyle sınırlanmış olan yeryüzü bölümüdür. Başka bir ifade ile bir akarsu ve kolları tarafından parçalanmış, kendine has doğal ortam özellikleri olan, etrafı çeşitli yükseltiler ile sınırlanmış, suları aynı deniz, göl vb. yerlere akan arazi parçası olarak tanımlanabilir."

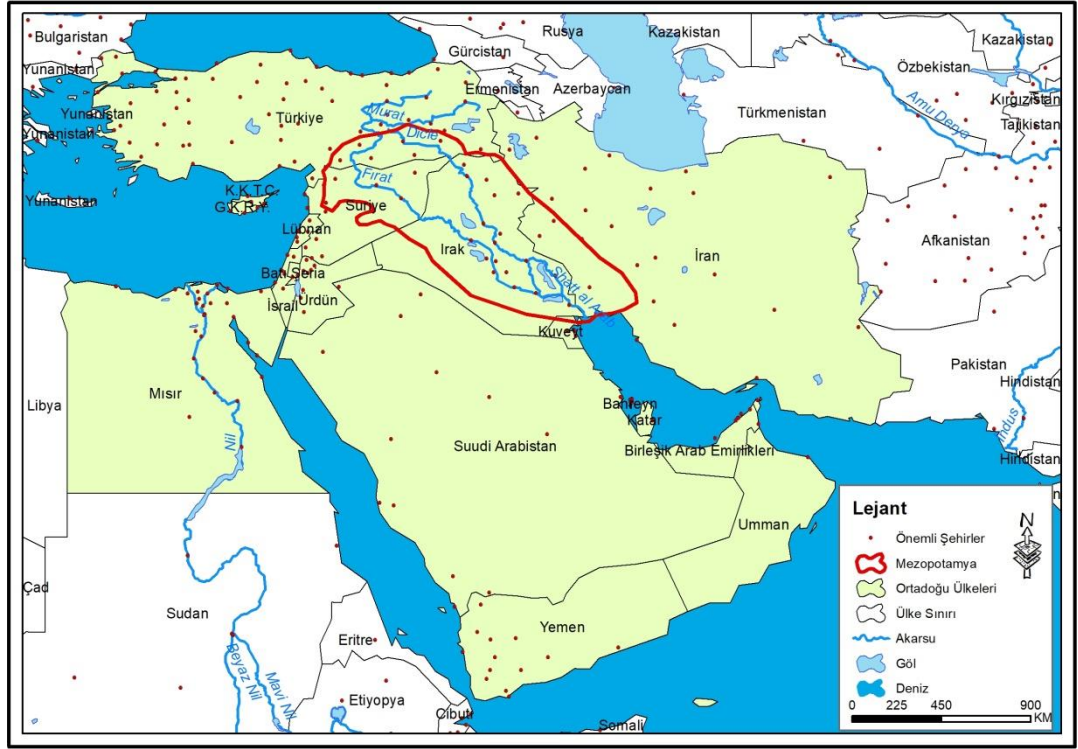
Selçuk Biricik, A. (2014). *Türkiye suları atlası* İstanbul: Oray Basım Yayın ve Matbaacılık, aktaran; Mehmet Bozkoyun, *Hoşap Çayı Havzası'nda (Van) Arazi Kullanımı ve Planlamasına Yönelik Öneriler* (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 20.

Diyala oluştururken, Aşağı Fırat Havzasının ise, **Sajur, Balikh ve Habur** oluşturmaktadır. Bu akarsuların hiçbiri Suudi Arabistan ve Lübnan menşeli değildir.

Mezopotamya Coğrafyası sınırları için temel kriterler Dicle ve Fırat’a katılan ana kollar baz alınarak havza esaslı olması, bir diğer temel kriter ise medeniyet alanlarının (Neolitik yerleşmeler, İlk ağ medeniyetleri) esas alınmasıdır. Bu ltler çerçevesinde Mezopotamya sınırı ortaya koyulabilir. Bu belirtilen kriterler çerçevesinde Mezopotamya Coğrafyası; Türkiye’nin Güneydoğu Bölgesi ve Hakkâri bölümünün güney kesimi³⁵, İran’ın batı Zagros Dicle Havzası su bölümü izgisi, Suriye’nin kuzey doğu alanını içine alan Aşağı Fırat Havza’sı su bölümü izgisi, Irak topraklarının ise tümünü içine alacak şekildedir. Mezopotamya’nın kuzey sınırını coğrafi olarak Güneydoğu Toroslar oluşturmaktadır. Bunun sebebi ise Mümbit Hilal’in hilal görünümündeki kesimi olan GD Toros kavisi incelenen tüm kaynaklarda verimli hilalin kuzey sınırı olarak kabul edilmektedir. Bu sınır aynı zamanda Mezopotamya Coğrafyası’nın sınırları içerisindedir. Dicle ve Fırat’ın (**şatt’l-Arab**) **El Kurna** mevkiinde birleşip **Basra’ya** döküldüğü yer ise bölgenin güney sınırını oluşturmaktadır.

Bir diğer soru işareti ise Mezopotamya’nın aşağı ve yukarı olarak blmlenmesidir. Aşağı ve Yukarı Mezopotamya neresidir? Bu noktada ise aşağı Mezopotamya Dicle ve Fırat’ın birleşmeden önce birbirine en yakın olduğu Bağdat şehrinden Basra Körfez’ine uzanan alanı oluşturmakta olup aynı zamanda eski adıyla Babilonya bölgesidir. Bağdat’ın kuzeyinden başlayan ve bölgenin kuzey kısmını oluşturan saha Yukarı Mezopotamya, alüvyonlarla kaplı, Basra Körfezi’ne uzanan ve yükseltisi 0-50 metre arasında olan saha ise Aşağı Mezopotamya olarak kabul edilmektedir.

³⁵ **Hakkâri:** “Hakkâri bölgesindeki Geverok (Yksekoa), Mezraa (Beytşebap), atak ve e Han (ukurca) bölgelerinde kayalar üzerine işlenmiş binlerce insan ve hayvan resimleri ile çeşitli motifler tespit edilmiştir. Bunlar Türkiye ve Yakın Doğu’nun en büyük açık hava müzesini oluşturmaktadır. Bu kaya resimlerinin genel bir değerlendirme ile günümüzden önce 9000- 4000 yılları arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Hz. Nuh’un gemisinin Cudi Dağı’na otur- masından günümüze kadar Hakkâri bölgesi kesintisiz bir yaşam alanı olmuştur. Hakkâri bölgesinin ilk sakinleri M. 3000 yılından itibaren burada yaşayan Hurri kökenli boy ve aşiretlerdir. M. XIII. yy’da Hurri- Mitani Devletin zayıflamasıyla Hurriler bölünmeye başladı. Hakkâri bölgesinde bulunan altın, gümüş, simli kurşun, bakır, demir, kükürt ve arsen yatakları hem Mezopotamya hem de Doğu Anadolu’da kurulan uygarlıklar için her zaman önemli olduğu için bu bölgedeki maden kaynaklarına sahip olmak isteyen Asur kralları bu kk beylikleri hkimiyetleri altına almak istemişlerdir.” Erişim 15 Ocak 2020 <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-hakkari-tarihce-1019/>

Şekil 4: Mezopotamya Bölgesinin Lokasyon Haritası

Sonuç olarak Mezopotamya genel coğrafi sınırlarını ele almak gerekirse, Mezopotamya Yukarı ve Aşağı Mezopotamya olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Yukarı Mezopotamya Irak sınırlarındaki Bağdat şehrinin kuzeyinden başlayıp, bir yay gibi yükselen güneydoğu Toroslar'a kadar olan alanı kapsar, Aşağı Mezopotamya ise Bağdat 'ın güneyinden başlayarak Basra Körfezi'ne kadar olan alüvyonlarla kaplı sahayı uzanmaktadır. Bölgenin kuzey sınırını bir yay gibi yükselen Güneydoğu Toroslar tayin etmektedir. Mezopotamya'nın doğu sınırını Dicle Nehri Havza'sının doğusundaki su bölümü çizgisi, batı sınırını ise Aşağı Fırat Havza'sının batısındaki su bölümü çizgisi meydana getirir. Güney sınırını ise ekzoreik akarsular olan Dicle ve Fırat akarsularının Irak sınırlarındaki "El Kurna" denilen köyde birleşerek Şatt'ül-Arab ismini alıp Basra körfezine döküldüğü mevkiidir. Belirtilen bu sınır Dicle ve Aşağı Fırat Havzası'nda ortaya çıkmış olan medeniyetleri de içine alacak şekilde büyük oranda havza temelli bir sınırdır.

1.4. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.4.1.Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın kavramsal çerçevesine dâhil edilen terimler şunlardır: Jeopolitik, Jeostrateji, jeokültür, Jeoekonomi, Medeniyet, Çatışma, Kimlik, Küreselleşme, Sınır ve Kuram. Bu çalışmanın anlaşılması adına bu temel kavramların bilinmesi elzemdir.

Jeopolitik: Devletlerin hükmettikleri topraklar üzerinde kontrol ve yönetme politikası geliştirmesini, egemen güçlerin ise stratejik öneme sahip topraklarda hüküm sürme amacının stratejisini tayin eden bir disiplindir.

Jeostrateji: Devlet politikalarının Jeopolitiğin unsurlarını esas alarak yönetimine Jeostrateji denmektedir.

Jeokültür: “Kültür çevrelerinin oluşturduğu kültür coğrafyalarının değerlendirmelerini ve yorumunu yapar; kültür unsurlarının ve kültür çevrelerinin ilişkilerini araştırır.”³⁶

Hidropolitik: “Ülkeler arasında su kaynaklarının kullanımı nedeniyle ortaya çıkan çıkar ilişkilerini değerlendirerek, sudan yararlanmaya dönük sosyoekonomik, politik ve hukuki önlemlerin alınmasına yönelik politikaları inceleyen multidisipliner bir bilim alanıdır.”³⁷

Petropolitik: İnsanoğlunun en temel enerji kaynaklarından biri haline gelmiş olan petrolün kullanımını, dağılışını, bağımlı ve bağımlı olmayan ülkelerin durumunu inceler.

Jeoekonomi: “Ülkelerin stratejik çıkarlarında iktisadi güç ve araçlara ve dolayısıyla teknolojiye, nitelikli nüfusa ve doğal kaynaklara ve bu bağlamda coğrafyaya; askeri güç unsurlarından daha fazla ağırlık vermekte ve ülkelerin çok

³⁶Suat İlhan, *Dünya Yeniden Kuruluyor Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları* (Ankara: Ötüken Yayınevi, 1999), 39.

³⁷Erişim 15 Ocak 2019 <https://hidropolitikakademi.org/uploads/wp/2014/07/H%C4%B0DRO-POL%C4%B0T%C4%B0K-b%C3%BClten-Temmuz.pdf>

aktörlü dinamik küresel yapı içerisinde dâhili ve harici iktisadi ve politik stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.”³⁸

Medeniyet: “Medeniyet teriminin düşünce tarihi boyunca kazandığı anlamların ortak noktası şehir hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim, düzey ve fırsatları ifade ediyor olmasıdır.”³⁹

Çatışma: “Değer, güç, statü ve kaynaklar üzerinde hak iddia etmek ve ele geçirmek için rakipleri yok etme ya da kabilesel, etnik, dilsel, kültürel, dinsel, sosyo-ekonomik, siyasal vb. sıfatlar yüklenmiş grupların uyuşmaz amaçlar üzerinden birbirleri ile mücadelesi”⁴⁰ olarak tanımlanmaktadır.

Kimlik: Kimlik bir kişi veya bir topluluğun kendini diğer kişi ve topluluklardan ayıran nitelikleri olarak tanımlanmaktadır.

Küreselleşme: 19. Yüzyıl sonlarında teknolojik anlamda meydana gelen gelişmelerin kendisiyle birlikte, ekonomide, ulaşım, iletişim ve enformasyon noktasında fikirlerin, ürünlerin ve kültürlerin ulusal düzlemde uluslararası düzleme geçmesi sürecidir. “Küreselleşme sermayenin dünyada serbest dolaşımını sağlayabilmek amacıyla, bütün ekonomik engelleri ortadan kaldırarak, pazarları bütünleştirmek yoluyla küresel bir piyasa oluşturma süreci şeklinde tanımlanabilir.”⁴¹

Sınır: Bir şeyin yayılabileceği veya genişleyebileceği son çizgi, uç.⁴² Sınır aynı zamanda ülkeleri, şehirleri, köyleri, mahalleleri, bölgeleri birbirinden ayıran soyut çizgilerdir.

³⁸Kemal Erkişi, “İktisadi Gücün Stratejik Kullanımı: Jeoekonomi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52 (2017),1033.

³⁹İlhan Kutluer, “Medeniyet” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2003),28: 296.

⁴⁰Kemal Önat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman (ed.), *Dünya Çatışma Bölgeleri*, Ankara, Nobel Yayın ve Dağıtım, 2007, s – X-XI, Aktaran; Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş” *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1/1, (2013):33.

⁴¹N. Filiz İrge, “Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1, (2005), 60.

⁴²Erişim 15 Aralık 2019 www.tdk.gov.tr › kelime=SINIR

Kuram: “Bir gözlemin, bir olayın, bir olgunun ya da bilimsel bir problemin, üzerinde daha fazla inceleme yapılarak test edilmesine olanak veren, öneri niteliğinde açıklama.”⁴³

1.4.2.Tarihsel Arka Planıyla Jeopolitik

“Son bağımsız İnka Kralı Atahualpa neden Madrid’e gelip İspanya Kralı I. Carlos'u tutsak alması gibi bir sonuç yerine bunun tam tersi⁴⁴” oldu?

Jared Diamond

Jeopolitik kavram olarak, İsveç asıllı Rudolf Kjellen tarafından ortaya atılmıştır. Rudolf Johan Kjellen 13 Haziran 1864 yılında İsveç’te dünyaya geldi. Kendisinin bilim dünyasına 1899’da kazandırdığı ‘**Jeopolitik**’ tabiri zaman içerisinde tüm dünyada popüler bir terim haline geldi. Rudolf ’ta tıpkı öncülleri gibi devleti bir canlı organizmaya benzetti. Kjellen canlı bir organizmaya benzettiği devletin, vücudunu ülke olarak, idare merkezini organizmanın beyni ve akarsuları ve yolları da o organizmanın damarlarına benzetti.⁴⁵ Kjellen’in modern devletleri gelişen ve sonra çürüyen organik sistemler olarak gördüğü sistematik çalışmalar ile tanınır. Jeopolitik (“jeopolitik”) terimlerini, bir devletin coğrafi özelliklerinden kaynaklanan sorunları ve koşulları; oecopolitik, devletin gücünü etkileyen ekonomik faktörler ve demopolitik, ulusun ırksal unsurları ve yarattıkları sorunlar⁴⁶la ilgilendi. Ayrıca “Kjellen *Bir Yaşam Biçimi Olarak Devlet* adlı eserinde jeopolitiği “somut bir mekânda yerleşen, sürekli genişleyen ve gelişen, coğrafi ve biyolojik bünyelerin bir karışımı olan devleti hakkında bilim” şeklinde tanımlamıştır.”⁴⁷

⁴³Erişim 19 Aralık 2019 https://fikretkorur.guncelfizik.com/wp-content/uploads/Baz%C4%B1-Kavramlar_gerc%C4%B1ek-yasa-teori.pdf

⁴⁴Jared Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, çev. Ülker İnce (Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2013), 22.

⁴⁵Mustafa Kocakenar, “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler” *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, (2015), 2.

⁴⁶Erişim 16 Kasım 2019 <https://www.britannica.com/biography/Rudolf-Kjellen>

⁴⁷Ali Hasanov, *Jeopolitik, Teorileri, Metodolojisi, Aktörleri, Tarihi Karakteristiği, Kavramları*, çev. Azad Ağaoğlu ve Fuad Şammedov (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2012), 200.

Jeopolitikle ilgili birçok tanım yapılmakta olup, “Jeopolitik kelimesi ' geo ' ve 'politika' terimlerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Yunanca dilinde geo arz (yer) anlamına gelirken, Politika terimi ise yönetim (İdare) sanatı manasına gelmektedir.”⁴⁸ Kimilerine göre ise jeopolitik '*coğrafyayı kullanma sanatıdır*'. “Karl Haushofer için jeopolitik, bir devletin bulunduğu coğrafi bölgenin ve tarihî gelişmelerin etkisi altında değişen siyasal hayat şekli olarak, üzerinde yaşadığı yer ile ilişkisi olarak tanımlar. Spykman'a göre jeopolitik; bir memleketin güvenlik politikasının coğrafya olaylarına göre planlanmasıdır.”⁴⁹ Dugin'e göre “jeopolitik, insanlığı mekân faktörüyle karşılıklı ilişkisi içerisinde inceleyen bir disiplindir.”⁵⁰ Nicholas Spykman için “coğrafya yabancı politikalarda en temel faktördür çünkü coğrafya en kalıcıdır.”⁵¹ Napolyon ise “bir ulusun coğrafyasını bilmenin onun dış politikasını da bilmek olduğunu söylemiştir.”⁵² Suat İlhan'a göre ise jeopolitik, politika belirlenmesi amacıyla bir ulusun, uluslar topluluğunun veya bölgenin jeopolitiğin değişmeyen ve değişen unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren bir bilimdir.⁵³

Jeopolitikle ilgili yapılan bu açıklamaların yanısıra jeopolitiğin tarihi çok ismi konulmasa da çok eskilere dayanır. Jeopolitik anlayış İlk Çağ medeniyetlerinden günümüze kavram olarak olmasa da anlayış olarak sürekli var olmuştur. Antik yunan dönemine ait yazılan coğrafi eserlerde coğrafyanın insan yaşamı, devletler üzerindeki etkileri, o dönemin filozofları tarafından kaleme alınmıştır. Doğanın insan ve çevre üzerindeki rolü hakkında Hipokrat MÖ 460-377 *Havalar, Sular ve Yerler* adlı eserinde, insanın yaşamış olduğu doğal ortamın, insanın fiziksel özelliklerine ve karakterine etki ettiğini kabul eder. Hipokrat şu sözleri söyler: “Zengin, yumuşak ve nemli toprakların bulunduğu alanlarda, sıcak yazlarla birlikte, insanlar gevşek ve sıkı çalışmayan ve çoğunlukla da ürkek idiler. Ama toprağın çorak, açık ve kaba olduğu,

⁴⁸ Kocakenar, “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler”,1.

⁴⁹ Ahmet Gözlü, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2011), 51.

⁵⁰ Dugin, *Rus Jeopolitiği- Avrasyacı Yaklaşım*, XII.

⁵¹ Mackubin Thomas Owens, "In Defense of Classical Geopolitics", Naval War College Review, Volume: 52, Number: 4, Autumn 1999, pp.1-18

⁵² Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü Ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, çev. Yelda Türedi (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2005), 59.

⁵³ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 15.

kışın soğuktan, yazın güneşten kavrulduğu yerlerde incecik, sırim gibi, güçlü ve gayretli insanlar görürsünüz. Onları gibi böyle bir doğada canlılık, akıllık ve açık ruhluluk ve kendi kendine gelişmiş tutkular ve ahlaklar ve centilmen olmaktan çok yabani, sanat ve zanaat bakımından başkalarına göre daha akıllı ve zeki ve savaşma bakımından daha cesur insanları göreceksiniz.”⁵⁴ Hipokrat gibi Antik Çağ'da fikirleriyle ön plana çıkan Miletli Thales, Anaksimandros, Heredot, Platon, Aristo Thales gibi şahsiyetlerde önem arz etmektedir. Çünkü bu kişiler farklı disiplinlerde tanınmış olsalarda Coğrafya disiplini içerisinde coğrafyacı olarak kabul görmektedir. İyonya'lı Heredot tarihçi kimliğiyle tanınmaktadır. Ancak kendisi Eski Dünya'nın birçok bölgesini gezmiş ve o bölgelerin coğrafyalarını *Herodot Tarihi* adlı eserinde topladı. Bu bilgiler dönemin egemen güçlerinin politikalarında etkili oldu. Aynı şekilde Aristoteles *Politika* adlı eserinde determinist bir yaklaşımla coğrafyanın insanoğlunun faaliyetlerinde etkili olduğunu, devletlerin kendi egemenliklerini korumak için coğrafi unsurları kullanılmasını önermiştir.⁵⁵ Daha sonraki dönemlerde süper güç haline gelen Roma'nın askeri alanda başarılarının arka planında jeopolitiğin doğru bir şekilde kullanılması yatar. Jeopolitik terim olarak kullanılmasa da o dönemlerde güvenlik bağlamında uygulanmıştır.

Orta Çağ'da Ortadoğu merkezli İslam devletleri altın çağını yaşamaktaydı. Dönemin egemen devletleri İslam'ı tüm dünyada hâkim kılmak amacıyla jeokültürel anlamda karşıt olan güçlere karşı mücadeleler yürüttü. Bu dönemde askeri anlamda yapılan bu adımların yanı sıra bir de bölgede kendi dönemlerine damga vurmuş mütefekkirler yetişiyordu. Özellikle İbn Haldun ve Farabi gibi düşünürler hem kendi dönemlerini hem de kendilerinden sonra gelecek aydınları, fikirleriyle etkilemiştir. Farabi ve İbni Haldun determinist bir yaklaşımla devleti bir organizmaya benzeterek, devletin doğasına yönelik derinlikli sosyolojik belirlenimlerde bulunmuşlardır. “Farabi üç farklı devlet türünü belirlemiştir: Büyük devlet, orta devlet, küçük devlet. Farklı halkları kendi bünyesinde bir arada tutan ve yüce bir amaca yönlendiren, barış ve refah içinde yaşayan devletleri Farabi büyük devletler olarak tanımlamıştır. Orta devletler bir halkın egemen olduğu devletler, küçük devletler ise bir tek şehirde

⁵⁴Erol Tümerterkin ve Nazmiye Özgüç, *Coğrafya Geçmiş. Kavramlar. Coğrafyacılar* (Ankara: Çantay Kitabevi, 2014), 31.

⁵⁵Hasanov, *Jeopolitik, Teorileri, Metodolojisi, Aktörleri, Tarihi Karakteristiği, Kavramları*, 28-29.

egemen olan devletlerdir. Görüleceği üzere Farabi'nin jeopolitik görüşleri arasında yer alan devlet tanımlaması yüzyıllar sonra Avrupa'da ortaya çıkan imparatorluklar, normal devletler ve polisler (şehir devletleri) şeklindeki tanımlamaya bütünüyle uymaktadır.”⁵⁶ **İbni Haldun** ise devleti canlı bir organizmaya benzetmiştir. Zira İbni Haldun politikayı deneyimleyerek görüşlerini coğrafi bir perspektifle ele almıştır. Devlet yapılarını iyi tanınması gelişim seyri içerisinde devlet olgusunun yükselişini, çöküşünü ve bunların oluşumunu tetikleyen unsurları **Mukaddime** adlı eserinde belirtmiştir. İbn Haldun “devletlerin doğal bir gelişme süreci içinde büyüdükleri, olgunlaştıkları, grup dayanışmasının medeniyet olgusu tarafından kaçınılmaz bir şekilde aşınması yüzünden de zayıfladıkları ve çöktükleri”⁵⁷ni dile getirmiştir. Bu dönem askeri noktada coğrafyanın doğru bir şekilde kullanılması savaşlarında kaderini tayin etmiştir. Buna örnek olarak Hittin Savaşı'nda Selahaddin Eyyubi'nin askeri stratejisi örnek gösterilebilir. Selahaddin üzerine koca bir ordunun geldiğinden haberdar olduktan sonra Taberiye çevresinde yer alan su kuyularını kontrol altına aldı. Haçlılar'ın suya erişimini engellemek içinde ok saldırıları gerçekleştirdi. Haçlı Ordusu'nun suya erişememesi askerlerin bitkin düşmesini sağladı. Bu jeostratejik hamle Müslümanların galibiyetini sağladı.⁵⁸

Jeopolitik mantalitenin kendini en belirgin bir şekilde ortaya koyduğu dönem, Yeni Çağ'dır. Bu dönemde ortaya çıkan küresel kolonyal güçler etkin rol oynamıştır. Yeni Çağ'la birlikte Coğrafi Keşifler dönemi başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda bilinmeyen dünyanın kapılarının açıldığı dönem olarak kabul edilir. Yeni Çağ'da Kristof Kolomp, Amerigo Vespucci, Ferdinand Magellan, James Cook, Bartolomeu Dias, Vasco De Gama, Francis Drake gibi kâşifler, doğunun zenginliklerini Avrupa'ya getirdiler ve yenedünyanın keşfiyle günümüz dünyasının süper gücü olan Amerika gerçekliğini ortaya çıkardılar. Bu dönemde Portekiz, İspanya, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere birçok Avrupalı devlet, büyük coğrafyalarda egemenlik kurarak deniz aşırı devletler haline geldiler. Dönemin sömürgeci devletleri, hem kontrol etmek istedikleri güçlerle hem de kendi içlerinde mücadele ediyordu. Bu dönem aynı zamanda, Jeokültürel bağlamda da yayılma dönemi idi. Dönemin

⁵⁶Hasanov, *Jeopolitik, Teorileri, Metodolojisi, Aktörleri, Tarihi Karakteristiği, Kavramları*, 26.

⁵⁷Tümertekin ve Özgüç, *Coğrafya Geçmiş. Kavramlar. Coğrafyacılar*, 48.

⁵⁸Ramazan Şeşen, “Hittin Savaşı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18:166.

İspanya ve Portekiz denizcileri Hristiyanlığı yaymak amacıyla misyonerlik faaliyetleri yürütüyordu. Bu amaç doğrultusunda tüm dünyayı Mesih peygamberin öğretileriyle Hristiyan yapma gayesi taşıyorlardı. Her ne kadar inançsal bir yayılma ideali olsa da inanç işgallerinin örtülü gerekçesiydi. “Vasco da Gama çağıının başlangıcından bu yana geçen iki yüz yıl boyunca, Batılı atalarımız bütün Batı kültür zenginliğini yaymak için yürekli adımlar attılar. Bu yayılma hareketlerinde dinsel “öz” le birlikte teknolojik “kabuk” da yer alıyordu.”⁵⁹ Bu sözler jeokültürel amacı özetlemektedir. Bu benzeri Jeokültürel ekseninde yayılma, Hristiyanlarda olduğu gibi Müslüman devletlerin de ideolojik arka planını oluşturmuştur.

Yakın Çağ, insanoğlunun altın çağı olarak kabul edilir. Bu dönemde Avrupalı bilim insanları her alanda büyük ilerlemelere öncülük ettiği bir dönemdir. Bu dönem bir taraftan bilimsel ilerlemelerin hızlı bir şekilde gerçekleştiği diğer bir taraftan büyük jeopolitik hesapların dünya savaşlarına dönüştüğü bir çağdır. Bu dönem konumuzun nesnesi olan jeopolitik ve birçok disiplinin kimlik bulduğu, bilim dünyasına yeni bilimsel metot ve yaklaşımların girdiği bir dönemdir. Sanayi İnkılabıyla birlikte manufacture üretimin kendisini çok işlevli büyük fabrikalara bırakmasıyla hem enerji ihtiyacını hem de pazara olan gereksinim arttı. Bu nedenle bu ihtiyaçların karşılanması için yayılcılık hız kazandı. Özellikle de ulaşım sektöründe yaşanan pik⁶⁰ daha uzak coğrafyalarda hâkimiyet kurmayı kolaylaştırdı. Ulaşım alanında yaşanan hızlı ilerlemeler sayesinde her yer ulaşılabilir ve ele geçirilebilirdi. 1960’larda ortaya atılacak olan “Dünya köyü”⁶¹ sözcüğünün birer altyapısı oluşturulmaktaydı. Bu periyotta endüstri alanında Avrupa merkezli gelişmeler, sömürgecilik fikrinin daha kolay bir şekilde hayata geçmesini kolaylaştırıyordu. “Tonkin’in (Vietnam’ın kuzeyi, ç.n.) fethedilmesi sırasında, bu politika Jules Ferry tarafından şöyle ilan edilmiştir: “Sömürgeci politika endüstriyel politikanın çocuğudur. Zengin devletler için, ihracat kamu refahının temel bir faktörüdür [...]. Eğer, imalatçı uluslararası endüstriyel işbölümü, yeteneklere göre

⁵⁹ Arnold J. Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor* (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2016), 75.

⁶⁰ **Pik yapmak:** “tavan yapmak” Erişim 13 Ocak 2020 <http://www.nedirmedemek.net/pik-yapmak.html>

⁶¹ **Dünya Köyü:** “McLuhan’ın 1960’larda ortaya attığı ve günümüze kadar süren küreselleşme tartışmalarına damgasını vuran “küresel köy” kavramı, bilişim devriminin (Atasoy, 2007: 164) bir sonucu olarak dünyanın tek bir mekan olarak yoğunlaşmasını (Harvey, 1990) ve insanların birbirinden haberdar olmasını ifade eder.” Davut Ateş, “Küresel Şehirde Güvenlik Sorunu” *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı.36 (2009):2.

dağılım gibi bir düzen kurulabilseydi... Avrupa'nın kendi ürünlerini satacak yeni mahreçler aramasına gerek kalmazdı. Fakat herkes iplik üretmek, demir dövmek, içki damıtmak, şeker imal etmek ve bunları ihraç etmek istiyor.”⁶² Bu söz günümüzde küresel ölçekte önem arz eden bölgeleri, kültürel ve ekonomik alanda güçlü endüstrileriyle boyunduruk altına alma gerekçelerini ortaya koymaktadır. “Liberal bir kapitalist yapının ortaya çıkmasından önceki dönem, temel özelliği ticarete ve kıymetli madenlere dayanan bir ekonomi anlayışını ifade eden ve Merkantilizm olarak adlandırılan, İspanyolca tüccar anlamına gelen “mercator” kelimesinden türetilmiş bir ekonomik yapılanmaya dayanıyordu. Altın ve gümüş cinsinden sermaye birikimini barındıran ticari kapitalizm ve tüccarlar dönemi olan Merkantilizm 17. yüzyıla kadar sürmüştür. 17. yüzyılın 2'nci yarısında İngiltere, Fransa, Hollanda ve Almanya'nın katılımıyla Kuzey ve Orta Avrupa'ya geçen sömürgecilik, sanayi kapitalizminin İngiltere'de başlamasıyla birlikte İngiliz sömürgeciliğine daha geniş alanlara yayılma fırsatını sunmuş oldu.”⁶³ İngiltere, I.Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir güç kaybı yaşadı. Bu durum Pax Britanya'dan Pax Amerikan'a doğru bir güç devrine neden oldu. Böylelikle tarihin her döneminde küresel ölçekte sadece Asya ve Avrupa kıta merkezli olan güç, yenedünya olarak adlandırılan Amerika kıtasına taşınmıştı. Bu dönem hem ilklere sahne olması bakımından hem de hala içinde yaşadığımız dönemi kapsamaması bakımından önemlidir. Bu dönemde emperyal idealler taşıyan farklı Avrupalı devletlerde vardı. Bu dönemde Fransız İhtilaliyle birlikte dönemin ulus devletleri kendi çıkarları noktasında, dünya pastasından daha fazla pay elde etme yarışı içerisindeydi. Böylelikle devletler nezdinde jeopolitik disiplini her geçen gün daha da hayati olmaktadır. Bu dönemde, *Friedrich Ratzel*, *Rudolf Kjellen*, *Amiral Alfred T. Mahan*, *Sir Halford Mackinder*, *General Profesör Karl Haushofer*, *Nicholas Spykman*, *Francis Fukuyama*, *Zbigniew Brzezinski*, *Samuel P. Huntington*, *Immanuel Wallerstein* ve *Alexander Dugin* gibi uzmanlar jeopolitik alanındaki fikirleriyle yakın yüz yılımızda ses getirdiler.

⁶²Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi 13. Yüzyıl -20. Yüzyıl*, Çev: Müna Cedden, (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 37.

⁶³İrge, “Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik”, 61.

Friedrich Ratzel, Jeopolitiğin tüm dünyada önem kazanmasında büyük paya sahiptir. Ratzel, siyasi coğrafyanın kurucusu olmakla birlikte jeopolitik alanının ortaya çıkması bağlamında ardılları için önemli bir referanstır. Ratzel, Berlin de üniversite okumaya gidip burada zooloji alanında eğitim gördü. Bu alanda öncü olarak kabul edilen Darwin'in etkisinde kaldı. Ratzel, daha sonraki süreçte ise solucanlar üzerine bir tez çalışması yapmıştır. Charles Darwin'in 1859 yılında yayımlanan *Türlerin Kökeni* adlı eserinden etkilenmiştir. "Ratzel (1844 – 1904), geliştirdiği "lebensraum", yani "yaşam alanı" kavramıyla devletlerin doğal olarak büyümek, gelişmek, varlıklarını sürdürmek için yeterli hayat alanına sahip olmaları gerektiğini belirtir. Ratzel, tıpkı Darwin'in canlı türlerinin hayatta kalmak için mücadele etmesi gibi, devletlerin de "mekân" ya da "alan" için mücadele etmesi ve böylece hayatta kalmasının mümkün olduğunu söyleyerek, başarılı ve güçlü ancak sınırlı alanı olan devletlerin hayat alanlarını korumak ve yaşam alanı genişletmek için "mekân darlığı" ortaya çıktığında topraklarını genişletmesi gerektiğini, bunun doğal bir evrimsel varoluş süreci olduğunu vurgulamıştır. Ratzel'in, Ritter ve Darwin'den esinlenerek ortaya koyduğu jeopolitik yaklaşımın emperyalizmin ve yayılmacılığın meşrulaştırılmasına hizmet ettiği açıktır."⁶⁴ "Ratzel'e göre bu yaklaşım coğrafyaya özellikle de beşeri coğrafya için pekâlâ uygulanabilirdi. Ratzel ünlü beşeri coğrafya (Anthropogeographie) kitabında insanlığın doğanın yasalarına göre yaşadığını vurgulayarak, insan faaliyetlerinin çok büyük ölçüde fiziki çevre şartları tarafından belirlendiğini öne sürmüştür."⁶⁵ Özellikle Darwin'in tesiri altında kalan Frederich Ratzel ünlü Fransız mütefekkir olan Montesquie'nin etkisinde de kaldığı da zikredilir. Çünkü Montesquieu'nün *Yasaların Ruhu* ⁶⁶adlı eserinde iklimlerin siyaset rejimlerini belirlediğini ve doğanın devletlerin yönetim anlayışında belirleyici bir unsur olduğunu dile getirir. Misal olarak yazar sıcak iklim bölgelerinde devlet yapı ve sistematığının zorbalığa ve korkuya dayandığını, soğuk iklimlerde ise demokratik anlayışın uygun görüldüğünü kabul eder. Bu hususta "ünlü Fransız filozof Victor Cousin (1860) şöyle diyordu: Evet beyler, bana bir ülkenin şeklini, iklimini, sularını, rüzgârlarını ve tüm fiziki coğrafyasını verin; doğal ürünlerini,

⁶⁴Erdem Bekaroğlu ve Nuri Yavan "Modern Türk Coğrafyasının Tarihsel Gelişiminde Batılı Coğrafya Okullarının Etkisi: Ampirik Bir Analiz" *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1/51(2013):37-38.

⁶⁵Nuri Yavan, *Bir Disiplinin İç Dünyası Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler*, ed. Erdem Bekaroğlu v.dğr, (İstanbul: İdil Yayıncılık, 2014),41.

⁶⁶Tümetekin ve Özgüç, *Coğrafya Geçmiş. Kavramlar. Coğrafyacılar*, 200-201.

florasını, zoolojisini verin; ben size önceden bu ülke insanının nasıl biri olacağını, bu ülkenin tarihte nasıl bir rol oynayacağını tahminen değil kesin olarak, bir değil bütün devreler için anlatacağıma bahse girerim.”⁶⁷ Bu çerçevede Charles Robert Darwin’in *Türlerin Kökeni* ve Sir Arthur Newton’un *Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri* eserleri büyük önem arz eder. Çevresel determinizm yaklaşımı, doğa yasalarının insanoğlunun yaşamında temel belirleyici faktör olduğunu ileri sürmektedir. Bu temelde fiziki coğrafya, beşeri coğrafyanın belirleyici mekanizmasıdır. Bu görüş determinist⁶⁸ yaklaşımın hülasası olup, lakin günümüz dünyasında yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte, gelişmiş dünya ülkelerinde insan her geçen gün fiziki coğrafya üzerinde hakimiyetini artırmaktadır. Bu yaşanan gelişmelerle birlikte Possibilist bir yaklaşıma doğru bir evrilme gerçekleşmektedir. Fakat bu durum “coğrafya kaderdir” sözcüğünün günümüzde tam manasıyla realitesini yitirdiği anlamına gelmemektedir. Yani insan yaşadığı coğrafyadan bağımsız değildir. Tabii olarak uygarlık her geçen gün büyük ilerleme göstermektedir. Bu nedenle günümüzde, ne salt bir determinist yaklaşımın kabulü ne de salt Possibilist yaklaşımın kabulü insan ile doğa arasındaki güç durumunu tam olarak açıklamaktadır.

Bu yaklaşım ikinci dünya savaşına neden teşkil eden ve o dönemin önemli jeopolitik uzmanı olan Karl Haushofer ’in fikir dünyasında da etkili olmuştur. Haushofer’in fikirleri ise Hitler’in politikalarını belirlemiştir. Bu noktada Almanya’nın hayat sahası oluşturma amacı zaman içerisinde çevre ülkeleri kendi ülke topraklarına katma politikasına dönüşerek, İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkışına zemin hazırladı.

Jared Diamond, coğrafyanın neden önemli olduğu noktasında harika bir soru soruyor: “*Neden şu anda Avrupalı ve Asyalı halklar zenginlik ve güç sahibi de*

⁶⁷Tümertekin ve Özgüç, Coğrafya Geçmiş. Kavramlar. Coğrafyacılar, 200-201.

⁶⁸**Çevresel Determinizm:** “Le Play (1806-1882) fiziki çevrenin insanların yaptıkları işin türünü ve bununda toplumsal örgütlenme biçimlerini belirlediğine inanıyor, buradan da –bir önceki bölümde de belirttiğimiz ünlü formülüne dayanıyordu: “yer: iş: insan (ya da aile)”. Coğrafyacılar bu görüşü hemen benimsediler ve “yer” den “ iş” yoluyla “insan”a geçmek onlara doğal görünmüştü. Bu üç kavramın modern terminolojide anlamı fiziki çevre (yer), maddi teknoloji ve ekonomik örgütlenme (iş) ve de toplumsal özellikler (insan) olarak anılıyordu” ve de “Le Play’ in kendi kurduğu şemaya göre toplumsal yapılar fiziki çevreyle çok sıkı bağlar taşıyordu” ve “İnsanlar ve ortamları arasındaki, Çevreci determinizm olarak anılan bu yorum özellikle bazı Amerikalı coğrafyacılar tarafından, 1920’ler öncesinde çok tutulmuştur” Tümertekin ve Özgüç, *Coğrafya Geçmiş. Kavramlar. Coğrafyacılar*, 199.

*başkaları değil? Örneğin neden Amerika, Afrika ve Avustralya yerlileri gidip Avrupalıları ve Asyalıları öldüremedi, egemenlikleri altına alamadı, onların köklerini kazıyamadı?”*⁶⁹ Fakat neden tam tersi oldu? Kendisi önemli bir soru daha soruyor: “*Son bağımsız İnka Kralı Atahualpa neden Madrid’e gelip İspanya Kralı I. Carlos’u tutsak alması gibi bir sonuç yerine bunun tam tersi*”⁷⁰ oldu? Hatta “*Peru’nun Cajamarca kentinde, bütün ordularının gözü önünde Francisco Pizarro ile İspanyol fatihlerin küçük çetesi tarafından tutsak*”⁷¹ alındı da neden tam tersi olmadı? “*Nasıl oldu da Pizarro Cajamarca ya geldi? Pizarro buraya geleceğine neden Atahualpa İspanyaya gidip orayı fethetmeye çalışmadı?*”⁷² Neden Avrupalılar Amerika da koloniler kurdu da, Asyalılar kurmadı? Cevap açıktı. Çünkü jeopolitik unsurlar, medeniyetlerin gelişimini her coğrafyada farklı kıldı. Jared Diamond bu sorularla şu konuya açıklık getirmektedir. Jeopolitik unsurlar, medeniyetlerin gelişiminde temel etkindir. Bu sebeple bu faktörler kimi medeniyeti zayıf, kimini ise güçlü kılmaktaydı. Güç farklılığı ise kimine esaret kimine ise hükümlanlık sundu.

Sonuç olarak bir taraftan jeopolitik alanı devletlerin üzerinde yaşamış oldukları topraklar üzerinde kontrol ve en üst düzeyde verim elde edebilme politikası geliştirmesini sağlarken, bir taraftan da hegemon güçlerin yayılma ülkülerinde onlara strateji belirler.

⁶⁹Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*,13.

⁷⁰Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 22.

⁷¹Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 21.

⁷²Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 85.

1.4.3. Jeopolitik Teoriler

1.4.3.1. Deniz Hâkimiyet Teorisi

Amerikalı, *Alfred Thayer Mahan* (1840-1914) yılları arasında yaşamıştır. Bu süreç içerisinde ABD donanmasında subaylık ve üst düzey görevlerde bulunmuştur. Asıl ününü ise deniz hâkimiyeti noktasında ortaya attığı görüşleriyle kazanmıştır. Ayrıca günümüzde en fazla dillendirilen bölgesel kavram olan **Ortadoğu** kavramını 1902 yılında Arabistan Yarımadası ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için ilk kendisi kullandı.⁷³ Mahan'ın ileri sürdüğü Deniz Hâkimiyet Teorisi, jeopolitik kavramsallaşmasından önce ileri sürülmüştür. Deniz Hâkimiyet Teorisi'nin, jeopolitik temelde bir teori olmasından dolayı jeopolitik kuramlar içerisinde kabul edilmektedir. Mahan görüşlerini “Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi, 1660-1783 ve Fransız Devrimi ve İmparatorluğu Üzerindeki Deniz Gücü”⁷⁴ adlı eserlerinde dile getirmektedir.

Zaman içerisinde Mahan'ın görüşleri Amerikan deniz politikalarında etkili oldu. Çünkü “Mahan'ın çalışmaları, ulusal rekabetlerin I. Dünya Savaşı'nda doruğa çıkan uluslararası krizleri ürettiği ve teknolojik gelişmelerin yalnızca büyük silahları olan korkusuz savaş gemisini mümkün kıldığı zaman ortaya çıktı. Eserleri, İngilizler, Japonlar ve Almanlar tarafından hevesle okundu. Kendi ülkesinde, kısmen yazılarında, kısmen de Theodore Roosevelt ve Henry Cabot Lodge gibi liderlerle olan yakın dostluğuyla etki yarattı.”⁷⁵ *Theodore Roosevelt* Amerika Birleşik Devletleri'nin 26. Başkanıydı. Mahan'ın devletin en üst merciinde yer almış bir başkanla dost olması, onun önünü artırmıştı. Mahan daha sonraki dönemlerde deniz politikalarında stratejik birimlere geçerek, ABD'nin deniz politikalarında etkili oldu. Alfred Thayer Mahan “deniz gücünü bir ulusun denizdeki hareketi kontrol etme yeteneği olarak tanımladı. Bu kontrolün ulusal refah ve tarih boyunca en güçlü faktör olduğunu iddia etti. Bir ülkenin deniz gücünün bileşenleri coğrafi faktörler ve ulusal kaynaklar, halkının ve hükümetinin karakteri ve diplomatik ve denizcilik

⁷³Nuran Taşlıgil ve Güven Şahin, "Ortadoğu Kavramı ve Türkiye'de Ortadoğu Coğrafyası İle İlgili Bir Literatür Çalışması" *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Bölümü Akademik Ortadoğu Dergisi*, 6/1, (2011):142.

⁷⁴Erişim 14 Kasım 2019 source: <http://www.riapress.com/riapress/product.lasso?productid=38>

⁷⁵Erişim 9 Eylül 2019 <https://www.encyclopedia.com/people/history/historians-us-biographies/alfred-thayer-mahan>

politikalarıdır.”⁷⁶ Çünkü Mahan, geçmişte deniz hâkimiyetine bağlı olarak ortaya çıkan güçleri iyi biliyordu. Mahan’ın, Fransa ve İngiltere’nin deniz politikaları hakkında yapmış olduğu incelemeleri, onun bu alanda uzmanlaşmasını sağladı. Böylelikle kendi ülkesi olan ABD üzerinde uygulama fikri üzerinde yoğunlaştı. Bu fikir zaman içerisinde sadece ABD’de değil, aynı zamanda küresel güç olma ideali taşıyan devletler tarafından da ilgiyle karşılandı. Deniz Hâkimiyet Teorisi özellikle de endüstri devrimiyle birlikte ham madde ve pazar ihtiyacının büyük bir öneme sahip olduğu dönemde ortaya atılmıştır. Bu dönemde pazar alanlarına ilgi artmıştır. Pazar ve hammadde ihtiyacı, deniz yolu ulaşımını daha da popüler kıldı. Çünkü geçmişte büyük öneme sahip, kara yollarından İpek ve Baharat yolları denizcilik alanındaki ilerlemelerle büyük oranda önemini yitirmiştir. Tabii olarak deniz yolu ulaşımının öneminin artması beraberinde stratejik öneme sahip boğazlar ve limanlar kontrol etmek için denizler, bir mücadele alanı oldu.

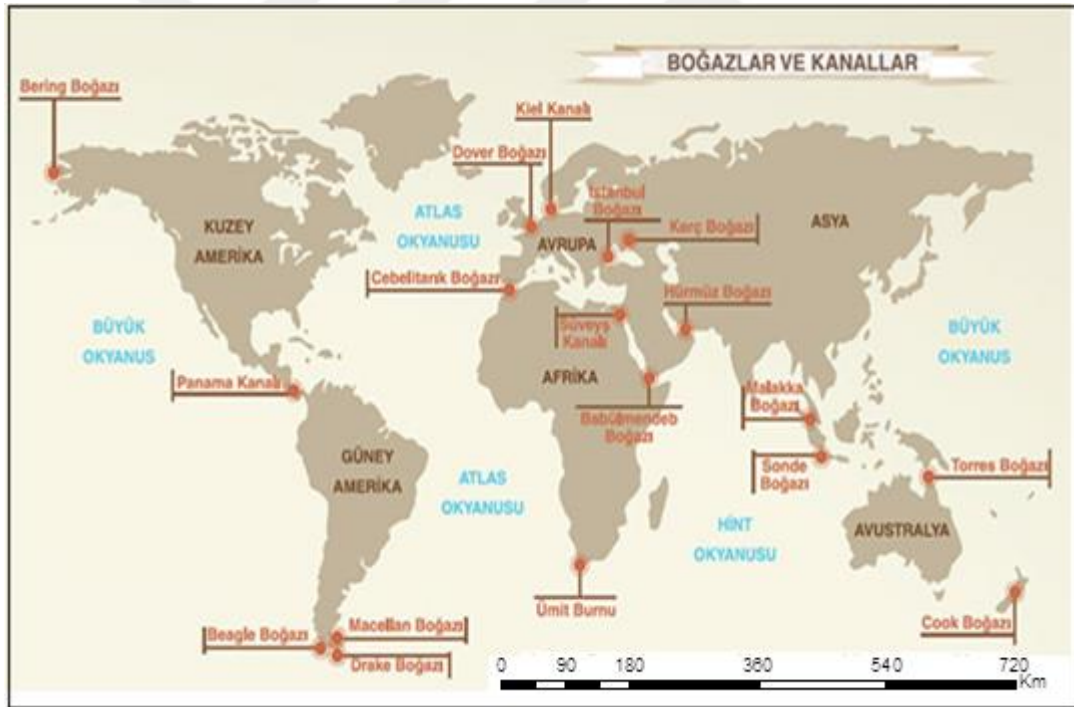
Mahan’a göre, Dünya’ya hâkim olmak isteyen bir devlet, denizlere hâkim olmalıdır. Deniz ulaşımı ve kontrolü bu temelde önemlidir. Denizleri kontrol etme politikaları İlk Çağ’lardan günümüze kadar büyük devletlerin politikalarını şekillendirmektedir.⁷⁷ Çünkü dünyanın 3/4’ü sularla kaplıdır. Deniz taşımacılığının dünya ticaret taşımacılığında büyük bir paya sahip olması, hegemon güçlerin denizler üzerinde hâkimiyet kurma noktasında politik planlamalar yapmasını sağlamıştır. Günümüzde deniz yolları aracılığıyla yapılan taşımacılık, küresel ölçekte büyük bir paya sahiptir. Bu noktada denizler üzerinden “küresel ticaretin hacim (ton) olarak %80’i, değer (dolar) olarak %70’i; petrol taşımacılığının %60’ı ve doğal gaz taşımacılığının %25’i deniz yoluyla yapılmaktadır.” Bu oranlar denizlerin uluslararası sistemdeki önemini ortaya koymaktadır.

- *Denizler karalara göre çok daha iyi hareket kabiliyeti ve ulaşım sağlamaktadır.*

⁷⁶Erişim 9 Eylül 2019 <https://www.encyclopedia.com/people/history/historians-us-biographies/alfred-thayer-mahan>

⁷⁷**Başat Güç:** “Teoriye göre, denizaşırı sömürgeciliğin başladığı 15. yüzyıldan itibaren, her yüzyılda bir, denize kıyısı olan ve güçlü donanması bulunan bir devlet başat güç (dominant power) konumuna yükselmiş ve bu durumunu yüz yıl boyunca müdafaa etmiştir. Modelski kuramına göre, başat güç statüsüne yükselen hegemonik devlet aynı zamanda dünyanın en büyük gücü oluyor ve denizaşırı alanlarda küresel egemenlik kuruyordu.” Erişim 10 Ocak 2020 <https://www.superhaber.tv/basat-guc-kurami-dominant-power-makale-1343>

- *Denizcilik gücü dünya rezervlerinin daha büyük bir bölümü ile irtibatlıdır.*
- *Denizcilik gücü, askeri kuvvetler kadar ekonomik ve politik etkinlikleri de daha kolay ve ekonomik bir biçimde, dağıtabilir, yayabilir.*
- *Denizcilik gücü, Süveyş Kanalı, Cebelitarık, Seylan, Singapur, Babülmendep Boğazı, Türk Boğazları, Seylan Kanalı, Tayvan Kanalı, Kore Kanalı, Hürmüz Boğazı, Florida Boğazı ve Yukaton Boğazı gibi kritik noktaları kontrol altında tutarak dünya ticaretine hâkim olabilir.*
- *Kara sınırları emniyette olmayan hiçbir devlet, nis[p]eten güçlü bir ada devleti ile deniz üstünlüğü için başarılı bir şekilde mücadele edemez.”⁷⁸*

Şekil 5: Kanallar ve Boğazlar⁷⁹

⁷⁸Kocakenar, “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler”, 6-7

⁷⁹Erişim 15 Ağustos 2019 <https://cografyahocasi.com/10-sinif/dunyayi-birbirine-baglayan-aglar-ulasim.html> düzenlenmiştir.

1.4.3.2. Kara Hâkimiyet Teorisi

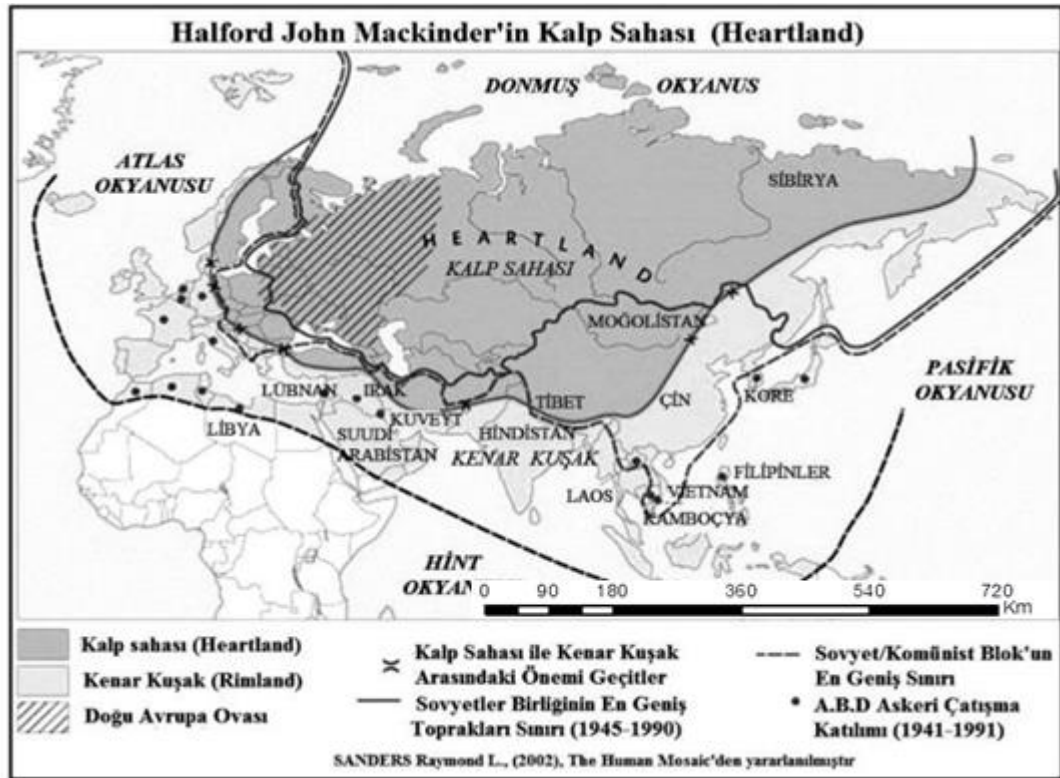
Sir Halford John Mackinder, 1861 yılında İngiltere’de doğdu. Mackinder, sanayi devriminin tüm dünyada etkisini hissettirdiği ve ülkesi olan İngiltere’nin dönemin en güçlü süper gücü olduğu bir dönemde ortaya çıktı. “Kraliçe Elizabeth’in Grammar Okulunda öğrenim görmüştür. Oxford’da doğa bilimleri üzerine uzmanlaşmıştır. University of Reading ve London School of Economics’in kurucuları olarak bilinir. Ayrıca Jeopolitik ve Jeostrateji’nin babası olarak tanınır. Hem fiziki coğrafya ve hem de beşeri coğrafya alanında güçlü bir İngiliz bilim adamıdır. Mackinder, 1883 yılında Oxford Birliği’nin Başkanı olarak görev yapmıştır”⁸⁰

Mackinder, Kara Hâkimiyet Teorisi’ni ileri sürmüştür. Dünyayı belli bölgelere önem derecesine bağlı olarak tasniflemiştir. Bu bölgeler içerisinde, dünyanın merkezi olarak kabul ettiği “Heartland” ı yani kalp bölgesini ele geçiren ulusun, tüm dünyayı yönetecek güce sahip olacağını ortaya koymuştur. Mackinder’in belirttiği alana 1989 yılına kadar Rusya hâkimdi. Rusya ikinci Dünya Savaşı sonrasında kazandığı güçle “Heartland”ı kontrol ederek dönemin süper gücü konumundaydı. Bu görüşe göre, Heartland’ın geniş düzlükleri, zengin yeraltı madenleri, yerüstü kaynakları ve coğrafi konumu onu dünyanın merkezi yapmaktadır. Yani Mackinder, **Tarihin Coğrafya Ekseni Teorisi’yle** coğrafi unsurların, bazı bölgelere hem bölgesel hem de küresel bağlamdaki yerinin belirlenmesinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu bölgeyi Napolyon önderliğindeki Fransa ve Adolf Hitler önderliğindeki Almanya işgal etmiş; fakat coğrafi şartlar nedeniyle bu ülkeler muzaffer olamamıştır. Günümüzde ise bu emele namzet ülke, ABD’dir. Bu coğrafyada tarihsel süreç içerisinde iki güç hâkim olmuştur. Bunlardan ilki Moğol İmparatorluğu bir diğer ise SSCB’dir.

Mackinder’e göre “Doğu Avrupa’ya egemen olan, merkez bölgesini (Heartland= Bat[1]da Volga, doğuda Sibiry, güneyde Himalâyalar ve kuzeyde Kuzey Buz Denizi aras[1]ndaki bölge(yi) kontrol eder, merkez bölgesine egemen olan, dünya ada[sını] (Asya, Avrupa ve Afrika) kontrol eder, dünya ada[sı]na

⁸⁰Ramazan Özey, “Mackinder’in Heartland Teorisi’nin Düşündürdükleri”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı.35 (2017): 95.

egemen olan dünyay[1] kontrol eder.”⁸¹ Bir diğer nokta ise kalbin çeperi yani kenar kuşak denilen bölge “batı Avrupa’dan başlayarak Akdeniz Bölgesi, Ortadoğu, Hindistan, güneydoğu Asya ve Çin’i içerisine alan bölgeleri kenar kuşak (hilal) olarak nitelendirmiştir. Avrasya ve Afrika’yı içerisine alan sahaları Dünya Adası olarak adlandırmış.”⁸² Özetle, “doğu Avrupa’ya hükmeden, kalp bölgesini yönetir; Kalp bölgesine hükmeden, dünya adasını yönetir; Dünya adasına hükmeden, dünyayı yönetir.”⁸³

Şekil 6: Mackinder'in Kalp Sahası⁸⁴

⁸¹Hüsmen Akdeniz, “Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye” *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı.2 (2003): 83. Düzenleme Yapılmıştır.

⁸²Erişim 12 Kasım 2019 <https://www.researchgate.net/publication/322701816>

⁸³Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, 61.

⁸⁴Özey, “Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri”, 97düzenlenmiştir.

1.2.3.3. Organik Devlet Teorisi

“Daha güçlü olanın rolü hükmetmek olmalıdır, daha zayıf olanla kaynaşmak değil. Eğer böyle davranmazsa, kendi büyüklüğünü feda etmiş olur. Bu kanunla, sadece, doğuşları itibariyle zayıf olan yaratıklara zalimce hükmedebilir. “Tilki daima tilki, kaz daima kazdır.””⁸⁵

Alman uyruklu *Carl Haushofer*, kendi döneminin önemli coğrafyacı ve jeopolitik uzmanları arasında en tanınmış kişilerin başında gelmektedir. 1869 yılında doğmuş ve 1946 yılında ise hayata gözlerini kapamıştır. “Münih üniversitesinde siyasi coğrafya ve askeri tarih okumuştur.”⁸⁶ Ayrıca kendisi “1924 yılı başında Münih Üniversitesinde Institut für Geopolitik’in organı olan “zeitschrift für Geopolitik” dergisini çıkarmıştır. Bazı çevreler kendisini jeopolitiğin Makyaavel’i olarak adlandırırlar.”⁸⁷ Carl Haushofer’ in **Organik devlet** fikri, öncülü ve ırkdaşı olan Friedrich Ratzel tarafından ilk olarak ileri sürülmüştür. Bu yaklaşım materyalist bir yaklaşım olup, güçlü olanın kendi varlığını devam ettirmesi adına, daha zayıf olanı egemenlik altına almasını içeren bir düşünce biçimidir. Bir bakıma doğa kanunun, devlet ideolojisine dönüştürülmüş bir formudur. İhtiyaç ve güçler hiyerarşisinde doğanın canlılar üzerinde zorunlu kıldığı yasaların, canlıların ontolojik devamlılıklarını sürdürebilme noktasında zayıfı etkisiz bırakmasını esas almaktadır. Haushofer’in Hayat Sahası fikri, bir organizmaya benzetilen devletin, varlığını devam ettirmesi için “**lebensraum**” oluşturma mecburiyetidir. Yani egemen bir devlet, daha zayıf bir devleti ihtiyaçları doğrultusunda himaye (işgal) altına alması gerektiğini savunmaktadır. Bu dönemde yayılcı devletleri, İtalya, Japonya ve Almanya bu görüşü esas alarak militarist planlamalarını yaptılar. Haushofer Alman yayılma eksenli bu teorisinde, İngiliz Mackinder’ in Kara Hâkimiyet Teorisi’nin etkili olduğu kabul edilir. Bu hususta, günümüzün önemli teorisyenlerinden

⁸⁵ Adolf Hitler, *Kavgam*, ed. Arif Doğan, çev. Çetin Özkan (İstanbul: Mavi Çatı Yayınları, 2016), 377.

⁸⁶ İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, 113.

⁸⁷ İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, 113.

Brzenzinski, Almanların “Drang nach osten (doğuya doğru yayılma)”⁸⁸ politikasında Avrasya kontrolü amacı olduğunu dile getirir.

Haushofer’in jeopolitik alanında uzmanlaşmasında Almanya ordusunda stratejik noktalarda görev almış olması yatmaktadır. Bu önemli görevler Hüseyin Zengin’in “*Karl Ernst Haushofer ve Jeopolitik Teorileri*”⁸⁹ adlı eserinde, Haushofer’in Bavarian ordusunda farklı rütbelerde görevler üstlendiğini, savaş akademisinde öğretmenlik yaptığını, ayrıca o dönemin mihver (Almanya, İtalya ve Japonya)⁹⁰ devletlerinden olan, Japonya’ya giderek burada askeri alanda eğitimler verdiğini ileri sürer. Ayrıca o askerlik mesleğinde tuğgeneralliğe kadar yükselmiştir.

II. Dünya Savaşı, Nazilerin tüm Avrupa’yı kontrol etmek için, 1939 yılında Polonya’nın Baltık Kıyısında yer alan Gdansk şehrini işgal etmesiyle başladı. Bu savaş tüm Avrupa ülkelerini etkiledi. İkinci Dünya Savaşı öncesi neler oldu? “8 Eylül 1931 Japonya Mançurya’yı işgal etti. 2 Ekim 1935–Mayıs 1936 Faşist⁹¹ İtalya, Etiyopya’yı işgal etti.”⁹² Yani o dönem Fransız ihtilaliyle hayat bulan Nasyonalist (ulusçu) anlayışın hâkim olduğu bir dönemdi.

II. Dünya Savaşı “Avrupa’da her açıdan büyük tahribata yol açmıştı. Her şeyden önce beş buçuk yıl süren savaşta ölen 40 milyondan fazla insanın yansından

⁸⁸Brzenzinski, *Büyük Satranç Tahtası Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gerekliklikleri*, 61.

⁸⁹Erişim 23 Ekim 2019 https://www.academia.edu/4022290/Karl_Haushofer_ve_Jeopolitik_Teorileri

⁹⁰ **Mihver ve Müttefik Devletler:** II. Dünya Savaşı sırasında muharip devletler iki önemli ittifakın birer tarafı olarak savaştı: Mihver Devletleri ve Müttefik Devletler. Mihver ittifakının üç büyük ortağı Almanya, İtalya ve Japonya’yıydı. Mihver devletlerinin iki ortak menfaati vardı: 1) bölgesel genişleme, askerî zafere dayalı imparatorluklar kurma ve I. Dünya Savaşı sonrası uluslararası düzeni yıkmak, 2) Sovyet komünizmini yok etme ya da etkisizleştirme. Almanya ve İtalya, dostluk anlaşması imzaladıktan bir hafta sonra, 1 Kasım 1936’da Roma-Berlin Güç Eksenini ilan etti. Nazi Almanya’sı ve İmparatorluk Japonya’sı, 25 Kasım 1936’da Sovyetler Birliği’ne yönelik sözde Antikomintern Paktı’nı imzaladı. İtalya, 6 Kasım 1937’de Antikomintern Paktı’na katıldı. Almanya ve İtalya 22 Mayıs 1939’da, Mihver ittifakını askerî hükümlerle resmî hâle getiren, sözde Çelik Paktı imzaladı. Almanya, İtalya ve Japonya, son olarak 27 Eylül 1940’ta, Mihver ittifakı olarak bilinen Üçlü Paktı imzaladı.” Erişim 7 Kasım 2019 <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/axis-alliance-in-world-war-ii-abridged-article>

⁹¹ **Faşizm:** “Organik ulusalcılık, liberalizm demokrasi ve Marksizmin reddi üzerine kurulu bir hareket olan antimarksist sosyalizmin sentezidir. Faşist ideolojinin en temel niteliği materyalizmin inkar edilmesiydi; liberalizm, demokrasi ve Marksizm aynı materyalist şeytanın değişik yüzleri olarak tanımlanıyordu. Yüzyılın başından itibaren antiliberal, antiburjuva ulusalcılığı ve Marksizmi reddetmekle birlikte devrimci olan bir sosyalizmi birbirine yaklaştıran şey, materyalizme karşı bu başkaldırıydı. Bu tarz bir sosyalizm, tanımı gereği liberalizm ve burjuva karşıtıydı.” David Miller v.dğr, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, çev. Bülent Peker ve Nevzat Kırarç (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994), 247.

⁹²Erişim 7 Kasım 2019 <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/world-war-ii-key-dates>

çoğu Avrupa'da hayatlarını kaybetmişlerdi.”⁹³ Bu oran başka kaynaklarda ise, savaşın neden olduğu hastalıklar, toplama kamplarında öldürülenlerle birlikte 80 milyon civarında olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca bu savaş süresi boyunca jenosit uygulamalara en fazla Yahudiler maruz kalmıştır. Polonya’daki Auschwitz kampı bunun en önemli tanığıdır.

Avrupa’da şu an 40 milyon nüfusun üzerinde kaç ülke var? Sadece 6⁹⁴ ülke var. Ölümünün dünya nüfusuna oranı ne kadardı? “1940’lı yıllarda 2,3 milyar olan dünya nüfusunun yüzde 3’ünü oluşturuyordu.”⁹⁵ Hangi şehirlere yıkım geldi? Berlin, Dresden, Varşova, Nagazaki ve Hiroşima vd. Bu veriler Haushofer’in fikirlerinin oluşturduğu tahribatı görmek noktasında önem arz etmektedir.

1.4.3.4. Kenar Kuşak Hâkimiyet Teorisi

Nicholas Spykman 1893-1943 yılları arasında Amerika’da yaşamıştır. **Kenar Kuşak Hâkimiyet Teorisi’yle** yakın yüzyılın önemli jeopolitik uzmanları arasında yer almaktadır. “Kendisi Amerika Birleşik Devletleri Yale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Profesör”ü⁹⁶ olarak görev yapmıştır. Spykman, Mackinder’ in ortaya attığı Kara Hâkimiyet Teorisine karşılık olarak, Kenar Hâkimiyet Kuşağı Teorisi’ni ileri sürmüştür. Mackinder kendi teorisinde ‘**Heartland**’ kontrol eden bir eden bir devletin, Rimland’a hâkim olacağını söylerken, Spykman ise “Dünya adasına hâkimiyeti, merkez bölgesini çeviren, kaynak ve imkânları daha geniş kuşağa hâkimiyet ile mümkün görür. Bu dış politika, Avrupa, Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya’dır.”⁹⁷ Bu teori ABD tarafından pratik olarak hayata geçirilmiştir. ABD’nin 1955 yılında Vietnam’ı işgal etmesi,

⁹³Erhan Çağrı, "Avrupa'nın İntiharı" ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51/14, (1996): 176.

⁹⁴Erişim 18 Temmuz 2019 <https://www.tercihiniyap.net/ozel-haber/ulkelerin-nufuslari-2019-h6398.html>

⁹⁵Erişim 13 Kasım 2019 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/insanlik-tarihinin-kara-lekesi-ikinci-dunya-savasi-/1138483>

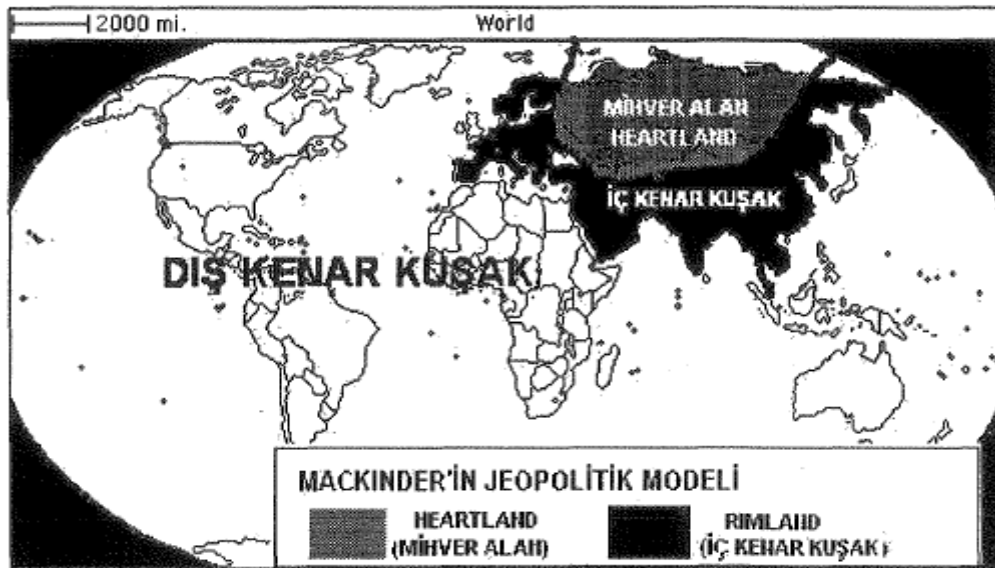
⁹⁶İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, 113.

Nazizm: “Aşırı ulusalcı, emperyalist ve ırkçı hareket” Vernon Bogdanor, "*Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi*" çev. Erhan Yükselci v.dğr, C.2 (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2003),70.

⁹⁷Suat İlhan, *Dünya Yeniden Kuruluyor Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları*, (Ankara: Ötüken Yayınevi, 1999),23.

1969 yılına gelindiğinde ise Vietnam'ın batısında yer alan komşusu Kamboçya'ya saldırması bu teorinin uygulamaya konulduğunu göstermektedir.

Daha sonraki süreçlerde ise, 11 Eylül 2001 yılında New York'ta bulunan Dünya Ticaret Merkezine ait ikiz kulelere El-Kaide örgütü tarafından saldırı gerçekleşmesinin ardından, ABD postalları Afganistan topraklarına girdi. Tarih 2003'ü gösterdiğinde bir sonraki hedef, Saddam Hüseyin önderliğindeki Irak Devletiydi. İşgalin gerekçeleri, Irak Baas⁹⁸ dikta rejiminin nükleer silahlar geliştirdiğini, biyolojik silahlara sahip olduğunu ve bu durumun bölge için tehdit arz ettiğini ileri sürüldü. ABD, 20 Mart 2003 tarihinde ise bu nedenlerle Irak'a müdahale etti. Günümüzde Suriye'de yaşanan gelişmeler, körfez ülkelerinin İran ile olan ilişkileri, Arap Baharı gibi olayların arka planında ABD'nin etkin rolü, Kenar Kuşak'ta suların her dem sıcak kalacağını ve Rimland'ın hâkimiyeti için mücadelelerin devam edeceğidir.

Şekil 7: Kenar Kuşak Bölgesi⁹⁹

⁹⁸ **Baas Yönetim:** “Tek bir Arap ulusu oluşturmak, sosyalizmi gerçekleştirmek, Arap dünyasını yabancılardan temizlemek, emperyalizme ve sömürgecilğe karşı çıkmak gibi amaçları olan Baas, “birlik, özgürlük, sosyalizm” sloganları ile ortaya çıkmış bir ideolojidir. “Rönesans”, “yeniden doğuş” ve “diriliş” anlamlarına gelen Baas, fikir olarak laik, milliyetçi, kapsayıcı olma amacı gütmüştür. Fakat bu yalnızca teoride kalmış, pratikte uygulanmamıştır.” Erişim 13 Ocak 2020 <https://www.ilmvemedeniyet.com/baas-rejimleri-suriye-ve-irak.html>

⁹⁹ İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1/ 2, (2004), 61.

1.4.3.5. Hava Hâkimiyet Teorisi

“Hava gücü ya savaşı bitirir ya da medeniyeti.”¹⁰⁰

Winston Churchill

Bilim insanları, tarihin her döneminde hava’ da tıpkı kuşlar gibi süzülebilmenin, farklı diyarları keşfetmenin ve ‘Kaf Dağı’nın arkasını görmenin hayaliyle, birçok uçuş denemesi yaptı. *Abbas İbn El Firnas*¹⁰¹, *Hazarfen Ahmet Çelebi* ile başlayan ilk uçuş denemeleri nihayetinde 17 Aralık 1903’te **Wright Kardeşler** tarafından gerçekleştirildi. Böylelikle gökyüzü, sadece uçan canlılar için değil, aynı zamanda insanlığın ’da yaşam sahası haline geldi. Bu gelişme, dağların, engin denizlerin ve aşılmaz denilen coğrafyaların aşılmasının yolunu açtı. Bu gelişmeler haliyle hava savunma sanayisinin doğuşuna da hizmet etti.

Hava savunma sanayisinde yaşanan gelişmelerle birlikte Hava Hâkimiyeti için jeopolitik teorilerin ortaya atılmasının’ da yolunu açtı. ABD’li jeopolitik uzman **Alb. Hausy Scitaklian** bu alanda önemli bir teorisyendir. Hava Hâkimiyet Teorisiyle ABD’nin hâkimiyet politikalarında etkin rol oynadı. “I. Dünya Savaşı’ndan sonra hava gücü ile ilgili olarak en çok yankı yapan kuramsal çalışma, İtalyan General Guilio Douhet’e aittir. 1921 tarihinde yazdığı *The Command of the Air* (Hava Hâkimiyeti) isimli çalışmasında Douhet, karşı tarafın kentlerine yapılacak hücumlar ile sivil halkın terörize edilmesi ve ulusal savunma gücünün kırılmasını savunuyordu.”¹⁰² Bu temelde uçaklar askeri amaçlı, **ilk olarak Trablusgarp’ta** kullanılmıştır. Bu noktada önemli diğer bir hadise ise “17 Ekim 1911’de Osmanlı toprakları üzerinde uçan İtalyan Yüzbaşı Carlo Piazza, tarihteki ilk keşif uçuşunu gerçekleştirmiştir. Giulio Gavotti ise 1 Kasım günü uçakla Libya’daki Osmanlı kuvvetlerine karşı bir hava saldırısı düzenlemiş ve bu saldırı, ilk havadan yere taarruz olarak tarihe geçmiştir. İlk uçaksavar ateşi gayreti ise, Osmanlı askerleri tarafından

¹⁰⁰Yücel Topçu ve Ender Almaç, “Hava Gücünün Yükselişi ve Harp Prensipleri” *Savunma Bilimleri Dergisi*, 13/2, (2014):2.

¹⁰¹**Abbas İbn El Firnas**: 9. yüzyılın başlarında, Abbas İbn Firnas adında bir Müslüman alim havacılık çalışmalarına öncülük etti. İbn Firnas, kısa bir süre havada süzülebilmesini sağlayan bir cihaz icat etti. Kötü bir iniş sırasında ağır yaralanmış olmasına rağmen, iniş sırasında uçak istikrarı için hayati bir bileşen olan ornitopter yapısında teoriye başarıyla öncülük etti. (Ezad Azraai Jamsari v.dğr. “İbn Firnas and His Contribution to the Aviation Technology of the World” *Advances in Natural and Applied Sciences*, 7/1 (2013), 74.

¹⁰²Kocakenar, “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler”, 9.

sarf edilmiş ve 15 Aralık 1911 tarihinde tüfek atışıyla bir uçak düşürmeyi başarmışlardır.”¹⁰³ Havacılık alanındaki çalışmalar duraksamadan ilerledi. Tarih 1957 yılını gösterdiğinde uzay çalışmalarında devrim niteliğinde olan **Sputnik 1** uydusu yörüngeye gönderildi. Daha sonraları **ABD’li N. Armstrong, M.Colins ve E.Aldrin** ekibinin Apollo 9 aracıyla Satürn 5 roketi ile aya gönderildi.¹⁰⁴ ABD’de uzay çalışmaları “1945 yılında Wernher von Braun ve 457 bilim adamının Amerika’ya götürülmeleri ile başlamıştır. İlk uyduları olan Explorer I’i 31 Ocak 1958 tarihinde uzaya fırlatmışlardır. Bu uydu vasıtası ile ilk olarak dünya çevresindeki radyasyon kuşağı keşfedilmiştir. Bu kuşağa, adı geçen buluşu yapan Amerikalı bilim adamı **Van Allen’in** adı verilmiştir. Bundan 5 ay sonra aynı yıl içinde **National Aeronautics and Space Administration- NASA** - (Ulusal Havacılık ve Uzay İdaresi) kurulmuştur. NASA’nın kuruluşu ile ABD’de sivil ve askeri uzay faaliyetleri birbirlerinden ayrılmıştır.”¹⁰⁵ Tarih 21 Temmuz 1969’ı gösterdiğinde Aya ilk ayak basan kişi astronot Amstrong oldu. Astronomi alanında devrim niteliğindeki bu çalışmalar insanoğlunun egemenlik arzusunun dünyayla sınırlı kalmayıp tüm âlemi kuşatıcı bir istek taşıması durumunun izahıdır. Bu hususlar doğrultusunda ABD’nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası, dünyanın farklı noktalarında üsler inşa etmesi, Rusya ile hava savunma sistemleri noktasında mücadele etmesi, yeryüzünden gökyüzüne intikal eden bir mücadelenin göstergesidir. Özellikle uzun menzilli balistik füzeler, gökyüzünde yakıt ikmali yapan uçaklar, hava savunma sistemleri (Patriot, S-400, Demir Kubbe), uzaya gönderilen uydular ve harp alanında yeni konvensiyonel silahların egemen devletler tarafından kullanılması gibi gelişmeler, bu mücadelenin ciddiyetini ortaya koymaktadır.

¹⁰³Topçu ve Almaç “Hava Gücünün Yükselişi ve Harp Prensipleri”, 2.

¹⁰⁴Erişim Tarihi 7 Ekim 2019 <http://www.acikbilim.com/2012/09/dosyalar/neil-armstrongun-ardindan-1930-2012.html>

¹⁰⁵Kocakenar, “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler”, 9.

1.4.3.6. Jeokültürel Açıdan ‘Medeniyetler Çatışması Teorisi’

Bu teori **Samuel Phillips Huntington** tarafından ileri sürülmüştür. Huntington’a göre üzerinde yaşadığımız dünyanın 1989’da SSCB’nin çöküşüyle yeni bir minvale girdiğini, bunun ise **burjuva** ile **proleter**¹⁰⁶ arasında yaşanan ekonomik temelli gelir eşitsizliği şeklinde ortaya çıkan bir mücadelenin ötesinde medeniyetler üzerinde dil, din, mezhep gibi kültürel unsurlar ekseninde haiz olacağını iddia etmektedir.

Bu noktada Huntington medeniyeti şöyle tanımlamaktadır: “medeniyet kültürel bir varlıktır. Köyler, bölgeler, etnik gruplar, milliyetler, din, gruplar... bütün bunların hepsi, kültürel çeşitliliğin farklı seviyelerinde ayrı kültürlerle sahiptirler. Güney İtalya’daki bir köyün kültürü, Kuzey İtalya’daki bir köyünkünden farklı olabilir: fakat her ikisi de onları Alman köylerinden farklı kılan müşterek İtalyan kültürünü paylaşacaklardır. Avrupalı toplumlar, kendilerini, sırasıyla Arap ve Çin toplumlarından ayıran kültürel hususiyetleri paylaşacaklarıdır. Mamefih, Ara[p]lar, Çinliler ve Batılılar daha geniş herhangi bir kültürel varlığın parçası değildirler. Bunlar medeniyetleri teşkil ediyorlar.”¹⁰⁷ Bu medeniyet izahatından sonra medeniyetleri şu şekilde tasnif etmektedir: Genelde doğu-batı olarak özelde ise, **Batı medeniyeti** (Ortodoks ve Katolik) ve farklı etnik unsurlar, **İslam medeniyeti** (Sünni-Şii), Arap ve Arap olmayan, **Çin medeniyeti**, **Hint medeniyeti**, **Afrika medeniyeti ve Japon medeniyeti** şeklinde medeniyetlere ayrılmaktadır. Batı Medeniyeti yani ekseriyeti kıta Avrupa’sının oluşturduğu medeniyettir ki bu ise iki temel dinamikten vücuda gelmiştir. Yunan fikriyle ve Roma nizamıyla yoğrulmuş bir batıdır. Bu Medeniyet sahasının, başat rolünü üstlenen bir diğer unsur inanç olacaktır ki bu da Hristiyanlıktır. Tabi bu eksenin günümüzdeki en önemli temsilcisi Atlantik’in bir diğer ucunda yer alan ABD’dir. İkinci medeniyet ise kendi bünyesinde tali çatlakları bulunan; fakat bunları inanç etrafında bir arada tutan İslam medeniyetidir. Bir diğer

¹⁰⁶ **Burjuvazi ve Proleter:** “Marx’a göre çağdaş toplum, burjuvazi ve proletarya olarak ikiye ayrılmıştır. Burjuvazi sermayeye sahiptir. Proletaryaysa ücret karşılığında emeğini satar. Das Kapital’de Marx, ücretlerin hiçbir zaman geçinmek için gereken asgari düzeyi aşmadığını ve böylece kapitalistin eline geçen artı değer, burjuva toplumunun sömürgeci temelini oluşturduğunu ileri sürer. Ama ücretleri en alt düzeyde tutmaya yönelik bu çaba, aynı zamanda kapitalizmin iç çelişkilerine de temel oluşturur.” Bogdanor, Blackwell’in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi, 28-29.

¹⁰⁷ Samuel Phillips Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, ed. Murat Yılmaz (Ankara: Vadi Yayınları, 1995), 15.

medeniyet ise binlerce yıllık devlet geleneğine sahip, dünya nüfusunun büyük bir bölümünü bünyesinde barındıran **Konfüçyüs** öğretileriyle temellendirilen Çin medeniyetidir. Dördüncü medeniyet ise Çin gibi büyük bir nüfusa sahip, **Buda'nın** temel anlayışıyla ayakta duran Hint medeniyetidir. Bir ada ülkesi olan modernizasyonun ve birçok alanda ilerlemenin olduğu, batı medeniyetine karşı gelişmişlik olarak ayakta duran, Japon medeniyeti bir diğeridir. Son olarak ise Afrika medeniyetidir. Daha dar sınıflandırma yapılırsa Huntington, Doğu ve Batı olmak üzere iki medeniyetin var olduğunu, batının şekillendirici güç olarak, doğu medeniyetinden üstün olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşım ise yeni var olmamakla birlikte, Antik Yunandan günümüze devam etmektedir. Özellikle Roma döneminde, onun medeniyetinin sınırları dışında kalan halkların barbar olduğuyla ilgili bir anlayış bu durumu örneklemektedir. Günümüzde ise, batının doğudan üstün olduğunu demokratik değerler, teknolojik gelişmişlik ve ekonomik güçle temellendirerek ayırım yapılmaktadır.

Huntington, bu kültürler arasında (Hristiyan, Hint ve Musevi) fay kırıklığının derin boyutta olduğu ve “büyük coğrafyalara yayılmış, kültürel dinamizminin mütemadiyen korumuş İslam Medeniyetiyle, çatışma riski en yüksek nokta olarak kabul etmektedir. İslam’da kuruluşundan beri var[-]olan bir devamlılık var. İslam dinsel olanla, seküler olan arasında, herhangi bir ayırım bulunmayan militan bir din. “Sezar’ın hakkını Sezar’a, Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya” düşüncesi İslam’a tamamen aykırı. Bu teokratik eğilim, Müslüman toplumların, gayrimüslimlerle uzlaşmalarını olağanüstü derecede zorlaştırıyor. Müslümanların, çoğunluğunu ise gayrimüslimlerin oluşturduğu toplumlara kolaylıkla uyum göstermesini de çok zor hale getiriyor.”¹⁰⁸

Huntington medeniyetler arası çatışmalardan önce dünya tarihindeki savaşların nedenlerini sırasıyla şu şekilde ele ifade etmektedir: “1648’de Westphalia Barışı ile ortaya çıkan çağdaş uluslararası sistem içinde ki ilk çatışmalar prensler arasında, daha sonra ulus devletler arasında, yüzyılımızda da ideolojiler arasında olmuştur. Liberal demokrasiyle Marksizm-Leninizm arasındaki uzun soğuk Savaş’ı da kapsayan bu çatışmalar, uygun bir biçimde “Batı iç savaşları” diye

¹⁰⁸ Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 84.

adlandırılmıştır.”¹⁰⁹ 21.yy’da yüzyılda toplumlar arasında derin kültürel fay çatlaklarının olduğunu, ortaya çıkabilecek bir enerji salınımının büyük ayrılıklara neden olacağını ve bu durumun çok uluslu ve çok kültürlü devletlerde ciddi sorunlara yol açacağını ileri sürmektedir. Bu noktada Huntington, kendi görüşünü Yugoslavya’nın dağılmasıyla ortaya çıkan çatışmalı toplumsal yapıya dayandırmıştır. Bilindiği üzere Yugoslavya dağıldıktan sonra aynı etnik birliğe sahip Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasında ekseriyeti inanç ve mezhep olan bir çatışma yaşandı. Bu savaş Müslüman, Ortodoks ve Katolik Hristiyanlar arasında gerçekleşti. Aliya İzzet Begoviç önderliğindeki Müslüman Boşnaklar, Sırlar tarafından, jenosit bir uygulamaya tabi tutuldu. Bu noktada Boşnaklara Müslüman ülkelerden özellikle dönemin İran hükümetinden destek geldiğini ancak; Türkiye ve Arap devletleri de din kardeşlerine destek olabilmek için politik adımlar atmıştır. Sırlara ise, Ortodoks mezhebinin hamisi olarak kendisini gören ve devletin derin politikalarında da mevcut olan Rusya tarafından desteklenmiştir. Hırvatlar ise Katolik mezhebinin mensuplarıdır.¹¹⁰ Bu hadiseyi referans alarak gelecekte de medeniyetler arasında çatışmasının yaşanacağını iddia etmiştir. Bu üç grup ortak dile sahip olmalarına rağmen, inanç ögesi temelinde ayrıışmışlardır. Bu gruplar inançsal değerler noktasında kendileriyle aynı ortak inanca sahip devletler tarafından destek görmüşlerdir.

Jeokültürel açıdan müşahade edildiğinde, Ortadoğu’da, Güneydoğu Asya’da, Mezopotamya Coğrafyası’nda zuhur eden olaylarda kültürel ayrışma önemli bir olgudur. Şu an Pakistan ile Hindistan arasında 1947¹¹¹ yılından günümüze çözümsüz hal alan, iki ülkenin karşılıklı hem kültürel hem de askeri çatışmaya girmesini sağlayan, Cammu Keşmir bölgesi sorunu bu duruma bir örnektir. Bu jeokültürel problemin, küresel ölçekte büyük yıkımlara sebep olacak bir potansiyeli de kendisinde barındırmaktadır. Nedir peki bu potansiyel tehlike? Nagazaki ve Hiroşima’yı yok eden, nükleer silahlar.

¹⁰⁹Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 81.

¹¹⁰Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, 27-28.

¹¹¹Selcen Erdal “Çözümsüzlüğün Adı: ‘Birleşmiş Milletler’e Rağmen Keşmir”, *Public and Private International Law Bulletin*, 38/1 (2018).

Bu iki büyük ülke nükleer silahlara sahip olup, olası bir kullanımda büyük bir coğrafyayı içine alacak bir yıkıma neden olacaktır. Keşmir halkının çoğunluğu Müslüman ve Pakistan yanlısı bir topluluktan oluşmaktadır. Cammu bölgesinin ise çoğunluğu Hindulardan oluşmaktadır. 2019 yılına gelindiğinde iki nükleer güç tekrar karşı karşıya geldi. “Hindistan, yarım asırdan uzun süredir Cammu Keşmir'e ayrıcalık tanıyan Anayasa'nın 370. maddesini iptal ederek, bölgenin özel statülü yapısını ortadan kaldırmıştı.”¹¹² Bu durum ise Pakistan'ın başında yer alan İmran Han ile Hindistan lideri Modi'nin karşı karşıya gelmesini sağladı.

Bir diğer problem kültürel nedenlerle dünyanın gözleri önünde, Myanmarlı Hindular tarafından Arakan'lı ya da Rohingya'lı Müslümanlara karşı yapılan soykırım medeniyet çatışmalarının başka bir örneğidir. Bengal Körfezi'nde Burma'nın doğusunda yaşayan Rohingya'lı Müslümanlar devlet olamayışlarının karşılığı olarak zorunlu göçe zorlanmaktadır. Bu durumun arka planında “1982'deki "vatansızlık" kararı Rohingyaların yaşadığı katliamların en önemli nedeni Myanmar hükümetinin, kurulduğu günden bu yana sürdürdüğü ve 1982 yılında kabul edilen Vatandaşlık Kanunu ile de resmileştirdiği Rohingyaların tanınmaması durumudur. 1982'de çıkarılan kanun ülkedeki bütün etnik grupları vatandaş olarak kabul ederken, Rohingyalar ülkenin vatandaşı olarak kabul edilmemiş ve resmen "vatansız bir halk" konumuna düş”müştür.¹¹³ Bu tarihten itibaren, insan hakları ihlallerinin katlanarak arttığı, toplu infazların yaygınlaştığı ve akabinde zorunlu göçlerin ortaya çıktığı kanlı bir coğrafya olarak ortaya çıkmaktadır. Sorunsalın temelinde ise yüzyıllara dayanan İslam medeniyeti ile Hindu medeniyeti arasında mücadeleye dayanmaktadır. Bu noktada ise daha detaylı bilgilere Dr. Muhammed Yunus'un “*Dünden Bugüne Arakan*”¹¹⁴ adlı kitabında bu sorunsala tüm arka planlarıyla değinilmektedir.

Bir diğer sorunsal özellikle 2011 yılında Arap Baharıyla başlayan bütün Ortadoğu'yu kanlı bir sarmala sürükleyen olaylar zinciridir. Bu çatışmanın dinamikleri nelerdir?

¹¹²Erişim 19 Kasım 2019 <https://www.ntv.com.tr/dunya/modi-cammu-kesmir-kararlari-tarihi,rwNMKHOsWkeLX4-0kB7Glg>

¹¹³Erişim 25 Ekim 2019 <https://www.cnnturk.com/dunya/arakan-sorunu-nedir-9-soruda-yaniti?page=3>

¹¹⁴Muhammed Yunus, *Dünden Bugüne Arakan*, çev. Hatice Uğur (İstanbul: Mavi Ofset, 2012).

Mezhep farklılığı, etnik ayrımlar, vesayet mücadelesi, ekonomik problemler yani adına ne dersiniz deyin, burada Arap Baharını başlatan kıvılcım Ekonomik problem fakat devam ettiren faktör ise Jeokültürel çatlaklardır. Bu hesaplaşmalar genel hatlarıyla Hz. Ali döneminden günümüze devam eden Sünni-Şii mezhep sorunu, Kürt realitesi sorunu, Müslüman kardeşler ideolojisi, selefi el-kaide inanç yaklaşımı ve seküler olanlarla radikal kesim sorunsalı, her biri etkin olduğu yerde çıkmazlara kaotik kapılar aralamaktadır.

Netice itibariyle dünya değişiyordu, savaşlar bazı kültürel kimlikler arasındaki çatlakları derinleştirmekteydi. Local, bölgesel ve küresel boyutta güçlü olan kimlikler farklı kimlikleri dönüştürmeye çalışırken, azınlık olanlar var olma mücadelesi vermektedir. Ortadoğu Coğrafyası'nda yaşananlar bu durumu ortaya koymaktadır. Ortadoğu'da yaşanan savaşlar, medeniyetlerin inşaa edildiği topraklardan, hayat bulduğu Avrupa'ya milyonları bulan göç yolunu açarken, sosyal ayrışma kendisine İslam ve Batı karşıtlığıyla bir zemin buluyordu.

1.4.3.7. Atlantik'in Avrasya Üzerindeki Jeopolitik Hedefi Büyük Satranç Tahtası Teorisi

Dünya tarihinde, büyük fikir adamlarının dünya siyasetinde etkin rol oynamasıyla, kimi yerde bölgesel ve kimi yerde ise küresel ölçekte etkin olan hegemon güçler ortaya çıkmıştır. Dönemin konjonktürel yapısını analiz eden ideologların teorileri, kimi zaman ortaya atılışlarından çok sonraları bedene gelirken kimi zamanda teorisyenin uygulama fırsatını yakalamasıyla gerçekleşti. Zbigniew Brzezinski, ABD'nin dış politikasında, tıpkı daha önce bahsini ettiğimiz bazı mütefekkirler gibi kendi teorisini, uygulama fırsatı buldu. Bu husus Brzezinski'yi jeopolitik uzmanlar arasında önemli bir yere oturttu.

Zbigniew Brzezinski kimdir? Teorinin uygulama sahası neresidir? Neden yakın yüzyılımızın küresel üstünlüğüne sahip ABD için önemlidir? Bu teori Ortadoğu'da nasıl bir jeopolitik düzlem oluşturuyor?

Bu temel sorulardan ilkiyle başlamak gerekirse Zbigniew Brzezinski Slav halklarından Leh ulusuna mensuptur. 28 Mart 1928 yılında Varşova’da doğmuştur.¹¹⁵ Fakat doğduğu coğrafyadan çok uzak olan ABD’nin jeopolitik üstünlük yazgısında büyük bir rol oynamıştır. Brzezinski babasının diplomat olması sebebiyle birçok ülkede bulunmuştur. Babasının diplomasi alanındaki birikimlerinden istifade etmesi ve aldığı yüksek eğitimle birlikte iyi bir politik birikime sahip oldu. Lisans eğitimini Johns Hopkins Üniversitesinde tamamladı. Günümüzün ve kendi döneminin en önemli üniversitelerinden Harvard Üniversitesinde doktorasını yapmıştır.¹¹⁶ “ABD’de, 1977-1981 yılları arasında, Başkan Jimmy Carter’ın Ulusal Güvenlik yardımcılığını”¹¹⁷ yürütmüştür. ABD ‘de baba Bush’un 1988 yılında Ulusal Güvenlik Danışma Görev Gücü Eş Başkanlığını yapmıştır.¹¹⁸ Ayrıca kendisi ABD’nin ilk siyahi devlet başkanı olan, Barack Obama’nın hocalığını yapmış ve aynı zamanda kendisine başkanlık seçiminde destek veren stratejik bir derinliktir. Barack Obama “Zbigniew Brzezinski, başarılı bir kamu görevlisi, güçlü bir zekâ ve Amerikan liderliğinin tutkulu bir savunucusuydu. Etkisi birkaç on yıl sürdü ve ben onun bilgeliği ve danışmanlığından yararlanan birkaç başkandan biriydim” demiştir.¹¹⁹ Kendisi hakkında genel bir bilgi sunduktan sonra günümüzün en önemli teorilerinin başında gelen Büyük Satranç Tahtası Teorisi’ni irdelemek gerekir.

Büyük Satranç Tahtası kuramının oynandığı saha, “Heartland” yani Avrasya coğrafyasıdır. Brzezinski, 1997 yılında ortaya koyduğu teoriyle, küresel ölçekte oynanan oyunların stratejik momentumlarını idrak edebilme adına Jeostrateji uzmanlarına derin bir perspektif kazandırmaktadır.

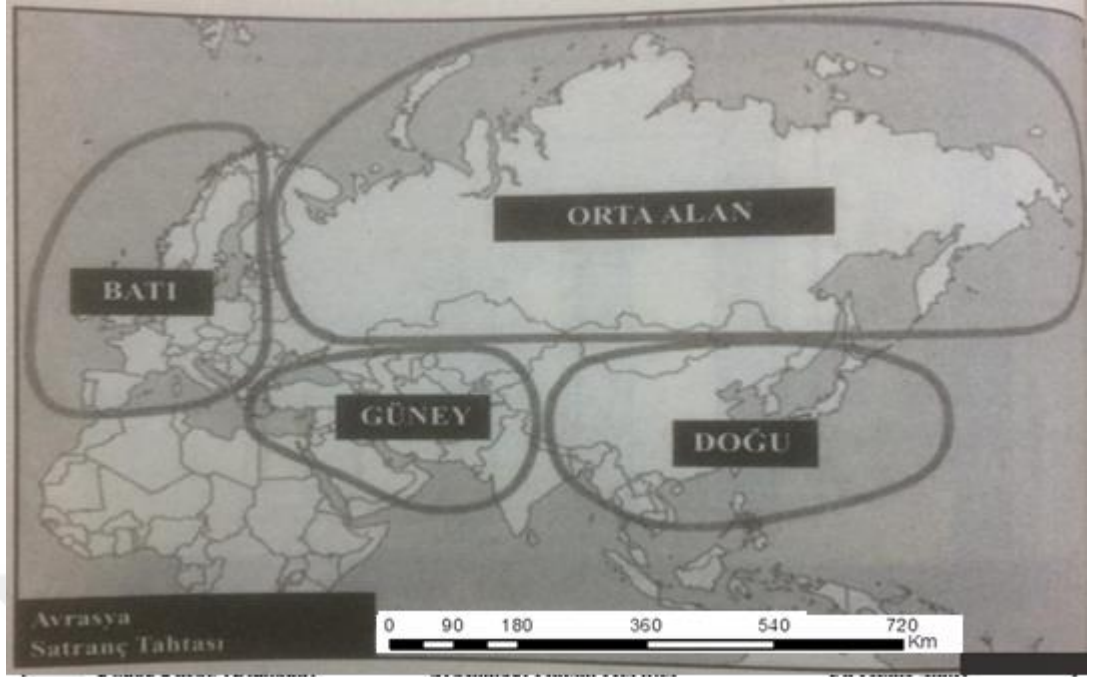
¹¹⁵ Erişim 20 Ekim 2019 <http://politikaakademisi.org/?s=zbigniew+brzezinski&x=0&y=0>

¹¹⁶ Erişim 19 Ekim 2019 <https://www.wanttoknow.info/brzezinskigrandchessboard>

¹¹⁷ Erişim 20 Ekim 2019 <http://politikaakademisi.org/?s=zbigniew+brzezinski&x=0&y=0>

¹¹⁸ Erişim 19 Ekim 2019 <https://www.wanttoknow.info/brzezinskigrandchessboard>

¹¹⁹ Erişim 20 Ekim 2019 <https://www.washingtonexaminer.com/former-presidents-barack-obama-and-george-w-bush-offer-praise-to-the-late-zbigniew-brzezinski>

Şekil 8: Avrasya Satranç Tahtası Alanı¹²⁰

Teoride Avrasya üzerindeki devletlerden bazıları, *etkinlik düzeylerine*, *stratejik konumlarına* ve *potansiyellerine* bağlı olarak *Oyuncu* ve *eksenler* olarak ortaya konmuştur. Ayrıca Teori, ABD'nin dış politikasında etkili olmakta olup ABD'nin önemini ortaya koymaktadır. Amerika dünya düzeni için balans görevi gördüğünü ve bu sebeple egemenliğinin gerekliliğini savunmaktadır. Bu düzenin devamı için Brzezinski, ABD'nin “dört bölgeye ayrı ayrı odaklanmasını istiyordu; Avrupa (Demokratik Köprübaşı), Rusya (Kara Delik), Ortadoğu (Avrasya Balkanları), Asya (Uzak Doğu Demir Kazığı).”¹²¹ Bu durumu Amerikan üstünlüğüne inanan Samuel Phillips Huntington şu sözlerle ifade etmektedir: “ABD'nin üstün olmadığı bir dünya, Amerika'nın uluslararası ilişkileri şekillendirmede diğer ülkelerden daha fazla etki sahibi olmaya devam ettiği bir dünyaya göre, daha fazla şiddet ve düzensizlik içeren, daha az demokratik ve ekonomik büyümenin daha yavaş olduğu bir dünya olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri'nin kalıcı uluslararası üstünlüğü, Amerikalıların refahı ve güvenliği, özgürlüğün, demokrasinin, açık

¹²⁰Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, 56 düzenlenmiştir.

¹²¹Erişim 15 Ocak 2020 <https://www.ilimvemedenyet.com/jeopolitik-uzerine-jeostrateji-jeokultur-jeoekonomi.html>

ekonomik sistemin ve uluslararası düzenin geleceği için temeldir.”¹²² Bu sözler dünya hâkimiyeti kuran medeniyetlerin kendi egemenliklerinin dünya düzeni için gerekli olduğu fikrinin özetidir. “Ulusal zafer, “beyaz adamın ağır yükü”, “uygarlık misyonu” kişisel fırsatları bir yana bırakırsak, bunların tümü emperyalist maceralar için gerekli desteği harekete geçirmeye ve gerçekte hiyerarşik emperyalist güç piramidini sürdürmeye hizmet ediyordu.”¹²³ Kısacası ABD olmazsa karmaşık dünyamızı idare edebilecek başka bir güç yoktur. İnsanlığın ABD’nin varlığına ihtiyaç duyduğunu iddia etmektedir. Bu doktrin geçmişte büyük imparatorluklar kurmuş öncüller içinde genel bir kabuldü. Bazı uluslar kendilerini dünyanın koruyucuları, ulus olarak kendi dışındaki toplumları kontrol edebilmenin sorumluluğuna sahip olduklarını iddia ederler. Bunu Dünya tarihinde farklı milletlerde yapmıştır. Çin, Rusya, İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Türkiye, İran ve Almanya gibi geniş coğrafyalarda hâkim olmuş milletlerin ülkülerinde hala mevcuttur. Kısaca, egemen güçlerin yayılma ve hâkimiyet arzuları, sorumluluk mantalitesiyle örüntülüdür. Birkaç misal vermek gerekirse, Roma’nın, kendisini uygar olarak adlandırıp, doğu olarak adlandırılan coğrafyaları ise Barbar olarak göstermesi, kendisini kültürel bir sorumluluğa vacip kılmıştır. Bu eksende kolonyal ülkülerini yürütmüştür. Daha sonraki dönemlerde bazı egemen devletler en tehlikeli ve tahripkâr silah olma potansiyeline sahip **Din kisvesi** adı altında yayılma gösterdi. Buna örnek olarak kilise adına işgaller yapan İspanya gösterilebilir. İspanyol işgalci ordu komutanı Pizarro ve askerleri son İnka Kralı Atahualpa’yı esir alması ve kilise adına bu imparatorluğa son vermesi bu duruma örnek gösterilebilir. Pizarro’nun "doğuştan Kralımız ve Hükümdarımız, Roma Katolik İmparatorluğu'nun en korkusuz imparatorunun tebaası olan biz İspanyolların basireti, metaneti, askeri disiplini, zorlu mücadeleleri, tehlikelerle dolu deniz yolculukları ve çarpışmaları, inananların saadeti, inanmayanların k[â]busu olacaktır. Bu sebepten, Rabb[i]miz Yüce Tanrımızı övmek ve Katolik İmparatorluğu'nun Majesteleri'ne hizmette bulunmak için bu hikâyeyi kaleme alıp Majesteleri 'ne göndermenin münasip olacağını düşündüm ki böylece herkes burada anlatılanlardan haberdar olsun. Tanrı'ya bu bir övgüdür çünkü

¹²²Brzenzinski, *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, 61.

¹²³Brzenzinski, *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, 44.

onlar yüce Tanrı'nın inayetiyle çok sayıda inanmayana kutsal Katolik inancını kabul ettirmiştir.”¹²⁴ Bu sözler orada yaşanan işgalin, kırımın inanç kisvesi altında nasıl da gerekli bir haklılığa kavuşturulduğunu ve jeokültürel emeller adına inançların nasıl suiistimal edildiğini göstermektedir. İsrail oğullarının günümüz İsrail örneğinde yürüttüğü vaadedilmiş topraklar (Arzı Mevud) Megalo İsrail'i gerçekleştirme arzusu buna örnektir.

ABD ilk defa Avrasya kökenli olmayan bir güç olarak, dünya kontrolünü teknolojik, kültürel ve askeri güç unsurlarıyla kendisinden birkaç bin mil uzaklıktaki topraklarda sağlıyordu. Kültürel noktada ABD, dünyanın farklı coğrafyalarında gençlerin hayallerini sağladığı eğitim, istihdam ve insan haklarının gelişmişliğiyle süsleyen, merkez konumundadır. Bu güç, tüm azametine rağmen onun hegemonyasına son verebilecek tehditlerle çevrilidir. Brzenzinski, bu güce rakip olabilecek potansiyele sahip oyuncuların, Rusya, Çin, Fransa, Almanya ve Hindistan olduğunu ileri sürer. Bir diğer unsur ise jeostratejik oyuncu olabilme potansiyeline sahip eksenlerdir. Yazar, güç mücadelesi noktasında stratejik öneme sahip eksen ülkeler için Ukrayna, Türkiye, İran, Güney Kore ve Azerbaycan'ı örnek gösterir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği 1989 yılında dağılmadan önce Rus toprakları Moğol imparatorluğunun sınırlarına yakın geniş bir alanı ihtiva ediyordu. SSCB'nin çökmesiyle büyük imparatorluk dağılmış, arkasında ise eski görkeminden uzak federatif bir devlet bırakmıştır. Rusya kendisini, Ortodoksların hamisi “Heartland”ın tek sahibi olarak görüyordu. Ortodoksların savunucusu Rusya, 1917 Ekim devrimiyle 1989 rejimin çöküşüne kadar olan süreçte, inançsal temsilin tak aksine komünist bir ideolojinin hamiliğine büründü. Yirminci yüzyılın iki büyük ideoloğunun (Woodrow Wilson ve Nikolai Lenin) dünya sahnesine çıktıkları dönemdi. Wilson Amerikanizmin yahut “dünyayı demokrasi için emin hale getirme” teklifinin propagandasını yapıyordu. Lenin ise Komünizmin yahut işçi sınıfının her yerde evrensel sınıf olarak iktidara getirme teklifinin propagandasını yapıyordu. O zamanlar ve ta 1989'a kadar bu iki proje alternatif ve çatışan ideolojiler olarak sunuldu.”¹²⁵ Komünist ideoloji hem kültürel hem de ekonomik bağlamda liberal

¹²⁴ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 72-73.

¹²⁵ İmanuel Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, çev. Mustafa Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 15-16.

ekonomik sistemin karşısında duruyordu. Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Komünist Manifesto*¹²⁶ adlı eserinde belirttiği fikirler Rusya öncülüğünde, Çin, Kuzey Kore, Küba gibi bazı ülkeleri de etkiledi. Lenin için komünist ideolojinin teorikten pratiğe dönüştüren '*aksiyon adamı*' benzetmesi yapılabilir.¹²⁷ Zaman içerisinde idarecilerin fikirsel anlamda ortaya çıkış felsefelerinden uzaklaşması yönetim sisteminin totaliter¹²⁸ rejim formunu kazanmasına yol açtı. 1989 yılına gelindiğinde ekonomik ve sosyal problemlerin derinleşmesi SSCB'nin çökmesini sağladı. Brzenzinski'nin tabiriyle dünyanın kalbinde "*kara delik*" oluştu. Ancak tüm yaşanan gelişmelere rağmen Rusya için jeopolitik anlamda iki nokta önemini korumaktadır. Bunlardan birincisi *Ukrayna*, ikincisi genel hatlarıyla Kafkaslar, özel olarak ise *Azerbaycan*'dır. Biri doğu Avrupa'nın, bir diğeri ise Orta Asya ve Ortadoğu için stratejik öneme sahiptir. İlk olarak Ukrayna, 2019 yılı verileriyle **42.2**¹²⁹ milyon nüfusuyla Rusların Karadeniz ve Avrupa'ya açılan kapısı ve kırmızıçizgisiydi. "Tim Marshall Kuzey Avrupa Ovası olarak isimlendirilen düz arazinin Rusya'ya askerî olarak saldırmak isteyen bir güç için oldukça elverişli bir bölge olduğunu savunur. Nitekim bu iddiayı doğrulayan bir şekilde de tarih boyunca bu bölgede pek çok çatışma yaşanmış ve Rusya her zaman batısındaki düzlükleri kontrol etmek için çaba göstermiştir."¹³⁰ ABD ise Rusları Kenar Kuşak Hâkimiyet ve Büyük Satranç Tahtası teorilerini referans alarak kuşatıyordu. ABD, Rusya'nın Avrupa üzerindeki egemenliğini kesmek için "1999'da (o zamanki adıyla) Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'yı; 2004'te Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya ve

¹²⁶Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Hasan İlhan (Ankara: Alter Yayıncılık, 2014)

¹²⁷Necip Fazıl Kısakürek, *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1997)

¹²⁸**Totalitarizm:** "Totalitarizmin yedi temel özelliği bulunmaktadır: 1) Yönetimin mutlak kontrolü 2) Korku toplumu 3) Propaganda kullanımı 4) İletişim ve haberleşmenin yokluğu 5) Bireyin devlete zorunlu itaati 6) Her türlü muhalefetin yasaklanması 7) Karizmatik lider. Totaliter ve totalitarizm kavramları daha çok 20. Yüzyılda kendi toplumlarını bütünüyle kontrol edip değiştirmeyi amaçlayan siyasal partileri, liderleri, ideolojileri ve devletleri tanımlamak için kullanılmıştır. Totaliter kavramı bütün, mutlak anlamına gelen İtalyanca "totalitario" kelimesinden türetilmiştir (Kamenka 2012: 821). Totalitarizm kavramı 1920'lerde İtalyan düşünür Giovanni Gentile tarafından ideal faşist devleti betimlemek için kullanılmıştır. Hitler Almanya'sı ve Stalin Rusya'sındaki rejimlerin temel özelliklerini ifade etmesi dolayısıyla totalitarizm kavramı hızla olumsuz bir anlam kazanmıştır." Mücella Sakman, "İdeolojik Hegemonya İçerisinde Örgütlenen Siyasal Bir Sistem Olarak Totalitarizm" *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.55 (2015), 117-118.

¹²⁹Erişim 16 Aralık 2019 <http://www.mfa.gov.tr/ukrayna-kunyesi.tr.mfa>

¹³⁰Burak Çalışkan, "Kırım Raporu Jeopolitik Rekabette Düğüm Noktası", ed. Ümmühan Özkan (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı'nın araştırma merkezi, 2020), 4.

Slovakya'yı; 2009'da ise Arnavutluk'u bünyesine katan NATO"¹³¹ Rusya'yı çembere almıştı. Fakat Ukrayna bu üyeliğin içerisine dâhil edilmedi. Bu ülke, eksen olarak kritik bir öneme sahip olmakla beraber, burada sağlanacak bir ABD kontrolü Rusya için savaş nedeni sayılmaktadır. Tarih 2014'ü gösterdiğinde Rusya, Kırım'ı ilhak ederek kendisine bağladı. Rusya'nın Ukrayna içerisindeki çeşitli fraksiyonlarının (tarafdar) varlığı Rusya'nın kendi emellerinden vazgeçmeyeceğinin göstergesiydi. Brzenzinski'e göre Avrasya bölgesi aynı zamanda her an patlamaya hazır bir kazan gibidir.

Bir diğer oyuncular, **Çin** ile **Hindistan'a** kısaca değinmekte fayda vardır. Çin'in Güney Çin Denizi üzerinde hâkimiyet kurma emelleri, Tayvan problemi, Hong Kong bölgesindeki sosyo-ekonomik sorunlar ve güçlenen ekonomisiyle birlikte dünya ticaret savaşlarının şiddetlenmesi gibi sorunlar Çin eksenli problemleri oluşturmaktadır. Çin ve Rusya ortaklığı, yakın gelecekte ABD'nin Avrasya hâkimiyeti için tehdit arz etmektedir. Ayrıca Çin'in, Uygur Türklerine karşı asimilasyon politikası, gelecekte Konfüçyüs eksenli Çin ile İslam Devletleri arasında medeniyet çatışması riskini doğurabilir.

Bir diğer üye olan **Hindistan**, dünyanın en fazla nüfusuna sahip ikinci ülkesidir. Hindistan, Asya kıtasının güçlenen ekonomisi olarak küresel bir etkiye sahiptir. Fakat, Hindistan genel itibariyle ABD güdümünde bir profil sergilemektedir. Hindistan için iki temel problem mevcuttur. Bunlardan ilki, Pakistan ile arasındaki **Cammu Keşmir** problemidir. Bir diğer problem ise, **Dalai Lama** üzerinden Tibet bölgesinde hak iddia etmesidir. Avrasya'nın doğu uçları ve batı uçları Brzenzinski'nin dediği gibi nüfusun en yoğun olduğu alanlardır.

¹³¹Tim Marshall, *Coğrafya Mahkumları Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita*, çev. Mert Doğruer (İstanbul: Epsilon Yayınevi,2018), 21.

birleşik ordu düşü gerçekleştiği takdirde Avrasya satranç tahtası üzerinde mevcut dengeler değişecektir. Böylelikle yeni oyuncular ve eksenler ortaya çıkacaktır. Bu fikrin arka planı “siyasi tarihte Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart’a; yakın tarihte ise Robert Schuman, Jean Monnet ve Jacques Delors’a dayanmaktadır. Dolayısıyla AB Projesi bir Fransız projesi olarak algılanmaktadır.”¹³⁴

Satranç tahtasının Ortadoğu üzerindeki etkin iki eksen ülkesi **Türkiye ve İran’dır**. Bu iki devlet binlerce yıllık yönetim geleneğine sahiptir. Ancak bu iki ülke küresel güç olmayıp, bölgesel güçlerdir. Çünkü küresel ölçekte bağımlı devletlerdir. Bu ülkeler kendi içlerinde büyük problemlere sahiptir. İran, Basra Körfezi üzerinde Suudi Arabistan önderliğindeki Arap ülkelerle problemler yaşamaktadır. Ülke içerisinde, Azeri, Kürt ve Beluci gibi etnik gruplarla local olarak problemler yaşanmaktadır. Son yıllarda İran’ın Ortadoğu’da etkin olabilmek adına Yemen, Suriye, Irak ve Lübnan gibi ülkelere askeri yardımlar yapması, buralara harcanan ciddi bütçeler aynı zamanda İran’daki ekonomik krizi ’de daha da derinleştirmektedir. Buna bağlı olarak ülke genelinde zaman zaman ayaklanmalar yaşanmaktadır.

Türkiye, ABD’nin Rusya’yı domine etmek için kaybetmek istemediği stratejik öneme sahip bir NATO müttefikidir. 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı, NATO içerisinde görüş ayrılıklarına neden oldu. Bu noktada ABD ve Fransa Suriye Demokratik Güçlerine (SDG) askeri destek sağlarken, Türkiye Suriye Milli Ordusuna (SMO) destek sunması bu ülkeleri karşı karşıya getirdi. Bu nedenle Türkiye dış politikasında Rusya’ya doğru bir yönelim içerisine girdi. Bu noktada gelecekte bir eksen kayması yaşanma durumu muhtemel olmaya başladı. Özellikle Putin ve Erdoğan’ın sıcak ilişkileri, savunma alanında NATO’ya rağmen S-400 alımı ve yapılan görüşmeler eksen kayması algısını oluşturmuştur. Fakat bu ilişkiler her ne kadar sıcak bir görüntü oluştursa’ da tarihsel anlaşmazlıklar ve Suriye açmazında bu iki ülke karşı karşıyadır.

Netice itibariyle Avrasya’daki sorunlu bölge doğudan batıya, Adriyatik Denizi’nden Çin’deki Sinkiang bölgesine, güneyden kuzeye İran Körfezi’nden güneyde Ortadoğu’nun bir kısmını, İran’ı, Pakistan’ı ve Afganistan’ı kapsamaktadır.

¹³⁴ Erişim 18 Temmuz 2019 <https://www.researchgate.net/publication/336135370>

Ayrıca bütün Orta Asya'yı ve Rusya- Ukrayna sınırına kadar olan bölgeyi içine alır. Genel hatlarıyla güneydoğu Avrupa'nın bir kısmı, Ortadoğu, İran Körfezi ve SSCB'nin dağılmadan önceki güney kesimlerini kapsamaktadır. Bu bölge etnik bağlamda çok uluslu bir yapı göstermekte ve 30'a yakın uluslaşma aşamasında olan devlet vardır. Bu ulusların bazıları politik bağlamda tanınma aşamasında olup, hiçbiri tam olarak homojen değildir.¹³⁵ Hâsılı böyle problemlerin derin olduğu bir coğrafyada birliktelik zor görünmektedir. Bu bölgede ABD hâkimiyeti yaşanan derin çatlaklar üzerine bina edilerek korunmaktadır.

Bir diğer nokta ise Rusya'nın Afganistan'a girişiyle yaşanan gelişmelerdir. **27 Aralık 1979 tarihinde SSCB' tarafından Afganistan'ın işgali başlar.** Ruslar Afganistan'ı işgal edince, Başkan Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik yardımcılığını yapan Brzenzinski Rusların emellerine ulaşmaması adına Afganistan'daki selefi direnişçileri destek verilmesini ileri sürer. Brzenzinski, Afganistan işgalinin Avrasya'nın güneyinde üçüncü bir savunma cephesinin ortaya çıkardığını, SSCB'nin güneyde daha fazla genişlememesi için ABD'nin Afgan direnişçilerine doğrudan destek sağlandığını dile getirmektedir. Aynı zamanda Sovyet siyasi ve askeri gücünün güneyde daha da ilerlemesine tedbir olarak Basra Körfezi'ndeki askeri gücünü artırmasına sebep oldu. Çünkü ABD' Avrasya'daki güvenlik çıkarlarını korumak için Basra Körfezi stratejik öneme sahiptir.¹³⁶ 1988 yılında Rusya Afganistan'dan çekilmiştir. Bu süreç, ABD' tarafından Rusların yayılmasını engellemek için Afganistan'daki direnişçilere destek verilmesi iki önemli sorun ortaya çıktı. ABD'nin desteği ile Afganistan Rusların Vietnam'ı oldu. Son olarak El-Kaide ve Taliban örgütlenmelerinin ortaya çıkardı. 11 Eylül 2001 yılında El- Kaide tarafından New York'ta bulunan Dünya Ticaret Merkezine saldırı gerçekleştirildi. Usame Bin Ladin önderliğinde Afganistan'da kurulan selefi anlayışa sahip El-Kaide örgütü tarafından üstlenilen saldırı aynı zamanda Ortadoğu coğrafyası içinde kırılma noktalarından biridir. Bu tarih Ortadoğunun yeni bir minvale sürüklenmesine ve yeni mevzilerin ortaya çıkmasında önemli bir etki oluşturdu. Ayrıca İslam'a fobinin yaygınlaşmasını sağladı.

¹³⁵Zbigniew Brzenzinski, *Kontrolde Çıkış Dünya Yirmibirinci Yüzyılın Arifesinde Dünya Çapında Karmaşa*, çev. Haluk Menemencioğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994), 184.

¹³⁶Brzenzinski, *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, 54.

2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaşla birlikte El- Kaide yapılanması kendisine yayılma alanı bularak, kısa süre içerisinde Suriye ve Irak topraklarının büyük bir kısmını ele geçirerek halifelik kurdu. Bu örgüt ilk olarak Irak İslam Devleti daha sonra Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) adını alarak tüm Dünya’da yankı uyandırdı. İŞİD örgütünün birçok ülkede bombalı eylemler yapması, toplu infazlar gerçekleştirmesi örgütün küresel bir probleme dönüşmesini sağladı. Bu olaylar Suriye ve Irak’ta birçok irili ufaklı örgütün ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu süreç aynı zamanda Mezopotamya Coğrafyasını küresel ve bölgesel güçlerin savaş arenasına dönüştürdü. Mezopotamya Coğrafyası’nın zengin enerji kaynakları, coğrafi konumu ve çatışmalı bir sosyal zeminin varlığı, burada ilerleyen zamanlarda daha büyük problemlerin ortaya çıkacağını göstergesidir.

El-Kaide örgütü ile ABD ’ilişkisinin arka planı nedir? ABD neden Ortadoğu’da? Rusya ile yaşanan güç mücadelesinin açmazları nelerdir? SSCB’nin Afgan mücahitlerle imtihanı ve akabinde yaşanan “kara delik” bilmecesinin ortaya çıkış hikâyesi nasıl gerçekleşti? AB’nin yeniden küresel düzlemde rol kapma mücadelesi, Çin ve Güneydoğu Asya ülkeleri arasında yaşanan problemler, 2011 yılı ve sonrası Suriye ile Irak üzerinde oyuncuların eylemleri ve Mezopotamya’nın kritik önemi gibi soru işaretleri doğru perspektifte yaklaşıncıa çözülecektir.

Sonuç olarak Brzenzski’yi anlamak genelde Avrasya’yı özelde ise Mezopotamya Coğrafyası’nda oynanan oyunları anlamayı sağlamaktadır.

1.4.3.8.Dünya Sistemi Teorisi

Dünya Sistemi Teorisi’ni ileri süren Imanuel Wallerstein, 1930 yılında ABD’nin New York¹³⁷ şehrinde dünyaya geldi. 31 Ağustos 2019’da vefat etti. Columbia Üniversitesinde hem Lisans eğitimini hem de Yüksek Lisans ve Doktora eğitimini tamamladı. Birçok çalışmada bulundu. “1976’dan 1999’daki emekliliğine kadar da New York Binghamton Üniversitesi’nde "seçkin" sosyoloji profesörü olarak görev yaptı.”¹³⁸

¹³⁷ Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, I

¹³⁸ Erişim 5 Kasım 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49558423>

Imanuel Wallerstein Dünya Sistemi Teorisi'nde küresel ekonomik sistemin 16'ncı yüzyılda başladığını, 19'uncu yüzyılda doruk noktasına ulaştığını ortaya koymaktadır. Bu süreç, Modern Avrupa tarihinin yazgısında yaşanan kritik bir dönüm noktasıdır. Bu döneme kısaca bakıldığında, kıta Avrupa'sında **üç oligark yapı, nomotetik** (yasa koyucu) güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sırasıyla Kral, Ruhban sınıf (kilise yöneticileri) ve Şövalyeler. Bu yönetici sınıf, kanun koyucular, vergi toplayıcılarıdır. Avrupa genel hatlarıyla yönetenler aristokrat kesim (**Kilise, Kral ve Şövalyeler**) ve **Serfler (köylüler)** yani işçilerin oluşturduğu gruplar olarak iki sınıfa ayrılmaktaydı. Bu dönemde yeni bir sınıf olan **Kentliler** ortaya çıktı. Serf kökenli¹³⁹ olan bu sınıf, coğrafi keşifler sayesinde başta Amerika kıtası olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarından kendi ülkelerine mallar getirmeye başladılar. Bu dönemde ticarete bağlı olarak Avrupa'da ekonomik bir zenginlik ortaya çıkardı. Özellikle tüccar kesimin etkin olduğu bir dönemdir. Zaman içerisinde bu sınıf güçlenerek kilise otoritesini sarsacak olan **Reform Hareketlerinin** öncülleri olan **Martin Luther, John Calvin** gibi öncüler tarafından kiliseye karşı **Antiklerikalist** bir mücadele başlattılar. Bu mücadele **Protestan**¹⁴⁰ mezhebinin ortaya çıkmasına neden oldu. Sonraki süreçlerde Rönesans'la birlikte Avrupa sosyo-kültürel açıdan büyük bir atılım gösterdi. Bilim ve sanat alanında yaşanan ilerlemeler Avrupa toplumlarını Yunan medeniyetinin fikir ruhuna ve Roma medeniyetinin güçlü yönetim yapılanmasına büründürerek, bu iki ruhun kombinasyonunun sıçrama dönemini yaşamasını sağladı. Bu durum aristokrat kesimin ellerinde değil geçmişin serfi o günün ise kentlileri yani tüccarların eliyle oldu. Avrupa'da meydana gelen reform hareketleri, Rönesans ve Fransız ihtilali gibi gelişmeler küresel ölçekte etki oluşturacak dünya ekonomik sisteminin zeminini hazırladı. Çünkü "Fransız Devrimi'nin kapitalist dünya-ekonomi için başlıca etkisi, sermayenin sonsuz birikimiyle en fazla uyumlu bir değer sisteminin kültürel bakımdan olgunlaşması oldu. 1789-1815 olayları, hüküm süren siyasi bilinci dönüştürdü, genel zihniyete değişmesinin normalliği anlayışını ve sistemin siyasi mekanizmalarına sürekli evrimin beklenebileceğini empoze etti."¹⁴¹ Dünya ekonomik sisteminde Rus ekonomist

¹³⁹Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*, 21-22.

¹⁴⁰**Protestan**: Tanrı ile insanlar arasına giren kilise adamlarını reddeden anlayışa mensup olanları içeren Hristiyan mezhebi." Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık* (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,1988),163.

¹⁴¹Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, 20.

*Nicolai Kondratieff'in*¹⁴² tarafından ileri sürülen *kondratieff'in dalgalar* teoreminin ilk dalgası **Sanayi Devriminin** yaşanmasıdır. Sanayi Devrimi, dünya'daki hâkim ekonomik sistemin **liberalist ekonomik** model etrafında şekillenmesini hızlandırdı.

Sanayi devrimi, her alanda büyük değişmelere neden oldu. Manüfaktör (El işi üretim) küçük işletmelerin, çok işlevli büyük fabrikaların seri üretim yapması ve ihtiyaç fazlası üretim yapması Manüfaktör üretimin önemini kaybetmesine neden oldu. Bu gelişme; **hammadde, pazar, enerji ve sermaye** ihtiyacını daha da hayati kıldı. Bu duruma bağlı olarak, **kolonyal anlayış** daha da güçlendi. Fakat Nikoloai Kondratieff'in bu görüşleri kapital sistemin karşısında olan Marksist düşüncenin uygulayıcıları tarafından takdir edilmeyip, Kondratieff'in infaz edilmesiyle sonuçlandı. Wallerstein bu kişinin görüşlerini de temel aldı. Kendisi dünya üzerinde küresel güç olmanın ilk önemli dalgasının sanayi devrimiyle başladığını ve Batı Avrupa ülkeleri arasında sömürge mücadelesini artırdığını belirtti. Sömürge mücadelesi uzak coğrafyalarda stratejik öneme sahip bölgelerde yoğunlaştı. Bu mücadelenin kazananı ise gelişmiş deniz gücüne bağlı olarak **Birleşik Krallık** oldu. Birleşik Krallığın gücü İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Daha sonra ise gelişmiş endüstrisi, güçlü filolarıyla ABD bayrağı devrildi. ABD'nin Birinci Dünya Savaşı esnasında kazandığı başarı ve arkasından İkinci Dünya Savaşı'nda kilit rol oynaması, dünya dengelerinin değişmesini sağladı. Avrasya kökenli olmayan bir devlet, tüm dünya üzerinde sosyo-ekonomik alandan askeri alana ve birçok alanda süper güç haline geldi. ABD eline aldığı bu güçle dünyayı tekrardan dizayn etmeye başladı.

Wallerstein bugünün dünyasında tek hâkim gücün ABD olduğunu, bu gücün ise dünya ekonomi sistemini kontrol ettiğini ileri sürmektedir. **Rakip gibi görünen**

¹⁴²**Kondratieff Dalgaları:** “20. yy.’ın başlarında yaşamış olan Rus ekonomist Nikoloai Kondratieff yapmış olduğu çalışmalarda kapitalist ekonomik sistemin ortalama olarak her 50 – 60 yıllık bir zaman diliminde yeni bir üretim / refah yaratma dönemine girdiğini ve yeni dönemin eski dönem ile ilgili birçok şeyi kökünden değiştirdiğini ileri sürmüştür.” Linstone A.H. (2002), “Corporate Planning, Forecasting, And The Long Wave”, Futures, 34, s. 317 – 336 aktaran; Onur Dikmenli, “Kondratieff Dalgaları ve Türkiye’de Yazılmış Lojistik Tezler İlişkisi”, *I. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi* (Kars: Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA), 2015), 148.

“Britanya ekonomisindeki büyümenin desteğiyle 1780’lerden 1840’lara kadar süren dönem 1. Dalga olarak adlandırılmaktadır, buhar makinesi ve demiryollarının desteğiyle olan gelişmeler 2. Dalga’yı, çelik-elektrik ve ağır mühendisliğin destekleri 3. Dalga’yı, petrol- otomobil ve kitle üretimindeki gelişmeler 4. Dalga’yı oluştururken bilgi-telekomünikasyon ve biyoteknolojideki gelişmeler ise içinde bulunduğumuz 5. Dalga’yı oluşturmaktadır.” Papanhausen Chris. (2008), “Causal Mechanisms Of Long Waves”, Futures, 40, s.788-794 aktaran; Dikmenli, “Kondratieff Dalgaları ve Türkiye’de Yazılmış Lojistik Tezler İlişkisi”, 148.

devletleri ise ABD önderliğinde birbirleriyle ekonomik ve sosyal alandaki işbirlikçiler olarak tanımlar. Özetle “modern dünya sistemi içinde üç farklı alan [ya da kategori] mevcuttur: Merkez, yarı-çevre ve çevre. Dünyanın bütün ekonomileri bu modern dünya sistemi içinde gelişmişlik derecelerine ve büyüklüklerine göre bu alanlardan birinde yer alırlar. En gelişkin ve güçlü ekonomi ya da ekonomiler grubu, 'merkez'de yer alır; gelişkin olup da en gelişkin kadar güçlü olmayan ve etkisi biraz daha az olanlar 'yarı-çevre 'de, en az gelişmiş olan ve genellikle gelişkin ekonomilerin kontrolünde ve bağımlı olan ve bu nedenle de dünya ekonomisinin işleyişi üzerinde en az etkiye sahip olanlar ise 'çevre' grubunda yer alırlar.”¹⁴³

Wallerstein’a göre **SSCB**’ dağılmadan önce ABD nezdinde tehdit arz eden bir ülke konumunun ötesinde dünya’da kendi üstünlüğünü devam ettirebilmesi için itirici bir güçtü. SSCB’nin yıkılması beraberinde, Avrasya’da yer alan birçok ülkenin politikalarında ve ekonomilerinde büyük değişmelere neden oldu. Bu durum zamanla, ABD’nin gücünün sorgulanmasını ve yeni rakiplerin ortaya çıkmasını sağladı. Fakat bu güç devrinin hâlihazırda söz konusu olmadığını, bunu ise ABD’nin politikalarının belirleyeceğini ileri sürerek, yakın bir zaman içerisinde NATO’nun tıpkı Varşova Paktı gibi çökeceğini iddia etmektedir. Wallerstein şu sözlerle açıklamaktadır: “NATO’nun sonu yakındır. Dünya’nın sonu demek değil bu. Aksine, tam billurlaşması otuz yıl alabilecek ve Yirmi birinci yüzyıl için doğuracağı sonuçları ayrıntılı olarak görmemizin muhakkak ki zor olduğu uluslararası ittifaklardaki devasa yeniden yapılanmada bir adım olacaktır bu”¹⁴⁴

Ortadoğu’nun içinde bulunduğu bunalımlı kanlı sarmal dönemi ve yaşanan **Hibrit Savaşlarını**¹⁴⁵ anlamak için Wallerstein’ın fikirleri önem arz etmektedir.

¹⁴³Erişim 5 Kasım 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49558423>

¹⁴⁴Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, 31.

¹⁴⁵**Hibrit Savaşı:** “Açık veya gizli olarak birden fazla savaş vasıtasının belli bir amaç için karmaşık bir biçimde kullanıldığı yeni bir savaş türüdür. Hibrit savaş, düşman ülkede etki yaratmak için belirli güvenlik açıklarına karşı askeri ve askeri olmayan araçların senkronize kullanımını içerir. Hibrit savaş, sinerjik etkiler elde edebilmek için birden fazla güç vasıtasının hedef alınan ülkenin toplumsal yapısının hassasiyetlerinden faydalanmak için senkronize bir şekilde kullanılmasıdır. Bu savaş türü, devlet veya devlet dışı aktörler tarafından planlanıp icra edilebilir. Hibrit savaş, mevcut bilgi çağını karakterize eden dijital teknolojinin hızından, hacminden ve her yerde bulunur olmasından istifade eder. Bütün bu özellikleriyle hibrit savaş, savaş alanını kaçınılmaz şekilde genişletmektedir.” Erişim 15 Haziran 2019 https://www.stratejikanaliz.com/hibrit-savas/#Hibrit_savas_nedir

1.4.3.9.Tarihin Sonu Teorisi

Francis Fukuyama, 1952 yılında Chicago’da doğdu. ABD’de birçok önemli görevlerde bulundu. Fukuyama, ABD Dışişleri Bakanlığında çalışmış olup ayrıca CIA’nın beyin kuruluşlarından olan “Rand Corporation”da görev almıştır.¹⁴⁶ Aynı zamanda “ABD Dışişleri Politika Planlama Dairesi’nde Ortadoğu uzmanı ve genel direktör yardımcısı olarak çalıştı. 1981-1982 yıllarındaki Mısır-İsrail görüşmelerinde ABD heyeti üyesi olarak görev yaptı.”¹⁴⁷ ABD’nin önemli stratejik görevler üstlenmiş olması onu önemli kılmaktadır.

Francis Fukuyama’nın 1992 yılında ortaya atmış olduğu **Tarihin Sonu Teorisi’yle** uzun yıllar boyunca devam eden eskatoloğların, teolojik ya da bilimsel tartışmalarına liberalist bir yorum getirmiştir. Teori, insanoğlunun tarihsel doğrusal ilerlemesinin, süreç içerisinde bazı problemler yaşansa’da doğrusal olarak ilerlediğini ileri sürer. Bu sürecin kapitalist ekonomik sistem ve demokratik toplumsal anlayışla günümüzde sonlandığını iddia etmektedir. İnsanlık gelişmiş demokrasi ve kapitalist modellerle bir **virtüözler**¹⁴⁸ yaratmıştı.

Kapitalizm, nihai zaferini 1989’da rakip olarak görünen Marksist-Leninist mantalitenin çökmesiyle kazandı. Tabii olarak 1989’a dek bu görüşün karşısında iki ideoloji bulunuyordu. İlki **faşizm** ve bu düşünce Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı’nda, **mihver devletlerin** yenilmesiyle saf dışı kaldı. Faşist anlayış, gelişmiş batı ülkelerinde ortadan kalkmasına rağmen, üçüncü dünya ülkelerinde varlık göstermeye devam etmektedir. Üçüncü Dünya Ülkeleri, küresel ölçekte muktedir olmamalarından dolayı, edilgen olarak kabul görmektedir. Fakat bu edilgenlik “11 Eylül Olayı, devlet yetersizliğinin devasa bir stratejik meydan okuma olduğunu kanıtladı. Radikal İslamcı terörizmin kitle imha silahlarının erişebilirliğiyle bir araya gelmesi, zayıf yönetimlerin yarattığı sorunlar yüküne ciddi bir güvenlik boyutu

Hibrit savaşı hedef alınan ülkeyle asimetrik bir savaşa girilmesi, çeşitli savaş vasıtaları kullanılmaktadır. Günümüz bilişim çağında ise siber saldırılar, hedef alınan ülke içerisinde ki toplumsal fay hatlarına kadar birçok unsurun kullanılarak yürütülen savaş anlayışıdır.

¹⁴⁶ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?*, çev. Yusuf Kaplan (İstanbul: Rey Yayıncılık, (?), 52.

¹⁴⁷ Altan Tan, *HZ. İbrahim’in Ayak İzlerinde Ortadoğu*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2016), 515.

¹⁴⁸ **Virtüözler**: Virtüöz, icra ettiği sanatta olağanüstü yeteneklere sahip kimselere denir. Erişim 10 Ocak 2019 <https://www.merriam-webster.com/dictionary/virtuoso>

ekledi.”¹⁴⁹ Bu olayın patlak vermesiyle, üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırdıkları bölgelerden kendi ulusal egemenliklerine bir tehdit oluştu. Egemen devletler bir bakıma beklemedikleri bir durumla karşılaştılar. Böylelikle, pasif olarak kabul edilen, bazı anti-ideolojiler, küresel aktörleri tehdit etmeye başladı. Bu duruma bağlı olarak bu bölgelerde istikrarın sağlanması, demokrasinin tesis edilmesi için bazı bölgelerde doğrudan bazı yerlerde ise dolaylı olarak adımlar atıldı. Afganistan, Irak ve Arap Baharı olayları örnek oluşturmaktadır. Bir diğer ideoloji ise, **1917 Ekim Devrimi’yle** Karl Marx’ın fikirlerinin **Vladimir İlyiç Lenin** liderliğinde, hayat bulmasıyla başladı. Bu güç asıl aktifliğini Stalin önderliğinde kazandı. Bu dönemde SSCB tarafından Alman Nasyonalist zihniyetine karşı yürütülen mücadele zaferle sonuçlandı. Bu dünyayı, Berlin Duvarı’nın doğusu ve batısı ya da Liberalist ideoloji ve Sosyalist ideoloji olarak dual bir bölünmüşlüğe sürükledi.

Kendi iç dinamizmini yitiren Rusya, dönemin lideri **Mihail Gorbaçov**’un **Glasnost (açıklık)**¹⁵⁰ reformlarına rağmen tarih 1989’ gelindiğinde, rejim çöktü. Nihayetinde duvar yıkıldı ve doğu altında kaldı. Dünya, Atlantik kontrolünde tek kutuplu bir dünyaya evirildi. Çünkü “Reel sosyalist ülkeler, özgür düşünme, iletişim ve yeniliklerin özendirilmesini sağlayamadığı için teknolojik gelişmede geride kalmıştır. İflasın bir başka sebebi ise planlamanın fiyat mekanizmasının tersine teknik olanakları ne olursa olsun modern ekonominin karmaşıklıkları ile başa çıkamamasıdır.”¹⁵¹ Bu gibi sebeplerden dolayı bir diğer ideoloji ’de çökmüş oldu. Fukuyama bu iki ideolojik düşmana, teorisinde değinerek ve bunların ideolojik olarak ortadan kalktığını ileri sürer. Liberal sistemle Tarihin sonuna geldiğimizi ileri sürer.

Kapitalist sistemde gelir eşitsizliğine bağlı olarak açılan makas küresel ölçekte ciddi problemlere sebep olmaktadır. Bu sistem, “**insan ve satir**”¹⁵² olmak

¹⁴⁹Francis Fukuyama, *Devlet İnşası 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*, çev. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), 9.

¹⁵⁰**Glasnost ("Açıklık")**: “Sovyetler Birliği’nin son döneminde Mihail Gorbaçov’un liderliğinde ülkede bilhassa ekonomik sorunlara son vermek amacıyla uygulanmış politikaların tümüne verilen addır. 1985’te uygulanmaya başlamış, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla son bulmuştur.” Erişim 6 Haziran 2019 https://www.academia.edu/11851208/Glasnost_ve_Presroyka

¹⁵¹Bülent Turan, " Fukuyama’nın Tarihin Sonu Tezi" *The Journal of Academic Social Science*, 3/21 (2015):493.

¹⁵²**Satir**: Antik dönemde Diyonizos törenlerinde koronun hayvan maskeli oyuncusu, Satir, Antik Yunan mitolojisinde yer alan yarı keçi yarı insan kır ve orman iyesi.

üzere iki farklı toplumsal tabaka ortaya çıkarmış oldu. *Burjuvazi ve modern kölelik* olarak sınıflandırılabilir. Fukuyama 'ya göre kölelik liberalizmle başlamadı fakat liberalizmle öldü. Fukuyama, “ancak ekonomik eşitsizliklerin kökeninde yatan nedenler, hala temelde eşitlikçi bir yapısı olan ve genelde eşit dağılım ve paylaşımın bulunduğu toplumumuzun toplumsal ve hukuksal yapısı ile onu oluşturan çeşitli grupların kültürel ve toplumsal karakteristikleri ile olduğu kadar ilgili değildir ve bunlar da modernleşme öncesi koşulların tarihsel mirasıdır. Bu nedenle Amerika'daki zencilerin sefaleti, liberalizmin doğal ürünü ve mirası değil; aksine köleciliğin yasal olarak kaldırılmasından sonra da uzun süre devam eden “kölecilik ve ırkçılığın mirası”dır.”¹⁵³ Bu yaklaşım mevcut eşitsizliğin kabulü niteliğindedir. “siyasal liberalizm, pek çoklarının sandıklarının aksine ekonomik liberalizmden sonra çok daha yavaş bir şekilde gerçekleşmekte; fakat her şeye rağmen ekonomik liberalizmden bir süre sonra da siyasal liberalizm kaçınılmaz olarak kendiliğinden gerçekleşmektedir.”¹⁵⁴ Yazar bu ülkeler için İran ve Çini örnek göstermektedir. Bu gibi bazı ülkelerde serbest piyasa ekonomisi hâkim olmasına karşın, ideolojik olarak farklılıklar söz konusudur. Çin bunun en büyük örneğidir. Çin sosyalist bir ideolojiye sahip olmasına karşın, ekonomik olarak serbest piyasa ekonomisine dayanmaktadır. Çin, ucuz iş gücü ve büyük bir pazara sahip olmasından dolayı uluslararası şirketler, Çin'de büyük fabrikalar kurmaktadır. Çin'in hızla gelişen ekonomisi, kapitalizmin anavatanını tehdit etmektedir. Bu problem, özellikle Donald Trump döneminde daha da derinleşmiştir. Çin'in sosyalizmden liberalizme doğru evrilmesi, satranç tahtasındaki dengelerin değişmesine sebep oldu. Güçler arasındaki ekonomik gelir farklılığına bağlı olarak ülkeler arasında parite (değer eşitliği) sorununu artırmaktadır. Küresel aktörler ekonomik güçleriyle dünya pastasından pay almaya aday ülkelere çeşitli ambargolar uygulamaktadır. ABD'nin Çin'e karşı politikasında bu sebep yatmaktadır. Küba ve Venezuela gibi ülkelerde buna örnek teşkil etmektedir. Bu ülkeleri kontrol etmek için güç unsurları kullanılmaktadır.

Fukuyama' ya göre insanlık serbest piyasa ekonominin sağlamış olduğu müreffeh bir yaşam ve teknolojik ilerlemeyle insanlığın doğrusal çizgisinin sonunu yaşıyor. Bu anlayış ekonomik olarak tüm dünyayı kontrol ettiğini, fakat siyaseten

¹⁵³Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?*, 29.

¹⁵⁴Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?*, 31.

nihai hedefe ulaşmamasına rağmen ileride bu ideolojinin tüm dünyayı kontrol edecek yegâne sistem olduğunu kabul etmektedir. Bu nihai zafer ise SSCB'nin çökmesiyle kazanılmıştır. Böylelikle “Tarihin sonunda ortaya çıkan devlet-biçimi ve anlayışı-, insanlığın evrensel özgürlüğünü bir hukuk sistemi aracılığıyla tanıyıp koruduğu sürece liberaldir ve sadece yönetilenlerin rızasıyla varolduğu için de demokratiktir.”¹⁵⁵ Ünlü Rus Jeostratejist Aleksandr Dugin bu düzen için “otonom fert” (yani rasyonel fertçilik) akidesi, “ pratik rasyonellik”, teknolojik ilerleme inancı, “açık toplum” konsepti, “piyasa” ve “serbest değişim” prensibinin sadece iktisadi değil, ideolojik, sosyal ve felsefi özde de inşa edilmesi”¹⁵⁶ anlayışıdır. Bu söylem batı artık alternatifsiz olarak mevcut oluşumla kazanmıştır. Bunun karşısında durmaya çalışacak ideolojilerin ayakta kalabilme durumu söz konusu değildir. Bu zafer demokratik toplumsal serbest ekonomik anlayışın zaferidir.

Bunlara ek olarak gelecekte, özellikle üçüncü dünya ülkelerinde ise milliyetçiliğe bağlı problemlerin ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. Fukuyama, “etnik ve milliyetçi hareketlere dayalı şiddet olasılığı hala yüksektir ve bu gittikçe artacağı da benzerdir; çünkü bu tür olasılıklar tarih sonrası dünyanın bazı bölgelerinde bile görmezden gelinemeyecek düzeydedir. Filistinliler, Kürtler, Hindistan'daki Sihler ve Tamil gerillaları, İrlandalı Katolikler ve Valonlar, Ermeniler ve Azeriler hala çözülmemiş sorunlarıyla uğraşmaya devam edecekler. Fakat büyük devletlerin mutlaka karışmaları gereken büyük çaplı sürtüşme ve açmazlar hala tarihin pençesine yakalanmış durumdadır ve görülebildiği kadarıyla bu sürtüşmeler eninde sonunda ortadan kalkacağı benzerdir.”¹⁵⁷ Bu yaşanan çatışmalı ortama ise küresel aktörlerin 'de dâhil olacağını fakat bu problemlerin çözüleceğini varsaymaktadır.

¹⁵⁵Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?*, 17.

¹⁵⁶Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 279-280.

¹⁵⁷Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?*, 50-51.

1.4.3.10. Atlantik Kuşatmasından Kurtulmanın ve Düne Dönüşün Rus Formülasyonu “Avrasyacı Yaklaşım”

“Haç’ın altında olduğu gibi, Orak ve Çekiç’in altında da Rusya hala “Kutsal Rusya” ve Moskova “Üçüncü Roma” idi.”¹⁵⁸

Aleksandr Dugin, günümüzün en önemli intelijansiyaların başında gelmektedir. Dugin, Avrasyacı Yaklaşım Teorisiyle yeni bir jeopolitik söylem oluşturmaktadır. Bu söylem, Rusya’ya mondialist güçlerin biçmeye çalıştığı kaftanın, Rus gerçekliğiyle uyuşmadığını ortaya koymaktadır. Bu görüş, Rusya’nın tarihten gelen imparatorluk iç dinamizmiyle, Rus ruhuna işlemiş ataleti ortadan kaldırarak “*imparatorluğun toparlanması*”¹⁵⁹’nı sağlayacak düne dönüşün formüllerini sunuyor.

Dugin “1962’de Moskova’da doğdu. Çok değişik alanlarda makale, kitap ve çeviriler yayınladı. Özellikle tradisyonel okulun önde gelen isimlerinden R. Guenon, J. Evola, G. Meyrink gibi düşünürlerin kitap ve makalelerini Rusçaya çevirerek yayınladı. Strateji, jeopolitik gibi konulardaki yazıları ve yaptığı yayınlar ilgi gören Dugin 1999’dan bu yana Rus parlamentosu (Duma) başkanlığının strateji ve jeopolitik konularda başkanışmanlığını yapmaktadır. 2001 yılında Avrasya Partisi’ni kurdu ve liderliğini üstlendi. Eurasian Observer gazetesini yayınlamaya başladı. 2002’den beri, Izvestia, Literaturnaya Gazeta, Vremya Novostey gibi ulusal yayın organlarında köşe yazarlığı yapan Dugin Avrasya Partisi’ni 2003 yılında kapattı. Aynı yılın Kasım ayında Uluslararası Avrasya Hareketini kurdu. Fransız Actuel dergisinin, Sovyet sonrası dönemde en etkin Rus düşünürü olarak tanımlandığı Dugin, Avrasyacılığın en önemli sözcülerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Dokuz dil bilen yazar ve iki çocuk babasıdır.”¹⁵⁹ Bu bahsi geçen hususlar, Dugin’ in kimliğini ortaya koymaktadır.

Avrasya Bölgesi, “Avrupa ve Asya kıtalarının birleşiminden oluşan belirli bir coğrafi bölgeyi tanımlamak üzere kullanılan bir kavram olmanın ötesinde Doğu ile Batı’nın güç mücadelesinin gerçekleştiği jeopolitik bir alanı oluşturmaktadır. Alman

¹⁵⁸Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*, 157.

¹⁵⁹Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, I.

bilim adamı Alexander Von Humboldt tarafından literatüre kazandırılan Avrasya kavramı¹⁶⁰ Avrupa ve Asya'nın bütün coğrafyasını tanımlamak için kullanılmıştır. Avrasya, Avrupa ve Asya kıtalarının tümünü kapsayan 53 milyon kilometrekarelik coğrafi alana verilen isimdir.”¹⁶¹

Öncelikle başlığa değinmek gerekir. ABD öncülüğündeki NATO organizasyonu, 1989'da SSCB'nin çökmesiyle birlikte Rusya'yı batı, güney ve doğu eksenli çevrelemiştir. NATO, Rusya'ya bağlı birçok devletin bağımsızlığını kazanmasını fırsat bilerek o ülkeleri kendi bünyesine katmıştır. Bir bakıma, Rusya'nın yayılmasına engellemek için tedbir almıştır. Bu devletler: Polonya, Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Arnavutluk'tur. Bir diğer bağımsız ülke Ukrayna hariç tutulmuştur. Kritik öneme sahip bu ülkelerin NATO'ya üye olması, batı hattının Rusya için **Hadrian Duvarı** misali yükselmesine neden olmuş ve Avrasya idealinin önünde engel ve tehdit oluşturmuştur.

Rusya'nın imparatorluk sürecine varan tarihsel arka planına kısaca değinmek gerekir. Bu süreç, Rus hanedanlığının dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmasıyla başladı. Bu nedenle **Kiev devleti**, Rus tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Buna bağlı olarak “Kiyef” “Rus şehirlerinin anası” olarak anılmıştır.”¹⁶² Bu dönem aynı zamanda Rus kavramının topluma intikal edişinin başlangıcı olarak kabul edilir. Ruslar Hristiyanlığın en büyük ikinci mezhebi olan **Ortodoksluğu** kabul etmiştir. Bu iki olayla Rus kimliği Ortodoks mezhebiyle bütünleşmiştir. Bu bütünleşme, Rus megola¹⁶³ ideası için önemli bir adımdır. Bir diğer önemli dönem ise “**Korkunç İvan**”¹⁶⁴ dönemidir. Korkunç İvan döneminden önce Rus tarihinde karanlık dönem olarak adlandırılan 200' yıllık **Moğol** hâkimiyeti dönemi yaşanmıştır. Bu devir Rus

¹⁶⁰ Aktaş, Hayati (2013). “Kafkaslar Kuşağında Trabzon'un Jeopolitiği”, *EkoAvrasya Dergisi*, Sayı:22, Ankara. Aktaran; Salih Yılmaz, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya" Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sayı.34 (2015);112.

¹⁶¹ Savitskii, P. N. (1926). "Geograficheskii obzor Rossii-Evrazii", Mir RossiiEvraziia, (Ed.) Novikova ve Sizemskaa: 219– 232. Aktaran; Yılmaz, "Yeni Avrasyacılık ve Rusya", 112.

¹⁶² Kemal Beydilli, "Rusya" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,2008), 35:253.

¹⁶³ **Megola**: “büyük, aşırı büyük” Erişim 10 Ekim 2019 <https://www.nedirnedemek.com/megalo-nedemek>

¹⁶⁴ **Korkunç İvan lakabı**: Rus çarı IV. İvan, on altı yaşında tahta geçmiş ve ilk defa çar unvanını kullanan kişi olmuştur. Rusya İmparatorluğunun temellerini atan kişi olarak tarihe geçmiştir. Saltanatı sırasında insanların can ve mal güvenliğini önemsememiş ve oldukça zalim davranmış bu yüzden ‘Korkunç İvan’ olarak adlandırılmıştır.” Muhammed Taşkesenligil, "16. Yüzyılda Korkunç İvan'ın Rus Tarihindeki Rolü Üzerine", *Karadeniz Dergisi*, 36/36 (2017);143.

tarihinde ve Avrasyacılık fikrinde önemli bir ayrıntıdır. Zira Avrasya imparatorluğu ilk defa Moğollar tarafından sağlandı. Moğol hâkimiyetinin ortadan kalkmasından yaklaşık yarım asır sonra Rus imparatorluğunun ilk tohumu, Korkunç İvan döneminde atıldı. İvan “Savunma adına saldırı kavramını, yani vatanı tek güç altında birleştirdikten sonra genişletmeye başlama prensibini uygulamaya döktü. Bu yöntem büyük başarı sağladı. Bu adam, bir tek kişinin tarihi değiştirebileceği tezine destek olan biriydi. Aşırı acımasızlığıyla ve öngörü yeteneğiyle ünlü bu adam olmasaydı Rus tarihi çok farklı olabilirdi.”¹⁶⁵ Bir diğer dönem ise Rusya’nın imparatorluk formu kazandığı **Deli Petro** dönemidir. “1722’de Çar I. Petro, “*Rusya’nın çıkarları için mümkün olabildiği kadar İstanbul ve Hindistan’a yaklaşmak lazımdır*” diyerek Avrasyacılığın fikri babalığını yapmıştır.”¹⁶⁶ Bu dönemde hem doğuda hem de batıda hâkimiyet kuran Rusya günümüz Baltık ülkelerini içine alacak yerleri kontrol etmiştir. Deli Petro döneminde geniş bir coğrafyada hükümlanlık kurulmuştur. Parlak çarlık dönemi, Lenin önderliğinde gerçekleşen 1917 Ekim devrimiyle yeniden şekillenmiştir. Rusya, ekim devrimine kadar olan süreçte, büyük Rusya idealini gerçekleştirmek için büyük atılımlar yapmıştır. Rusya’nın özellikle denizcilik alanında Deli Petro döneminde yapılan yenilikler, Rusların “**Sıcak Denizlere**” inme hayalinin önemli bir adımıdır.

Günümüz Rus politikasını anlamak için Rusya’nın jeopolitik hedeflerini bilmek gerekmektedir. Rusya’nın sıcak denizlere inme teleolojisinin yanında Ortodoksların temsil merkezi olarak kendisini görmesi kültürel yayılmacılığının önemli bir argümanıdır. Dugin, “Rusya’nın kendisi ise, Bizans’ın “Latin mitrası ve Türk kavuğu” cepheleşmesi geleneğini benimsemekte ve tek başına Ortodoksluğun menfaatlerini jeopolitik ve devlet düzeyinde savunmak zorundadır.”¹⁶⁷ Bu konuda Arnold Toynbee “*Uygarlık Yargılanıyor*” adlı eserinde Rus kültürel kodlarında Roma’nın devamı ve Ortodoks Hristiyanlarının hamisi rolü taşıdığı ileri sürmektedir. “Çar’da kendisini, Yunan-Roma dünyasının ruhsal gereksinimlerini karşılamak üzere kabul ettiği Hristiyanlığın Tanrı tarafından seçilmiş koruyucusu olarak görüyordu.”¹⁶⁸ Rusya, Bolşevik İhtilalinden sonra Karl Marks ve Friedrich Engels’in

¹⁶⁵ Marshall, *Coğrafya Mahkumları Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita*, 20-21.

¹⁶⁶ Yılmaz, “Yeni Avrasyacılık ve Rusya”, 113.

¹⁶⁷ Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 232.

¹⁶⁸ Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*, 67.

prensipleriyle Sosyalist temele oturtuldu. Rusya için İkinci Dünya Savaşı kritik bir önem taşımaktaydı. Rus megalosunun hayat bulduğu dönemdir. Zira Moğol İmparatorluk sınırlarına yakın, geniş bir coğrafyayı kontrol edecek bir imparatorluk oluştu. Moğol imparatorluğunun sınırlarına erişmese de ideolojik bağlamda daha geniş coğrafyalarda küresel etki oluşturdu. Bu etki yeryüzünün farklı coğrafyalarındaki devletlerin resmi ideolojisi oldu. Rus hâkimiyeti batıda Berlin duvarıyla ayrılan Almanya ortası, doğuda Çin, güneyde ise Türkiye, İran, Pakistan ve Hindistan hattının kuzeyi oluşturmaktaydı. Bu alan 20 milyon km²'nin üzerindeydi. Bu egemenlik 1989'da rejimin işlevini yitirmesiyle çöktü. Putin bu sebeple “son Sovyet Lideri Mikhail Gorbaçov'[u] hiç sevmez, onu Rusya'nın güvenliğini tehlikeye atmakla suçlar ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden “asrın en büyük jeopolitik felaketlerinden biri” diye bahseder.”¹⁶⁹ Bu devasa SSCB'nin dağılmasıyla bu geniş topraklarda birden fazla Bağımsız Devlet ortaya çıktı. Günümüzde Rusya Federasyonun kapladığı alan 17.075.000¹⁷⁰ km²'dir. Tim Marshal'ın kitabında “Bering Boğazı'ndaki bir Rus adası, Boğazdaki Little Diomed adlı Amerikan adasından üç buçuk kilometre uzaklıkta ve çıplak gözle görülebiliyor.”¹⁷¹

Rusya toprakları jeopolitik anlamda, **Sir Halford Mackinder**'in Kara Hâkimiyet Teorisi'nin Kalpgahı'nı oluşturuyor. Bu sebeple tarihte farklı devletler tarafından ele geçirilmeye çalışılmıştır. Hitler önderliğindeki Nazi Almanya'sı buna örnektir. Çünkü Rus Coğrafyası mevcut zenginlikleriyle otarşik bir durum arz etmektedir. Rusya'nın fiziki özellikleri iki bölümden oluşmaktadır. Bunlar: Avrupa Ovası ve Sibirya Ovasıdır. Bu iki alanı kuzey-güney eksenli olarak, Ural Dağları ayırmaktadır. “Ural Dağları'nın yüksek kısımlarında, Avrupa'nın bitip, Asya'nın başladığı yeri gösteren bir tabela vardır.”¹⁷² Kuzeyinde geniş yer kaplayan Tayga ormanları, Tundralar ve Kuzey Buz Denizi bulunmaktadır. Ayrıca bu coğrafyanın temsili figürü ayıdır. Bu yüzden Ruslar için ayı benzetmesi yapılmaktadır. Baykal Gölü zengin faunasıyla önemli bir sit alanıdır. Bu geniş düzlük ve soğuk iklim tarihte burayı ele geçirmeye çalışan orduların hezimete uğramasını sağlamıştır.

¹⁶⁹ Marshall, *Coğrafya Mahkumları Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita*, 20.

¹⁷⁰ Kamil Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü* (İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004), 52.

¹⁷¹ Marshall, *Coğrafya Mahkumları Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita*, 23.

¹⁷² Marshall, *Coğrafya Mahkumları Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita*, 24-25.

Napolyon önderliğindeki Fransa ve Hitler önderliğindeki Almanya bunun açık örnekleridir.

Aleksandr Dugin “Rusya için sadece mümkün gelişme yollarından birisi veya devletin mekânla muhtemel ilişkilerinden birisi değil, bağımsız devlet gibi varolmanın ve daha önemlisi, “*bağımsız kıtadan bağımsız devlet* olarak varolmanın teminatı ve vazgeçilmez şartıdır.”¹⁷³ Dugin, Rusya onu saran kuşatmadan kurtulmak için eski toprakları ilhak etme döneminin geçtiğini belirtmektedir. Bu bağımsız devlet olma formuna erişmek için, onu çevreleyen Kenar Kuşağı tekrar kontrol altında tutması zorunludur. Bu sebeple Dugin, SSCB’nin yıkılmasından sonra büyük bir boşluğa sürüklenen ve alternatifsiz kalan ülkelerle Rusya’nın iyi ilişkiler kurmasını ileri sürmektedir. Rusya, Kenar Kuşaktan kendisine yönelebilecek tehditleri ancak bu yolla pasifize edebilir. Rusya bunu yapmak için Kenar Kuşak üzerindeki eski imajını değiştirmeli, sağlam müttefikler kurmalıdır. Bu yolla yalnızlıktan kurtulabilir. Bunu sağlamak için “Rusya’nın jeopolitik ve stratejik egemenliği için gereken, sadece kaybedilen “yakın çevre”nin yeniden kazanılması ve Doğu Avrupa ülkeleri ile müttefiklik ilişkilerinin yeniden tesis edilmesi değil, aynı zamanda kıtasal Batı (öncelikle, Amerika güdümlü NATO’nun Atlantikçi himayeciliğinden kurtulmaya meyleden Fransız-Alman Bloku) ve Kıtasal Doğu (İran, Hindistan ve Japonya) devletlerinin Avrasya stratejik blokuna dahil edilmesidir.”¹⁷⁴ İmparatorluğun toparlanması için “*Tarihin coğrafi eksen*i” üzerinde kontrol sağlanmadan kıtasal kontrol hayal edilemez. Ya Çin kuzeye doğru, Kazakistan ve Doğu Sibirya’ya doğru gözüpek bir atılım yapacak; ya Merkezi Avrupa batı Rus topraklarına –Ukrayna, Beyaz Rusya, batı Büyük Rusya (velikorusya)- doğru hareket edecek, ya da İslam Bloku Orta Asya, Volga ve Ural boylarını, aynı zamanda güney bölgeleri entegre etmeye çalışacaktır.”¹⁷⁵ Rusya Avrasyacılığın parolasıyla stratejik İvan’ın gözü karalığının ve Petro’nun devlet aklının birleşmesiyle ilk hamleyi kendisi yapacaktı. Çünkü Dugin’e göre “*Kutsal yerler boş bırakılamaz*” ve Avrasya taşıdığı derinlikle insanlığın kutsalıdır. Bunu yapabilecek potansiyel birikim ise Viladimir Putin’ önderliğinde derin Rus

¹⁷³Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 10.

¹⁷⁴Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 10.

¹⁷⁵Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 11.

hafızasında mevcuttur. Dugin, Rusya'yı Roma'nın kutsal çocuğu ve varisi olarak görmektedir. Dugin bu ilişkiyi tarihi önemli iki unsurun mücadelesiyle ilişkilendirmektedir. ABD' önderliğindeki kapitalist ideoloji, tarihi **Kartaca**'nın yani **Hannibal**'ın topraklarının ideolojik halefi olarak görmektedir. Rusya ise **"Roma"**'nın devamıydı. Bu mücadele 1989'da "Kartaca"¹⁷⁶ nin zaferiyle sonuçlandı. Bu nedenle tekrar Katon, ruhunda Rus kimliğinin vücuda gelmesi zaruridir. Dünya, şu an Kartaca ruhunda, ABD' vücuduyla kemale ermiştir. Rakip, denize karşı karadır. Yani "tüccar Kartaca hiyerarşik Roma'ya karşı"¹⁷⁷ Rusya Federasyonu ile birlikte tek kutuplu bir dünyadan çok kutuplu dünyaya, monotip insana (ABD) karşı politip duruş göstermeyi esas alır.

Rusya'nın açmazları ise onun için stratejik öneme sahip ülkelerin Atlantik'in kontrolünde olmasıdır. Sonuç olarak, Dugin fikriyatında Rusya'yı ve Avrasya'yı anlamak, küresel hesaplaşmaların arka planını anlamayı sağlamakla birlikte, Mezopotamya Coğrafyası üzerinde yaşanan jeopolitik hesaplaşmaların anlaşılmasını da sağlamaktadır.

1.4.3.11. Yeni Domino Taşları Teorisi

Domino taşları kuramı, domino taşları oyunundan esinlenerek, soğuk savaş döneminde ABD'li diplomatlar tarafından komünist düzene karşı uygulanan stratejidir. Domino taşlarından birinin devrilmesiyle, onunla bağlantılı zincirin halkaları gibi bir kombinasyon içerisinde taşların devrilmesini esas alır. Etki tepki esasına dayalı bir kuramdır. "Domino Etkisi olarak da adlandırılan Domino teorisi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD dış politikasındaki teori, komünist olmayan bir

¹⁷⁶**Kartaca:** "Kartaca, ticaret düzeninin, "açık toplumu"n bir sembolü idi. Bünyesinde piyasa ekonomisi, ferdiyetçilik, rasyonalizm, mutlak şüphecilik ilkeleri hüküm sürmekteydi. Ahlak, zenginlikle eşdeğer hale getirilmişti. Zengin birisi sadece "talihli" değil, aynı zamanda "kutsal" addedilmekteydi. İnsan tabiatının bayağılığı, yolsuzluğa ve satılık olmaya meyletmek hiç de şüphe doğurmuyordu. Her şey satılır ve her şey alınır. Güzel yollar, rasyonel serbest ticaret, deniz ulaşımının azami kullanımı, yabani barbar halkları satın alma, kolonileri sömürme. Tüm bunlar Kartaca tarafından icat edilmiş, hayata geçirilmiş, kâmil bir düzeye vardırılmıştı. Kartaca' Roma'yı birkaç defa dize getiren bir dünya devletiydi. Bu göz kamaştırıcı görüntünün arkasında ise, Moloh'un karanlık kültü, yavruları yakan karanlık bir tanrı bulunmaktaydı. Kartacalılar yeni doğan yüzlerce tüyü bitmemiş vücudu, putun ateş soluyan ağzına atmaktaydılar. Bu menhus şehrin harabeliklerinde inanılmayacak miktarda ufak iskeletçikler tespit edilmiştir. Moloh kültü, sermayenin topyekûn hâkimiyetinin perde arkasındaki haracıydı." Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 309-310.

¹⁷⁷Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 319.

devletin komünizme düşmesinin komşu devletlerdeki komünist olmayan hükümetlerin düşüşünü hızlandıracağını belirtti. Teori ilk olarak 1940'larda Yunanistan'a ve Türkiye'ye askeri yardım göndermeyi haklı göstermesi için Başkan Harry S. Truman tarafından önerildi, ancak 1950'lerde Başkan Dwight D. Eisenhower'ın Güneydoğu Asya'ya, özellikle Güney Vietnam'a uyguladığı zaman popüler oldu. Domino teorisi, 1960'larda Kennedy ve Johnson yönetimlerinde Vietnam Savaşı'na artan Amerikan askeri katılımını haklı göstermek için kullanılan temel argümanlardan biriydi.”¹⁷⁸ Komünist ideoloji Laos, Kamboçya ve birkaç ülkenin dışında etkili olmadı. Komünist rejimin Rusya’da çökmesi beraberinde bu ideolojiye mensup ülkeleri’ de tetikledi.

Bu teoriye göre “ABD, Çin, Rusya, Japonya ve Batı Avrupa küresel egemen güçlerdir. Bunların dışında kalan “ara bölge ülkeleri dünya istikrarını etkileyebilecek “Mihver Devlet” özelliği taşır. Mihver ülkelerden herhangi birinde çıkacak bir ekonomik ya da sosyopolitik bunalım tüm dünyayı istikrarsızlığa sürükleyebilir.”¹⁷⁹ Aynı şekilde bu teoriye örnek olarak Arap Baharını gösterebiliriz. Arap Baharı “büyük bir iç savaş dalgası” ilk olarak 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus’ta üniversite mezunu olan Muhammed Buazizi’nin işsizlik nedeniyle kendini yakmasıyla başladı. Başta Tunus olmak üzere sırasıyla, Mısır, Libya, Yemen, Suriye, Irak, Lübnan ve Ürdün’ü içine alacak şekilde bölgesel bir domino etki oluşturdu.

¹⁷⁸Erişim 12 Kasım 2019 <https://www.britannica.com/topic/domino-theory>

¹⁷⁹İhtiyaç Yayıncılık, *Coğrafya Öğretmenliği Ders Notları* (Ankara: İhtiyaç Yayınları, 2016), 274

1.5.JEOPOLİTİK VE SİYASİ COĞRAFYA

Bu iki kavram, daima birbiriyle ilişkileri ve kapsamı bakımından mukayese edilmiştir. Siyasi Coğrafya kavramı literatüre jeopolitik kavramından önce dâhil olmuştur. Jeopolitiğin ne olduğu ile ilgili olarak, genel değerlendirmeyi jeopolitik başlığı altında yapıldı. Bununla paralel olarak, coğrafyanın en önemli alt dallarından olan siyasi coğrafyanın işlevini ele almaya çalışacağız.

Siyasi coğrafya devletlerin sınırlarını, anlaşmalı oldukları organizasyonları, kültürlerini (dil, din ve gelenek) yönetim biçimlerini, nüfuslarını, komşularını, ekonomilerini, siyasi yapısını, komşu ülkeler ve kendi içlerindeki problemleri inceleyen coğrafyanın bir alt dalıdır. Jeopolitik ise milletlerin, bölgelerin değişen ve değişmeyen unsurlarını ele alarak, hem küresel hem bölgesel güç merkezlerini tetkik eden, değerlendiren, belirlenen hedefleri araştıran ve gelecekle ilgili öngöründe bulunan bir disiplindir. “Hartshorne’a göre siyasi coğrafya, “bölgelerin siyasi bakımdan benzerlikleri ile farklılıklarını ve bunların birbiri ile ilişkilerini” araştırır.”¹⁸⁰ Friedrich Ratzel ’in yazmış olduğu politika coğrafyası adlı eseri bu alanın kurucusu olmasını sağlamıştır. “Friedrich Ratzel, devleti toprağa bağlı bir uzviyet olarak görür ve alan genişliğine çok önem verir. Görüşlerini 1897 yılında “Politische Geographie” adlı eserinde açıklamıştır.”¹⁸¹ “Fiziki coğrafyanın doğal bölgelerine karşılık siyasal coğrafyada devletler, milletler ve siyasi bölgeler inceleme konularını meydana getirirler.”¹⁸²

“Jeopolitik siyasi coğrafyanın bir devamıdır.” Bazen bu iki alanın aynı şey olduğu dile getirilir çünkü birçok ortak noktası mevcuttur. Bizim burada irdedeceğimiz husus ise aradaki farklardır. Bu alanda yetkin olan Suat İlhanı referans alarak şunları söyleyebiliriz:

- “Jeopolitik siyasi coğrafyanın bir devamıdır. Ancak, daha geniş bir alanda ve daha çok sayıda konuyu içerir.”¹⁸³ “Jeopolitik, coğrafyanın sadece siyasi coğrafya bölümünden değil, fiziki coğrafya, biyolojik

¹⁸⁰Hamza Akengin, *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi* (Ankara: Pegem Yayınları, 2015),4.

¹⁸¹İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, 10.

¹⁸²Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 14.

¹⁸³İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, 10.

coğrafya, beşeri coğrafyadan yararlanır, zaman unsurunu kullanır, geleceğe ait hükümler çıkarır.”¹⁸⁴

- Jeopolitik statik değil tam tersi olarak dinamik bir özelliğe sahip olduğundan uygulama özelliğine sahiptir. “siyasi coğrafyanın politik ihtiyaçlar karşısında yetersiz kaldığı, politik ihtiyaçlara hareket tarzı önerileri ile cevap getirmediği görülüyor. F. Ratzel, ekonomi, sosyoloji, siyasi bilimler, kültür ve medeniyet tarihleri ile toprak ve mekân arasındaki ilişkileri araştırmış ve şu sonuca varmıştır: “Siyasi coğrafya cansız ve sade kalmıştır.”
- Jeopolitik bir ülkenin doğal zenginliklerini, coğrafi konumunu, fiziki özelliklerini esas alarak politika oluşturur.
- Jeopolitik gelecekle ilgili öngöründe bulunur.
- Jeopolitik ülkelerin ülkeleri, temel teleolojisini, hâkimiyet politikalarını, devletlerin askeri politikalarının altyapısını oluşturur.

Devlet politikalarının Jeopolitiğin unsurlarını esas alarak yönetimine ise Jeostrateji denmektedir. Başka bir deyişle “Jeopolitik çıkarların stratejik yönetimidir.”¹⁸⁵

1.6. JEOPOLİTİK VE JEOKÜLTÜR

Yeryüzünde coğrafyadan coğrafyaya değişen, her toplumun kendisine has özelliklerini barındıran, bu özgül özelliklerin nesilden nesile aktarılan manevi unsurlar bütününe **kültür** denir. Kültür gelenek görenekleri, inançları, dilleri, giyim kuşamı barındıran toplumsal bir kimliktir. TDK’ya göre ise kültür: “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü” dür. Ya da “türün evrensel vasıfları, kişiyi bir gruplar dizisinin üyesi olarak tanımlayan vasıflar kümesi,

¹⁸⁴Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 27.

¹⁸⁵Ömer Budak, *Sömürgecilikten Jeopolitiğe* (Ankara: Öztepe Matbaacılık, 2016), 17.

o kişinin özel durumuyla ilgili (hususî) vasıfları. Ne evrensel ne de hususî özelliklerden bahsetmediğimiz zaman, bu ikisinin arasında kalan özellikleri yahut davranışları yahut değerleri yahut inançları tanımlamak için çoğu zaman kültür terimini kullanırız.”¹⁸⁶ Kültür, kişinin ve grubun kendisinin mensup olduğu kimliğin ayırt edici özellikleriyle tanımlaması ve farklı gruplar arasında farklılığı ortaya koyabilmenin aracıdır. **Ben ve öteki** kavramı bunu iyi bir şekilde özetlemektedir. Ayrıca bir kişi aynı zamanda birden fazla kültüre sahip olabilir. Örnek bir **Alman** etnik bağlamda bir **İngiliz**’den ayrılmasına karşın, inanç olarak Hristiyan olması aynı ortak kimliği oluşturur. Bu durum alt kültür ve üst kültür kavramlarıyla açıklanmaktadır.

Kültür kavramından sonra günümüzde popülaritesi her geçen gün artan Jeokültür’ü açıklamak gerekir. “Jeokültür; kültür çevrelerinin oluşturduğu kültür coğrafyalarının değerlendirmelerini ve yorumunu yapar; kültür unsurlarının ve kültür çevrelerinin ilişkilerini araştırır.”¹⁸⁷ Yeryüzü çeşitli kültürleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu kültürlerin ortak yönleri olduğu gibi taban tabana zıt özellikleri’de vardır. Bu durum ortak kültürün mensupları olan uluslar tarafından benzer özelliklere bağlı olarak pakt veya ittifakların oluşmasını sağlar.

Tarihin birçok döneminde etnik, cilt rengi, din, mezhep farklılığı gibi hususlar üzerinden çatışmalar ve mücadeleler ortaya çıkmıştır. Kimi zaman bu, **Batı-Doğu, Uygar-Barbar, İslam-Batı, Hindu-Müslüman, Şii-Sünni, Katolik-Ortodoks, Slav-Germen, Beyaz-zenci** şeklinde olmuştur. Bu alanda Arnold Toynbee “*Medeniyetler Yargılanıyor*”, Samuel Phillips Huntington “*Medeniyetler Çatışması*” Graham E. Fuller ve Lan O. Lesser’ın “*Kuşatılanlar İslam ve Batı Jeopolitiği*” adlı eserler bu bağlamda büyük önem taşımaktadır.

İslam âleminin Yakın Çağ’da önde gelen mütefekkirlerinden **Seyyid Ebu'l A'lâ El-Mevdudî** uygarlıkların hâkimiyetlerini iki şekilde gerçekleştirdiklerini ileri sürer. Bunlardan ilkinin maddi olarak yani toprakların ele geçirilmesiyle bir diğeri ise manevî olarak yani kültürel yayılma ile olacaktır.¹⁸⁸ Hristiyan dünyası ve Müslüman dünyası kendi inançlarını yayabilmek için dünyanın değişik

¹⁸⁶Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, 211.

¹⁸⁷İlhan, *Dünya Yeniden Kuruluyor Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları*” 39.

¹⁸⁸El-Mevdudî, *İslam Dünyası ve Batı Uygarlığı* (İstanbul: Adım Yayıncılık, 1989)

coğrafyalarında dini temelli savaşlar vermesi gibi. Bahsi geçen iki inanç mensuplarının tarihsel süreç içerisinde kültürel yayılmacılık noktasındaki mücadeleleri geniş coğrafyaları birbirinden kültürel bağlamda ayırmıştır. “İslam dünyası ile Hristiyan dünyasını coğrafi olarak birbirinden ayıran ‘fay hattı’na özel bir dikkat gösteriyoruz. İki yakasında Müslümanlar’la Batılılar’ın birbirine baktığı Akdeniz’den başlayan bu hat, güneyde Afrika’ya, yukarıda Balkanlar’a uzanmakta ve Kafkaslar’dan geçip İslam’ın Rusya’yla karşı karşıya geldiği Orta Asya’ya kadar ilerlemektedir. Güney Asya ile Güneydoğu Asya’da, yine bir ‘İslami fay hattı’ vardır. Ama tabii bu ikinci hat genel olarak Hristiyan kültürlerle bir sınır oluşturmaz.”¹⁸⁹ Zira bu hat Hindu-Müslüman olarak belirginleşir. Bu coğrafi sınırlamalar inanç esaslı fay hatlarını oluşturmaktadır. Özellikle Hristiyanlık Güneydoğu Asya, Afrika gibi coğrafyalarda, misyonerlik faaliyetleriyle yayılma imkânı buldu. Misyonerler, gittikleri coğrafyalar hakkında genel bilgilerin olduğu raporlar oluşturdular. Amerika’nın, Afrika’nın, Güneydoğu Asya’nın işgalinde, Ortadoğu’da 19’uncu ve 20’inci yüzyılda yaşanan bölünmelerde bu faaliyetler etkin rol üstlenmiştir. Bu bölgeler işgal edilmeden önce, egemen güçler tarafından görevlendirilen istihbaratçılar ve kâşifler tarafından tüm özellikleriyle kayıt altına alındılar. İngiltere’nin istila ettiği topraklarda nasıl uzun süre kaldığını şu sözler özetler: “Tarihen sabittir ki, körü körüne istila edilen yerlerde çok durulmaz. İngiltere elindeki yerleri pek güzel bildiği gibi istila edeceği kıt[aları] evvelce tetkikle öğrenir. Ondan sonra siyasi vasıtalarla işini hazırlar; bir gün de a[n]sızın orayı istila eyler ve kıt[aya] girdiği zaman bir ecnebi evine değil kendi hanesine giriyor gibi girer.”¹⁹⁰

Jeokültürel ayrışmanın derinleşmesi, toplumsal farklılıkların daha da belirginleşmesi noktasında bazı önemli olaylar büyük fay kırıklıklarını ortaya çıkarmıştır. Özellikle 16. yüzyılda Avrupa’da yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmeler küresel ölçekte etki uyandıracak olaylara önyak oldu. Yeni Çağ’da, Avrupa kendi içerisinde hem siyasi hem de toplumsal savaşlar veriyordu. Bu savaşlar **30 yıl savaşları** **80 yıl** savaşları gibi isimlerde almıştır. Avrupa, toplumsal barışın sağlandığı **Vestfalya Antlaşması’yla** yeni bir sürece evrilmiş oldu. “Bugün bilinen

¹⁸⁹G. E. Füller ve J. O. Lesser, *Kuşatılanlar İslam ve Batı’nın Jeopolitiği*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Sabah Yayınları, 1996), 8.

¹⁹⁰İhsan Süreyya Sırma, *Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 29.

anlamıyla egemenlik kavramı, pratikte Avrupa’da yaşanan “30 Yıl Savaşları” sonrasında imzalanan “Vestfalya Barışı” (1648) ile ortaya çıkmıştır. Dönemin hâkim anlayışına göre egemenlik; Avrupa’da, siyasal iktidarın bölündüğü bir sistemi ifade eden feodalizmden ulus devlete geçişte önemli rol oynayan dönemin mutlak monarşileri, gerçek egemen devletlerdi.”¹⁹¹ Bu süreç Katolik mezhebinin hâkim olduğu Orta Avrupa ve Batı Avrupa ülkelerinde, **Martin Luther** öncülüğündeki **Protestan** mezhebinin etkinliğinin artmasını, Papalığın etkisinin azalmasını sağladı. Bu süreç aynı zamanda ulus devlet anlayışının ortaya çıkmasına önyak olarak **Birleşik Avrupa** düşüne vurulmuş bir darbe niteliğindeydi. “Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu Vestfalya Barışı’ndan tüm gücünü yitirerek ayrıldı. Daha önce Papa’dan yetki alan ve üst otorite olarak Vatikan’ı gören Avrupalı krallar kiliselerini ‘milli’ bir hale getirerek dini devletin tekeline almış ve devleti toprakları üzerindeki ‘mutlak egemen’ haline getirmişlerdi.”¹⁹²

Bu atılan tohum Avrupa’da **Fransız İhtilaliyle** filizlendi. Fransız Devrimi, Vestfalya Barışı’yla hâkimiyeti zayıflayan kilisenin ve onunla birlikte Monarkların’da hâkimiyetini ortadan kaldırarak, Cumhuriyet’in egemen olmasını sağlamıştır. Bu ihtilalin tüm dünya ’da yankı uyandıracak boyutta **eşitlik, adalet, kardeşlik, milliyetçilik** gibi dövizler (propaganda) büyük imparatorlukların yıkılışını hızlandıran toplumsal gelişmelere neden oldu. Bu fikriyatın yayılması **Jean-Jacques Rousseau, Denis Diderot, Voltaire ve Montesquieu** gibi intelijansiyaların (aydın) kalemleriyle oldu. Özellikle de Rousseau’nun “**Toplum Sözleşmesi**” eseri bu noktada büyük öneme sahiptir.

Fransız İhtilali **Avusturya-Macaristan** ve **Osmanlı** gibi çok uluslu imparatorlukların dağılmasını, çeşitli minority’lerin (azınlık) hak talep etmelerini sağladı. Bu durum ise jeopolitik hesapları olan egemen güçlerin ’de etkisiyle yayıldı.

¹⁹¹Sami Kiraz, " Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5/1 (2012):94.

¹⁹²Erişim 14 Kasım 2019<https://www.tesadernegi.org/otuz-yil-savaslari-ve-vestfalya-antlasmasi.html>
Toplum Sözleşmesi: “İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Doğuşu ve Temelleri Üstüne Konuşma adlı yapıtında Rousseau, insanların doğal yaşama halindeki ilk özgürlüklerinin özlemine çekmektedir. Ona göre, doğa yasaları gereğince yaşayan insanlar özgür ve eşittirler, toplum düzenine geçince bu mutluluğu yitirmişlerdir. İnsanların başına gelen belaların başlıcası mal mülk tutkusundan doğmuştur. Ayrıca, bir avuç güçlü insanın başkalarını buyruk altına almasıyla da insanlar arasında kölelik-efendilik ilişkileri çıkmıştır ortaya.” Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), vii.

Bu süreç Osmanlı'da *Âdem'i Merkeziyetçi* anlayışla azınlıkların etkilerini artırdı. "Ancak Avrupa'nın büyük devletleri Osmanlı Devleti'ndeki gayr-ı Müslim unsurların himaye ve haklarını koruma bahanesi altında merkezin kontrolünü zayıflatmak ve bu yolla nüfuz alanlarını genişletmek için taşrada özel yönetimleri teşvik ediyorlar ve bu hususta etnik unsurları tahrik ederek fırsat kolluyorlardı."¹⁹³ Bu noktada Rusya, İngiltere ve Fransa Osmanlı tebaasından olan Hristiyan azınlıkları destekleyerek, ulusal bağımsızlıklarını elde etmelerini sağladı. Rusya'nın Balkan Coğrafyasında Ortodoksları desteklemiştir. Çünkü kendisini Hristiyan Ortodoksların koruyucusu olarak görüyordu. Aynı şekilde o dönemde Osmanlı, Rus egemenliğindeki Kafkaslarda; Çeçenlere, Çerkezlere ve dünyanın değişik coğrafyalarında Hilafet makamının gereği olarak sahiplenmesi jeokültürel bir amaç taşıyordu. "Avrupalılar tarihleri boyunca daima bir "Öteki" yaratmışlar böylece kendi kimliklerini güçlendirmeye çalışmışlardır."¹⁹⁴

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra **Thomas Woodrow Wilson** tarafından deklare edilen manifestoda kaynağı Fransız ihtilali olup "**Self Determinasyon**" maddesi yani **kendi kaderini kendi tayin etme hakkı** çok uluslu imparatorlukların yıkılmasını sağladığı gibi ilerleyen süreçlerde sömürgelerdeki ulusların bağımsızlığını kazanmasını sağladı. "Wilson'a göre kendi geleceğini belirleme anlayışı batı demokrasi teorisinden kaynaklanmaktadır. Kendi geleceğini belirleme, halk egemenliğinin mantıksal sonucu olarak, halkın özgür iradesiyle kendi yöneticilerini seçme hakkından oluşuyordu."¹⁹⁵ 19'uncu yy'dan günümüze dünya'nın farklı coğrafyalarında bu ilkeyi referans alarak, bağımsızlık girişimleri gerçekleşiyor. **İskoçlar, Katalanlar ve Kürtler** buna örnek gösterilebilir. Gelecekte, nasyonalist temele dayalı devletlerin çözülmeye uğrayacağını, çok kültürlü bir dünyaya doğru gidileceğini ve bu sebeple toplumsal bütünleşmenin sağlanmadığı farklı coğrafyalarda medeniyet çatışmalarının yaşanması muhtemeldir.

¹⁹³ Mahmut Bozan, "Üniter Yapıda Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyetin Uyum", *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8/6, (2017):25.

¹⁹⁴ Suat İlhan, *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999), 104-105.

¹⁹⁵ Hakan Cavlak ve Büşra Celep, "Avrupa Birliği ve Self Determinasyon: "İskoçya" Örneği", *Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi*, Sayı.2 (2018):19.

1.7. JEOPOLİTİĞİN UNSURLARI

Jeopolitik unsurlar iki şekilde sınıflandırılır. Bunlar, değişmeyen unsurlar ve değişen unsurlardır. Coğrafya disiplini çerçevesinde bunlar: Fiziki ve Beşeri özellikler olarak ayrılır. Suat İlhan'ın belirlediği sınıflamaya göre jeopolitiğin unsurları:

“Jeopolitiğin coğrafi unsurları (Değişmeyen unsurlar):

Coğrafi konum (Kıtalar arası ve bölge düzeyinde)

Sınırlar ve coğrafi bütünlük

Saha genişliği ve sahip olunan stratejik kaynaklar

Coğrafi özellik (Ada devleti, kıta devleti, iç devlet...)

Jeopolitiğin beşeri unsurları (Değişken unsurlar):

Sosyal Değerler,

Ekonomik değerler,

Politik değerler,

Askeri değerler,

Kültür değerleri ve kültür çevresi”¹⁹⁶

Bir ülkenin veya bölgenin fiziki ve beşeri unsurları anlaşılmadan orası hakkında jeopolitik çıkarsamada bulunmak imkânsızdır. Coğrafi unsurlar devletlerin dünü, bugünü ve yarını hakkında bilgi sunar. Aynı zamanda “ülkelerin yönetim şekilleri büyük değişikliklere uğradığı halde dış politikalarının değişmemesi, coğrafyanın, değişmeyen unsurlarının etkisiyledir.”¹⁹⁷ Fiziki unsurlar, değişen unsurların şekillenmesine etki ederek devletlerin politikalarını belirler.

Bu unsurlar devletler arasındaki ilişkinin boyutlarını belirler. Bazı devletler için hayati öneme sahip unsurlardan mahrum olması onu bağımlı bir devlet

¹⁹⁶ İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, 21.

¹⁹⁷ Suat İlhan "Jeopolitik Kavramı ve Unsurları" *Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel*, 8/4 (Kış 2002):319.

yapmaktadır. Günümüzün temel ihtiyacı enerji kaynakları bu unsurlara dâhil edilebilir. Bazı devletlerde, stratejik öneme sahip unsurlara sahip olması nedeniyle etkin konumdadır. Jeopolitik unsurlar önem derecesine göre ülkelerin, **bağımlı** ve **bağımsız** olma durumunu ortaya koymaktadır. “Örneğin, eğer bir ulus doğal enerji kaynaklarına sınırlı erişime sahipse, o zaman sürekli bir kaygı ulusun nasıl enerji kaynakları alabileceği ve bu erişim için neyin değiş tokuş edilmesi gerektiği olacaktır.”¹⁹⁸ Bu çerçevede otarşik bir zenginliğe sahip coğrafyalar her zaman, egemen güçlerin odak noktasında olmuşlardır. Buna en iyi örnek **Rusya Federasyonunun** sahip olduğu topraklardır. Rusya, geniş yüz ölçümüyle **transkontinental** bir devlettir. Değişen ve değişmeyen unsurların her biri zincirin halkaları gibi birbiriyle eklentilidir.

Dünya’da 3 devlet tipi mevcuttur. Bu devletler alan genişliğine bağlı olarak: **Şehir Devletler** geçmişte Mezopotamya Coğrafyası’nda yer alan (Lagaş) günümüzde ise (Vatikan) buna örnektir. Bir diğer devlet biçimi ise **Feodal Yapılı** Devletlerdir. Andora ve San Marino buna örnek teşkil eder. Son olarak ise **Geniş Topraklı** Devletlerdir.¹⁹⁹ Geniş coğrafyalara sahip devletlere ABD, Avustralya ve Kanada gibi ülkeler örnek gösterilebilir. Bu gibi geniş coğrafyaları kontrol etmek güçtür. SSCB’nin yıkılmasını hızlandıran hususlardan biri de buydu. Bir diğer husus devletlerin biçimidir. **Toplu** (Türkiye, Macaristan, Fransa), **Uzunlamasına** (Şili, Arjantin, Myanmar), **Şekilsiz** (İsrail, Kamerun, Kongo) , **Koridorları ve uzantılı şeritleri olan, birden fazla parçadan oluşan, “Enklav ve Ekslav”**²⁰⁰ **şeklinde olan ve deniz çevresinde yer alan devletlerdir.** Devlet biçimleri milletlerin kendi ülkelerini kontrol ve koruma noktasında avantajlar ve dezavantajlar oluşturur. Bir devletin biçimi daire biçiminde, toplu olması kontrolü kolaylaştırır. “Alanı toplu bir durum gösteren devletlerde siyasal merkezden ülkenin kenar kısımlarına olan uzaklıklar genellikle aynı olduğundan siyasal ve idari hizmetlerin buralara götürülmesi kolaylaşmakta; ayrıca bu nitelikteki devletlerde siyasal sınırlar nispeten

¹⁹⁸Erişim 17 Kasım 2019 <https://meic.cfainstitute.org/2016/03/18/3-key-elements-for-successful-geopolitical-analysis/>

¹⁹⁹Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 52.

²⁰⁰**Ekslav:** “Bir siyasal ünitenin, bir devletin egemen bulunduğu topraklarıyla dışla ilişkisinin kesilecek şekilde çevrilmiş olması bu siyasal üniteyi *enklav* denilen bir duruma getirir. Örneğin, Vatikan, San Marino İtalya toprakları;” Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 64.

daha kısa olduğundan, savunma konusunda daha az sorunla karşılaşmaktadır.”²⁰¹. Günümüzden 10 bin yıl önce iklim, su kaynakları medeniyetlerin ortaya çıkış alanlarını belirlerken bugün daha farklı unsurlar devreye girmiştir. Bu değişen unsurlar “zaman” içerisinde değişmektedir. Bugün önemsiz gibi görünen, yarının en kritik öznesi olmaya adaydır. Jeostratejist ise zaman ve mekân yönetimini en iyi yapan uzmandır. “Jeopolitik bu nedenle sentetik bir çalışma alanı olarak düşünülmeli, biri, birbirinden farklı üç akademik disiplinin ve temel kaygılarının birleştiği soruları ele alır: coğrafya, stratejik çalışmalar ve tarih.”²⁰² Bu ise jeopolitik unsurlar temelinde, ülkelerin politikaları belirlenmektedir.

²⁰¹Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 53.

²⁰²Geoffrey Sloan, *Geopolitics, Geography And Strategic History*” (Abingdon UK. University Of Reading, 2017),13.

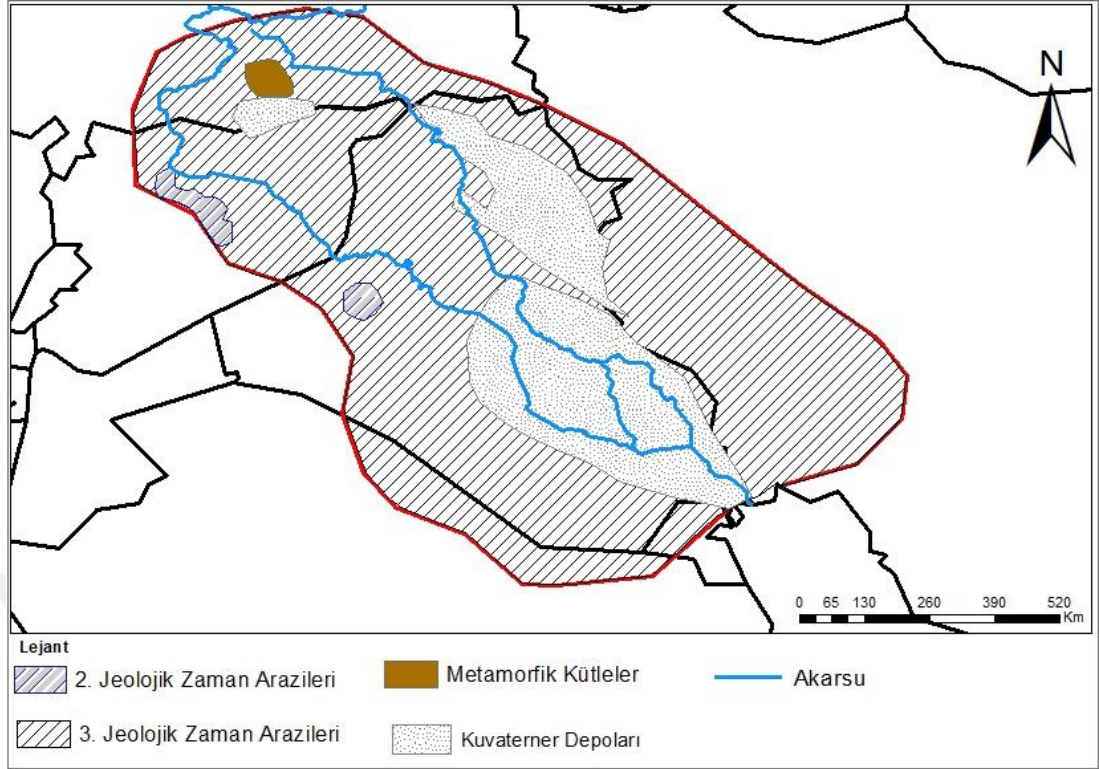
İKİNCİ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI'NIN DOĞAL, BEŞERİ VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

2.1. MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI'NIN DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ

2.1.1. Çalışma Alanı ve Yakın Çevresinin Jeoloji Özellikleri

Mezopotamya Coğrafyası' nın genel jeolojik özelliklerini ortaya koymak için sırasıyla Yukarı Mezopotamya'dan Aşağı Mezopotamya'ya doğru genel bir çerçeve oluşturmak gerekir. Yukarı Mezopotamya'nın kuzey sınırını oluşturan Toroslar Üçüncü Jeolojik zamanda (Tersiyer) paroksizma dönemini yaşayan Alp Orojenezi oluşmuştur. Bu dönemde meydana gelen kıvrımlardan sonra, Arabistan Kalkan'ının Anadolu Yarımadası'nı sıkıştırması ile kırık sistemler oluşmuştur.

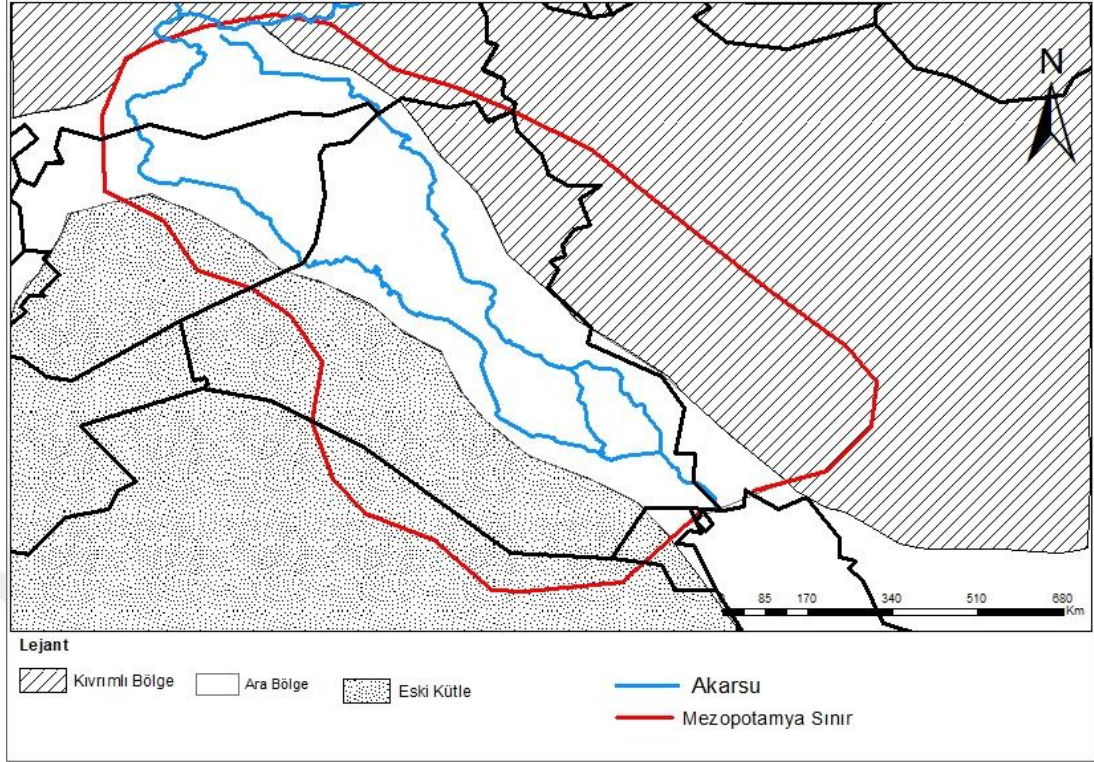

Şekil 10: Mezopotamya Coğrafyası'nın Jeoloji Haritası²⁰³

Özey (1996)'in yazmış olduğu; “*Dünya Denkleminde Ortadoğu: Ülkeler – İnsanlar – Sorunlar*” adlı kitabında Ortadoğu’nun jeolojik yapısını 3 bölüme ayırmaktadır. Bunlar; Eski Kütle, Kıvrımlı Bölge ve Geçiş Zonu ’dur. Kıvrımlı Bölge, Tersiyerde paroksizma evresinde jura tabakalarının kıvrılıp yükseldiği yukarı Mezopotamya’yı içerisine alan kısmı oluşturmaktadır. Ayrıca, “Güneydeki eski kütle ile kuzeydeki Tethys Denizi’nin büyük jeosenklinaline tekabül eden kıvrımlı bölge arasında yer alır. Bu alan Mezopotamya Çukuru ve onun doğusunda Zagros sistemine yamanmış Kurt Dağları kıvrım sistemi ile devam eder.”²⁰⁴

²⁰³Gressey, George B; Crossroads, J. B. Lippincott Comp. New-York 1980 Aktraran; Tunçdilek, *Güneybatı Asya*”, 22. düzenlenmiştir.

²⁰⁴Ramazan Özey, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası* (İstanbul: Öz Eğitim Yayınları, 1996), 16.

Şekil 11: Mezopotamya ve Çevresinin Jeolojik Bölgeler Haritası²⁰⁵

Ayrıca bu geçiş zonu Yukarı Mezopotamya'yı içine almakla kuzey kanadını oluşturan Güneydoğu Toroslar'ın bulunduğu "Mesozoik arazilerini tortullar ve volkanikler oluşturur. Tortullar genellikle taneli (kumtaşı) ve karbonatlı (kireçtaşı) kayalardan ibarettir. Denizaltı volkaniklerini ise Güneydoğu Torosların eteklerinde uzanan ofiolitler, yani yeşil karmaşıklar oluşturur."²⁰⁶ Hakkâri Bölümü'nün genel jeolojik özellikleri şu şekildedir: "Hakkâri Dağlarının temelini paleozoik kıvrımlı-kıvrıklı tabakalarla, yer yer kristalen şistlerin oluşturduğu söylenebilir. Araya, Kretase-Tersiyer oluşumları girmiş ve Mesozoik-Tersiyer tabakaları tortulaşmıştır. Bütün bu tabaka ve kültürlerin durumları, kıvrım aşamaları sırasında değişikliğe uğramış ve bugünkü halini almıştır."²⁰⁷

Irak sınırları içerisinde yer alan Hamrin Dağları ve Sincar Dağları "Za[g]ros Dağlarından Pliosen ve Kuaterner depoları ile dolu geniş bir kuvvetle ayrılan

²⁰⁵Fisher, WB: The Middle East, Mathuen, London 1961 aktaran; Tunçdilek, *Güneybatı Asya*, 24 düzenlenmiştir.

²⁰⁶İbrahim Atalay ve Kenan Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası* (İstanbul: İnkılap Kitabevi Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2006), 385.

²⁰⁷Erişim 20 Kasım 2019 <http://www.hakkari.gov.tr/tarihce-ve-cografi-yapi>

Za[g]ros'ların ön kıvrımlarına tekabül eder.”²⁰⁸ Mezopotamya Coğrafyası'nın doğu sınırını oluşturan, kuzeybatı-güneydoğu istikametli Za[g]ros dağ silsilesi 3'üncü jeolojik zamanda kıvrılmıştır. Aynı zamanda Zagros kıvrımı ve bindirme kuşağı hem tektonik hem de petrol ve gaz rezervlerine sahip önemli bir bölgedir.²⁰⁹ “İlk kıvrımdan sonra burada da şiddetli bir aşınma safhası başlamış ve Miyosen' de nimülitik kalkerleri hemen hemen peneplen haline gelmiştir. Yeni ve son hareketler Pliyosende başlamış ve topoğrafya bugünkü şeklini vermiştir. Ancak güneyde Za[g]ros da binlerce metre kalınlıktaki kütleler 2. ve 3. zaman hareketleri ile daha çok jura tipinde kıvrımlar meydana”²¹⁰ getirmiştir. Zagros sistemi karmaşık Kompleks yapılara ve ana yanal itme bloğunun varlığı nedeniyle çok sağlam topografyaya sahip dağlık bir alandır. Karmaşık yapıya sahip sahada yükseltiler 500 ile 3500 metre arasında değişmektedir.²¹¹

Bu dağ silsilesi “kuzeybatıda Türkiye, Ermenistan ve İran sınırından başlayarak, kuzeybatı- güneydoğu yönünde geniş ve birbirine paralel birkaç sıra halinde” uzanır. Zagros Dağları “Hürmüz Boğazı'nda Bender Abbas'tan sonra doğu batı yönlü olarak **Fars ve Mekran Dağlarını** meydana getirir. Bu dağlar daha doğu da Belucistan (Pakistan) da kuzey-güney yönünü alarak **Süleyman Dağları** ile Pamir'e”²¹²ulaşır.

Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerinden Basra Körfezi'ne kadar olan düzlük alan ise 3. ***Jeolojik Zamanın ortalarında Basra Körfezi'ne kadar uzanan bir denizle kaplanmıştır.*** Buradaki denizel ortamda kireçli malzemeler çökelmiştir. Çok zengin bir canlı hayatı barındıran bu denizde biriken organik maddeleri basınç ve sıkışma sonucu yağa dönüşerek petrol yatakları oluşmuştur. Bu yataklar, hafif olarak tortulların kıvrılmasıyla oluşan antiklinallerin içinde bulunur. Zengin petrol yatakları, Basra Körfezi'ne doğru olan yerlerde yer alır. Güneydoğu Anadolu'nun orta kesiminde Toros Dağlarının eteği ile Suriye sınırı arasında Neojen (Miyosen-

²⁰⁸Ersin Güngördü, *Siyasi, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Yönü İle Devletler Coğrafyası* (Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti, 2006), 96.

²⁰⁹Maher T. Zainy v.dğr "The Tectonic and Structural Classifications of the Western Part of the Zagros Fold and Thrust Belt, North Iraq, Review and Discussion", *Journal of Earth Sciences and Geotechnical Engineering*, 7/2 (2017):71.

²¹⁰Güngördü, *Siyasi, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Yönü İle Devletler Coğrafyası*, 72.

²¹¹Zainy v.dğr "The Tectonic and Structural Classifications of the Western Part of the Zagros Fold and Thrust Belt, North Iraq, Review and Discussion" , 73.

²¹²Güngördü, *Siyasi, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Yönü İle Devletler Coğrafyası*, 71.

Pliosen)’e ait killi kireçli tortullar yaygındır.”²¹³ Mezopotamya Coğrafyası’nın Irak sınırları ile Suudi Arabistan arasında kalan saha Arkeen²¹⁴ devrinde oluşmuş olup batı Ürdün sınırında 900 metre yükseltiye sahipken, Irak alüvyon sahaya doğru bu yükselti düşmektedir. “Dicle ve Fırat nehirlerinin **Bağdat** Ovası’nda birbirlerine en fazla yaklaştıkları yerin güneyindeki Mezopotamya Ovası, Basra Körfezi’ne kadar Aşağı Irak olarak adlandırılmaktadır. 3. zaman sonlarında bu iki ırmak Bağdat yakınlarında denize dökülmekte iken denize taşıdıkları alüvyonların denizi doldurmasıyla oluşmuş bir birikinti ovasıdır. IKBY’deki (Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi) dağlar farklı kireçtaşları ve sileks, kum taşı ve volkanik kayalardan oluşan yüksek bir alandır. Bu dağlar onlarca yıl içerisinde akarsular ve dönemsel dereler tarafından parçalandı. Bu dereler, erozyon ve toprak kayması aracılığıyla vadilere taşındı. Biriken kaya parçaları, kumlar, çakıllar akarsular ve mevsimlik dereler tarafından ovalara ve dağ kenarlarına taşınmasıyla Irak’ın kuzeyinde ovalık alan oluşturdu.”²¹⁵ Mezopotamya Ovası olarak kabul edilen saha yaş itibarıyla Pleistosen ‘den Holosene ve birkaç metreden 180 metreye kadar değişen farklı Kuvaterner sedimanterlerle kaplıdır.²¹⁶ Alüvyal örtünün altında tamamen Kuaterner örtü altında gizlenmiş olan faylar, kıvrımlar ve diyapirik²¹⁷ yapılar dâhil olmak üzere birkaç yeraltı yapısı içerir.²¹⁸

Genel hatlarıyla, Mezopotamya Coğrafyası’nda hâkim jeolojik formasyonlar üçüncü jeolojik zaman dönemine ait formasyonlardır. Mezopotamya bölgesel olarak, eski kütle olan Arap Levhası ile kıvrımlı bölge arasında bulunmaktadır. Üçüncü jeolojik zamanda, Arap Levhası’nın Anadolu Levhası’nın altına dalmasıyla Alp Orojenez Kuşağı içerisinde olan Toroslar ve Zagros Kıvrım Sistemi oluşmuştur. Bu sıkıştırma aynı zamanda sert kütle üzerinde kırıklar meydana

²¹³Atalay ve Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*,388.

²¹⁴Güngördü, *Siyasi, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Yönü İle Devletler Coğrafyası*, 96.

²¹⁵Kamal Haji Karim Ahmad, "Geology of Iraq: Basic Principles Description of stratigraphy, tectonics and boundary conditions of the some Rock units in Iraq and Kurdistan during Cretaceous and Tertiary" (2011):26. <https://www.researchgate.net/publication/272089839>

²¹⁶Saffa F.A. Fouad ve Varoujan K. Sissakian, "Tectonic And Structural Evolution Of The Mesopotamia Plain " *Iraqi Bull. Geol. Min.* Sayı.4 (2010):34.

²¹⁷**Diyapirik Yapı:** “Kıvrımlı bölgelerde bulunan tuzlu, jipsli ve killi tabakalar yan basınçların etkisi ile plastik özelliklerinden dolayı, diğer tabakaları yararak çeşitli şekilde yükselirler. bu kıvrımlar sonunda tuzların toplanması, tuz domlarının oluşması ve birçok yerlerde önemli asfalt yataklarının toplandığı görülmektedir.” Emrullah Güney, *Jeomorfoloji Sözlüğü* (İstanbul: Öz Eğitim Yayınevi, 1996), 50.

²¹⁸Fouad ve Sissakian "Tectonic And Structural Evolution Of The Mesopotamia Plain", 36.

getirmiştir. Üçüncü jeolojik dönem Tersiyer Devri, Güneydoğu Toroslar'ın eteklerinden, Basra Körfezi'ne kadar olan alan Tethys Deniziyle kaplıydı. Tethys, aynı zamanda, deniz canlıları bakımından zengindi. Denizin sularının regresyon sonucu çekilmesi canlı organizmaların ölmesine ve çökmesine neden oldu. Zaman içerisinde bu sahanın sedimantasyon sonucu örtülmesiyle beraber basınç ve sıkışmaya bağlı olarak yağa dönüşmesiyle petrol oluştu. Kuaterner döneminde ise yaşanan iklim değişimlerine bağlı olarak, dağlarda yaşanan kar erimeleri, kadastrofik yağışlar bölgenin kuaterner dönemi arazi depolarını oluşturmuştur.

Bu dönemlerde oluşan petrol ve taşınmış topraklar Mezopotamya realitesini ortaya çıkarmıştır. Çünkü alüvyon arazilerin suya kavuştuğu yerlerde tarımsal faaliyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu araziler, farklı yapıda kayaçların aşınmasıyla ve zaman içerisinde akarsular tarafından taşınmasıyla oluşmuştur. Bu yönüyle, mineral bakımından zengin olduğu için verimlidir. Bundan dolayı, Mezopotamya Coğrafyası insanlık tarihi kadar eski yerleşim yerlerine ve dünya tarihini değiştiren medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Petrol, ise günümüzün en önemli jeopolitik unsurudur. Hâsılı, Mezopotamya'nın jeolojisi günümüzün iki önemli unsuru olan petrol ve verimli arazilerin tarihsel arka planını oluşturmaktadır.

2.1.2. Jeomorfolojik Özellikleri

Mezopotamya Coğrafyası, genel fiziki özellikleri bakımından dağ, plato ve ova olmak üzere üç fiziki ünitelerden oluşmaktadır. Mezopotamya'nın kuzey sınırını oluşturan Güneydoğu Toroslar'ın güneyinde “çoğunlukla tortullardan oluşmuş dağ sıraları yer alır. Silvan civarında başlayan bu kuşak, Toros kıvrımlarına uygun olarak içbükey bir yayçizer. Petrol yataklarının bulunduğu bu kuşakta **Uzuncaseki** (Raman) yer alır.”²¹⁹ Ayrıca, bölgede **Mardin Dağları** ve Şanlıurfa ile Diyarbakır arasında yükselen **4. Jeolojik** zamanda meydana gelmiş olan **Karacadağ** yer almaktadır. Geniş ovaların ve alçak platoların yer aldığı bu bölgede önemli yükselti alanını Mardin-Midyat eşiği oluşturur.²²⁰ Bu eşik “Diyarbakır havzasının güneyini kuşatan

²¹⁹ Atalay ve Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, 391.

²²⁰ Taner Şengün ve Zeki Boyraz, "Doğu Ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinin Doğal Ortam Özelliklerinin Terör Faaliyetleri ve Sınır Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13/20, (2008):271.

Mardin-Midyat Eşiği, bu havzayla güneydeki Arap Platformu arasında yükselen ve genellikle güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan ortalama 1000-1500 m yükseltideki dağ sıralarının ihtiva eder: Savur, Gercüş, Hermis, Kerbent ve Kermav gibi. Eşiğin kuzeydoğusunda, Raman dağı Jura tipi basit bir kıvrımlı yapı arzeden kalker formasyonlar, güneye doğru eğimlerini kaybederler ve yatay bir durum kazanırlar.”²²¹ Yukarı Mezopotamya Coğrafyası’nda yükseltinin en fazla olduğu, Siirt, Şırnak ve Hakkâri arasındaki bölge, Mezopotamya’nın zirvelerini oluşturmaktadır. “Dış Doğu Toroslar, Bitlis sınırından sonra Hakkâri Dağları ismini alır. İran sınırına kadar devam eder. Dağlar burada Doğu-Batı doğrultulu uzanır. Ancak yer yer bu uzantılar, kuzey-güney doğrultulu derin vadilerle parçalanır. Ulaşım, akarsu yatakları durumundaki vadi yamaçlarında, yer yer ise dağların zirvelerindeki geçişlerden sağlanır.”²²² Bu dağlar arasında **Cilo Dağı** Türkiye’nin en yüksek 2.dağı olarak kabul edilir. “Cilo kütlesinin temelini, kalkerli ve volkanik kayalar oluşturur. Batı-doğu yönünde uzanan bir kıvrım dağı olan bu kütle, doğuya gidildikçe yükselmektedir. Ana kütle, 3.000 m yüksekliğinde bir kabartı durumundadır. Sırtın sağında ve solunda genellikle çıplak, dik ve sarp çok sayıda doruk yükselir. Bunlar sırasıyla 3.500m yükseltili Kisara Dağı, 4.060m yükseltili Suppa Durek Dağı, 3.700m yükseltili Köşedireği Dağı ve bütün Cilo kütlesinin en yüksek noktası olan **4.135m yükseltili Reşko (Gelyaşın ya da Uludoruk) tepesidir.**”²²³

Mezopotamya’nın Irak sınırlarında ise dağlık alanlar “Irak’ın kuzey ve kuzeydoğusunda Alp Kıvrım Kuşağı içerisinde bulunan ve Güneydoğu Toros Dağları ile Zagros Dağlarının uzantısı olan yüksek dağlar yer alır. Dicle’nin kollarından Habur ile Büyük ve Küçük Zap sularının derin vadilerle parçaladıkları bu dağların yükseltisi genellikle 2000 metrenin üzerindedir (en yüksek nokta **Revândiz** dağında 3658 m.)”²²⁴ Aşağı Mezopotamya’nın en yüksek noktaları Erbil’in doğusunda yükselti

²²¹ Ahmet Necdet Sözer, "Güneydoğu Anadolu’nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış" *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı.2 (1983):11.

²²² Recep Bakış Ve Handan Tıp, "Zap Suyu Havzası Hidroelektrik Potansiyelinin Araştırılması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi*, XX/2 (2007):19.

²²³ Erişim 20 Kasım 2019 <http://www.hakkari.gov.tr/tarihce-ve-cografi-yapi>

²²⁴ Erdoğan Akkan, *Ortadoğu’da bir İslâm ülkesi*, 1/10 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 83.

3600²²⁵ metrelere ulaşır. Erbil'in hemen doğusunda yer alan Handran 2625 metredir. Bir diğer önemli dağ ise Irak'ın kuzeyinde yer alan Suriye ile sınır bölgesinde bulunan Sincar Dağı 1500 m. yükseltisine sahiptir. Ayrıca bu coğrafyanın bir diğer önemli dağı Hamrin Dağları'dır. Aşağı Mezopotamya'nın günümüz Suriye topraklarındaki Fırat ve Dicle arasındaki bölgede ise Suriye platosu yer alır. Bu plato "yer yer çeşitli yönlerde uzanan dağ sıraları, münferit tepeler ve kuesta cepheleri ile oldukça arızalıdır."²²⁶ Zagros Dağ Silsilesi içerisinde yer alan ve irtifa bakımından İran'ın en yüksek dağları içerisine giren **Zardkooh Dağı 4,548**²²⁷ metre yükseklikle Mezopotamya Coğrafyası'nın en yüksek noktasını oluşturmaktadır. Bu dağ Ahvaz şehrinin kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Sahamızın plato ve ovalarına değinmek gerekirse Yukarı Mezopotamya'nın bulunduğu sahada 600-700 m. yükseltisine sahip **Şanlıurfa Platosu ve Gaziantep Platoları** ile 800-900 metre yükseltisinde Adıyaman Platosu yer almaktadır. Yukarı Mezopotamya karstik şekiller bakımından da oldukça zengin olması ve bazı platoların üzerinde karstik şekilleri meydana getirmiştir. Bölgede yükseltisi 500 m. değerleri altında olan ovalar büyük yer kaplamaktadır. "Bölgenin en büyük ovaları **Altınbaşak (Harran) ve Ceylanpınar Ovalarıdır.**"²²⁸

Irak Coğrafyası'nda, dağların eteklerinde yükseklikleri kademeli olarak azalan plato ve tepeliklere rastlanır. Ayrıca Irak sınırları içerisinde çöllerle birlikte Dicle ve Fırat'ın oluşturmuş olduğu taşkın ovaları yer almaktadır. "Başkent Bağdat, denizden 350 km. içerde olmasına rağmen, deniz seviyesinden yüksekliği 40 m.yi ancak bulur. Bu nedenledir ki, Bağdat-Basra körfezi arasında, çok geniş bataklıklar yer alır. El- Cezire bölgesinde ise, kuzeye doğru gidildikçe yükselti artar. Alüvyal ovanın Diyale Suyu'na kavuştuğu kesimde ve Karun suyunun Şatt-ül Arap'a kavuştuğu bölgede, alüvyonlu koniler oluşmuştur."²²⁹

Mezopotamya Coğrafyası'nın jeomorfolojik özellikleri, jeopolitik açıdan önemli bazı durumları ortaya çıkarmıştır. Bölgenin, uygun iklimle birlikte aynı

²²⁵Güngördü, *Siyasi, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Yönü İle Devletler Coğrafyası*, 96.

²²⁶Güngördü, *Siyasi, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Yönü İle Devletler Coğrafyası*, 113.

²²⁷Jane G. Ferrigno "Satellite Image Atlas Of Glaciers Of The World Glaciers of the Middle East and Africa-Glaciers Of Iran", U.S. Geological Survey Professional Paper in Washington (1991), 38.

²²⁸Atalay ve Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, 391.

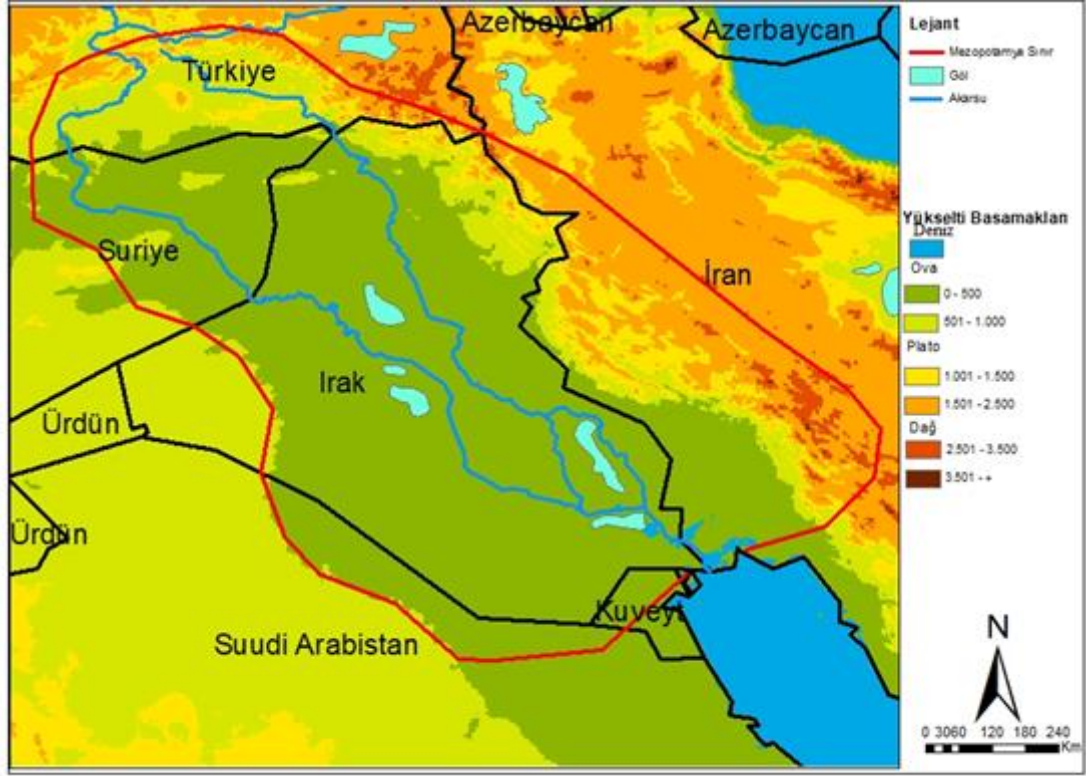
²²⁹Özey, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, 243.

zamanda verimli topraklara sahip olması bölgeyi önemli kılmıştır. Bu nedenledir ki Mezopotamya, bölgesel çekim merkezi haline gelmiştir. Bölgede hayvancılıkla uğraşan kesim, iklim karşısında jeomorfolojik etütleri en iyi şekilde kullanmıştır. Bu noktada, çetin geçen kış mevsimlerinde toplum, aşamalı olarak platolara, ovalara ve akarsu vadilerinin olduğu alçak kesimlere yönelirken, sıcak geçtiği dönemlerde ise aynı şekilde yüksek kesimlere doğru hareket etmiştir. Bölgenin jeomorfolojik açıdan uygun olması, büyük medeniyetlere ev sahipliği yapan önemli şehirlerin, kuruluş yerini de tayin etmiştir.

Bir başka konu ise bölgenin doğu ve kuzeyinde yer alan yüksek irtifaya sahip dağlık arazileridir. Bu sahalar, ülkelere güvenlik noktasında hem avantaj hem de dezavantajlar sağlamaktadır. Çünkü dağlık alanlar ulaşım noktasında çeşitli problemleri de kendisiyle birlikte getirmektedir. Zira bu durum bölgede hâkimiyeti ve asayiş sağlamayı güçleştirmektedir. Bugün, Afganistan’a neden “imparatorluklar mezarlığı” denildi? Çünkü “Anca ve Kandahar’ın büyük ovaları, Hindikuş Dağları, Afganistan’ın işgalini herkes için imkânsız kılmıştır ve bu ülkeye ‘İmparatorluklar Mezarlığı’ lakabını kazandırmıştır.”²³⁰ Bu eksende, Mezopotamya’nın yüksek sahaları, bölge ülkelerinin yaşadığı sosyal problemler nedeniyle, ortaya çıkan örgütlerle mücadelesinde büyük zorluklar oluşturmaktadır. Bugün, PKK (Kürdistan İşçi Partisi/Partiya Karkerên Kurdistanê) gibi benzeri örgütlerin faaliyetlerinde dağlık arazi etkin rol oynamaktadır. Tarihsel süreç içerisinde dönemin Irak askerleri ve Peşmergeler arasında yaşanan savaşlarda, İran- Irak savaşında, ABD’nin kısa süre içerisinde Irak’ı işgal etmesinde, İŞİD örgütünün kısa süre içerisinde Suriye ve Irak topraklarında yayılmasında bölgenin jeomorfolojik özellikleri belirleyici faktör olmuştur. Napolyon “bir ulusun coğrafyasını bilmenin onun dış politikasını da bilmek olduğunu söylemiştir.”²³¹ Napolyon’un bu sözü jeomorfolojinin önemini açıklayan veciz bir ifadedir. Bundan dolayıdır ki bir bölgenin jeomorfolojisini bilmek aynı zamanda o bölgenin zayıf ve güçlü yanlarının bilinmesini sağlar.

²³⁰ Marshall, *Coğrafya Mahkumları Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita*, 26.

²³¹ Brzenzinski, *Büyük Satranç Tahtası Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun*, 59.

Şekil 12: Mezopotamya ve Yakın Çevresinin Fiziki Haritası

2.1.3. İklim Özellikleri

Mezopotamya Coğrafyası'nın iklimi yaz mevsiminde Basra Alçak Basıncı'nın etkisine girmesiyle sıcak geçer. Kış mevsimi ise Sibirya ile Azor Yüksek Basınç alanlarının etkisine bağlı olarak soğuk geçer. Mezopotamya Coğrafyası'nda etkili olan hava kütlelerinden Kontinental Polar Hava Kütlesi “kış aylarında Avrasya'nın ama özellikle Sibirya ve Doğu Rusya ovalarının üzerinde bu alanların karlarla kaplı olduğu dönemde oluşur. Bu hava kütlesi çok soğuk ve kurudur. Güneye doğru hareket eden bu kütlenin Ortadoğu'da esas etkili olduğu saha “kıvrımlı bölge” memleketleridir. Ne var ki, özellikle Suriye ile Ege Bölgesi'ndeki basıncın fazlaca düşmesi halinde, Mezopotamya çukurunun engelsiz morfolojik özelliklerine de bağlı olarak Basra Körfezi'ne kadar inebilir. Doğal olarak kış aylarında etkili olan bu hava kütesinin kendini hissettirdiği alanlarda sıcaklık 0°C'nin altına düşer ve gökyüzü gece-gündüz açık olur.”²³²Bu coğrafyada ayrıca

²³²Tunçdilek Necdet. Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, İstanbul: İ.Ü. Coğ. Ens. Yay. No. 65, 1971 aktaran; Burhan Can, *Suriye'nin Tarımsal Yapısı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2005),16

güney eksenli Kontinental Tropikal Hava Kütlesi'nin etkisiyle güneyden gelen hava kütleleri burada havanın ısınmasını sağlar. Atlas Okyanusu kökenli Maritim Tropikal Hava Kütlesi' de burada etkin olmaktadır. Maritim Hava Kütlesi'nin etkisine bağlı olarak Mezopotamya Coğrafyası'nın Güneydoğu Toroslar'ın bulunduğu alanda meydana gelen yükselme sonucu orografik yağışlar meydana gelmektedir. Türkiye'nin GD Anadolu Bölgesi'nde "yıllık ortalama yağış miktarı 400-1200 mm arasındadır. Bölgenin en kurak yeri, güneyde Ceylanpınar çevresidir; burada yağış ortalaması 400 mm dolayındadır. Gaziantep, Şanlıurfa Platoları ve Diyarbakır Havzası'nda 400-600 mm arasındadır. Torosların eteklerine doğru 1000'mm'nin üzerine çıkar."²³³ Araştırma sahasının batı kesimini oluşturan alanda Akdeniz İklimi görülmektedir. Bu kesimde yaz mevsimi sıcak ve kurak geçmektedir.

Suriye'nin doğu kesimine tekabül eden alan Karasal İklim ve Çöl İkliminin etkisi altındadır. Suriye'nin Mümbit Hilal bölgesi "karasal karakterli Akdeniz İklim tipini"²³⁴ yansıtır. Irak'ta, "Kuzey ve kuzeydoğudaki dağlık alanda yüksek dağ iklimi (alpin iklim) şartları yaşanırken el-Cezire yöresinde kışlar ılık ve yarı nemli, yazlar ise sıcak ve kurak geçer; bahar mevsimleri pek hissedilmez. Yüzey şekillerinin de etkisiyle sıcaklıklar kuzeyden güneye doğru artarken yağışlar belirgin şekilde azalır."²³⁵

Mezopotamya'nın bir diğer önemli bölgesini oluşturan Zagros Dağları'nda yıllık yağış miktarı genel olarak 500-1000 mm arasındadır. İran'ın Basra Körfez'inden platolara doğru Irak'ta olduğu gibi yağış miktarı artmaktadır.

Mezopotamya Coğrafyası'nın insanoğlunun yaşam merkezi haline gelmesinde iklimin büyük payı vardır. İklim ilk yerleşmelerin ortaya çıkmasını sağlayan temel faktördür. Mezopotamya Coğrafyası "Günümüzden yaklaşık olarak 11 000 yıl kadar öncesine varıldığında son Würm buzul örtülerinin giderek ortadan kalkması ile dünyamızın iklim ve çevre kuşaklarının, (traktörün türemesinden ve toprağın yoğun olarak işlenmeğe başlamasından önceki) yakın geçmiştekilere

²³³ Atalay ve Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, 394.

²³⁴ Tunçdilek, Necdet. Güneybatı Asya "Fiziki Ortam", İstanbul: İ.Ü. Coğ. Ens. Yay. No. 65, 1971 aktaran; Can, *Suriye'nin Tarımsal Yapısı*, 28.

²³⁵ Erdoğan Akkan "Ortadoğu'da bir İslâm ülkesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999),19: 83-85.

benzemeğe başladığını önermek, kuşkusuz gerçeğe uygun bir genelleme olsa gerektir.”²³⁶ Bölgenin insanoğlu için yaşam merkezi olmaya başladığı dönem, Kuvaterner’ in Holosen dönemidir. Çünkü Pleistosen döneminde yaşanan buzul çağı insanoğlunun yaşam alanlarını sınırlandırmaktaydı. Pleistosen sonrası başlayan Holosen döneminde iklimlerde yaşanan değişmeye bağlı olarak, soğuk dönem yerini sıcak bir döneme bıraktı. Bu dönemde orta kuşak bölgelerinde soğuk iklim koşulları etkinliğini devam ettirirken Mezopotamya’da ılıman bir iklim yaşanmaya başlamıştır. Bu farklılık karşılaştırmalı olarak Mezopotamya’yı diğer coğrafyalardan öne çıkaran en önemli unsurların başında gelmektedir. Mezopotamya’nın “üstünlüğü Akdeniz iklimi olarak anılan, kışları ılık ve yağışlı, yazları uzun, sıcak ve kurak geçen iklim kuşağında yer almasıdır.”²³⁷ İklim, aynı zamanda burada küçükbaş hayvancılığın yapılmasını, göçerlerin iklime bağlı olarak bölge içerisinde yer değiştirmesini, zaman içerisinde üretim aşamasına geçmesini sağlamıştır.

Günümüzde küresel ısınma gibi problemler, kurak ve yarı kurak bölgelerde yaşamı daha da zorlaştırmıştır. Mezopotamya Coğrafyası yağışların 100 mm’den yüksek kesimlere doğru 1000 mm’nin üzerine çıktığı bir coğrafyadır. Bölge’nin kuzeyi ve doğusunu oluşturan yüksek sahalarda yağışların fazla olduğu sahalardır. **Bu sebeple, bölge iklim özellikleri** bakımından, çöl bölgelerinde su kıtlığı yaşayan ülkeler için stratejik bir konumdadır. Yakın gelecekte zuhur edebilecek, su temelli problemler ve artan kuraklık bölgeyi daha da önemli kılacaktır. Kuraklık, yağışı etkileyeceği için, doğru orantıda akarsuların debisini ’de etkileyecektir.

2.1.4. Hidrografya Özellikleri

2.1.4.1. Fırat Nehri

Mezopotamya’nın yaşam kaynağı olan Dicle ve Fırat büyük bir öneme sahiptir. Bu iki nehirden **Fırat**, Türkiye’nin kuzeydoğusundan ve Doğu Anadolu’dan kaynağını alan **Murat** ve **Karasu** ırmaklarının birleşmesiyle oluşmuştur. Fırat Nehri, Yukarı Mezopotamya’nın sınırlarına girince Güneydoğu Torosları yarıp geçer.

²³⁶Halet Çambel ve Robert J. Braidwood "Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Sınıflandırmalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, no.2589 (1980):2.

²³⁷Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 176-177.

Fırat'ın ana kollarından "Murat Nehri, Ağrı Dağı eteklerinden doğup, güneybatıya doğru yaklaşık 500 km aktıktan sonra, Kuzeyden gelen (Erzurum) Karasu Nehri ile Keban Barajı'nın 10 km kuzeyinde birleşmektedir. Bu birleşim noktasından sonra Fırat Nehri adını alan nehir bu noktadan itibaren Dicle Nehri ile birleşinceye kadar, 1230 km'si Türkiye'de, 710 km'si Suriye'de, 1060 km'si Irak'ta olmak üzere yaklaşık 3.000 km uzunluğa erişmektedir."²³⁸ Türkiye'nin Fırat Nehri'ne katkısı 31,58 milyar 1 m³ iken, Suriye'nin katkısı 4 milyar 1 m³'tür, Irak'ın ise nehre hiç katkısı yoktur. Buna karşın Türkiye'nin tüketim hedefi 18,42, Suriye'nin 11,50 ve Irak'ın 23 milyar 1 m³'tür.²³⁹ Fırat'ın Türkiye'deki kolları Nizip Çayı, Sacir Suyu, yaz aylarında kuruyan Belih Suyudur. Fırat Nehri bu kolları bünyesine kattıktan sonra Suriye topraklarına ardından ise Aşağı Mezopotamya'ya girerek Irak sınırlarına giriş yapar ve Şatt'ül-Arab denilen yerde Dicle ile birleşerek Basra'ya dökülür. Fırat Nehrinin "yıllık debisi ortalama minimum 2000 m³/sn, maksimum 4000 m³/sn olup, yıllık su miktarı 35.580.000.000 m³'tür."²⁴⁰

2.1.4.2.Dicle Nehri

Dicle Nehri, Türkiye sınırları boyunca yaklaşık 523 km uzunluğunda olup Güneybatı Asya'nın en büyük ikinci nehridir. " Türkiye'nin doğusunda yer alan Hazar Gölü (Elazığ) yakınında 1150 m rakımından, Güneydoğu Toroslarda Maden Dağları kesiminde, Hazar Baba Dağı'nın güney tarafında, Yıldızhan yakınındaki bir kaynaktan çıkmakta ve Fırat Nehri ile birleşinceye kadar yaklaşık 1900 km yol kat etmektedir."²⁴¹ "Dicle Havzası geniş bir bölge olup, **%12'si Türkiye'de, %0,2'si Suriye'de, %54'ü Irak'ta ve %34'ü İran** topraklarındadır."²⁴² Dicle, **Botan, Batman Çayı, Büyük Zap, Küçük Zap, Diyala, Adhaim²⁴³ ve Habur** ana

²³⁸Mustafa Onüçyıldız v.dğr. "Fırat-Dicle Havzası ve Irak Su Yapıları ",*Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Sayı.12 (2016): 123.

²³⁹Erişim 15 Ocak 2020
<https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/TEZ%20SUNUMLARI/DUYGU%20Do%C4%9Fu%20K%C4%B1rg%C4%B1c%C4%B1.pdf>

²⁴⁰Alpay Tırıl, "Sınır Aşan Sular: Türkiye ve Paydaşlarının Sınır Aşan Sular Politikalarına Siyasal ve Ekolojik Bir Bakış " *TÜCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Türkiye* (Ankara: 3-5 Kasım 2010) Ed. Ali Özçağlar. Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2015):334.

²⁴¹Onüçyıldız v.dğr. "Fırat-Dicle Havzası ve Irak Su Yapıları",123.

²⁴²Bakış ve Tip, "Zap Suyu Havzası Hidroelektrik Potansiyelinin Araştırılması",19.

²⁴³Varoujan K. Sissakian, "Geomorphology and morphometry of the three tributaries of Adhaim river, central part of Iraq", in *Journal of Environmental Sciences*, 2/3 (2013)

kollarına sahiptir. Bu akarsular Dicle Havzası içerisinde yer alan başlıca önemli akarsulardır. Bunlardan **Büyük Zap**, “Van gölünün güneyini çevreleyen dağların eteklerinden doğar ve bu yüksek alanlara yağın kar yağışlarından bolca beslenir. Zap suyu, Türkiye’de, 200 km uzunluğunda olup ortalama km’de 6,18 m düşer ve sonra Irak topraklarına girer. Havza, Hakkâri ilinin çok büyük bir kısmı, Van ve Siirt illerinin küçük bir kısmını kapsamaktadır. Zap Suyu, sularını Musul’un güneyinde Dicle nehrine taşır.”²⁴⁴ **Botan**, “Nordüz Platosu”²⁴⁵ nu batıdan kuşatan Siirt-Hakkâri ve Siirt-Van sınırlarını oluşturan yüksek dağlardan kaynağını alan Botan Çayı Siirt’in Çat Tepe mevkiinde Dicle Nehriyle birleşir. **Küçük Zap**, İran’ın Zagros dağlarından kaynağını almaktadır. “Küçük Zap Nehri, Irak’ta 2,85 milyar 1 m³ debiye sahiptir.”²⁴⁶ Bunlardan İran topraklarından katılan diğer bir önemli akarsu **Diyala Nehri’dir**. Diyala Nehri, Hamedan şehrinin batısında bulunan Zagroslardan kaynağını alır. “Diyala’ya katılan kollar sırasıyla; Beara, Towels, Serwan (Diyala nehrinin en önemli koludur) ve Zegmen sularıdır.”²⁴⁷ “Nordüz ve Feraşin platolarından doğan Habur Suyu, önce güneybatı yönünden akarak Beytüşşebap’tan geçerek; sonra güneye dönerek Tanin ve Altın dağları arasındaki çöküntü oluğundan geçip, Irak topraklarına girer. Irak’tan Zaho’yu geçtikten sonra, yeniden, Türkiye il sınırlarını oluşturacak şekilde akar ve Siirt il sınırında Dicle’yle birleşir.”²⁴⁸ Ülkeler bazında **İran’ın Zagros** Dağları’ndan kaynağını alan nehirler “**Küçük Zap, Diyala, Karkeh ve Karun** nehirleridir. Bu nehirlerden Karun Nehri Şatt’ül-Arab mevkiinde Dicle ve Fırat birleşir. Zagroslardan kaynağını alan **Karun Nehri** Ahvaz üzerinden Irak sınırlarına intikal ederek Basra şehrinin güneyinde Dicle ve Fırat nehirlerine dâhil olur. Bunların dışında bu kollara katılan birçok küçük yan kol bulunmaktadır. Bu kollardan **Alvand Nehri**”²⁴⁹ Diyala Nehri’ne katılan Mezopotamya’nın önemli akarsularından biridir. Dicle Nehri’nin taşıdığı su miktarı ise yıllık **52 milyar m³** civarındadır.

²⁴⁴Bakış ve Tip, "Zap Suyu Havzası Hidroelektrik Potansiyelinin Araştırılması ", 19.

²⁴⁵Erişim 5 Eylül 2019 <https://siirt.tarimorman.gov.tr>

²⁴⁶Erişim 7 Eylül 2019 <https://www.orsam.org.tr/tr/iran-kurt-bolgesel-yonetimi-sinirasan-sulari/>

²⁴⁷Erişim 7 Eylül 2019 <https://www.orsam.org.tr/tr/iran-kurt-bolgesel-yonetimi-sinirasan-sulari/>

²⁴⁸Erişim 20 Kasım 2019 <http://www.hakkari.gov.tr/tarihce-ve-cografi-yapi>

²⁴⁹Seyfi Kılıç "İran ile Irak Arasında Sınırşan Su İlişkileri ve Türkiye ", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, no.79 (2018):7.

Tablo 1: Dicle ve Fırat Nehirlerinin Yıllık Taşımış Oldukları Su Miktarı²⁵⁰

FIRAT	35 milyar m ³
DİCLE	52 milyar m ³

Tablo 2: Fırat – Dicle'nin Özellikleri²⁵¹

Ülke	Nehir		Havza Alanı	
	Uzunluğu		(km ²)	
	Fırat	Dicle	Fırat	Dicle
İran	0	0	0	131,784
Türkiye	1230	400	124.320	46.512
Suriye	710	44	75.480	776
Irak	1060	1418	177.600	209.304
Toplam	3000	1862	377.400	387.600

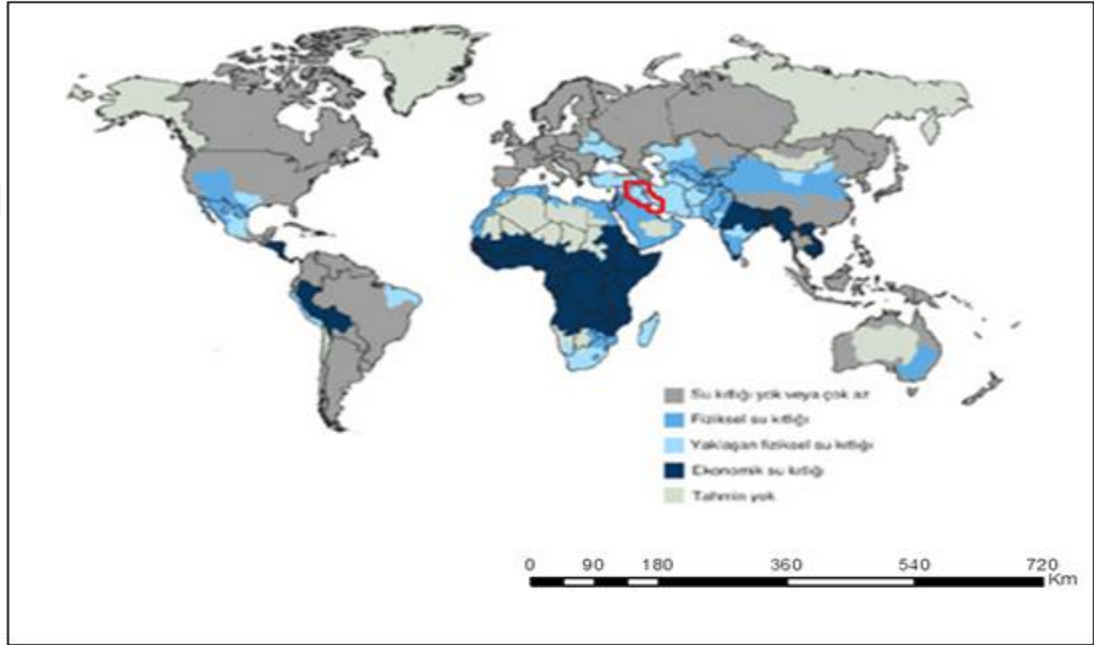
Su insanoğlunun temel yaşam kaynağı olmasından dolayı tarihin her döneminde su kaynaklarının yoğunlukta olduğu sahalar önemini korumuştur. Bazı coğrafyalarda suyu kirletmenin cezası²⁵² ölüm olmuştur. Medeniyetler suyla hayat bulmuş ve su medeniyet olgusunu ortaya çıkarmıştır. Mezopotamya medeniyetlerini

²⁵⁰Kılıç, "İran ile Irak Arasında Sınırşan Su İlişkileri ve Türkiye", 4.

²⁵¹Erişim 20 Mart 2020 <http://dx.doi.org/10.5772/63148>

²⁵²**Moğol Ölüm Cezası Suçları:** "Zina etmek, livâta yapmak, yalan söylemek, sihirbazlıkla uğraşmak, başkalarının hareketlerini araştırmak, kavgada birine yardım etmek, *suya veya küle su dökmek yahut içmek*, üç defa başkasından mal alıp üç defa iflâs etmek, esir alanın izni olmadan savaş esirine yiyecek giyecek vermek, kaçan bir esiri tutup sahibine teslim etmemek, savaşta veya geri çekilme sırasında birinin düşürdüğü bir şeyi alıp sahibine vermemek. Bu suçların *cezası ölümdür.*" Fethi Gedikli, "Yasa", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,2013), 43:336.

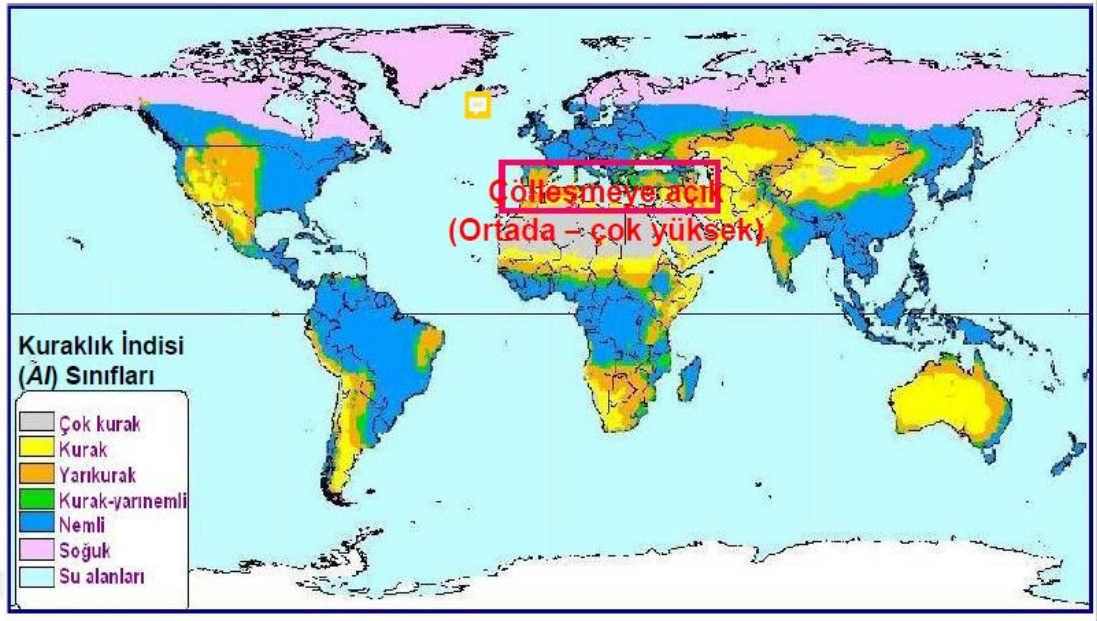
diğer coğrafyalardan binlerce yıl öne geçiren gelişmişliğin temel parametresi su ve uygun iklimatik koşullardı. Aynı şekilde farklı coğrafyalarda medeniyet havzaları olarak bilinen *Nil, İndus, Yangtze, Ganj* gibi nehirlerin çeperinde medeniyetlerin ortaya çıkmasını sağlayan da aynı realiteydi. Zenginliğe eş değer tutulan su aynı zamanda savaşların sebebi olmuştur. Tarihte ilk defa su nedenli savaş iki Sümer site devletleri olan Lagash ve Umma arasında MÖ.2500 yılında yaşanmıştır.²⁵³ Çünkü temiz tatlı su kaynakları yeryüzüne eşit bir şekilde dağılmamıştır.

Şekil 13: Küresel Olarak Fiziksel ve Ekonomik Su Kıtlığı Bölgeleri²⁵⁴

²⁵³Haleh Hatami ve Peter H. Gleick, "Chronology of Conflict over Water in the Legends, Myths, and History of the Ancient Middle East, Water, war, and peace in the Middle East Environment" 36/3 (Washington, Heldref Publishers, 1994), 10.

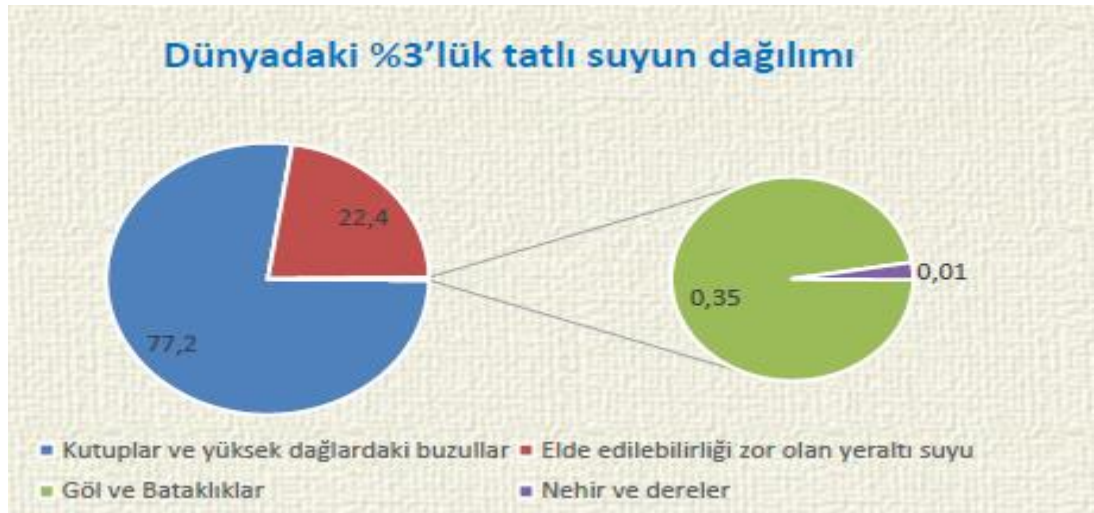
²⁵⁴Erişim 24 Kasım 2019 http://www.dkm.org.tr/dosyalar/yayindosya_rnf27jiq.pdf Düzenlenmiştir.

Şekil 14: Yerküre'nin Kurak ve Nemli İklim Bölgeleri ve Çölleşmeye Eğilimleri²⁵⁵

Şekil 13 ve 14'te görüldüğü üzere Ortadoğu Coğrafyası'nın büyük bir kısmı "yaklaşan fiziksel su kıtlığı" ya da "çölleşmeye açık çok kurak" bölgeler olarak gösterilmiştir. Bu durum Mezopotamya Coğrafyası'nın en önemli iki akarsuyu Dicle ve Fırat'ın bölgesel jeopolitiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3 : Dünyadaki Tatlı Suyun Dağılımı²⁵⁶

²⁵⁵ Murat Türkeş, "Türkiye'de Gözlenen ve Öngörülen Kuraklık ve Çölleşme" *Uluslararası "Meteoroloji, Toz Taşınımı, Çölleşme ve Erozyonla Mücadele" Çalıştayı* (26-28 Kasım Ankara 2012), 4.

²⁵⁶ Duygu D. Kırkıcı, *Sınır Aşan Sular Bağlamında Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri*, (Uzmanlık Tezi, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2014), 3.

Bilindiği üzere Dünya'daki suların %97'si deniz ve okyanusların oluşturduğu Tuzlu sulardan, kalan %3'lük kısmını ise tatlı sular oluşturmaktadır. Tatlı suların %2'sini dağlardaki buzullar ve Kutup bölgesindeki buzullar oluşturmaktadır. Bu oranlara göre yaklaşık olarak, sadece %1'lik su miktarı kullanıma elverişlidir. Kullanılabilir suyun yeryüzüne eşit bir şekilde dağılmamasından dolayı dünyanın farklı coğrafyalarında, suya erişim noktasında çeşitli güçlükler yaşanmaktadır. Haritada ifade edildiği üzere fiziki su kıtlığının olduğu alanlar içerisinde **Ortadoğu** ve onun kalbi olan **Mezopotamya Havzası** yer almaktadır. Dicle ve Fırat nehrinin taşıdığı su miktarı yaklaşık olarak **85 milyar** m³tür. Yapılan incelemelere göre “2030 yılında gıda, su ve enerji ihtiyaçlarının yaklaşık %50 oranında artacağı tahmin edilmektedir. Bunun en önemli sebepleri nüfus artışı ve tüketim ihtiyaçları artan orta sınıf olacaktır. İklim değişikliği bu kaynakların mevcut durumlarını daha da kritik hale getirecektir. İklim tahminleri, aşırı hava şartları oluşumlarının artacağını, yağışlı bölgelerin daha yağışlı ve kurak bölgelerin daha da kurak olacağını öngörmektedir. Yağışlardaki düşüşlerin en ciddi olarak beklendiği bölgeler arasında Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Güney Avrupa ön sıralarda yer almaktadır (National Intelligence Council, 2012).”²⁵⁷ 2030 yılı için yapılan tahminlere göre bu coğrafyanın su problemi daha da derinleşecektir. Çünkü suya olan gereksinim her geçen gün artmaktadır. Su sektörel bağlamda ülkelerin kalkınmışlık düzeyine göre kullanılmaktadır. Tarım ve hayvancılık, hidroelektrik santrallerinde enerji üretimi ve endüstri tesisleri için kullanılmaktadır. “Dünya nüfusunun 1,6 milyar olduğu 1900'lü yılların başında kişi başına su tüketimi 360 m³/yıl iken, nüfusun 5,3 milyara ulaştığı 1990'da kişi başına su tüketimi 570 m³/yıl olmuştur.”²⁵⁸ Gelişmiş ülkelerde su, ağırlıklı olarak endüstride kullanılırken, daha az gelişmiş ülkelerde suyun tarımsal kullanımı ön plana çıkmaktadır. Artan nüfusla birlikte, suya talep artacağı için yakın gelecekte su eksenli çatışmaların yaşanması muhtemeldir.

Sınraşan Sular “(transboundary watercourses) “iki ya da daha fazla ülkenin topraklarını kat ederek akan sular olup, suyun çıktığı ülke ile aktığı ülke/ülkeler

²⁵⁷Erişim 24 Kasım 2019 http://www.dkm.org.tr/dosyalar/yayindosya_rnf27jiq.pdf

²⁵⁸Kırkıcı, Sınır Aşan Sular Bağlamında Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri, 8.

arasında kullanımının eşit olması söz konusu olmayan sulardır.”²⁵⁹ Dicle Nehri; Türkiye, Suriye, Irak ve İran üzerinde önemli yan kollara sahiptir. “Dicle havzası geniş bir bölge olup, %12’si Türkiye’de, %0,2’si Suriye’de, %54’ü Irak’ta ve %34’ü İran topraklarındadır.”²⁶⁰ Fırat ise, Türkiye, Suriye ve Irak arasında akan bir akarsudur. “Türkiye’nin Fırat Nehri’ne katkısı 31,58 milyar m³’iken, Suriye’nin katkısı 4 milyar m³’tür; Irak’ın ise nehre hiç katkısı yoktur.”²⁶¹ Bu iki akarsuya ülkelerin katkıları eşit oranda olmadığından bu ülkeler arasında suyun kullanımı noktasında ciddi problemler yaşanmaktadır. Bu problemlerin temelinde ise ülkelerin artan su ve enerji ihtiyacını gidermek için baraj yapımına ağırlık vermesidir. Ülkeler, su üzerinde hak talep ederek bunu 4 önemli doktrin olan **Mutlak Egemenlik (Harmon)**, **Doğal Durumun Bütünlüğü**, **Kullanım Önceliği Doktrini** ve **Hakça, Makul ve Optimum Kullanım** doktrinlerinden, kendileri için en uygun olanı referans alarak eylem planı oluşturmaktadır.

Tablo 4: Sınır aşan Suların Kullanımı Noktasında Temel Doktrinler²⁶²

²⁵⁹Dilek E. Öz, "Sınır aşan Su " Kavramı ve Bazı Örnekler Işığında Fırat ve Dicle İçin Bir Paylaşım Planı" *TMMOB Su Politikaları Kongresi*, C.2, ss. 538-549 (Ankara: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 2006),539.

²⁶⁰Bakış ve Tıp "Zap Suyu Havzası Hidroelektrik Potansiyelinin Araştırılması ",19.

²⁶¹Tırıl, "Sınır Aşan Sular: Türkiye ve Paydaşlarının Sınır Aşan Sular Politikalarına Siyasal ve Ekolojik Bir Bakış", 334.

²⁶²Kırkıcı, Sınır Aşan Sular Bağlamında Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri, 14.

Mutlak Egemenlik Doktrini “ABD Başsavcısı Judson Harmon’dan esinlenerek Harmon Doktrini olarak adlandırılan bu doktrine göre; yukarı kıyıdaş bir devlet, Sınıraşan bir nehrin kendi ülkesi içerisinde akan kısmında bulunacağı faydalanma eyleminden dolayı aşağı kıyıdaş devlete karşı hiçbir sorumluluk taşımamaktadır. Doktrin ilk olarak 1894–1895 yılları arasında ABD ile Meksika arasında yaşanan Rio Grande Nehrinin kullanımına ilişkin çıkan uyuşmazlık sırasında ileri sürülmüştür.”²⁶³ **Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrininde** “ülke egemenliği ileri sürülerek bir devlet kendi sınırları içindeki doğal şartları komşu devletin aleyhine kullanamaz. Kendi topraklarından başka ülkeye akmakta olan nehrin, akımını durdurmaya, saptırmaya, kirletmeye hakkı yoktur. Ulusal olmayan akarsular, mecra devletlerden herhangi birinin keyfi denetimi altına alınamaz.”²⁶⁴ **Kullanım Önceliği Doktrini** “mutlak egemenlik görüşünün biraz daha esnek şeklidir ve kullanımda yukarı kıyıdaş devletin önceliği olduğunu kabul etmektedir. Ancak yine bu görüşe göre öncelik kazanılmış haklar yaratmamaktadır.”²⁶⁵ Son olarak **Hakça, Makul ve Optimum Kullanım** doktrini ise “hem aşağı mecra ülkenin, hem de yukarı mecra ülkenin akarsu imkânlarından eşit yararlanma esasına dayanır. Bu doktrini geliştiren Amerikalı bilim adamı C. Eagleton’dur. Yine ABD’li Lipper tarafından geliştirip tanımlanmıştır.”²⁶⁶ Bu doktrinler uluslararası su hukukunda sınıraşan sular probleminin çözümü için esas alınan doktrinlerdir. Bunların dışında “Lozan’ın 109. Maddesinde; “Tersine hükümler olmadıkça, eğer yeni bir sınırın çizilmesi yüzünden bir Devletin sularının düzeni (kanallar açılması, su baskınları, sulama, drenaj, ya da onların benzeri işler) öteki bir Devletin toprağında yapılacak işlere bağlı bulunduğu, ya da bir devletin toprakları üzerinde, Savaştan önceki yapılacak işlere öteki bir devletin topraklarından çıkan sular ya da hidrolik enerji kullanılıyorsa, ilgili devletler arasında her birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını koruyacak nitelikte, bir anlaşma yapmaları gerekir” denilmektedir.”²⁶⁷ Dicle ve Fırat havzasındaki bölge ülkeleri, kendi ülke menfaatleri için ifade edilen doktrinleri

²⁶³Selahaddin E. Ekmen ve Muhammed S. Fırat, "Uluslararası Su Yollarının Kullanılmasından Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü", *Ankara Barosu Dergisi*, 75/2, (2017):188.

²⁶⁴İlgar Rüştü ve Khalef Salem "Türkiye’nin Sınıraşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açıdan Bir Bakış ", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı.10 (2004):59.

²⁶⁵Yüksel İnan "Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle) ", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49/1 (1994):249.

²⁶⁶Rüştü ve Salem "Türkiye’nin Sınıraşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açıdan Bir Bakış", 60.

²⁶⁷Sedat Benek "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafya Açısından Tarihsel Arka Planı" *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15/1 (2016):183.

mevcut konumlarına göre esas almaktadır. Bu sebeple ülkeler arasında çeşitli problemler yaşanmaktadır. Bu konu hidropolitik disiplini bağlamında değerlendirilmelidir. Dicle ve Fırat sadece bölge kıyıdaş ülkelerin yumuşak karnı değil, çeperinde yer alıp su problemi yaşayan ülkeler içinde büyük bir öneme sahiptir. Bu sular aynı zamanda farklı ülkelerin jeokültürel dinamiklerinde önem arz edip yer almaktadır. Özellikle bölgenin en güçlü ülkelerinden İsrail'in, toplumsal hafızada yer edinmiş olan Arz'ı Mevud²⁶⁸ ideali, bu suların inançsal boyutuyla jeopolitik önemini ortaya koymaktadır. *"O gün Rab Avram'la antlaşma yaparak ona şöyle dedi: "Mısır Irmağı'ndan büyük Fırat Irmağı'na kadar uzanan bu toprakları Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını-senin soyuna vereceğim"*²⁶⁹ bu sözler konuyu açıklık getirmektedir.

²⁶⁸Tevrat, Yaratılış 15.18-21 Aktaran; İsmail Bayer "Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim Duaları Semavi Kitaplar Arası Bir Karşılaştırma", Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 1/1, (2017):10.

²⁶⁹Erişim 12 Ocak 2019 <https://incil.info/kitap/Yaratilis/15>

Tablo 5: Mezopotamya Coğrafyası Barajları²⁷⁰

Ülke	İsim Baraj	En Şehir	Yakın Nehir	Yıl	Yükseklik	Kapasite milyar m ³
Türkiye	Karakaya	Diyarbakır	Fırat	1987	173	9.580
	Atatürk	Şanlıurfa	Fırat	1992	169	48.700
	Kralkızı	Diyarbakır	Dicle	1997	126	1.919
	Dicle	Diyarbakır	Dicle	1997	87	595
	Batman	Batman	Batman Çayı	1999	85	1.175

²⁷⁰Bu Tablo şu kaynaklardan derlenmiştir:

Ata Amini v.dğr “Peak flood estimation under overtopping and piping conditions at Vahdat Dam, Kurdistan Iran” Arabian Journal of Geosciences, (2017):2; UN-ESCWA and BGR (United Nations Economic and Social Commission for Western Asia; Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe), Euphrates River Basin, Inventory of Shared Water Resources in Western Asia. Beirut, (2013); Nasrat Adamo v.dğr, “Mosul Dam: Geology and Safety Concerns” Journal of Civil Engineering and Architecture, S.13, ss.151-177, (2019):151; Mohammad Rashidi ve S. Mohsen Haeri, “Evaluation of behaviors of earth and rockfill dams during construction and initial impounding using instrumentation data and numerical modeling” Journal of Rock Mechanics and Geotechnical Engineering, S.9, ss.709-725 (2017), 710; Mohammad Reza Ebrahimi, “Induced Seismicity Around Masjed Soleyman Dam, South West of Iran” International Institute of Earthquake Engineering and Seismology, (2012), 1; M.S. Sadeghian v.dğr “Optimising the River Karun system, Iran” Transactions on Ecology and the Environment, S.20, (2003); H. Hasani, “Stability of Slope and Seepage Analysis in Earth Fills Dams Using Numerical Models (Case Study: Ilam DAM-Iran)” World Applied Sciences Journal, 21/9, (2013): 1399; FAO. AQUASTAT “Transboundary River Basins – Euphrates-Tigris River Basin” (Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), (2009), 6. ; Mohammad Heidarzadeh v.dğr “Construction and performance of the Karkheh dam complementary cut-off wall: an innovative engineering solution” International Journal of Civil Engineering, S.17, ss:859-869 (2018); Bakış ve Tip, “Zap Suyu Havzası Hidroelektrik Potansiyelinin Araştırılması” 32; Erişim 27 Mart 2020 <https://www.enerjiatlası.com/hidroelektrik/alkumru-barajı.html>; Erişim 25 Mart 2020 <https://www.enerjiatlası.com/sehir/siirt/>; Erişim 27 Mart 2020 <https://www.dogadernegi.org/devegecidi-barajı/>; Erişim 23 Mart 2020 <https://waterinventory.org/sites/waterinventory.org/files/chapters/Chapter-01-Euphrates-River-Basin-web.pdf>; Erişim 23 Mart 2020 <https://www.enerjiatlası.com/hidroelektrik/batman-barajı.html>; Erişim 22 Mart 2020 <https://www.britannica.com/place/Dezful#ref215562>; Erişim 19 Ocak 2020 <https://www.britannica.com/topic/Dez-Dam>; Erişim 15 Ocak 2020 <https://www.enerjiatlası.com/hidroelektrik/bagisli-hes.html>; Erişim 16 Ocak 2020 <http://www.dsi.gov.tr/docs/resmi-i-statistikler/2-4-2-illere-g%C3%B6re-%C3%B6zel-sekt%C3%B6r- taraf%C4%B1ndan-in%C5%9Fa-edilen-hidroelektrik-santraller-1924-2014.xlsx?sfvrsn=4>; Erişim 21 Mart 2020 <http://www.tektug.com.tr/green-projects/sirimtas.php>; Erişim 21 Mart 2020 <https://www.enerjiatlası.com/sehir/hakkari/>; Erişim 20 Mart 2020 <http://dx.doi.org/10.5772/63148>; Erişim 19 Mart 2020 <http://www.dsi.gov.tr/haberler/2018/02/02/il%C4%B1su-baraj%C4%B1-ve-hes-projesinde-sona-yakla%C5%9F%C4%B1ld%C4%B1>; Erişim 19 Mart 2020 <https://www.aa.com.tr/turkiye/su-tutmaya-baslayan-ilis-barajı-enerji-uretimine-hazirlaniyor/1642426>

	Birecik	Şanlıurfa	Fırat	2000	63	1.220
	Göksu	Diyarbakır	Göksu	1991	52	62
	Kayacık	Gaziantep	Afyınar Deresi	2002	50	117
	Hancağız	Gaziantep	Nizip	1989	45	100
	Camgazi	Adıyaman	Doyran	1999	45	56
	Sırımtaş	Adıyaman	Birimşer	2013	-	1.892
	Devegeçidi	Diyarbakır	Dicle	1972	33	202
	Dumluca	Mardin	Bugur	1991	30	22
	Alkumru	Siirt	Botan	2011	134	465
	Kirazlık	Siirt	Botan	2011	60	-
	Bağışlı	Hakkâri	Zap	2009	70	1.765
	Ilısu	Şırnak/Mardin	Dicle	2019	135	10.6
Suriye	Tabqa Barajı	Rakka	Fırat	1974	60	11.200
Irak	Musul	Musul	Dicle	1983	131	12.500
	Derbendikan	Süleymaniye	Diyala	1962	128	3.000
	Dukan	Süleymaniye	Küçük Zap	1961	116	6.800
	Haditha	Al Qadisiyah	Fırat	1987	57	8.280
	Hamrin	Baqubah	Diyala	1980	40	4.000
	Dibis	Kerkük	Küçük Zap	1965	15	3.000
	Samarra- Tharthar	Samarra	Dicle	1954	-	72.800
İran	Karun 3	Huzistan	Karun	2004	205	2.970

Dez	Huzistan (Dezfül)	Dez	1962	203	2.856
Karun 1	Huzistan	Karun	1976	200	3.139
Masjed Süleyman	Huzistan	Karun	2000	177	261
Gavshan	Kürdistan	Gaveh	2004	136	550
Karkeh	Huzistan	Karkeh	2001	127	7.400
Guilangharb	Guilangharb	Guilangharb	-	51	17
Shahghasem	Yasouj	Parikedoun	1996	49	9
İlam	İlam	Baraftab & Chaviz	2001	60	71
Vahdat	Sanandaj	Gheshlagh	1973	80	224
Hanna	İsfahan	Hanna	1996	36	48
Bane	Bane	Banechay	-	20	4
Chaghakhor	Boldaji	Aghbolagh	1992	13	42
Zarivar	Marivan	Zarivar	-	11	97

Tablo 5'te ifade edilen rakamlar doğrultusunda bölge toplam baraj kapasiteleri yaklaşık olarak 215 milyar m³ üzerinde bir kapasiteye sahiptir. Bölge ülkeleri içerisinde birinci sırada 109 milyar m³ ile Irak, sonra 78 milyar m³ ile Türkiye, daha sonra 17 milyar m³ ile İran ve son olarak ise 11,2 milyar m³ ile Suriye gelmektedir.

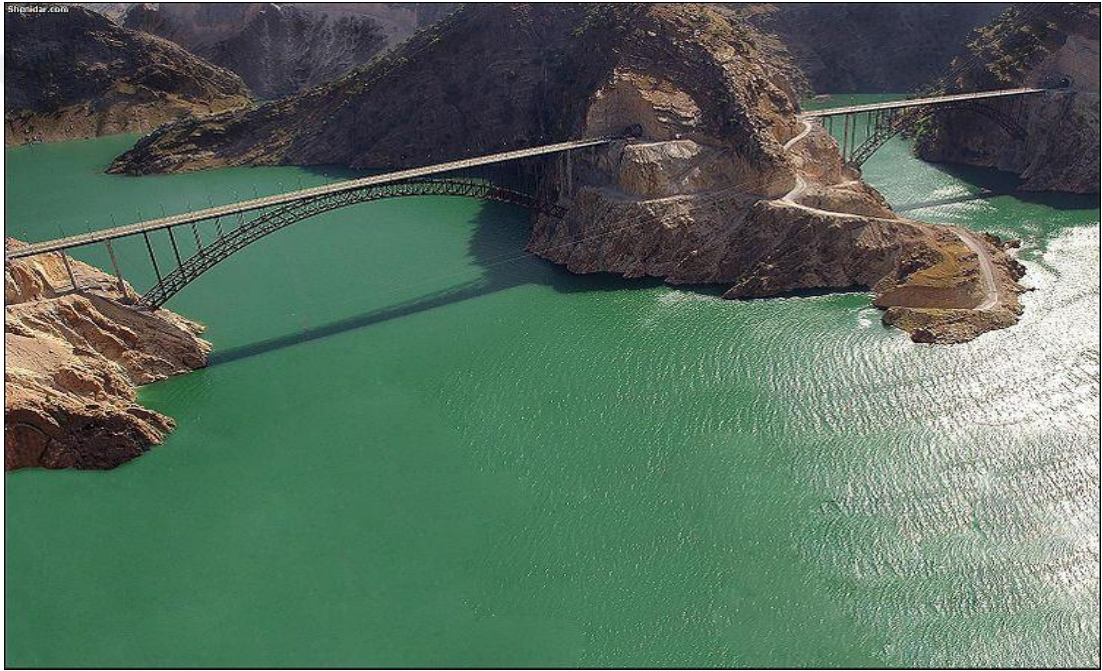
Bölge içerisinde en fazla su tutma kapasitesine sahip ilk 5 baraj şunlardır:

- 1.Samarra-Tharthar (Irak)
2. Atatürk (Türkiye)
3. Musul (Irak)

4. Tabqa (Suriye)

5. Ilısu (Türkiye)

Bu oranlar aynı zamanda bölgesel bazlı olarak Mezopotamya'nın hidropolitik gücünü ortaya koymaktadır. Bu barajlara süreç içerisinde yenilerinin ekleneceği bilinmektedir. Bahsi geçen ülkelerin politikaları incelendiğinde bunu görebilmekteyiz. Fakat suyun Mezopotamya'ya bölgesel bir önem kazandırdığı gibi gelecekte bahsi geçen sular üzerinde yukarı ve aşağı kıyıdaş ülkeler arasında ciddi yaşanabilecek problemlerin de habercisidir.

Şekil 15: Karun 3 Barajı ²⁷¹

Şekil 16: Tabqa Barajı²⁷²

Şekil 17: Atatürk Barajı²⁷³

²⁷²UN-ESCWA and BGR (United Nations Economic and Social Commission for Western Asia; Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe), Euphrates River Basin, Inventory of Shared Water Resources in Western Asia. Beirut, (2013), 60.

²⁷³Erişim 15 Mart 2020 <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/11/22/ataturk-baraji-maliyetinin-6-kati-gelir-getirdi>

Şekil 18: Dukan Barajı²⁷⁴

Tüm Dünya’da 20. Yüzyılda yaygınlaşan barajlar aynı şekilde Mezopotamya Coğrafyası’nda’ da artmaya başladı. Çünkü *Güneybatı Asya’nın en büyük iki akarsuyu* bu coğrafyadadır. Buna bağlı olarak, bölge ülkeleri kendi içerisinde savaşa varabilecek düzeyde tansiyonu yükseltecek adımlar atmaya başladı. Çünkü suyun kullanımı noktasında tam manasıyla çözüm sağlanmamıştır. Bölgenin en büyük barajı Irak sınırları içerisinde yer alan Dicle Nehri üzerindeki *Samarra-Tharthar* barajıdır. Ondan sonra ise Türkiye sınırları içerisinde yer alan *Atatürk Baraj* göletidir. Türkiye’nin *GAP* (Güneydoğu Anadolu Projesi) projesi bu problemin daha da derinleşmesini sağlamıştır. Yukarı kıyıdaş ülke Türkiye Keban barajını yaparken uzun yıllar su sorunu yaşadığı Suriye ise Tabqa barajını yaparak misilleme yapmıştır. Bu iki ülke 1974 yılı bu barajları tamamlamıştır. Süreç su kullanımı noktasında kıyıdaş ülkeleri karşı karşıya getirmiştir. Daha sonraki süreçte GAP kapsamında Atatürk Barajı ve diğer barajların yapımında bu problemler derinleşmiştir.²⁷⁵ 1987 yılı yapılan antlaşma çerçevesinde Türkiye Fırat suyu için saniyede 500 milyar m³’ün

²⁷⁴Erişim 14 Mart 2020 <https://middle-east-online.com/en/water-levels-iraq-dams-reach-historic-heights>

²⁷⁵Tuğba E. Maden "Kriz Dönemlerinde Su Politikaları: Türkiye-Suriye", *Ortadoğu Analiz Dergisi* (ORSAM) 4/44 (2012) aktaran; Benek "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafya Açısından Tarihsel Arka Planı",182.

Suriye topraklarına geçmesine müsaade ederek su probleminin çözümü için adımlar atıldı. “Ancak bu anlaşma, aşağı yönlü devletler için kriz durumlarını dikkate almamaktadır. 1997’den itibaren “Uluslararası Su Yollarının Seyir Dışı Kullanılmasına Dair BM Sözleşmesi” ni imzalamayan Türkiye için bağlayıcı bir uluslararası yasal mekanizma bulunmamaktadır.”²⁷⁶

Bu problemlerin bir benzerini ise İran ile Irak arasında, Dicle Nehri suyunun kullanımı noktasında yaşanmaktadır. “İran’ın su kaynaklarının yüzde 22 gibi bir oranı sınır aşan nitelik göstermektedir. Ülkenin Zagros Dağlarından doğan bu sular Irak’ta Dicle Nehri’ne katılmaktadır. Bu kaynakların en önemlileri kuzeyden güneye doğru sırasıyla Küçük Zap, Diyala, Karkeh ve Karun Nehirleridir.”²⁷⁷ Bu nehirler üzerine yapılan barajlar bu iki ülke arasında gerilimi artırmaktadır.

Suyu kontrol etmek bir medeniyetin varlığının teminatıdır. Su aynı zamanda politik düzlemde baskı aracı olarak kullanılma potansiyeline sahiptir. Türkiye ve İran gibi ülkeler, kıyıdaş ülkelere su unsurunu politik yönde baskı aygıtı olarak kullanmaktadır. Bu noktada PKK lideri Abdullah Öcalan’ın 1998 yılında Suriye’den sınır dışı edilmesinde su önemli bir politik enstrümandı. Suyun jeopolitik önemi gereği gibi anlaşılmadığı takdirde, bugünün Mezopotamya’sını çözümlemek güçtür.

2.1.5. Bitki Örtüsü

Bölgede öncelikle insanların tahribi sonucu teşekkül etmiş olan antropojen bozkırlar ve doğal bozkırlar yer almaktadır. “Suruç, Şanlıurfa-Viranşehir, Kızıltepe-Nusaybin-Cizre hattının güneyi ile Suriye sınırı arasında kalan kesim doğal bozkırların yayılış alanıdır. Harran ve Ceylanpınar ovalarında çölümsü stepler yer alır.”²⁷⁸ Gaziantep-Şanlıurfa platolarında da stepler yer alır. Aynı zamanda bu bölge “Akdeniz iklim koşullarına bağlı olarak kızılcım ve makiler ile meşelerin yayılış alanına girer.”²⁷⁹ Mezopotamya Coğrafyası’nda genel hatlarıyla bitki örtüsü ormanların tahribiyle ortaya çıkan antropojen bozkır ve doğal iklim koşullarına bağlı olarak oluşan doğal stepler hâkimken yüksek alanlarda meşeler yaygınlık gösterir.

²⁷⁶Ercan Ayboga, "Policy and Impacts of Dams in the Euphrates and Tigris Basin " *Paper for the Mesopotamia Water Forum*, (Sulaymaniyah, Kurdistan Region of Iraq: 2019),3.

²⁷⁷Kılıç "İran ile Irak Arasında Sınıraşan Su İlişkileri ve Türkiye", 6-7.

²⁷⁸Atalay ve Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, 400.

²⁷⁹Atalay ve Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, 401.

Bunların yanında bazı bölgelerde Akdeniz ikliminin etkisiyle kızılcım ve maki bitki örtüsü görülmektedir.

Suriye'nin doğusunda doğal bozkırlar görülmektedir. "Mart ayından itibaren artan ısıyla birlikte, bahar yağmurları da bollaşır. O halde nem ve sıcaklığa bağlı olarak mart ayında canlanmaya başlayan ot formasyonu, nisan ayında en canlı ve en yeşil halini alır. Nisan ayında genelde geofitler²⁸⁰ gelişir ve özellikle sarı-kırmızı Manisa laleleri, şakayık, çiğdem, süsen, safran, çiriş otu, düğün çiçeği, dağ lalesi ve diğer soğanlı ve yumrulu bitkiler var olan yeşil örtüye ayrı bir renk katar. Bu canlılık en fazla birkaç ay sürer. Nitekim haziran sonundan itibaren başlayan şiddetli kuraklık sonucunda ekim ayına kadar devam eden bir ölü dönem hâkim olur. Bu dönemde daha önce hâkim olan yeşil step örtünün yerini, sarı ve boz renkli bir çöl alır."²⁸¹ Bu coğrafyanın "Güneydoğudaki Süveyda, Deyrizor hattının ötesinde kalan saha çöl bitkilerinin yayılış alanıdır."²⁸²

Irak'ı içerisine alan sahada "Dağların 1800-2000 metreye kadar olan yerlerinde meşe ormanlarına rastlanır ve aşırı kesimlerin seyreltiği bu ormanlar ülke yüzölçümünün ancak % 3-4'ünü kaplar. Bu seviyenin üzerinde yüksek dağlara mahsus (alpin) çayırliklar yer alır. Dağların eteklerinde, güneye ve batıya gidildikçe yükseklikleri basamaklar halinde azalan plato ve tepeliklere rastlanır. Güneyde Bağdat yakınlarına kadar uzanan el-Cezlre bölgesinin plato ve tepelikleri genellikle step karakterli çalılık ve otsu bitkilerle kaplıdır. Ülkenin batı ve güneybatısında, Arabistan yarımadasının büyük kesimlerini kaplayan çöllerin uzantısı olarak Ürdün - Suudi Arabistan sınırlarından Fırat vadisine kadar devam eden, sürekli bitki örtüsünden yoksun geniş çöller bulunmaktadır."²⁸³ Zagros Dağlarının bulunduğu saha "karaağaç, akçaağaç, çitlembik, ceviz ve antepfıstığı ağaçlarının bulunduğu meşe ormanlıklarıyla kaplıdır."²⁸⁴

²⁸⁰**Geofit:** "Geofitler, toprak altında bulunan ve yapıları gereği soğan, tuber, rizom, korm olarak da adlandırılan, besin ve su depo etmeye yarayan organlara sahip olan bitkilerdir." Erişim 26 Kasım 2019 <http://apelasyon.com/Yazi/827-dogadan-gizli-sakli-geofitler>

²⁸¹Can, *Suriye'nin Tarımsal Yapısı*,28.

²⁸²Cemalettin Şahin, "Ortadoğu'da bir Akdeniz ülkesi " Türkiye Diyanet Vakfı Dergisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009),37:545.

²⁸³Akkan, "Ortadoğu'da bir İslâm ülkesi",83.

²⁸⁴Güngördü, *Siyasi, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Yönü İle Devletler Coğrafyası*",75.

2.1.6. Toprak Özellikleri

Kadim Mezopotamya Coğrafyası, altın hükmündeki verimli topraklarıyla medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Toprak bu coğrafyada büyük bir önem taşımaktadır. Toprak bir bakıma bölgenin gerçekliğidir. Bu öyle bir gerçekliktir ki medeniyet kavramının köklerini bünyesinde barındırmakla beraber aynı zamanda jeoekonomik açıdan günümüz bölge insanının temel geçim kaynağıdır. Bu sebeptendir ki bölgenin toprak özellikleri bilinmelidir.

Yukarı Mezopotamya'nın Türkiye sınırları içerisinde yer alan sahada toprak özellikleri çeşitlilik gösterir. Bölgenin kimi noktalarında Akdeniz İkliminin etkisiyle oluşmuş kırmızımsı kireçli topraklar yer almaktadır. Bölgenin batısında çoğunlukla kırmızı kireçli topraklar yaygınlık göstermektedir. “Gaziantep-Şanlıurfa arasında uzanan killi kireçli araziler üzerinde ve eğimli yamaçlarda ise ana materyalin etkisini yansıtan boz renkli topraklar yaygındır.”²⁸⁵ Karacadağ'ın çevresinde bazaltların ayrışmasına bağlı olarak Bazaltik topraklar oluşmuştur. “Güneydoğu Toros Dağlarının eğimli eteklerinde İnceptisol ordosuna dâhil edilen sığ topraklar yaygındır. Metamorfik şistlerin olduğu kesimlerde kumlu olan sığ topraklar yer alır. Diyarbakır-Ergani-Maden dolaylarında serpantin-peridotit kayaları üzerinde ağır bünyeli ve çok sığ topraklar görülür.”²⁸⁶ Mezopotamya'da Dicle ve Fırat'ın taşımış olduğu malzemelerin biriktirdiği sahalarda ise Alüvyal topraklar görülmektedir. Günümüzden 10 bin yıl önce “Holosen”²⁸⁷ döneminde buzullaşmanın sona ermesiyle. İklimlerde yaşanan sıcaklık artışında Güneydoğu Torosların güney kesimi, Batı Toroslar ve kuzey bölgelerine nazaran daha sıcak ve nemli bir iklime sahipti. Bu dönemde meydana gelen ısınmaya bağlı olarak; “Würm döneminin sonuna doğru buz ve karların erimesi ve bu dönemdeki âni sağanaklar sonucu Anadolu'da yer yer çok şiddetli klostrofik seller meydana gelmiş. Bu seller sonucu Toros dağlarının eteklerinde uzanan ve çakıllar içeren kırmızı renkli kireçsiz etek (glasi) depoları ve ayrıca Güneydoğu Anadolu'da Fırat ve Dicle kıyıları boyunca da

²⁸⁵ Atalay ve Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, 399.

²⁸⁶ Atalay ve Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, 400.

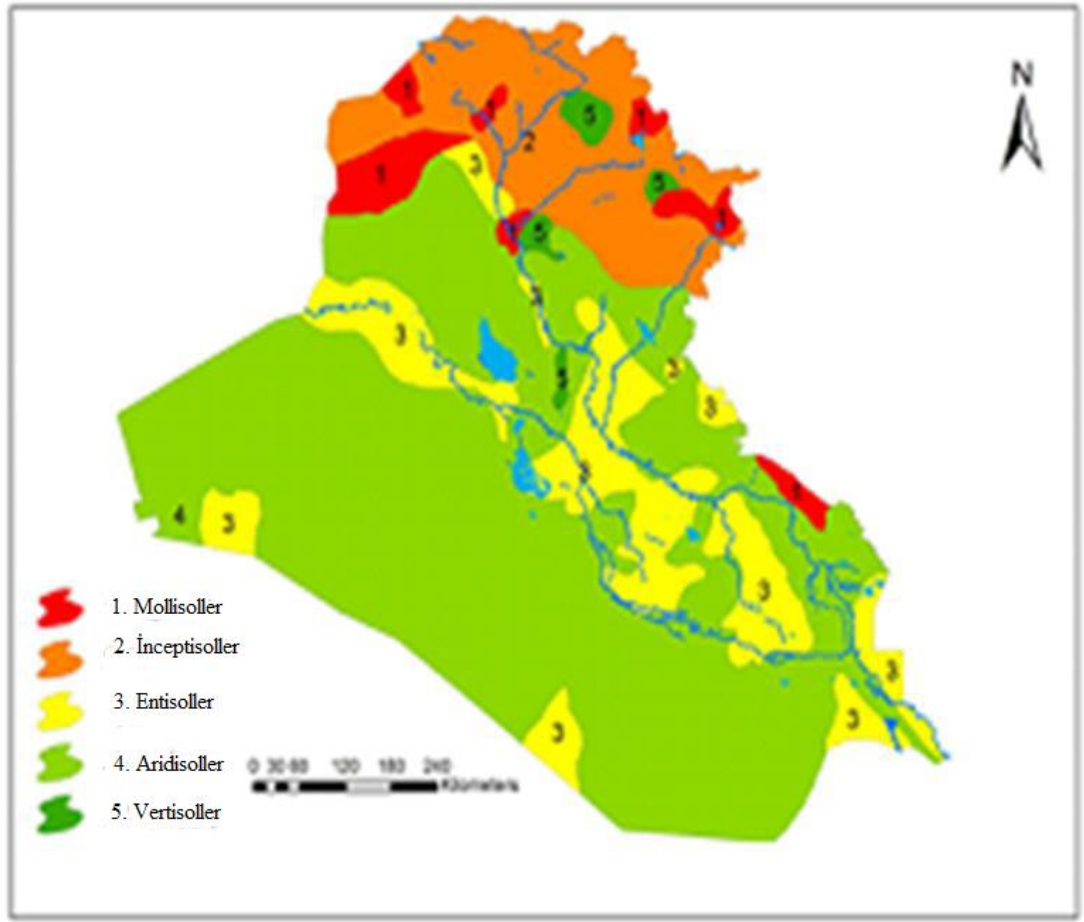
²⁸⁷ **Holosen Dönemi:** Dünya jeolojik tarihinin son 12 bin yılını kapsayan dönem Holosen olarak adlandırılır.

yer yer görülen ve kalınlığı yer yer 2 m'yi aşan kaba çakıl ve bloklar içeren sel depoları oluşmuştur.”²⁸⁸ Bu süreç alüvyal toprakların oluşumunu hızlandırdı.

Mezopotamya'nın bir diğer ülkesi Irak topraklarında genel hatlarıyla morfolojik, fiziksel ve kimyasal özelliklerine göre 5 toprak türü mevcuttur. Bunlar yüzdeliğe göre %62,2 Aridisoller, % 16,2 Entisoller, % 12,6 İnceptisoller, % 3,8 Mollisoller ve %1,2'sini Vertisoller oluşturmaktadır.²⁸⁹ Bölgenin kuzeyinde haritada kırmızı renkle gösterilen Mollisoller vejetasyon bakımından diğer bölgelere nazaran daha zengin olduğu alanlarda görülmektedir. Bu topraklar içerisinde genel olarak Çernezyom, kestane, kahverengi ve rendzina tipi topraklar yaygınlık gösterir. Bu sahalar toprak bakımından tarıma elverişlidir. Turuncu olarak belirtilen sahalar ise İnceptisoller içerisine dâhil olan eski alüvyal sahalar yer alır. Bölgede sarı renkle gösterilen entisollerin yoğunlukta olduğu alanlar hidromorfik toprakların yer aldığı alanları oluşturur. Açık yeşil renkle gösterilen aridisoller bölgede en fazla yayılım gösteren topraklar olarak kurak bölgelerde yeterli nemden yoksun ve organik madde bakımından yetersiz çöl toprakları bu alanın içerisine girer. Koyu renkli alanlar yükseltinin ve yağışın fazla olduğu killi toprakların yoğunlukta olduğu sahalarlardır.

²⁸⁸İbrahim Atalay, "Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 4/4, (1989), 9.

²⁸⁹Ahmad S. Muhaimeed v.dğr "Classification and Distribution of Iraqi Soils ", *International Journal of Agriculture Innovations and Research*, 2/6, (2018):1000.

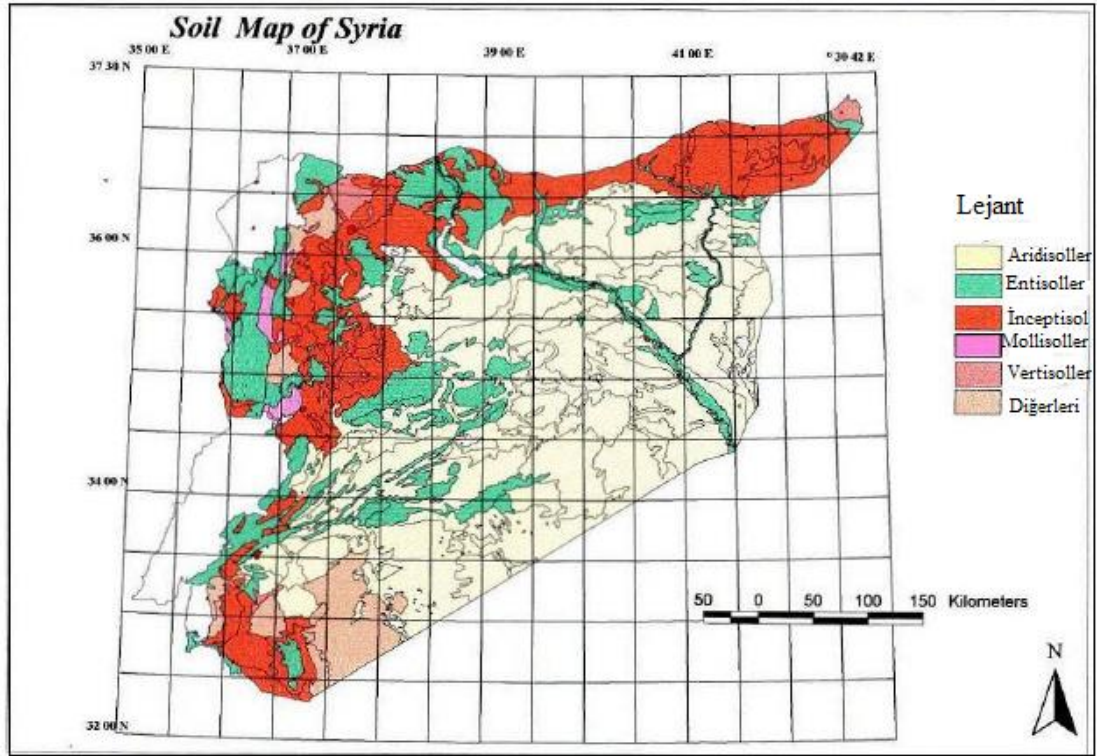

Şekil 19: Irak Toprak Haritası²⁹⁰

Suriye’de topraklarının yaklaşık olarak %50’sini Ardisoller oluşturmaktadır. Ardisollerden sonra ülke ikinci olarak yaklaşık % 25’lik bir oranla İnceptisoller gelmektedir. Üçüncü olarak Entisoller, dördüncü sırada Mollisoller ve son olarak % 1’lik oranla vertisoller gelmektedir.²⁹¹ Suriye topraklarının Mezopotamya sınırlarına dâhil olan kesimlerinde yoğunluk olarak aridisoller, inceptisoller ve entisoller yer alır. Bu saha içerisinde en verimli alanlar haritada kırmızı renkle gösterilen inceptisoller bulunduğu alanlardır.

²⁹⁰ Ahmad S. Muhaimeed v.dğr "Classification and Distribution of Iraqi Soils",1000. Not: Irak toprak özellikleri haritası tarafımdan bazı sözcüklerin çevirisi yapılmıştır.

²⁹¹ Leila Habıb ve Ibrahim Waad "Status Of Soil Resource In Syria" *Department of Soil Science*, (2007),5-6. <https://www.researchgate.net/publication/283084807>

Şekil 20: Suriye Toprak Haritası²⁹²

Fırat Nehrinin Yukarı Mezopotamya'dan getirmiş olduğu malzemeleri eğimin azaldığı alanlarda biriktirmesine bağlı olarak oluşmuş Alüvyal ve vertisol topraklar yaygınlık göstermektedir. “Söz konusu topraklar, akarsu sistemleri tarafından farklı bölgelerden getirilmiş, orijini değişik topraklardır. Bunlar renk bakımından çok değişikler. Çünkü fiziksel ve kimyasal özelliklerini, alüvyonun kaynaklandığı veya aşınmaya uğrayan alandan gelen değişimler etkilemektedir. Bir başka ifadeyle, ana materyal kireçli ise alüvyon da kireçli, ana materyal killi ise alüvyon da killi, ana materyal kumlu ise alüvyon da kumlu, ana materyal koyu renkli ise alüvyon da koyu renkli, ana materyal açık renkli ise alüvyon da açık renkli olmaktadır.”²⁹³

Ayrıca çöl iklimin hüküm sürdüğü sahalarda, çöl ikliminin etkisi altında gelişen topraklar yaygınlık kazanmaktadır. İran bölgesinde, Zagros Dağlarının batı

²⁹²Haluk Yuksel. 1982. Land classification/soil survey project of the Syrian Arab Republic. Contract USAID-C-1644 aktaran, Leila Habı ve İbrahim Waad "Status Of Soil Resource In Syria",2. <https://www.researchgate.net/publication/283084807> Not: Suriye Toprak Haritası tarafımdan bazı sözcükler İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir.

²⁹³Tunçdilek, Necdet. Güneybatı Asya “Fiziki Ortam”, İstanbul: İ.Ü. Coğ. Ens. Yay. No. 65, 1971. Aktaran; Can, *Suriye'nin Tarımsal Yapısı*, 35.

eteklerinde Jipsli topraklar yaygınlık göstermektedir. Aşağı Mezopotamyada genel hatlarıyla, Fırat ve Dicle'nin taşımış olduğu materyallere bağı olarak oluş an Alüvyal topraklar yaygınlık göstermektedir.

2.2. MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI'NIN BEŞERİ VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

2.2.1. Araştırma Sahasının Tarihi

Mezopotamya tarihin her döneminde popülaritesini korumuş ve insanoğlunun çekim merkezi haline gelmiştir. Buna neden teşkil eden hususlar ise Mezopotamya Coğrafyası'nın sahip olduğu coğrafi öğelerdir. Özellikle iklim ve yerüstü kaynakları bunu sağlayan en önemli faktördür. Doğal ortam özellikleri bakımından insanoğlunun yaşamını idame ettirebilmesi için uygun koşullara sahip olmasından dolayı, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Prehistorik dönem ilk yerleşmeleri ve İlk Çağ medeniyetleri bunlar içerisinde önemli bir yerde durmaktadır. Prehistorik dönem **Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik** dönemlere ayrılmaktadır. Paleolitik Çağ kendi içerisinde Orta ve Üst Paleolitik dönemlere ayrılmaktadır. Orta Paleolitik (78.000-28.000) Üst Paleolitik ise (28.000-10.000) bu süre içerisinde ara dönem olarak kabul edilen sürece Mezolitik dönemde dâhil olmaktadır.²⁹⁴ Neolitik yerleşmeleri süreç olarak 4 döneme ayrılmaktadır. Bunlar, **Hassuna veya Samarra** dönemleri olan 7. bin yılın sonu, 6. bin yılın ilkyarısı, **Halaf dönemi**, 5600-5000 ve **Obeyd dönemi**, 5500-4000 arası dönemlerdir. Daha sonra ki süreçte ise Sümerlerin atası olan **Uruk dönemi** 4000-3100 yılları arası dönemi kapsamaktadır.²⁹⁵ “Mezopotamya'nın insanlığın ilk yerleşme alanlarından birisi olması, bu coğrafyada hâkim olan doğal ortam-insan ilişkisinin bir sonucu olduğu birçok kişi tarafından kabul edilmektedir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan ören yerleri, buluntu yerleri, bölgenin doğal çevre şartlarına bağlı olarak başlangıçtan günümüze hem yerleşme tarihi hem de insan-mekân ilişkisi bakımından önemini ortaya koymaktadır.”²⁹⁶ Bu dönemde insanoğlu üretim aşamasına geçmiştir. Birçok hayvan (keçi, koyun, domuz, inek) ve bitki (buğday, arpa, bezelye) ilk defa burada kültüre alınmıştır. Bundan dolayıdır ki bu dönem için neolitik devrim

²⁹⁴Leick, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, xiii.

²⁹⁵Hassuna, Halaf, Obeyd ve Uruk dönemleri “Mezopotamya’da köy yaşamının başlangıcıyla, yazılı belgelerin ortaya çıkışı arasındaki gelişmeler, taş alet ya da madencilikle kat edilen aşamayı gösteren adlarla değil de, yerleşim karakteri, ev plan tipi, üretim teknolojisi ve moda olan çanak çömlek tipleri gibi ortak kültürel unsurları tanımlayan adlarla anılır.” Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 42.

²⁹⁶Sedat Benek, “GAP Bölgesi’nde Tarımsal Faaliyetlerin Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu” *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı.26 (2012): 196.

denilmektedir. Bu gelişmeler Hassuna veya Samarra dönemlerinden önce yaşanmıştır.

Tablo 6: Bereketli Hilal ve Diğer Medeniyetlerin Tarihsel Karşılaştırılması²⁹⁷

	<i>Avrasya</i>		
	<i>Bereketli Hilal</i>	<i>Çin</i>	<i>İngiltere</i>
Bitkilerin evcilleştirilmesi	MÖ 8500	en geç MÖ 7500	MÖ 3500
Hayvanların evcilleştirilmesi	MÖ 8000	en geç MÖ 7500	MÖ 3500
Çömlekçilik	MÖ 7000	en geç MÖ 7500	MÖ 3500
Köyler	MÖ 9000	en geç MÖ 7500	MÖ 3000
Şeflikler	MÖ 5500	MÖ 4000	MÖ 2500
Yaygınlaşmış metal aletler ya da el yapımı nesneler (bakır ve/veya bronz)	MÖ 4000	MÖ 2000	MÖ 2000
Devletler	MÖ 3700	MÖ 2000	MS 500
Yazı	MÖ 3200	en geç MÖ 1300	MS 43
Yaygınlaşmış demir aletler	MÖ 900	MÖ 500	MÖ 650

Tabloda belirtilen, ilkler içerisinde bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi, çömlekçilik, köyler, şeflikler, metallerin kullanımı, devletler, yazı, demir aletler bu coğrafyada ortaya çıktıktan sonra diğer bölgelere yayılmıştır. “Örneğin, bilinen ilk çiftsıralı buğday tarımı MÖ 8500 dolaylarında Bereketli Hilal 'de yapılmıştır. Bu tarihten hemen sonra giderek batıya doğru yayıldığı görülür, MÖ 6500 dolaylarında Yunanistan 'a, MÖ 5000 dolaylarında Almanya'ya ulaşmıştır.”²⁹⁸ Bu ve benzeri birçok örnekte olduğu gibi gelişmelerin ona en yakın topraklara ulaşması çok uzun bir zaman almıştır. Bazı gelişmeler ona en yakın tarihe sahip medeniyetlerde kullanımı arasında 2000 yıllık bir zaman dilimi söz konusudur. Bu ise aradaki medeniyet gelişmişlik farkını ciddi bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu gibi gelişmişlik farkını ortaya koyan doğal etmenlerin yan ısıra bir diğer “temel faktör yerleşiklik düzeyinin artmasıdır; zira yerleşiklik nüfus artışına yol açarak besin kaynaklarını çeşitlendirme zarureti yaratmıştır.”²⁹⁹

²⁹⁷ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 482

²⁹⁸ Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 127.

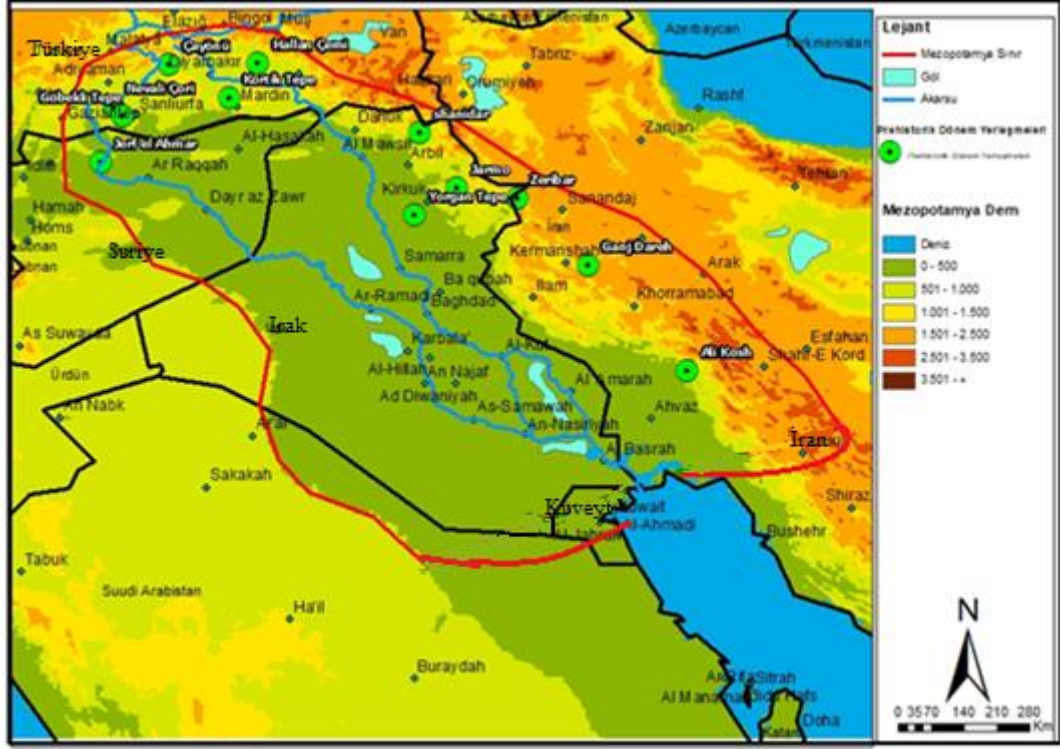
²⁹⁹ İzzet Çıvgın "Batı İran'da Tarım ve Hayvancılığın Başlangıcı: İklim, Doğal Kaynaklar ve Kültürel Temas (MÖ. 10000-7000)" *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6/3 (2016):771.

Tablo 7: Bereketli Hilal'de “hayvan/bitki yönetimi” ile “evcilleştirme”nin başlangıcı ve yayılımı³⁰⁰

Dönem	“Besin üretimi” ne dayalı geçim ekonomisinin gelişim evreleri
PPNA (Çanak Çömleksiz Neolitik A): 10000-8800	-Yuvarlak planlı evler ile kamusal alanı kapsayan “geniş köyler” -Orta Fırat Havzası’nda dörtgen planlı ilk yapılar -Orta Fırat’ ta evcilleştirme-öncesi ekim -Geçim stratejilerinin hala ağırlıklı olarak avcılık, toplayıcılık ve balıkçılığa dayanması -PPNA kültürünün Kuzey Fırat boyunca yayılmaya başlaması
Erken PPNB (Çanak Çömleksiz Neolitik B): 8800-8200	-Dörtgen planlı evleri ve kamu binalarını kapsayan geniş köyler, nüfus artışları -Bakliyat ve tohumlu bitki ekimi; bazı tahılların evcilleştirilmesi -Avcı-toplayıcılık ve balıkçılığın beslenme rejiminde önceliğini sürdürmesi; koyun-keçi evcilleştirmesi -Güney Levant’ ta PPNA kültürünün devam etmesi, PPNB yolunda gecikme
Orta PPNB: 8200-7500	-Köylerde standart ve dörtgen planlı mimari - “Kuzey Bereketli Hilal” de, yani Orta-Yukarı Fırat’ ta “evcil” tahıl ve bakliyat ekiminin Yaygınlaşması. -Yukarı Fırat’ ta (Güneydoğu Anadolu’ da) kati surette evcil keçi-koyun besiciliğine geçiş; domuz ve sığır evcilleştirmenin

³⁰⁰Peters, J., Von den Driesch A. ve Helmer, D. (2005). The upper Euphrates-Tigris basin: cradle of agro-pastoralism? Vigne, J.-D. vd. (Eds.). The First Steps of Animal Domestication: New archaeozoological approaches içinde (ss. 96-124), Oxford: Oxbow Books. Aktaran; Çıvgın "Batı İran’da Tarım ve Hayvancılığın Başlangıcı: İklim, Doğal Kaynaklar ve Kültürel Temas (MÖ. 10000-7000)" 773.

	başlangıç evreleri -PPNB kültürünün (dolayısıyla erken tarım ve hayvancılığın Levant Koridoru denen bağlantı yolu ile Güney Levant' a (İsrail-Filistin' e) ulaşması
Geç PPNB: 7500-7000	Bereketli Hilal' in pek çok parçasında belirgin nüfus artışları -Evcil bitki havuzunun genişlemesi (kabuksuz buğday, keten vb.) -Çiftçi-otlatıcı ekonomiye evcil domuz ve sığır besiciliğinin eklenmesi -Besin üretiminin “Kuzey Bereketli Hilal ” dışına (Güney Levant, Batı İran, Orta Anadolu' ya) yayılışı
PPNB-Final ve PPNC: 7000-6500	-Bereketli Hilal' de çanak-çömlek teknolojisinin ortaya çıkmaya başlaması -Tarım ve hayvancılık ile doğmakta olan çanak-çömlek (besin saklama-taşıma) kültürünün Batı Anadolu üzerinden Avrupa'ya yayılması -Çanak-Çömleksiz neolitiğin Güneybatı Asya' nın çöl ve çöl-altı bölgelerine girişi

Şekil 21: Mezopotamya Coğrafyası Prehistorik Dönem Yerleşmeleri Haritası

Güneydoğu Toros ve Batı Zagros kavisinden Akdeniz’e doğru **Suriye’de** Tel Mureybit, Abu Hureyra **Irak’ta** Jarmo ve Yorgan Tepe, **Türkiye’de** Göbekli Tepe, Çemi Hallan, Nevali Çori, Çayönü ve Kortik Tepe, **İran’da** ise Ganj Dareh, Ali Kosh, Zerribar ve Şanidar gibi ilk yerleşmeler bunun örnekleridir.

Şanidar yerleşmesi, Büyük Zap Irmağı vadisinde kurulmuştur. Şanidar mağarasının “içinde binlerce yıl boyunca, belli mevsimlerde barınan insanlara ait kalıntıların üst üste oluşturduğu tabakalarda önemli kalıntılar saptanmıştır. Burada, günümüzdeki insanın atası olan Homo Sapiens türünden önce yaşayan Neandertal insana ait iskeletlerin yanı sıra, taş aletler ve hayvan kemikleri bulunmuştur.”³⁰¹ Şanidar yerleşmesi, Neolitik dönem yerleşmesi olmayıp, tarihsel olarak Paleolitik dönem yerleşmesidir. “Şanidar (Zagros)’da, çiçekler üzerine yatırılan bir ölüye ait mezar bu çağa tarihlenmektedir. Şanidar Mağarası’nda ölünün bilinçli bir şekilde gömüldüğü anlaşılmaktadır. Mezar toprağında bol miktarda çiçek başlığı tespit edilmiştir. Bu buluntulardan yola çıkılarak ölünün bir çiçek yatağına bırakıldığı varsayılmaktadır. Cesetler mezarlara gelişi güzel değil, belirli biçimlerde, genellikle

³⁰¹Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 39.

ikiye katlanmış olarak yerleştirilmişlerdir. Bazı mezarlarda kafanın gövdeden ayrıldığı görülmektedir. Mezarlara ceset ile birlikte et parçaları ve araç gereçler de gömülmüştür. Hayatın, ölümden sonra da sürdüğü, ölünün yaşayanların ihtiyaç duyduğu düşünülmüş olmalıdır.”³⁰² Neolitik yerleşmeler açısından, önemli olan *Jarmo*’da “Duvarları sıkıştırılmış, çamurdan yapılmış (pise), dörtgen planlı evlerde oturan, insanların kemik kaşıklar kullandığı, büyük oranda evcil hayvanlara sahip olduğu ve tarım yaptıkları anlaşılmıştır.”³⁰³ Bir diğer Neolitik yerleşme olan Diyarbakır şehrinin Ergani ilçesinde yer alan Çayönü’dür. “Çayönü yerleşmesi, 10 bin yıl öncesinde yapılan ilk yuvarlak kulübelerden, geniş odalı yapılara kadar yaşanan aşamaları gösteren mimari kalıntılara sahiptir. Burada yaşayanlar, mimari alandaki performanslarının yanı sıra, çanak çömlek aşamasından önce, taştan stilize figürün yapmayı, doğada bulunan bakırı ısıtarak-döverek boncuk, bız ve halka biçiminde işlemeyi başarmışlardı.”³⁰⁴

Şekil 22: Çayönü'nde Yuvarlak Kulübeli Yapılar

³⁰²Yüksel Arslantaş "Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da Barınma" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/2 (2014): 333.

³⁰³Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 40.

³⁰⁴Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 41.

Şekil 23: Çayönü'nde Hayvan Kemiklerinden Elde Edilmiş Olta ve Silahlar

Şekil 24: Çayönü'nde Kilden Yapılmış Kaplar

Şekil 25: Çayönü Yerleşmesi Süs Eşyaları

İlk yerleşmeler içerisinde, **Göbekli Tepe**'nin insanlık tarihi için özel bir önem taşımaktadır. Şanlıurfa'nın 17 km kuzeydoğusunda yer alıp, 1994 yılında yapılan kazı çalışmalarıyla gün yüzüne çıkarıldı. Göbeklitepe ören yeri insanlık tarihine ışık tutması bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü bu ören yerinin keşfiyle birlikte bilinen insanlık tarihinin değişmesine ve yeni gizemleri içinde barındıran soru işaretlerine kapı aralamıştır. Çünkü bu yapı insanlığın bilinen en eski tapınağıdır. İnsanoğlu daha avcı-toplayıcı yaşam biçimi içerisindeyken yani yerleşik hayata geçmeden tapınak inşa etmiştir. Bu durum bilim insanlarını şaşkınlığa götürmüştür. Özetle Yukarı Mezopotamya toplumunda tarım devriminden önce insanlar inançsal ritüellere sahip olup ve bu ritüellerini inşa ettikleri tapınaklarda yapmıştır. “Başka bir ifadeyle insanları yerleşmeye teşvik eden neden, hayvanların ve bitkilerin evcilleştirilmiş olması değil dinsel inançlarıydı ki buradan ortak ahlaki değerlerin, ahlak felsefesi ve ilahiyat gibi uygarlık çağlarına özgü olan soyut düşünce sistemin başlangıcının da Mezolitik Çağ’a kadar geriye götürebileceği

sonucuna ulaşabiliriz.”³⁰⁵ Paleolitik ile Neolitik dönem arasında yer alan Mezolitik dönemde insanlar, “tarıma alınabilecek, bitkilerin ve evcilleştirilmeye uygun hayvanların daha çok olduğu bölgelerde uzun süre yaşama”³⁰⁶ noktasında basit barınaklar yaptılar. Bu yerleşim alanının Mezopotamya Coğrafyası’nın yukarı kesiminde yer alması bu coğrafyanın medeniyet tarihi içerisindeki misyonunu daha da önemli kılmıştır.

Şekil 26: Göbeklitepe³⁰⁷

Aşağı Mezopotamya’da MÖ.4000 yıllarında Sümer site devletleri kurulmuştur. Site devletleri arasında en bilinenleri, Ur, Lagaş, Eridu, Nippur ve Mari gibi şehirlerdir. Bunlar arasında sadece Mari şehri, Yukarı Mezopotamya’da Fırat kıyısında kurulmuştur. Mezopotamya Coğrafyası’nın İlk Çağ medeniyetleri hakkında bilinen bilgilerin kaynağı 19. Yüzyıla değin kıta Avrupa’ında antik yunan gezginlerinden kalma eserlerde veya kutsal kitaplarda (Eski ahit) anlatılan bilgilerin ötesine çıkmıyordu. Çünkü bu medeniyetlerle ilgili bulgular mevcut değildi. İlk olarak dönemin İngiliz, Fransız ve Alman diplomatları ve bilim insanları bu coğrafya

³⁰⁵ Mehmet Ali Kaya, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2015), 12.

³⁰⁶ Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 39.

³⁰⁷ Erişim 16 Aralık 2017 <http://arkeolojihaber.net>

ile ilgili arkeolojik çalışmaları yaptı. Çünkü bu söylene bulgularla temellendirilmeliydi. Bulgular; **Austen Henry Layard**, **Henry Crewicke Rawlinson**, **Georg Friedrich Grotefend** ve **George Smith**³⁰⁸ meraklı tutkunların titiz çalışmalarıyla kazılar yapılarak elde edildi. Bulunan bulguların özellikle kil tabletlerin transkriptlerinin yapılması sonucu bugün bu medeniyetler hakkında detaylı bir şekilde bir bilgiye sahibiz. Çünkü “Mezopotamya hakkında bilinenlerin büyük bir bölümü, dördüncü binyılın sonlarından itibaren yaklaşık olarak 3000 yıl boyunca kullanılan çiviyazısıyla yazılmış kil tabletlerden sağlanmıştır.”³⁰⁹ Mezopotamya eserlerinin çoğu günümüzde **İngiltere**, **Fransa** ve **Almanya** müzelerinde bulunmaktadır. Çünkü dönemin Osmanlı imparatorluğu tarafından yapılan anlaşmalarla gerçekleşmiştir. Fakat bu antlaşma tam manasıyla uygulanmadı. Çünkü “çift olan eserlerden birinin alınması koşuluyla”³¹⁰ yapıldı. Fakat bu eserlerin büyük çoğunluğu bahsi geçen müzelerde sergilenmektedir.

Prehistorik dönemde ortaya çıkan ilkler aynı şekilde İlk Çağ medeniyetlerinde de devam etti. Sümerler, tarafından MÖ 3200’de Aşağı Mezopotamya’da oluşturulan **çivi yazısı** uygarlık tarihinin önemli dönüm noktasıdır. İlk defa yazının burada çıkması tesadüfi bir olgu olmayıp, daha öncede belirtildiği gibi Mezopotamya’nın insanoğluna sunmuş olduğu jeopolitik konumunun birer yansımasıdır. “Yazı, nüfusları oldukça artan kentlerde, ortaya çıkan yönetici sınıfın işleri düzene koymak, yaygın ticari ilişkilerde karışıklıkları önleme çabalarının bir ürünüdür. Güney Mezopotamya’nın nüfusları hızla artan kentlerinde, merkezi idarenin yürüttüğü inşa projeleri çoğaldıkça, tapınakların depolarında biriktirilen ve buradan dağıtılan ürünlerin miktarı artıkça basit işaretler, sayılar ve listeler ihtiyacı karşılayamaz hale gelmişti.”³¹¹ “Tabletlerde, mal mülk miktarları, alınıp satılan eşyalar, ticari ilişkiler, siyasal gelişmeler, fal, büyü, dua ve mitolojik öyküler gibi içeriği gittikçe zenginleşen kayıtlar tutulmaktaydı. Böylece, bilgi birikimin ve kültürün sonraki kuşaklara taşınması kolaylaşmış, uygarlık yolunda atılan adımlar da

³⁰⁸William Ryan ve Walter Pitman, *Nuh Tufanı Tarihi Değiştiren Olaya İlişkin Yeni Bilimsel Keşifler* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2003)

³⁰⁹Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*,21.

³¹⁰Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*,27.

³¹¹Savaş Harmankaya v.dğr. *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013), 25.

hızlanmıştır.”³¹² Tarihte “Tartışmaya yer bırakmayacak şekilde yazının bağımsız olarak icat edildiği iki yer vardı, biri Mezopotamya, öteki Meksika; Mezopotamya’da Sümerler MÖ 3000 yılında, Meksika yerlileriye MÖ 600 yılında icat etmişlerdi; MÖ 3000 yılındaki Mısır yazısı ile (MÖ 1 300 öncesi) Çin yazısı da bağımsız olarak icat edilmiş olabilir. Belki de o zamandan bu yana yazı sistemi geliştirmiş olan topluluklar, mevcut sistemleri ödünç almış, uyarlamış ya da hiç değilse onlardan esinlenmiş olabilirler.”³¹³ Yazılı dönem aynı şekilde tarihteki ilk destanlar olan, *Yaratılış, Tufan ve Gilgamiş*³¹⁴ gibi anlatımların kil tabletler üzerine yazılmasını sağladı.

Zaman içerisinde bölgelerin coğrafi unsurları daha iyi bir şekilde kullanılmaya başlandı. Sümerlerin yaşamış olduğu Aşağı Mezopotamya’da deniz seviyesinden yükseltisinin az olması nedeniyle sürekli Dicle ve Fırat üzerinde meydana gelen taşkınlar sorununu giderme adına, mühendislik boyutuyla çözümler bulmaya çalıştılar. Bu noktada süren çözüm arayışı *göletler ve sulama kanalları* yapma fikrini ortaya çıkararak bu nispette çalışmalar yapılmaya başlandı. Tabi bu yapılar *matematik, geometri, mimarlık ve mühendislik* alanlarında da ilerlemelerine neden oldu. Buna bir bakıma, *İhtiyaç eksenli* bir gelişme diyebiliriz. “Sümerler, zamanı 60 dakikalık saatlerle ölçen ve ilk kez haftayı 7 güne bölerek zaman planı yapan uygarlık olmuştur. Astronomide ilerleyen bu uygarlıklar daha çok astronomiyi bir bilimden ziyade mitolojik güce ulaşmak ve onu anlayabilmek için bir araç olarak kullanmışlardır.”³¹⁵ Bugün her saate baktığımızda, 60 dakikayı ve 60 saniyede bölünmüş olan dakikaları gördüğümüzde Sümerlilerin izlerini bugün bile görmekteyiz.³¹⁶ Yine bu dönemde ilk defa büyük tapınaklar inşa edilmiş, zanaatkar sınıf ortaya çıkmış, uzak bölgeler arasında ticaret yapılmıştır. Sümerlilerin geliştirdikleri birçok teknik doğu ve batı coğrafyalarına yayılmıştır. Bunlar arasında ince un öğütme, havyan besiciliği sanatı, parfüm, işlemeli kumaş dokumacılığı, mühür yapımı, mozaik yapımı ve mutfak ürünleri gibi birçok ürün merkez

³¹²Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 21.

³¹³Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 281.

³¹⁴Çiğdem Maner, *Tarih Canavarı Mezopotamya*, (İstanbul: T.C. İş Bankası Kültür Yayınları, 2015),55.

³¹⁵Erişim 26 Kasım 2019 <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/mezopotamya-312>

³¹⁶Benno Landsberger "Mezopotamya’da Medeniyetin Doğuşu" *AÜDTCF Dergisi*, 2/3, (1944), 428.

Mezopotamya'dan farklı coğrafyalara yayılmıştır.³¹⁷ Sümerlerde yapılan yapılar içerisinde en bilinenleri zigguratlardır. **Ziggurat**, politeizm inancına mensup olanların ibadethane olarak kullandıkları tapınaklara verilen isimdir. Bu tapınakların en üst katında ise ay ve güneş hareketlerini gözlemleyecek gözlemevi vardır. "Mezopotamya'da tapınak yalnızca bir din merkezi değil, toplanan şeylerin yeniden dağıtımının, yazının, zanaat teknolojisinin de merkezidi."³¹⁸ Sümerlerin baş tanrısı **Enlil** olup onun adına yapılan tapınak dini şehir statüsünde olan **Nippur** şehrindeydi. "Sümerlerin ayrıca ticaret yapmak için gemileri, savaşlarda tekerlekli savaş arabalarını kullanmaları ne denli ileri bir noktada olduklarını göstermektedir. "Günümüz tarihçilerinin dünyanın ilk sosyal reformcusu dediği **Urukagina**, selefi rahip-kralın keyfi uygulamalarına son veren, sosyal ve ekonomik adaletsizliği ortadan kaldıran düzenlemeler yaptı."³¹⁹ Bu olay tarihteki ilk hukuk kurallarının ortaya çıkmasını sağladı. Sümerler, sürekli yaşanan savaşlar nedeniyle tüm gelişmişliklerine rağmen MÖ 2350'lerde Akadların kontrolüne girdi

Şekil 27: Mari Antik Kenti³²⁰

³¹⁷Landsberger " Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu,"427.

³¹⁸Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 376.

³¹⁹Kaya, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, 22.

³²⁰Erişim 16 Aralık 2017 www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/mari-antik-kenti-708

Daha sonra **Kral Sargonla** özdeşleşen Semitik dil konuşan Akadlar, Arabistan'dan Mezopotamya Coğrafyası'na gelerek, ilk merkezi devleti kurdu. Akadlar, Aşağı Mezopotamya'da, **Akkale** denilen yere iskân etmelerinden dolayı bu isimle anıldılar. Sümerleri egemenliğine alan bu halk site devlet anlayışından çıkarak dünyada ilk defa fetih anlayışını benimseyerek **imparatorluk** kuran ilk medeniyettir. Bu durum ise Jeopolitik açıdan *toprak ele geçirme anlayışının* ilk adımlarının da bu coğrafyada atıldığını göstermektedir. Sargon önderliğinde “Akkadlar, Sümerlerden farklı olarak kent devletlerinden ziyade Evren veya Dünya kralı kavramını Mezopotamya'ya getirmiştir. Akdeniz'e kadar bütün Mezopotamya'ya hâkim olmuşlar ve ülkeyi merkezî sistem ile yönetmişlerdir. Doğuda Elam'a, kuzeyde Suriye, Lübnan ve Toroslar'a kadar yaptığı seferler onu ilk dünya hâkimi yapmıştır.”³²¹ Sargon astronomi alanında devrim niteliğinde olan **ilk takvim sistemini** ortaya koyan kral olarak bilinir. Mezopotamya gökbilimcileri, örneğin, 12 aylık bir ay takvimi tasarladı ve yılı iki mevsime ayırarak günleri ise her bir saati 60'ar dakikalara ayırmışlar ve bir günü 24 saat olarak ayarlamışlardır.³²² Politeist anlayışa sahip olan bu halkın önemli tanrıları, **Güneş tanrısı Şamaş, Venüs tanrıçası İştâr ve Ay tanrısı Sin**'dir. Akad denilince o medeniyetin kurucusu olarak kabul edilen Kral Sargon büyük bir öneme sahip olup, semavi dinlerinde Hz. Musa'nın yaşam serüvenine benzer bir anlatım Kral Sargon içinde anlatılmıştır. Zaman içerisinde, Zagroslarda yaşayan dağ halkı olarak da bilinen Hint Avrupa kökenli, **Gutiler** tarafından yıkıldılar.

Mezopotamya sınırları içerisinde yer alan bir diğer medeniyet **Elamlar**'dır. Tarihteki ilk şehir yerleşmelerinden ‘Sus’ şehri Elamların baş şehridir. Elamlar, İran'ın batı Zagros eteklerinde yer alan Huzistan eyaletinin bulunduğu Ahvaz ve Abadan şehirlerinin olduğu bölgede kurulmuştur. Aşağı Mezopotamya'da bu gibi medeniyetler ortaya çıkarken Yukarı Mezopotamya Coğrafyası'nda da birçok medeniyet etkinlik göstermiştir. **Subaru, Mitanni, Hurri ve Gutiler** Yukarı Mezopotamya'da varlıklarını göstermiş bir diğer medeniyetlerdir. “Bu halklar Hint-

³²¹Hakan Sivas, *Uygurlık Tarihi*, ed. Taciser Sivas (Ankara: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını,2013), 30.

³²²Britannica Educational Publishing , *Mesopotamia The World's Earliest Civilization*, ed. Kathleen Kuiper, (Chicago : Britannica Educational Publishing, 2011), 11.

Avrupa kökenli diller konuşmaktadır.”³²³ Özellikle Mitanniler hakkında Mısır medeniyetinden kalma yazıtlarda değinilmektedir. Süryanilerin atası olan **Asurlular** Suriye’nin kuzeyini içerisini ele alan Yukarı Mezopotamya’da ortaya çıkmıştır. MÖ 2 binli yıllarda ön plana çıkan Asurlular ticaret alanında ön plana çıkmaları ve ayrıca birçok yerde ticaret ağları oluşturmaları onları önemli kılmıştır. Bu ticaret ağlarıyla Mezopotamya kültürünün yayılmasına neden oldular. **Asurluların** baş şehri ise günümüzün Irak sınırları içerisinde yer alan ve bugün harap olmuş, dönemin Ninovası bugünün Musul’udur. **Asur Kralı I. Salmanassar** en bilinen Asur kralıdır. Asurlular Sami ırkına mensup olup devletin ismini koruyucu Tanrı olarak kabul ettikleri **Asur’dan** almıştır. Asurluların tarih sahnesinde ön plana çıkaran özelliklerinin başında **tüccar kimlikleri** gelmektedir. Çünkü sistematik ticaret ağları oluşturarak ticaret kolonileri meydana getirmişlerdir. Bu, tarihteki **ilk kolonicilik** anlayışının da burada çıktığının göstergesidir. Kayseri Kültepe örneğinde görüldüğü gibi pazar yeri **Karum**, konaklama yeri olarak ise **Wabartum** denilen yapılar inşa etmişlerdir.³²⁴ İlk başlarda küçük bir devlet olan Asur daha sonra büyük bir coğrafyaya yayılarak doğuda Zagros Dağları’ndan batıda Fırat Nehrine kuzeyde Toroslardan Mısır’a kadar uzanan geniş bir alanı kontrol ederek “ II. Aşurnasirpal (883-859) ve III. Şalmaneser (858-824) döneminde Asur ülkesi Yakındoğu’nun “süper gücü” haline geldi.”³²⁵ Daha sonra **Babil ve Medlerin** birleşip saldırmasıyla ortadan kalktı. Asurlularla aynı dönemde varlık gösteren Babiller ise Aşağı Mezopotamya sınırları içerisinde varlık göstermiştir. Babillerle ilgili söylenmesi gerekenler bu medeniyetin Hurri ve Amurrular tarafından kurulduğudur. Dünyada Hammurabi yasaları Babillerde ortaya çıktı. **Hammurabi** genel olarak tarihte kanunlarıyla ön plana çıkan kral olarak bilinir. Babil imparatorluğunun ilk kralı (M.Ö. 1728-1686) olarak, Hammurabi, aile, ticaret ve ceza hukuku da dâhil olmak üzere çok çeşitli konuları kapsayan 200 yasa oluşturmuştur.³²⁶ Günümüzde dünyanın yedi harikasından biri olan ve **Babil’in Asma Bahçeleri** dönemin en ünlü hükümdarı olarak bilinen **Nabukadnezar** tarafından yapıldı. Ayrıca ilk defa **Yahudileri**

³²³Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 94.

³²⁴Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*,102.

³²⁵Hrouda, *Mezopotamya*,49.

³²⁶Britannica Educational Publishing , *Mesopotamia The World’s Earliest Civilization*,14.

Kudüs'ten çıkararak Babil topraklarına 'da kendisi sürdü. Bu olay günümüz Yahudi sürgünlerinin ilki olarak kabul edilmektedir.

Şekil 28: Ünlü İştar Kapısı (Bergama Müzesi)

Şekil 29: Kanatlı Aslan Heykeli (Bergama Müzesi)

Mezopotamya Coğrafyası'nda bahsi geçen medeniyetlerin yanısıra İlk Çağ'da Medler, Persler ve Romalılar hüküm sürdü.

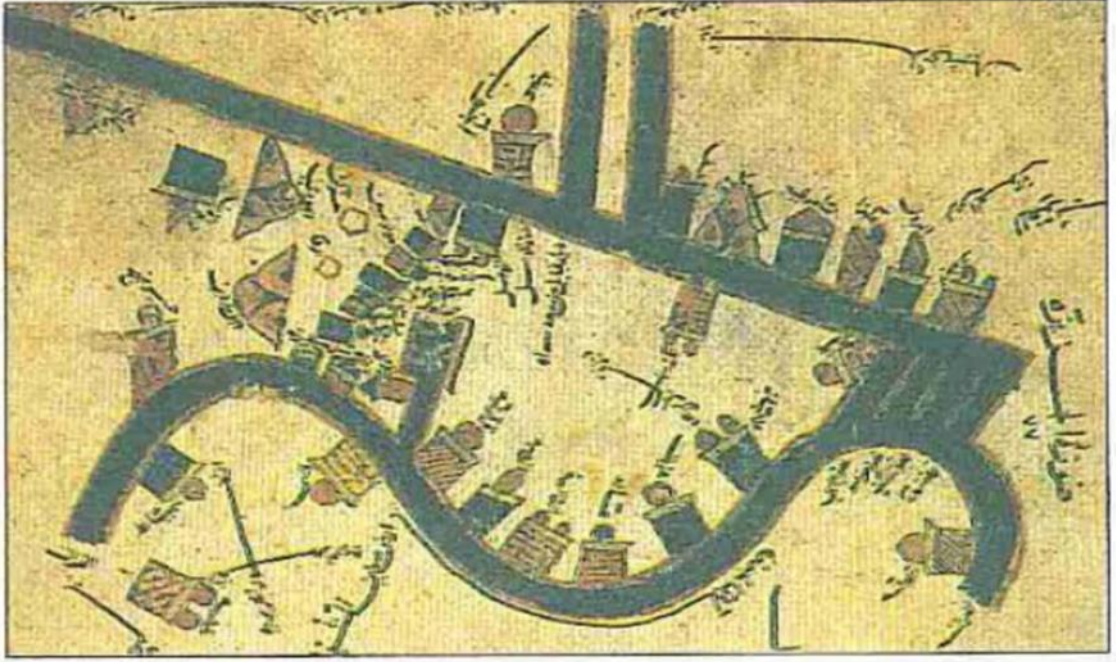
Şekil 30: Belkıs Zeugma Antik Kenti³²⁷

Orta Çağ ve Yeni Çağ dönemlerinde bölgede, Sasaniler, Emeviler, Abbasiler, Mervaniler, Selçuklular, Eyyubiler, Safeviler ve Osmanlılar etkinlik göstermiştir.

Bu coğrafyada Orta Çağ'da büyük bilim insanlarının yetişmesine neden teşkil edecek eğitim kurumları mevcuttu. Özellikle Abbasi devrinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Halife Me'mun zamanında Beytü'l hikme adında Bağdat'ta fen ilimlerinin verildiği üniversite kuruldu.³²⁸ Abbasi devri Müslüman bilginlerin üretim safhasına geçtiği dönemdir. Bu dönemde Hilafetin merkezi olan Bağdat Mezopotamya'nın binlerce yıllık tarihsel mirasını tekrar üstlenmiştir. Bu dönemde İslam Coğrafyası'nın önemli merkezlerinde kurulan eğitim yuvalarında önemli bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar yüzyıllarca Avrupa'da okutulmuştur.

³²⁷Erişim 28 Aralık 2017 <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/.../belkischeugma-antik-kenti>

³²⁸Fuat Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi'nden*, ed. Resul Turan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016)

Şekil 31: Belhi'nin Mezopotamya Haritası³²⁹

Ortadoğunun nüvesi hükmünde olan Mezopotamya bünyesinde kozmopolit bir yapı ve zengin bir tarihsel miras barındırmaktadır. Bu sebeptir ki Mezopotamya hem bölgesel hem de küresel ölçekte domino bir etki oluşturabilecek jeopolitik bir konuma, tarihin her döneminde sahip olmuştur.

Mezopotamya Coğrafyası'nda tarih boyunca büyük mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadelelere bağlı olarak tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyet ortadan kalktığı gibi birçok medeniyette bu coğrafyada hayat bulmuştur. Bu sebeple Mezopotamya Coğrafyası için, *medeniyetlerin inşa edildiği topraklardan medeniyetlerin yıkıma uğradığı topraklar* benzetmesi yerinde bir ifadedir.

³²⁹ Akkan, "Ortadoğu'da bir İslâm ülkesi", 84.

2.2.2. Yerleşme Özellikleri

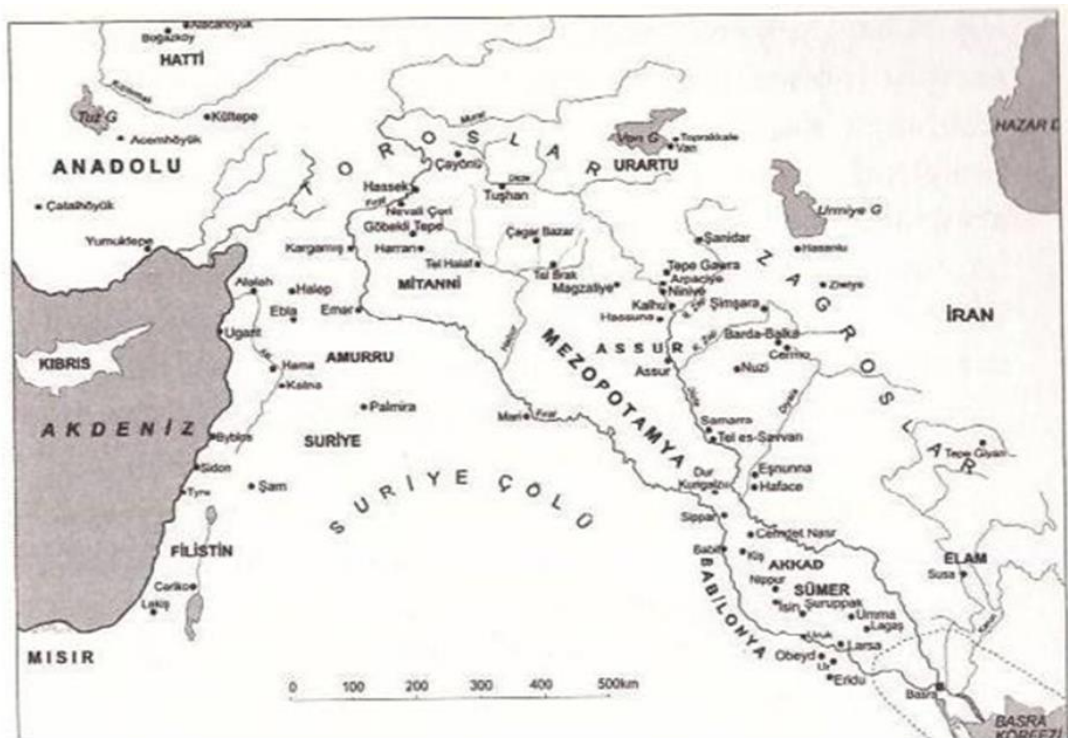
Kimi coğrafyalar vardır ki derin bir medeniyet hafızasına sahiptir. Mezopotamya Coğrafyası’da o hafızanın yaşadığı birkaç havzadan biridir. Bu kültürel hafızanın kimliğini oluşturan öğelerin başında yerleşmeler gelmektedir. Bölgenin birçok uygarlığa ev sahipliği yapmasına bağlı olarak, bölgedeki yerleşmeler birçok medeniyetin izlerini taşımaktadır. Ayrıca, yerleşmeler bölge içerisinde etkin olan kültürel dinamikler hakkında bize bilgi veren temel kaynaklardır.

Bu yerleşmelerin kuruluşuna etki eden faktörlerin bilinmesi gerekmekte olup, seçilen noktaların tesadüfi olmadığının anlaşılması icap eder. Bilindiği üzere, yerleşmelerin konumunu tayin eden coğrafi faktörlerdir. Yerleşmelerin belirlenmesinde, güvenlik, hidrografiya, jeoloji, flora-fauna ve üretim yapacakları tarım alanları ön plana çıkmaktadır.³³⁰ “Yerleşik hayat ve bitki-hayvan ehlileştirilmesinin eş zamanlı olarak başladığı Yukarı Mezopotamya’da, tarım toplumları bitki yetiştirmeye elverişli yerleri seçerek buralarda yaşamış, hayvancılıkla uğraşanlar aynı şekilde hayvan yetiştiriciliğine uygun mekânları tercih etmiştir.”³³¹ Coğrafi faktörler aynı zamanda yerleşme tiplerinin dairesel, çizgisel, dağınık ve toplu olmasını belirlemiştir. Bir diğer nokta yerleşmelerin yapı malzemesidir. Coğrafi faktörler yerleşme tiplerini belirlediği gibi yerleşmelerin yapı malzemelerini yapısını belirlemiştir. Bu durum yerleşmenin yapısının taş, kerpiç ve ahşap olmasını tayin eder. Bu temel esaslar üzerine ilk olarak Mezopotamya Coğrafyası’nın yerleşmeleri hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Tarih konu başlığında da değindiğimiz üzere bölge, insanoğlunun ilk köy ve şehir yerleşmelerine ev sahipliği yapmıştır. Diamond’a göre “yaklaşık 12 bin 500 yıl önce Buzul Çağı’nın sona ermesiyle dünya daha yaşanılır bir yer haline almıştı ve besin kaynakları için sürekli göç eden topluluklar, tıpkı İbn Haldun’un dediği gibi en bol çeşidin olduğu yerde yerleşik hayata geçmiş ve medeniyet

³³⁰ Mehmet S. Şahinalp, "Şanlıurfa Şehri’nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4/1,(2006)

³³¹ Alper Gölbaş, "Yerleşim Yerlerinin Seçiliş Biçimleri: Neolitik Kıyı Yerleşmelerine Bir Bakış" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/46,(2016): 319.

gelişimleri o bölgelerde daha hızlı olmuştur.”³³² Tel Mureybit, Abu Hureyra, Yorgan Tepe, Göbekli Tepe, Çemi Hallan, Nevalı Çori, Çayönü, Kortik Tepe, Ganj Dareh, Ali Kosh, Zerribar, Jarmo ve Shanidar gibi prehistorik yerleşmeler bunun en tipik örnekleridir. Bu yerleşmeler, genel hatlarıyla sulak alanların bulunduğu, tarım arazilerinin yer aldığı sahalarda kurulmuştur. Temel yapı malzemeleri ise kerpiç ve taştır. “Fırat ve Dicle nehirleri, tarım için gerekli su kaynağı olmalarının yanı sıra, taşıdıkları alüvyonla da yeni tarım alanlarını oluşturmuşlar ve mimaride kullanılan kerpicin hammaddesi olan kili de bölgeye bol miktarda getirmişlerdir.”³³³ Yerleşme tipleri dairesel ve çizgisel şekildedir.

Şekil 32: Mezopotamya'da Prehistorik Dönem ve İlk Çağ yerleşmeleri Haritası³³⁴

Mezopotamya bilindiği üzere tarihte şehir olgusunun gerçekleştiği ilk coğrafya olma özelliğine sahiptir. Bölgede geçmişten günümüze şehirlerin kuruluş yerinin tayininde “*su, iklim, petrol, ulaşım, ticaret ve inanç*” gibi temel öğeler belirleyici olmuştur. Zaman içerisinde birçok şehir, dış faktörlere bağlı olarak

³³²Bahar Aşçı "Medeniyetler İçin Coğrafya 'nın Önemi ve Bereketli Hilal", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Sayı.54(2013):43.

³³³Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 17.

³³⁴Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 13.

Güneyden kuzeye doğru, Basra, Ahvaz, Abadan, Kerbela, Necef, Bağdat, Kirmanşah, Hamedan, Musul, Kerkük, Deyrizor, Erbil, Mardin, Diyarbakır, Batman, Şanlıurfa ve Gaziantep şehirleri Mezopotamya'nın Jeokültürel ve jeoekonomik öneme sahip stratejik şehirleridir. Abadan, Kirmanşah, Basra, Deyrizor, Kerkük, Musul, Batman gibi şehirler zengin petrol kuyularına sahip şehirlerdir. Bu şehirlerden bazılarının etki alanı küresel bir boyut taşımaktadır. Kültürel olarak, **Kerbela** ve **Necef** Şii mezhebinin kutsal şehirleridir.³³⁷ Çünkü İslam'ın 4'üncü halifesi Hz. Ali'nin kabri Necef şehrinde. Kerbela ise Hz. Hüseyin'in şehit edildiği bölge olmasından dolayı Müslümanlar için kutsiyet taşımaktadır. Her yıl bu şehirlere yüzbinlerce insan ibadet etmeye gider. Bu durum Şii mensupları için bu bölgeye ayrı bir kutsiyet kazandırmaktadır.

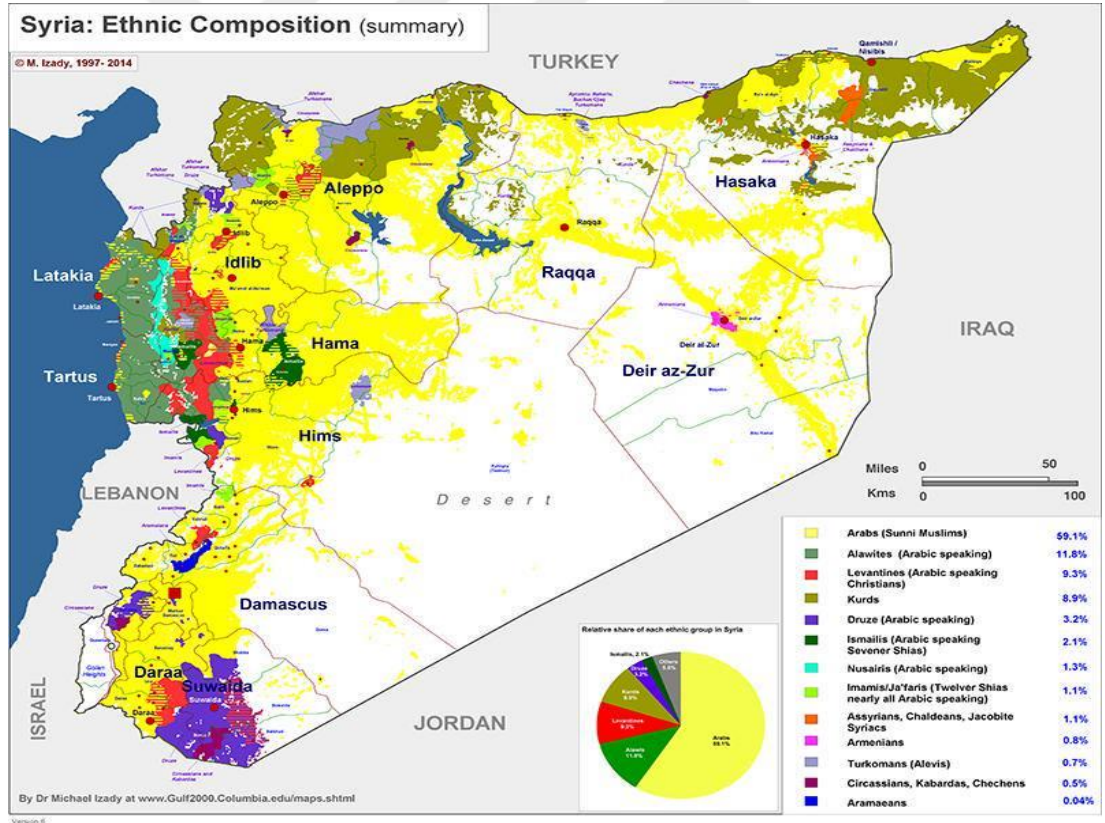
Bölgenin küresel boyut taşıyan şehri Kerkük, kültürel çeşitliliğin ve zengin petrol kuyularının olduğu stratejik bir önem taşımaktadır. Burada, Kürt, Türkmen, Arap ve Hristiyan topluluklar bir arada yaşamaktadır. Kerkük jeoekonomik bağlamda küresel öneme sahip olmasına karşın jeokültürel açıdan bölgesel öneme sahiptir. Çünkü Kerkük İslam Coğrafyası'ndaki Jeokültürel problemlerin derin çatlaklarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu çatlaklar malumunuz etnik ve mezhepsel sorunlardır. Bu problemler Ortadoğu Coğrafyası'nın da temel problemidir.

³³⁷Erişim 26 Mayıs 2019 https://kerbelatur.com/necef-ziyaretleri/#necef_ziyaretleri

2.2.3. Nüfus Özellikleri

2.2.3.1. Etnik Yapı

Mezopotamya Coğrafyası kozmopolit bir yapıya sahiptir. Kürt, Arap, Türk ve Fars etnik unsurları bu yapının otonom nüfusunu oluşturmaktadır. Bunların yanısıra, Süryani, Ermeni, Çerkez, Yahudi azınlıkları da bu mozağin önemli bileşenleridir. Bölgede Hint-Avrupa, Sami ve Ural-Altay dil ailesine mensup halklar yaşar. Yukarı Mezopotamya'nın Güneydoğu Anadolu Bölgesi 8,5³³⁸ milyon nüfusa sahiptir. Bu nüfusun yarısından fazlası Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep illerinde toplanmıştır. Yukarı Mezopotamyada otonom nüfusu Sünni Kürtler oluşturmakta olup arkasından bölgenin diğer bileşenleri olan Arap ve Türk etnisiteleri gelmektedir. Bu nüfusun yanısıra çok az bir orana sahip Süryani ve Ermeni nüfus yer almaktadır.

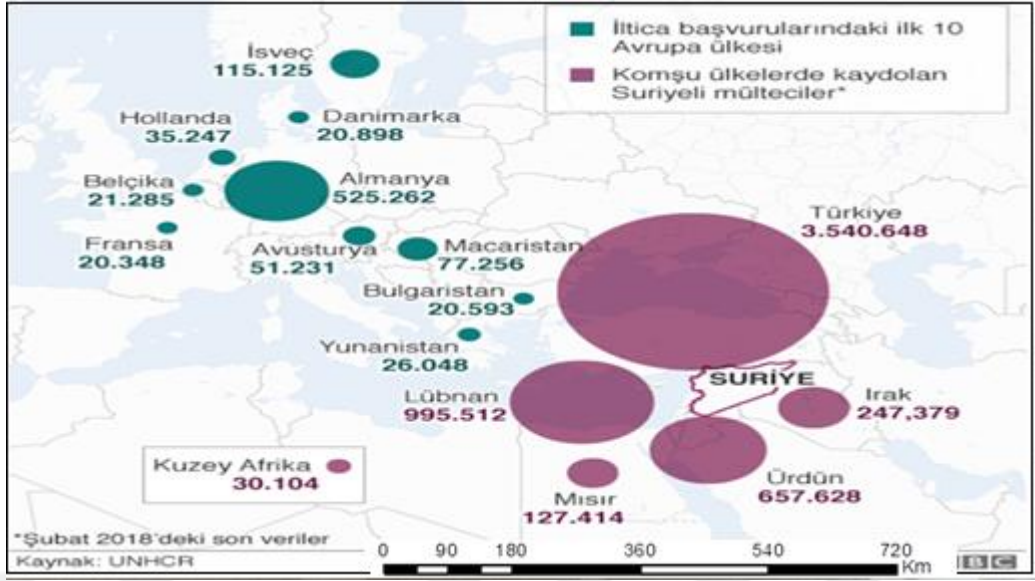

Şekil 34: Suriye Etnik ve İnançsal Dağılışı³³⁹

³³⁸Erişim 26 Kasım 2019 <https://www.icisleri.gov.tr/turkiyenin-nufus-haritasi>

³³⁹Erişim 20 Ekim 2018 <http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtml>

Şekil 34 incelendiğinde Mezopotamya'nın bir diğer ülkesi Suriye, Ortadoğu Coğrafyasında en fazla etnik çeşitliliğe sahip ülkelerin başında gelmektedir. Suriye'nin 2011 öncesi genel nüfusu yaklaşık olarak 22'milyondur. Suriye'de heterojen bir yapı mevcuttur. Suriye nüfusunun yaklaşık %90'ı Araplardan , %9'u Kürtlerden ve %1'i de diğer etnik unsurlar olan Ermeni, Çerkez ve Türkmen bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu tablo ülkenin kozmopolit yapısını ortaya koymaktadır. Ülkede yaygın olarak konuşulan dil Arapçadır. Ülkenin ikinci büyük etnik nüfusunu oluşturan Kürtçe en fazla konuşulan ikinci dildir. Bu dillerin yanısıra Ermenice, Çerkezce, Türkmence konuşulmaktadır. Ülke etnik yapının dışında inanç ve mezhepsel farklılıkları da barındırmaktadır. Suriye nüfusunun yaklaşık %90'ı Müslüman'dır. Toplam nüfusun yaklaşık %73-75'i Sünni Müslüman, %12'si Nusayri (Şii, Alevi), %10-12'si Hristiyan ve %3'ü Dürzîler oluşturur. Şekil 33'de görüldüğü üzere ülkenin belli mevkilerinde kendi benliklerini korumaya çalışan etnik ve inanç yapıları vardır. 15 Mart 2011 de başlayan Suriye savaşıyla milyonlarca kişi yurtlarını terk etmek zorunda kaldı. Bu duruma bağlı olarak Mezopotamya Coğrafyası'nın demografisinde değişimler yaşandı. Bu göçün en fazla olduğu coğrafya ise Yukarı Mezopotamya şehirleridir.

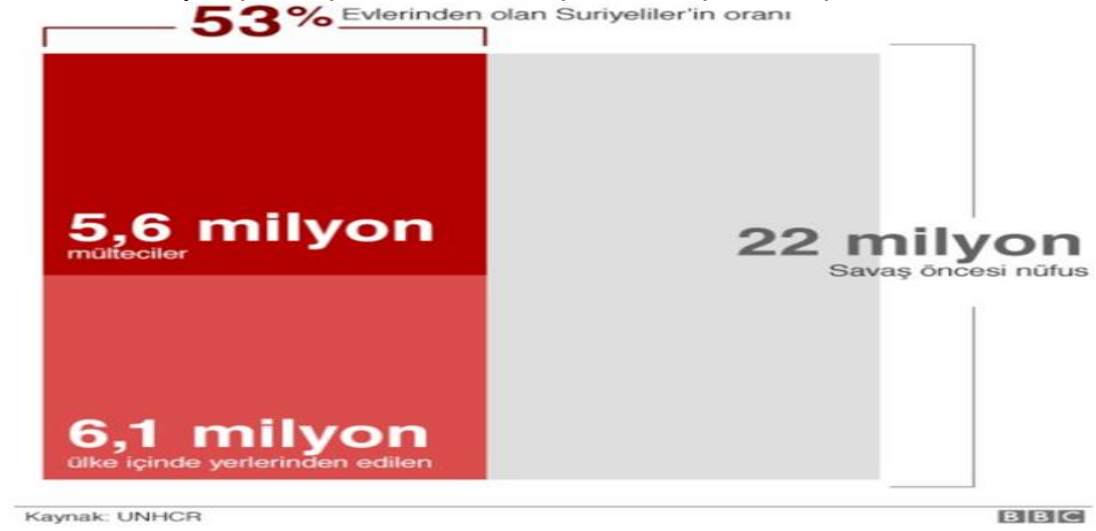

Şekil 35: Suriye İç savaşı Sonrası Yaşanan Göçün Akım Yönü ve Miktarı³⁴⁰

Şekil 35’de Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından 2018 yılının şubat ayında ortaya konan sonuçlara göre göçün en fazla olduğu ülke Türkiye’dir. Bu sayı 3.540.648 kişidir. Türkiye’yi, 995.512 Lübnan, 657.628 Ürdün takip etmektedir. Avrupa ülkeleri içerisinde en fazla Suriyeli göçmen, 525.262’ kişiyle Almanya’dır. Almanya’yı, 115.125 kişiyle İsveç takip etmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından yayınlanan 2019 yılı verileri incelendiğinde, göçmen sayısında artış yaşanmasına rağmen Suriyeli göçmenlerin yoğunlukta yaşadığı ülkelerin sıralaması aynıdır. Savaş, ölümlere ve göçlere sebep olduğu gibi binlerce yıl varlığını korumuş tarihi yapıların, mabetlerin ve şehirlerin yıkılmasını sağlamıştır. Bu durum Aşağı Mezopotamya’da büyük bir demografik değişimi meydana getirmiştir. Tablo 8 ’de belirtildiği üzere ülke nüfusunun 1/2’si göç etmek zorunda kalmış. 6 milyona yakın bir nüfus farklı ülkelere göç ederken, 6 milyonluk bir diğer nüfus ülke içerisinde yer değiştirmiştir. Bu durum günümüz Suriye demografisi hakkında net bir bilgi vermeyi güçleştirmektedir.

³⁴⁰Erişim 22 Kasım 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137> düzenlenmiştir.

Tablo 8: Suriye İç Savaşı Sonrası Ülke İçine ve Dışında Göç Edenlerin Oranı³⁴¹

Aşağı Mezopotamya'nın doğu kesimini oluşturan Irak'ta benzer bir heterojen demografik bir tabloyla karşılaşmaktadır. Ülke demografik yapısında Kürt ve Arap nüfus otonom nüfusu oluşturmaktadır. Ülke içerisinde bunların yanısıra Türkmen, Ermeni ve Süryani nüfus azınlıktadır. Irak, "33,5 milyon nüfusa sahiptir. Bu nüfusun % 75-80'i Araplar, % 21'i Kürtler ve % 5'lik kısmı da Türk, Süryani ve diğer ırklardan oluşmaktadır."³⁴²Ülkede resmi diller olan Arapça ve Kürtçenin yanı sıra Süryanice ve bir Türk lehçesi olan Türkmence dilleri de konuşulmaktadır."³⁴³ Irak'ın güneyinde yaşayan kendine has dili ve dini ritüelleri olan Sabii³⁴⁴ mensupları da azınlık nüfus içerisinde varlık göstermektedir. Şekil 36'da görüldüğü üzere mor renkle belirtilen ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda Kürtler yoğunluk

³⁴¹Erişim 17 Kasım 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya/43414137>

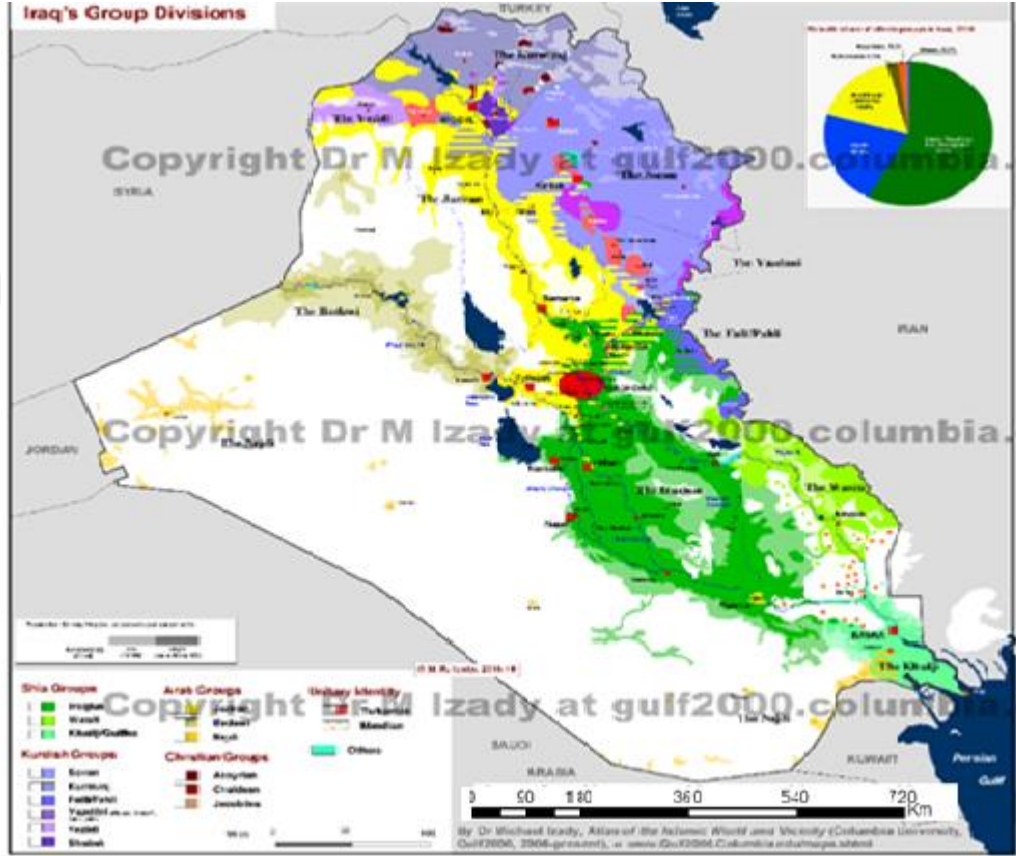
³⁴²Güngördü, *Siyasi, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Yönü İle Devletler Coğrafyası*, 99.

³⁴³Erişim 16 Aralık 2017 <https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/19/irak-raporu.pdf>

³⁴⁴**Sâbiilik:** "Arap komşularınca Güney Mezopotamya'da yaşayan bir topluluk ve onların dinleri için kullanılmaktadır. Sâbiiler'in kendi dilleri olan Mandence'deki sabaa (vaftiz olmak, yıkanmak) kökünden alınmış ve Arapça kurallara göre türetilmiştir. Araplar'ın, sıkça vaftiz ritüelini yerine getiren Sâbiî komşularını bundan dolayı muğtesile (suya dalanlar, yıkananlar) diye adlandırdıkları bilinmektedir." Şinasi Gündüz, "Sâbiilik", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35:341.

Sabii teolojisi, Tanrı, evren ve insan anlayışları ile hakikat ve kurtuluş öğretileri açısından Gnostik bakış açısını ele almaktadır. Buna göre ışıık ve karanlık ya da iyilik ve kötülük şeklindeki iki asli ilke/prensip ezelden ebede mevcuttur ve aralarında bitmek bilmeyen bir karşıtlık ve mücadele söz konusudur. Sabiiler kurtuluş ehli olarak "bilenler" (Mandaye) ve hakikati koruyup muhafaza edenler" (Nasuraye) topluluğudur." Şinasi Gündüz, "Sabii Kaynaklarında İslam ve Müslümanlar", ed. Şinasi Gündüz, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi*, 9/1 (Nisan 2012):8-9 Hz Yahya'yı peygamberleri olarak kabul ederler.

gösterirken bu nüfus içerisinde Türkmenler, Asuriler, Yakubiler ve Keldaniler yer alır. Güneye doğru ise Arap nüfusu yoğunluk gösterir. Araplar içerisinde yeşil renkle gösterilen alanlar Şii mezhep mensuplarını oluştururken, sarı renkle gösterilen sahalar Sunni mezhep mensuplarını oluşturur. Güneyinde ise pembe noktalı alanlar Sabii mensuplarının yoğunluk gösterdiği bölgelerdir.

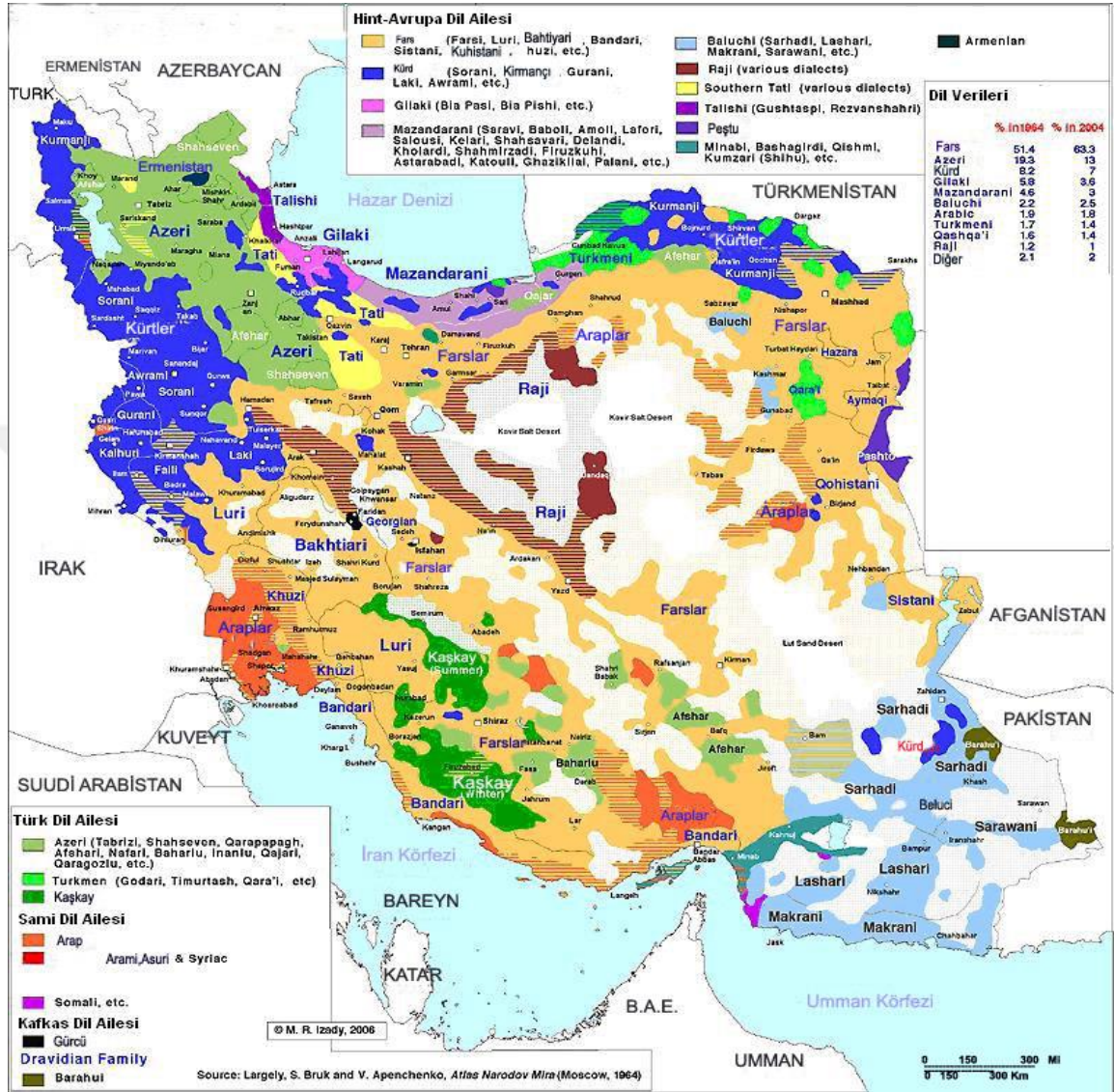
Şekil 36: Irak 2015 Yılı Etnik, Mezhepsel ve Dini Grupları³⁴⁵

Mezopotamya'nın Doğu sınırını oluşturan Zagrosların güneybatısında, etnik nüfusu Kürtler, Lurlar, Farslılar ve Araplar oluşturmaktadır. Bunlar arasında Kürtler ve Lurlar³⁴⁶ aynı halka mensuptur. Ayrıca bölgede farklı etnik gruplarda bulunmaktadır. Fakat bu yapılar azınlık durumundadır. Şiraz çevresinde Kaşkay

³⁴⁵Erişim 20 Ekim 2019 https://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Iraq_Group_Divisions_lg.png düzenlenmiştir.

³⁴⁶**Lurlar:** “Ali b. Hüseyin el-Mes‘ûdî, Kürt kabilelerinin isimlerini kaydederken Luriyye isimli bir kabilenin adını da zikreder. XIII. yüzyıl müellifi Yâkût el-Hamevî de İsfahan ile Huzistan arasındaki dağlık bölgede yaşayan bazı Kürt kabilelerini Lurr (Lûr) adıyla anar ve yaşadıkları bölgeye de Bilâdü'l-Lurr yahut Luristan denildiğini belirtir.” Osman Gazi Özgüdenli, "Lurlar", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2016) Cilt: Ek-2, 161.

nüfusu buna örnektir. Kaşkaylar, Azeri Türklerinden sonra en fazla Türk nüfusuna sahip topluluktur.

Şekil 37: İran Etnik Dağılışı³⁴⁷

2.2.3.2. Göç

Prehistorik dönem toplumlarında yaşanan göç olgusu göçebe toplumlarda yaşam biçiminin bir gereği olarak yaşanmaktaydı. İnsanoğlunun yerleşik yaşama geçmesiyle göç olgusunda da değişmeye neden oldu. Mezopotamya Coğrafyası'nda,

³⁴⁷ Berna Gürkas, *Bölgesel Bir Güç Olarak İran'ın Jeopolitik Konumu* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2007), 60.

Kuvaterner 'in Holosen döneminde iklim değişmelerine bağlı olarak gerçekleşen kadastrofik yağışlar sel ve taşkınlara sebep olmuştur. Mezopotamya Coğrafyası'nın tamamını içine alan sel felaketi 'Nuh Tufan'ıyla ilişkilendirilmiştir. "Nitekim Dicle ve Fırat nehri kıyısında kalınlığı bazen 1 metreyi aşan yuvarlak kaya bloklarının eski toprak ve depolar üzerinde yer alması, insanın tahmin edemeyeceği kadastrofik bir taşkın olduğunu göstermektedir."³⁴⁸ Bu doğal afet, Mezopotamya'da göç dalgasına neden olmuştur.

İlk Çağlarda Mezopotamya'nın bereketli topraklarında tarımın yapılması, iklim koşullarının optimum durumu ve şehirleşmenin ileri düzeyde olması bölgeyi zenginleştirmiştir. Bu sebeple Aşağı Mezopotamya cazibe merkezi olmuş ve çevre bölgelerden merkeze doğru göçler yaşanmıştır. Bu durum Merkez Çevre Kuramı ile açıklanabilir. Örnek olarak, Sümerlerin yaşadığı topraklara Arabistan kökenli halkların göç etmesidir. Bu göçlerin engellenmesi için *Ur hanedanı* zamanında "bölgeye sızmaya başlayan Batı Sami kökenli Amurrulara karşı, Fırat ve Dicle nehirleri arasına büyük bir duvar yapılmış; dördüncü krallık yılına da "Amurru duvarının yapıldığı yıl" adını vermişlerdir."³⁴⁹ İlk Çağ'da Mezopotamya Devletleri ele geçirdikleri topraklardaki toplumları göçe zorlamıştır. Babil kralı Nabukadnezar tarafından, Yahudilerin Babil topraklarına sürülmesi bir örnektir.³⁵⁰

Orta Çağ'da dini nedenli savaşlar göç olaylarında büyük bir etkiye sahip olmuştur. İslam tarihi incelendiğinde gaza ve fetih anlayışına bağlı olarak Müslüman nüfusun zaman içerisinde bölgede ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu dönemde meydana gelen göçü Everett Lee'nin itme çekme kuramıyla açıklamak yerinde olacaktır. Çünkü Müslüman kitle bu bölgeye gelmesiyle, bölgenin farklı inanç mensuplarının bir kısmı daha kuzeye göç etmek zorunda kalmıştır.³⁵¹

Yakın Yüzyıla geldiğimizde ise Mezopotamya Coğrafyası'nda zorlama göçlerin yaygınlık kazandığını görmekteyiz. 1915'Ermeni Tehcirinde Yukarı

³⁴⁸İbrahim Atalay "Kuvaterner'deki İklim Değişmelerinin Türkiye Doğal Ortamı Üzerindeki Etkileri". *TURQUA- Türkiye Kuaterner Sempozyumu* (İstanbul V, 02-03 Haziran 2005):124.

³⁴⁹Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, 90

³⁵⁰Tan, HZ. *İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu*,41.

Göç Kuramları: Savaş Çağlayan "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı.17 (2006)

³⁵¹Erişim 26 Kasım 2019 http://isamveri.org/pdfdrg/D00130/2015_219/2015_219_SAHINS.pdf

Mezopotamya'dan devlet kontrolünde Ermeni tebaa Suriye topraklarına göçe zorlanmıştır. 1980'li yıllarda Baas Lider Saddam Hüseyin tarafından Kürtlerle yapılan savaşta, Irak ordusunun kimyasal silahlar kullanılması sonucunda, bölge halkı İran ve Türkiye'ye göç etmiştir.³⁵² 2011 de patlak veren Suriye iç savaşıyla Mezopotamya Coğrafyası milyonları içine alan bir başka büyük göç dalgası yaşadı.

Sonuç olarak bölgede, geçmişten günümüze çeşitli sebeplerle yoğun göçler meydana gelmiştir.

2.2.3.3. İnanç

*“Kutsal yerler boş bırakılamaz”³⁵³
Aleksandr Dugin*

Mezopotamya üç semavi dinin mensuplarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu dinler arasında nüfusun büyük çoğunluğunu Müslüman'lar oluşturur. Müslüman nüfus kendi içerisinde Şii³⁵⁴ ve Sünni mezhebin mensupları olarak ikiye ayrılmıştır. Mezopotamya'nın iki otonom mezhepler olan *Sünni* ve *Şii* grupları arasında yaşanan mezhepsel problemler bölgenin jeokültürel fay hatlarını oluşturmaktadır. Bu mezhepler aynı zamanda kendi içerisinde farklı fraksiyonları ve tarikatları oluşturmaktadır.

Hristiyan nüfus içerisinde Süryani (Arami), Keldani, Nasturi ve Marunî gibi mezhepler yoğunluktadır. Bunlar genel itibariyle Protestan ve Katolik mezhebinin mensuplarıdır. Bu mezheplerin çoğunun baş merkezleri Mezopotamya şehirleridir. Süryaniliğin uzun yıllar merkezi konumunda olan şehirler Mardin ve Diyarbakır olmuştur. Günümüzde Süryanilerin patriklik merkezi Şam olmasına karşın nüfusun büyük bir kısmı Mezopotamya Coğrafyası'nda yayılmıştır. Aynı şekilde Nasturilik patriklik merkezi yüzyıllar boyunca Hakkâri bölgesiydi. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın olduğu dönemde yaşanan toplumsal çatışmalara bağlı olarak Nasturilerin

³⁵²Erişim 25 Ekim 2019 <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/unutulmuyor-40070722>

³⁵³Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 11.

³⁵⁴Şii: Yandaş veya taraftar anlamına gelir” Şia Hz. Ali taraftarları manasında kullanılmıştır. Bu da ilk olarak Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beytini halifelik için daha layık kişiler olarak gören ve onu “meşru” halife kabul eden; O'ndan sonra ki halifelerin de O'nun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adı olmuştur.” Abdulkadir Dağ, *İmamiyye Şiası'nda Gaybet-i Suğra* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 4.

genel göç etmek zorunda kaldı. Bu nüfusun büyük çoğunluğu günümüz Irak topraklarında inançlarını sürdürmektedirler. Keldaniler Katolik mezhebine mensup olup, günümüz Irak sınırları içerisinde yaşayan, tarihi “KALDİ” hanedanının torunlarıdır. Keldaniliğin tarihi patrikliği Diyarbakır’dır. Fakat günümüzde Irak’ın Bağdat şehrinde bulunmaktadır. Süryaniler Asurluların semitik dil konuşan torunlarıdır. (Mardin, Midyat, Kerboran, Hasankeyf, Nusaybin, Kercoz, Savur) merkez olmak üzere İdil, Urfa ve Diyarbakır çevresinde yaşayan ve halen Antakya Patriği ünvanını kullanan Batı Kilisesi’ne bağlı Yakubilerdir.³⁵⁵ Bunların anadilleri Aramice ’dir. Mukaddes İncil Aramice dilinde kaleme alınmıştır.

Bölge için aynı zamanda, Peygamberler coğrafyası demek yerinde olur. Çünkü **H. Nuh, H. Zülkif ve H. Elyesa, H. İbrahim, H. Eyyüb H. Yunus ve H. Suayip**, gibi üç semavi din içinde kutsal olan peygamberlerin ortaya çıktığı merkez konumundadır.

Hristiyan ve Müslüman nüfusun yanında bölgede Ezidi nüfusu da yer almaktadır. Ezidiler için güneş kutsaldır. Ezidilerin inanç merkezi günümüz Irak sınırları içerisinde yer alan etrafı Şengal Dağları’yla çevrili **Laleş Vadisidir**. Ezidiler etnik olarak, Kürt ulusuna mensupturlar. Ezidiliğin kendisine münhasır inançsal ritüelleri vardır. Ezidi mensupları Irak’ın Şexan, Şengal, Başıqa ve Duhok çevresinde yoğunlaşmıştır.³⁵⁶ Ezidi “kaynaklarının iddialarına göre; Irak Federal Kürdistan Bölgesi’nde 400- 450 bin, Suriye’de 15- 20 bin, Türkiye’de binler ile ifade edilecek küçük bir nüfus, Rusya Federasyonu’nda 150- 180 bin, Avrupa’da 60- 75 bin olmak üzere 750 bin”³⁵⁷ Ezidi yaşamaktadır. Ezidi nüfusunun bu şekilde dağınıklık içermesinin altında yatan ana etmen ise tarihin her döneminde katliamlara ve zorunlu dönüşümlere maruz kalmasıdır. Özellikle’de 2014-2015 yılları arasında **İŞİD** örgütünün Ezidilere yönelik artan saldırıları sonucu Irak’ın Şengal bölgesindeki Ezidilerin bir bölümü burada soykırıma maruz kalırken geri kalanları da bulundukları yeri terk etmek zorunda kaldılar. Bu saldırılardan kaçabilen Mezopotamya’nın asli

³⁵⁵Tan, *H. İbrahim’in Ayak İzlerinde Ortadoğu*,123.

³⁵⁶Seda G. Yılmaz ve Devrim Ertürk Zorunlu Göç Bağlamında Irak’lı Ezidiler ve Uyum Süreci (Mardin Örneği) “ *Mukaddime*, 8/2, (2017):7.

³⁵⁷Yaşar Kaplan, “Ortadoğu’da (Y)Ezidilik ve (Y)Ezidiler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 1/82 (2016):789.

dinsel-etnik unsurlarından biri olan Ezidiler bu saldırılar sonucu Türkiye ve İran'a kaçmak zorunda kaldılar.

Sonuç itibariyle Mezopotamya, Jeokültürel açıdan çeşitli kültürel dinamikleri bünyesinde barındırmaktadır. Birçok din ve mezhep için önemli merkezlere sahip olma durumu bölgeyi jeopolitik açıdan önemli yapar. Bu coğrafyanın taşıdığı olduğu kutsiyet, onu diğer coğrafyalardan farklı kılar. Ortadoğu genelinde yaygın olan kültürel çeşitlilik Mezopotamya Coğrafyası'nda mevcuttur. Böylelikle “*kutsal yerler boş bırakılamaz*” lafzının vücuda inanç ruhuyla geldiği yerlerin başında, Mezopotamya Coğrafyası gelmektedir.

2.2.4. Ekonomik Yapısı

Mezopotamya'nın genel ekonomik yapısını, üç ana sektör (tarım, sanayi ve hizmetler) belirler. Bu sektörler arasında, istihdam alanı bakımından en yaygın sektör alanı tarımdır. Fakat gelir getirisi bakımından Petro-kimya sanayisi ilk sıradadır. Bu sektörler, Mezopotamya ülkeleri arasında da sektörel kar marjı bakımından farklılıklar oluşturmaktadır.

2.2.4.1. Tarım ve Hayvancılık

Yukarı Mezopotamya'nın Güneydoğu Anadolu Bölgesine tekabül eden kesimi, yer altı ve yer üstü zenginliğe sahip bir bölge olmasına rağmen, ülke içerisinde gelişmişlik seviyesi bakımından geri kalmış bir durumdadır. Bölgenin temel geçim kaynağını tarım sektörü oluşturmaktadır. Türkiye hidroelektrik enerji potansiyelinin en yüksek olduğu bölge olmakla beraber aynı zamanda petrol ve fosfat³⁵⁸ yataklarının da bulunduğu en zengin bölgedir.

Tarım sektörünün ülke ortalamasına oranına bakıldığında Türkiye bölgeleri içerisinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin istatiksel olarak tarım arazilerinin "toplam yüzölçümü 3.290.575 hektar kadardır. Bölge, genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanları (% 43,6) bakımında Türkiye'deki tarım alanlarına (% 36) göre daha avantajlı bir durum arz etmektedir. Buna göre bölge, Türkiye'nin toplam tarım alanlarının % 11,7'sine sahiptir."³⁵⁹ Güneydoğu Anadolu Bölgesi, "Türkiye pamuk üretiminin yarısından fazlasını karşılamakta olup (%56), ülke genelinde yetiştirilen bitkisel ürünlerden kırmızı mercimeğin %93,6'sı, Antepfıstığı' nın %96,98'i buğdayın %35,3'ü GAP Bölgesi'nden karşılanmaktadır."³⁶⁰ Bu ürünlerin ülke ortalamasına oranı ve ülke politikasında, GAP planlamasıyla bölgenin sektörel açıdan tarım temelinde bölgesel ihracat merkezi olması hedeflenmiştir.

Tarımın bir diğer ayağı olan hayvancılık, bölge için önemli bir geçim kaynağıdır. Hayvancılık son yıllarda meydana gelen gelişmelere rağmen genel itibariyle Ekstansif (geleneksel) bir metotla yapılmaktadır. Güneydoğu Anadolu

³⁵⁸Erişim Tarihi 19 Ocak 2020 <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/fosfat>

³⁵⁹Benek, "GAP Bölgesi'nde Tarımsal Faaliyetlerin Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu", 209.

³⁶⁰Erişim 29 Ekim 2019 <http://www.gap.gov.tr/tarim-sayfa-15.html>

Bölgesi “Türkiye’de mevcut sığır varlığının yaklaşık %9,8’i, koyun varlığının %18,8’si ve keçi varlığının % 25,1’i”³⁶¹ ini karşılamaktadır. Bölge’de karasal iklimin etkisine bağlı olarak küçük boy ot toplulukları yayılış gösterir. Bu durum küçükbaş hayvancılığı yaygın hale getirir. Yukarı Mezopotamya’da yağış oranlarının yüksek olduğu çayır alanlarında ise büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılır. Bölge genelinde ise hâkim yetiştiricilik küçükbaş hayvancılıktır.

Yukarı Mezopotamya’yı da içine alan GAP projesine genel hatlarıyla değinmek icap eder. “GAP, ülkenin hidroelektrik enerji üretimine katkı sağlamaktadır. 2018 yılı itibariyle 13 hidroelektrik santrali (HES) tamamlanmış; GAP enerji yatırımlarında %74 oranında fiziki gerçekleşme sağlanmıştır. İşletmeye alınan HES’lerle Bölge’de yılda 20,6 milyar kilovat-saat elektrik üretimi kapasitesi oluşturulmuştur. Hidroelektrik santrallerinin işletmeye alınışından 2018 yılı sonuna kadar 454,56 milyar kilovat-saat elektrik enerjisi üretilmiş olup, üretilen bu enerjinin parasal değeri 27,27 milyar dolardır (1 kWh=6 cent). 2015 yılında ülke genelinde üretilen 25,9 milyar kilovat-saat hidrolik enerji içinde GAP’ın payı 11,5 milyar kilovat-saat ile %44,4’tür.”³⁶² GAP bölgenin ekonomisine büyük katkı sağlamakla birlikte; Suriye ve Irak ile olacak ticari ihracat hacminin artmasına neden olmuştur. GAP’ın tamamlanmasıyla, “ikisi birlikte yılda 50 milyar m³ ten fazla su akıtan, Fırat ve Dicle Nehirleri üzerindeki tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin % 28’ini kontrol altına almış olacaktır. Bunun sonucunda ise sahada 1.82 milyon hektarlık bir tarım arazinin sulanması sağlanacak ve aynı zamanla 7474MW’ın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kilovat saatlik elektrik enerjisi üretilmesi mümkün olacaktır. Bölgede sulamaya açılacak toplam (1.82 milyon ha), Türkiye’de ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın (8,5 milyon hektar) % 21,4’üne tekabül etmektedir. Bunun yanında, ekonomik olarak gerçekleştirilebilir hidroelektrik enerjisi potansiyeli (118 milyar kilovat-saat) de % 25’e ulaşacaktır.”³⁶³

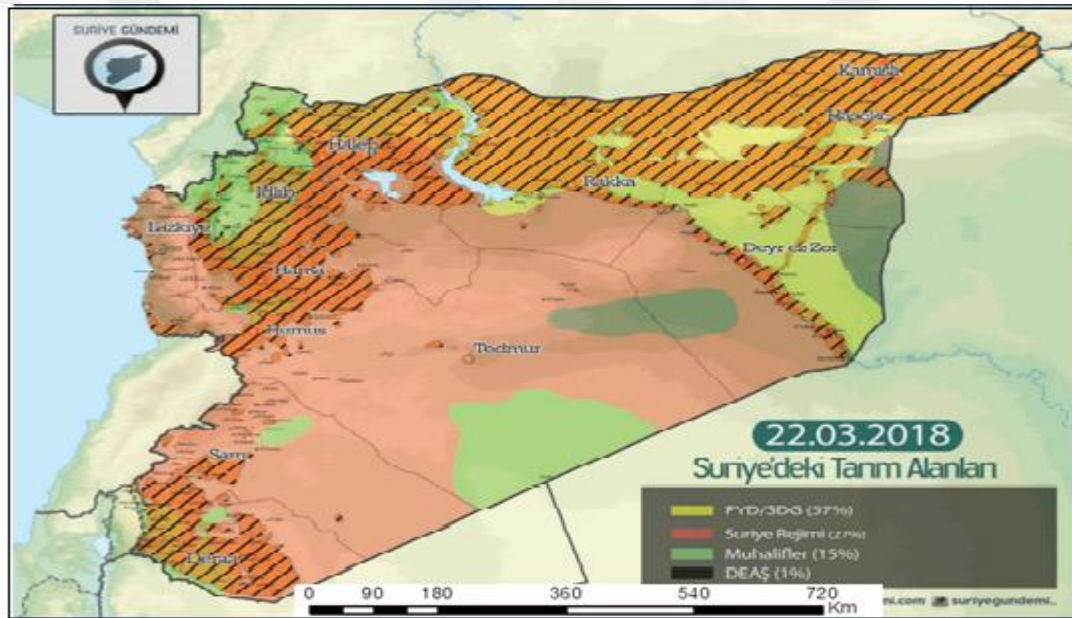
³⁶¹Erişim 29 Ekim 2019 <http://www.gap.gov.tr/tarim-sayfa-15.html>

Ekstansif Tarım “(kaba tarım, kuru tarım): Az emek ve az giderle yapılan tarım. Modern tarım yöntemlerinin uygulanmadığı, geleneksel yöntemlerle yapılan ekme, dikme işleri. Nadasın sıklıkla uygulandığı kaba tarımda birim alandan alınan ürün ve verim düşüktür.” Erişim 26 Ekim 2019 <http://cografya.sitesi.web.tr/ekstansif-ve-intansif-tarimin-farklari.html>

³⁶²Erişim 29 Ekim 2019 <http://www.gap.gov.tr/gap-ta-son-durum-sayfa-32.html>

³⁶³Sedat Benek "Ortaya Çıkışı, Gelişme Seyri Ve Bölgeye Etkileri Bakımından Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64/3 (2009):52.

Mezopotamya Coğrafyası'nın diğer ülkelerinde tarım özellikleri genel itibariyle Dicle ve Fırat havzalarında yoğunlaşmıştır. Fakat burada ürün yelpazesi değişkenlik gösterir ve bölgenin gelişmişliğine katkı yapan ana sektör tarım olmayıp petrole bağlı gelirlerdir. Suriye'de, sulamanın yapıldığı alanlarda tahıl ürünleri yaygınlık kazanmaktadır. Bu ürünler içerisinde buğday tarımı ağırlıkta olanıdır. Bu ürünün yanı sıra komşu Irak gibi hurma yetiştiriciliği önemli bir tarım ürünüdür. Hayvancılık faaliyetleri bakımından ise bölge tıpkı Yukarı Mezopotamya'da olduğu gibi küçükbaş hayvancılık (koyun, keçi) ön plana çıkmaktadır. Şekil 38'de görüldüğü üzere Suriyenin kuzey doğusu bölge ülke tarım alanlarının takribi %60'ın üzerinde bir alanı oluşturmaktadır.

Şekil 38: 2018 Yılı Suriye Tarım Arazilerinin Dağılışı³⁶⁴

GAP: “Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından 1961 yılında Fırat Havzası özelinde başlatılan toprak ve su kaynaklarını “geliştirme” projesi kapsamında 1964 yılında “Fırat Havzası İstikşaf Raporu”, 1966 yılında ise “Aşağı Fırat İstikşaf Raporu” hazırlanmıştır. Daha sonra benzer çalışmalar Dicle Havzası için yapılmıştır. Sonuçta Fırat ve Dicle Havzası için yürütülen toprak ve su kaynakları geliştirme programları, 1977 yılında Aşağı Fırat Havzası ve Dicle Havzası'ndan ne şekilde faydalanılacağı açıklık kazanmış ve (1980 yılında) bu iki havzadaki projelerine “Güneydoğu Anadolu Projesi” şeklinde (adlandırılması benimsenmiştir) birleştirilerek bölgesel temelde “Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)”ne dönüştürülmüştür.”

Mehmet Özaslan, “Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Sosyoekonomik Gelişme” *GAP ve Sanayi Kongresi*, (Diyarbakır: 23-24 Eylül 2005) aktaran; Benek "Ortaya Çıkışı, Gelişme Seyri Ve Bölgeye Etkileri Bakımından Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)", 208.

³⁶⁴Mehmet Ç. Güler ve Can Acun "Suriye'de Doğal Kaynaklar Savaşı", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, Sayı. 293 (2019):15. düzenlenmiştir.

Irak “topraklarının % 12,5’ini ekili-dikili alanlar, % 9,2’sini çayır ve otlaklar teşkil eder.”³⁶⁵ Ülkede tarımsal faaliyetlerin tarihsel seyrine bakıldığında 1980 öncesi dönemde “oldukça kayda değer bir tarım sektörüne sahiptir. Ülkede sebze-meyvecilik, hayvancılık, kümes hayvancılığı ve balıkçılık alanında güçlü bir üretim kapasitesi mevcuttur. 1980’li yıllardan sonra ardı ardına gelen savaşlar ve istikrarsızlık sebebiyle tarımsal üretimde önemli miktarda düşüş yaşanmıştır. Irak’ın başlıca tarım ürünleri, buğday, arpa, pirinç ve hurmadır. Ancak üretim talebi karşılayamadığından gıda ürünlerinin %65’i ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Irak’ın ekilebilir alanı yaklaşık 8 milyon hektar civarında olmasına rağmen bu alanın yılda ancak yarısı işlenebilmektedir. Tarım sektörü, GSYH’ye katkı yapan ikinci büyük sektör (%6-8) olup toplam işgücünün dörtte birini istihdam etmektedir.”³⁶⁶ “Güney bölgelerini içeren Şatt-ül Arap’ın suladığı alanlarda, pamuk ekimi ön plana çıkmaktadır.”³⁶⁷ Bölgede, yaygın olarak koyun ve keçi yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bunun yanında göçebe Arapların yaşadığı çöl bölgelerinde ise deve yetiştiriciliği yapılmaktadır.

İran’ın Güneybatı Zagros bölgesinde tahıl üretimi ön plana çıkar. Karkeh, Diyala ve Karun nehirlerinin bulunduğu vadiler tarım alanlarının yoğunlukta olduğu arazilerdir.

2.2.4.2.Sanayi

Yukarı Mezopotamya’da tarım sektörüne bağlı olarak gelişen **tekstil sanayi** bölge halkı için önemli bir istihdam alanıdır. Sanayi sektörü bölge içerisinde şehirlere eşit bir şekilde dağılmamıştır. Bu şehirler içerisinde ticari hacmi yüksek olan **Gaziantep** sanayi sektörünün en ağırlıkta olduğu kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Gaziantep’in yanı sıra, ticaret ve sanayinin ön plana çıktığı şehirlerin başında **Şanlıurfa** ve **Diyarbakır** şehirleri gelmektedir. “Bölge’nin sulu tarıma açılması ile beraber sanayide önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Son yıllardaki dış ticaret rakamlarında kayda değer artışlar gözlemlenmiştir. 2000 yılında 503 milyon

³⁶⁵Hayati Doğanay ve Selçuk Hayli "Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları", *Uluslararası İkinci Ortadoğu Semineri (Dünden Bugüne Irak* (Elazığ: 27-29 Mayıs 2004): 7.

³⁶⁶Koray Yıldız ve Zeliha Çetinyürek, *Irak Ülke Raporu* (Gaziantep: Gaziantep Ticaret Odası, 2015),6.

³⁶⁷Doğanay ve Hayli "Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları",7.

dolar olan ihracat, 2007 yılında 3,3 milyar dolara ve 2018 yılında 8,7 milyar dolara ulaşmıştır. GAP Bölgesi'nden yapılan ihracatın Türkiye toplam ihracatı içindeki payı da 2000 yılında % 1,8'den 2018 yılında % 5,2'ye yükselmiştir. İhracat değerinin artmasında; mevcut ticaret ağlarının bölge ile entegre hale getirilmesi, mevcut ulaşım ağlarının iyileştirilmesi ve yenilerinin yapılması bölge ticaretini olumlu yönde etkilemiştir.”³⁶⁸ GAP tamamlandığı takdirde bu oranların daha da artacağı tahmin edilmektedir.

Mezopotamya ülkelerinden Suriye'de “petrol ihracatı, toplam ihracat gelirlerinin üçte ikisini ve bütçe gelirlerinin yarısını oluşturmaktadır. Petrol dışı sanayi üretimi kimyasallar, kauçuk, plastik, tekstil, deri sanayi ve gıda üretimi alanlarında yoğunlaşmaktadır. Hizmetler sektörü içinde özellikle turizm, hızlı bir gelişim sergilemektedir. Ülkedeki büyük sanayi şirketlerinin çoğu devlet tarafından işletilmektedir.”³⁶⁹ Suriye'nin Dicle ve Fırat havzasının bulunduğu alanlarda ülke ekonomisinin can damarı olan petrol rezervleri bulunmaktadır. Aynı zamanda kuzeydoğu Suriye de, ülkenin “sulanabilir alanlarının yüzde 50'si, enerji kaynaklarının yüzde 70'i ve su potansiyelinin yüzde 95'i”³⁷⁰ bulunmaktadır. Bu havza mevcut petrol rezervleri bakımından stratejik bir konumdadır. Fakat 2011 yılında başlayan iç savaş ülke ekonomisini felç etmiştir.

Irak ekonomisinin ana omurgasını petrokimya sanayi sektörü oluşturmaktadır. Ülke gelirlerinin % 90'nını petrol gelirleri karşılar. Ülkenin ekonomisinde “petrol hariç tutulursa, genelde bir gelişmemişlik görülür. Hor El Zübeyr'de demir-çelik, Bağdat çevresinde ise hafif sanayi tesisleri (inşaat, çimento, şeker, dokuma, deri) kurulmuştur.”³⁷¹

İran'ın ekonomisinde petrokimya sanayi önem arz etmektedir. Güneybatı Zagros kesimi İran'ın petrol havzalarını oluşturmaktadır. “İran'daki bütçe gelirleri yüzde 31,1 oranında vergiye, yüzde 60 petrole dayanmaktadır. Resmi rakamlara göre İran yönetimi bütçenin yüzde altısını sağlığa, yüzde 14'ünü eğitime, yüzde 13'ünü

³⁶⁸Erişim 29 Ekim 2019 <http://www.gap.gov.tr/tarim-sayfa-15.html>

³⁶⁹Oğuz Kuyumcu, *Suriye Ülke Raporu*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2011), 4.

³⁷⁰Güler ve Acun “Suriye’de Doğal Kaynaklar Savaşı”, 7.

³⁷¹Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası* (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2009), 322.

sanayiye ve yüzde yedisini de savunmaya ayırıyor.”³⁷² Bu rakamlar ışığında İran petrollerinin % 70’inden fazlası Mezopotamya Coğrafyası’nda yer aldığı için bölge, ülke ekonomisinin bel kemiğini oluşturmaktadır.

2.2.4.3. Hizmetler

2.2.4.3.1. Ulaşım ve Ticaret

Mezopotamya geçmişten günümüze önemli ticaret yollarının güzergâhı üzerindedir. Tarihi **İpek Yolu**, **Baharat Yolu** ve **Kral Yolu** bunun örnekleridir. Ulaşım güzergâhları üzerinde olmasına bağlı olarak bölgede büyük bir ticaret aksı ortaya çıkmıştır. Bu ticari faaliyetler kervansarayları ve ticarete bağlı bazı önemli şehirleri meydana getirdi. **Diyarbakır, Mardin, Musul, Şanlıurfa ve Bağdat** gibi şehirler buna en iyi örneklerdir. “Afroavasya ana kıtasında bir şekilde medeniyet kurmuş hiçbir insan topluluğu yoktur ki, yolu bir şekilde Diyarbakır’a uğramamış olsun.”³⁷³

Mezopotamya Coğrafyası **Asya, Avrupa ve Afrika** arasında bir geçiş bölgesidir. Bölge, Avrupa ve Anadolu Coğrafyasından kutsal şehirlere (**Kudüs, Mekke, Medine**) giden hacı adayları için köprü görevi görmekteydi. Fakat teknolojik ilerlemelere bağlı olarak kara yoluna alternatif ulaşım yolları ortaya çıktı. Özellikle, denizcilik alanında yaşanan gelişmeler, Mezopotamya Coğrafyası’nın ulaşım noktasında eski öneminin yitirilmesine sebep oldu. Deniz yolu ulaşımından

³⁷²Erişim 13 Temmuz 2018 <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-iran>

³⁷³Ahmet Davutoğlu, *Medeniyetler ve Şehirler* (İstanbul: Küre Yayıncılık, 2016), 143.

İpek Yolu:” Yaklaşık olarak 2000 yıllık bir mazisi olan ve ilk defa MÖ II. yy.’nin sonlarında açıldığı hakkında bilgilerimiz olan İpek Yolu; Doğu’nun, ürettiği ipek ve ipekli mallarına pazar aradığı, Batı’nın da, Doğu’daki ipek ve diğer kıymetli malları elde etmek amacıyla girişimlerde bulunarak açtığı bir yollar ağıdır.”

Mehmet Tezcan “İpek Yolu’nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engelleme” , Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3/1 (2014) aktaran; Hacı A. Karadaş, v.dğr. “İpek Yolu Ekonomisi ve Türkiye Açısından Fırsatların Değerlendirilmesi” *I. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi* (Kars: 2015), 29.

Kral Yolu: Bu yollar içerisinde, üzerinde yüz onbir posta istasyonu bulunan Kral Yolu en önemlisidir. Bu yol Efesos’tan başlayarak Sardes üzerinden Sakarya’nın dirsek yaptığı yerde bulunan Gordion’a ulaşıyordu. Buradan Kapadokya’da bulunan Pteria’ya gidiyordu. Oradan Doğu Anadolu’nun engebeli arazisinden geçerek, Dicle Vadisi istikametinde Mezopotamya’ya ulaşıp Susa’da son buluyordu.”

Harold Lamb, Cyros the Great, Robert Hale Limited, London 1960, s.171. aktaran; Engin Eroğlu Pers “Kralı Büyük Kyros’un Siyasi ve İktisadi Politikaları” *International Journal of History*, 8/1 (2016): 45.

sonra hava yolu ulaşımının yaygınlaşması da kara yolu ulaşımının önemini daha da azalttı. Böylelikle Mezopotamya Coğrafyası kara yolu ulaşımı jeoekonomik ve Jeokültürel düzlemde eski önemini yitirdi. Mezopotamya Coğrafyası'nın zengin doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip olması durumu değiştirerek bölgeyi enerji koridoru haline getirdi. Zaman içerisinde hem petrol taşımacılığında hem de doğal gaz taşımacılığında boru hattı taşımacılığı önem kazandı. Ayrıca bölge petroleri, Basra Körfezi'nde yer alan limanların önemini artırdı. Irak'ın Basra şehrinin güneyinde yer alan Umm Qasr, Khawr az Zubayr limanları bunun örnekleridir. İran'ın ise Emam Khomeini Limanı³⁷⁴ 39 milyon ton yükleme-boşaltma kapasitesi ile en büyük ikinci limandır. Ancak Çin gelişen ekonomi ve teknolojiyle küresel bir güç olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Çin İpek Yolu'nun tekrar hayata geçirilmesi noktasında atılan adımlar atmaktadır. Çünkü "Çin hemen her ülkenin iş birliği yapmak istediği bir aktör haline gelmiştir. Bu avantajını kullanarak etki alanını genişletmeyi amaçlayan Çin, dünyanın en büyük ulaşım projesi olarak görülen "Tek Kuşak, Tek Yol" yani Modern İpek Yolu (The New Silk Road) projesini hayata geçirmek adına önemli çalışmalar yapmaktadır."³⁷⁵ Bu temelde Mezopotamya Coğrafyası, İpek Yolu'nun tekrardan hayata geçirilmesiyle önemi daha da artacaktır.

³⁷⁴T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *İran Ulaşım Altyapısı ve Gümrük Kapıları* (İran: 2019), 3.

³⁷⁵Erdal Tanas Karagöl, " Modern İpek Yolu Projesi" *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, Sayı.174. (2017):1.

indirdi. Bu savaşıla birlikte milyonları bulan göç dalgası oluştu. Ticaret, ulaşım ve turizm sektörleri uzun yıllar toparlanamayacak düzeyde zarar gördü.

Mezopotamya Coğrafyası'nın bir diğer ülkesi olan Irak'ta aynı akıbeti 2003 yılından bu yana yaşamaktadır. Ülke içerisindeki etnik, mezhepsel ve siyasi problemlerin daha da içinden çıkılmaz bir hal alması hizmetler sektörüne büyük zararlar vermiştir. 2011 yılında İŞİD örgütünün ülke içerisinde oluşturduğu derin tahribatın akabinde 2019 yılı ekim ayında başlayan protesto gösterileri yalnızca (IKBY) Irak Kürdistan Bölgesel Yönetiminin kontrol ettiği alanların dışındaki tüm şehirlerde ülkenin kamu kurum ve kuruluşları büyük bir tahribat gördü. Bunu sağlayan temel sebep ise ekonomik problemlere bağlı olarak yaşanan işsizlik³⁷⁷ problemiydi. Bu gibi durumlar güvensizleşen bölgede tabii olarak turizm sektörünün de durma noktasına gelmesini sağlamıştır.

İran ise “Katma değer üretimi bağlamında sektörlerin GSYH içindeki payı incelendiğinde, İran ekonomisinin 2016 yılında hizmet sektörü (%57,3) ağırlıklı bir yapıda olduğu görülmektedir. İmalat ve madencilik sektörünün payı%24,5,tarımın payı%18,8 ve petrolün payı %9,4 civarındadır. Bir önceki seneye göre hizmet sektörünün payı %6 artmış, petrol ve imalatın payı bir miktar azalmıştır.”³⁷⁸ Mezopotamya Coğrafyası'nın Dicle havzasının batı kesimi “ doğal çevre bakımından elverişsiz olan bu yöre beşeri ve ekonomik bakımdan da elverişsiz şartlara sahiptir. Dışarıya satılabilecek ve kar getirebilecek gelir kaynakları yoktur. Kermanshah, Hamedan ve Sanande kentleri nüfuslarının kalabalık oluşuna karşılık gerçek bir kent en çok büyük tarım pazarları görünümündedir. Yakın dönemlerde geleneksel halı dokumacılığının yanı sıra dokuma sanayinin gelişmesiyle Hamedan canlanmaya başlamıştır.”³⁷⁹ Bilindiği üzere Donald Trump'ın ABD'nin başına geçmesiyle beraber İran'la imzalanan Nükleer anlaşmadan çekilmesi³⁸⁰, İran ile ABD arasındaki ilişkileri bozmuştur. Özellikle İran'a yapılan ambargolar, ülke ekonomisini büyük bir bunalıma sürüklemiştir. Bu durum ülke içerisinde büyük protesto gösterilerine ve iç savaşı anımsatacak olaylara neden olarak, hizmetler sektörünü sekteye uğratmıştır.

³⁷⁷Erişim 26 Ekim 2019 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irakta-2019a-hukumet-karsiti-gosteriler-damgasini-vurdu-/1683472>

³⁷⁸Van Ticaret ve Sanayi Odası, *İran Ülke Raporu* (Van: 2018), 9.

³⁷⁹Güngördü, *Siyasi, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Yönü İle Devletler Coğrafyası*, 87.

³⁸⁰Erişim 24 Ekim 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48904306>

Irak'ta 2019 Ekim ayında yaşanan iç savaş görünümlü eylemlerin bir benzeri İran topraklarında da kasım ayı içerisinde meydana gelmiştir. Özellikle bölgenin Zagros kıvrım bölgesinde etkinlik derecesi diğer bölgelere kıyasla daha da ciddi boyutlara ulaşmıştır.

2.2.4.3.2. Turizm

Küreselleşen dünyada “bacasız sanayi” olarak kabul edilen turizm sektörü dünya ekonomi pastası içerisinde en büyük ticari hacme sahip sektörlerin başında gelmektedir. “Turizm, Latince “tornus” kelimesinden kaynaklanmakta ve insanların bir eksen etrafında dönme hareketini ifade etmektedir. Buradan da İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi yaygın dünya dillerine “tour” şeklinde geçmiştir ki insanların dairesel hareket içerisinde bazı görülmeye değer yerleri, iş veya eğlence amacıyla gezip geri dönmelerini ifade etmektedir.³⁸¹

Mezopotamya Havzası hem doğal zenginlikleri hem de birçok medeniyete, inanç merkezlerine, kutsal şahsiyetlere ev sahipliği yapmasından dolayı turizm potansiyeli bakımından büyük bir coğrafyadır. Bölgenin turizm bağlamında sahip olduğu beşeri ve fiziki unsurlar bölgenin turizm potansiyelini artırmaktadır. Fakat tüm dünyada son yarım asırdır turizm sektörünün popülerleştiği süreç boyunca Mezopotamya Coğrafyası'nın genelinden cereyan etmekte olan çatışmalı süreç nedeniyle bölge turizm açısından güvenli bölge tasnifini almıştır. Bu sebeple bölgede turizm sektörü ekonomik noktada bir etkinlik gösterememektedir. Bu duruma etki eden temel faktör güvenlik problemleridir. Ancak bir diğer önemli husus ise bölgenin tam anlamıyla tanıtımının yapılmamasıdır.

Gelecekte bölge ülkelerinin kendi ortak sorunlarını çözüme kavuşturdukları takdirde turizm sektörü bölge ülkelerinin ekonomilerine yüksek oranlarda katkı sağlayacaktır. Bu durum ise bölgeyi önemli bir turizm koridoru haline getirecektir.

³⁸¹Zafer Yıldız "Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3/5 (2011):55.

Şekil 40: Şanlıurfa Balıklıgöl³⁸²

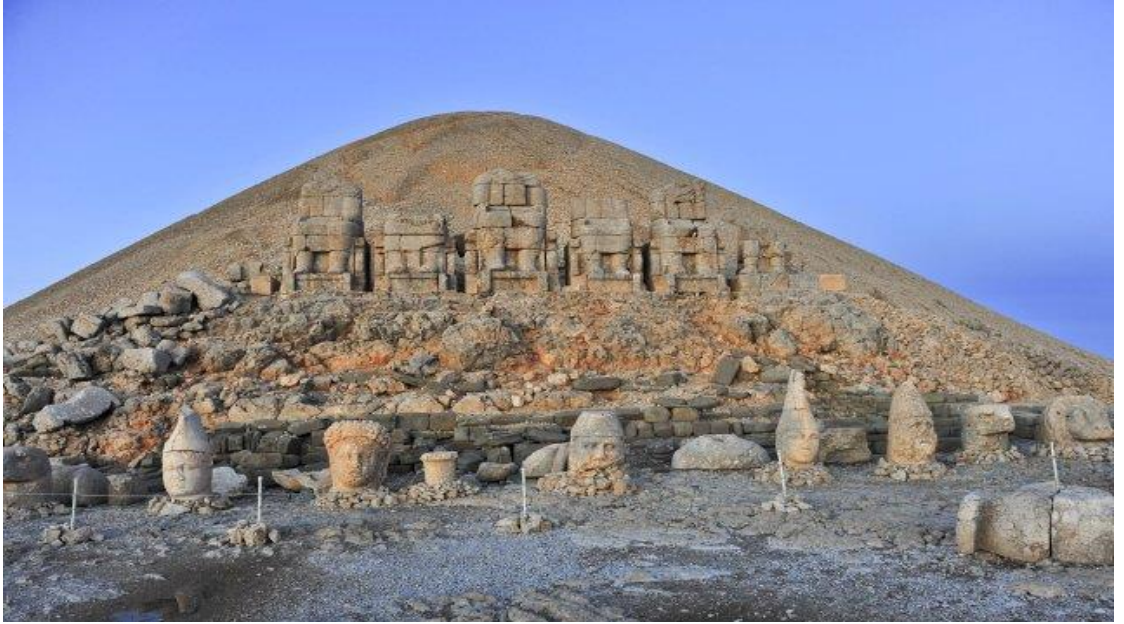
Şekil 41: Hz. Ali'nin Kabri³⁸³

³⁸²Erişim 16 Aralık 2017 www.sanlıurfa.bel.tr/icerik/223/30/balikligol

³⁸³Erişim 29 Ekim 2019 https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/hz-alinin-sehri-necef,Osqj9OtxRk2s_bPLBeKNyg/4eiSNqwrWUeG1ON7ZYgt1Q

Şekil 42: Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri³⁸⁴

Şekil 43: Nemrut Dağı (Adıyaman)³⁸⁵

³⁸⁴Erişim 16 Aralık 2017<http://www.kulturvarliklari.gov.tr>

³⁸⁵Erişim 28 Aralık 2017<https://gezgintech.com>

Şekil 44: Hakkâri Cennet - Cehennem Vadisi³⁸⁶

Şekil 45: Siirt Botan Vadisi Milli Parkı³⁸⁷

³⁸⁶Erişim 17 Kasım 2019 <https://www.gezilesiyeer.com/hakkaride-gezip-gorulecek-yerler.html>

³⁸⁷Erişim 14 Temmuz 2019 <https://www.turizmnews.com/botan-vadisi-milli-park-oldu/16317/>

Şekil 46: İran Chogha Zanbil Zigguratu³⁸⁸

³⁸⁸Erişim 15 Temmuz 2019 <https://whc.unesco.org/en/list/113/>

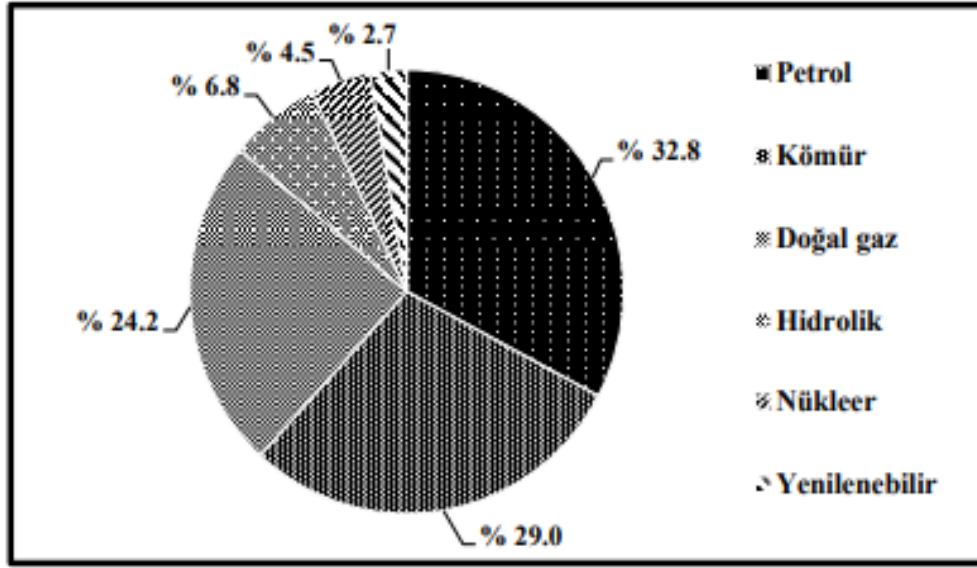
Chogha Zanbil Ziggurat: İran'ın Huzistan Eyaletinin Ahvaz sınırları içerisinde yer almaktadır.

2.2.5. Enerji Kaynakları

Tarihin her döneminde enerji kaynakları insan yaşamı için önemli olmuştur. Aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde farklı enerji kaynakları kendi dönemlerinin vazgeçilmez kaynakları olmuştur. Teknolojide yaşanan ivme, insan nüfusunun hızla artması enerji ihtiyacını daha da elzem hale getirdi. İnsanoğlunun temel gereksinimlerini karşılayabilmesi için kas gücü yüzyıllar boyunca önem arz etmiş, erklerin kontrolünde çalışan serfler bu ihtiyacı gidermiştir. Aynı şekilde, güç kişinin yanında çalışan insan sayısı ve nüfusunun genişliğiyle özdeşleştirilmiştir. ABD ve çoğu Avrupa ülkesinde siyahi nüfusun bulunmasının arkasında ise kolonyal güçlerin temel ihtiyacı olan insan gücüne duyulan gereksinimi karşılamak için köle ticareti bunun nedenidir. Üretim için önemli olan bu unsurun yanısıra ısınma probleminin çözümü için kerestecilik önemli olmuştur. 19'uncu Yüzyıl'da insanlık büyük bir dönüşüm yaşadı. Zira Sanayi Devrimiyle birlikte "1760'da buhar makinesi icat edilince taş kömürü, 1873'te dinamo icat edilince beyaz kömür kaynakları, 1900'lerde içten patlamalı motorlar ve 1910'larda içten yanmalı diesel motorlar icat edilince petrol büyük önem kazanmıştır."³⁸⁹ Sanayi devrimi bu yüzyılın egemenlik anlayışını tamamen değiştirerek, hidrokarbon yakıtlarının (doğalgaz, kömür ve petrol) enerji ihtiyacının temel maddesi olarak ortaya çıkmasını sağlayarak, güç tanımının ve işlevini değişime uğrattı. Tarihsel süreç içerisinde insan ve hayvan gücü önemliyken onun yerini makinalar, odun ısınma için binlerce yıllık temel kaynakken, sırasıyla kömür, petrol ve doğal gaz enerji kaynakları önemli oldu. Makinelerin çalıştırılmasında, ilk periyotlarda su önem arz ederken daha sonraki süreçlerde, kömür ve petrol bu ihtiyacı giderdi.

³⁸⁹Hayati Doğanay ve Ogün Coşkun, *Enerji Kaynakları* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017),2. **Sanayi Devrimi:** "İngiltere'de 1760-1850 yılları arasında yaşanan Sanayi Devrimi,. Devrimi başlatan en önemli etkenler 1. Tekstil, 2. Buhar makinesi ve 3. Demir üretimidir. Sanayi Devrimi öncesinde Avrupa'da halkın % 90'ı köylerde yaşıyordu. Avrupa'da milli gelir çok düşüktü ve halk yoksuldu. Sadece büyük toprak sahibi asiller zengindi. İngiltere'de mucit J.Kay, 1733'te "uçan mekik" adlı buluşuyla kumaş dokuma hızını artırdı. İngiliz mucit J. Hargreaves 1764'te, aynı anda 8 makarada iplik bükme (eğiren) çıkırığı keşfetti. Daha sonra bir çıkırıkla 120 makarada iplik bükme olanağı doğdu. İlk tekstil fabrikalarında mekik ve çıkırık akarsu gücüyle çalışırdı. James Watt'ın dairesel hareket yapan düzeneği bulması ile buharla çalışan ilk tekstil fabrikaları İngiltere'de kuruldu. İngiltere, ucuz ve kaliteli tekstilleri tüm dünyaya ihraç etmeye başladı. Kömür ocaklarında buhar makinesi kullanılıncaya kadar verim arttı. Demir madeninden metal elde etmek için odun kömürü yerine kok kömürü kullanma tekniği İngiltere'de keşfedildi." Ural Akbulut, "Sanayi Devrimi Dünyanın Gidişini Değiştirdi" (2011):3.

Tablo 9: 2015 Yılı Dünya Enerji Yakıt Tüketiminin Dağılışı³⁹⁰

Günümüzde “dünya enerji üretim ve tüketiminde en büyük pay, eskiden olduğu gibi, yine fosil yakıtlar tüketimine düşmekte olup, ilk sırada % 32,8’lik tüketim oranı ile petrol, ikinci sırada % 29,0 oranı ile kömür ve üçüncü sırada % 24,2 ile doğal gaz gelmektedir.”³⁹¹ Bu veriler ışığında fosil yakıtlarının kullanımı dünya enerji ihtiyacının %86’lık oranına tekabül etmektedir.

Bugün dünden daha hızlı bir devinim içerisinde dönüşen bir dünyanın fertleriyiz. Günümüz dünyasında fosil yakıtları temel enerji gereksinimini karşılamaktadır. Fakat gelecek 50 yıl³⁹² içerisinde veya daha farklı bir süre zarfında biteceği düşüncesiyle yeni alternatif enerjilere yönelimin arttığını görmekteyiz. Bu çerçevede Mezopotamya Coğrafyası, jeoekonomik bağlamda küresel sermayedarların, hegemon güçlerin ve bölgesel aktörlerin temel odak noktası haline gelmektedir. Mezopotamya’nın zengin petrol rezervlerine sahip olması, onun yakın yüzyıldaki konjonktürel durumu hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar.

³⁹⁰ Doğanay ve Coşkun, *Enerji Kaynakları*, 7.

³⁹¹ Doğanay ve Coşkun, *Enerji Kaynakları*, 7.

³⁹² Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), *2014 Yılı Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu* (Ankara: Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2015), 5.

Petrol³⁹³ hidrokarbon yakıtlar içerisinde günümüzün en fazla ihtiyaç duyulan enerji kaynaklarının başında gelmektedir. Petrolün işlendiği sanayi koluna ise petrokimya³⁹⁴ sanayi denmektedir. Petrol birçok ürünün hammaddesidir.

Tablo 10: Petrolden Elde Edilen Ürünler³⁹⁵

Yapay Organlar	Dijital Saatler	Ruj
Aspirin	Boyalar	Bavullar
Balon	Gübreler	İlaçlar
Bandajlar	Gıda Koruyucuları	Parfümler
Blenderlar	Toplar (Futbol, Basketbol)	Şampuan
Kameralar	Mobilyalar	Traş Kremi
CD Çalarlar	Plastik Poşetler	Oyuncaklar
Kompakt Disler,DVD'ler	Gözlükler	Plastik her türlü malzeme
Bilgisayarlar	Yapıştırıcılar	PVC
Kaplar	Saç Boyası	Diş Macunu
Pastel Boya	Mürekkep	Şemsiyeler
Kredi Kartı	Can Yelekleri	Çatı Kaplama Malzemeleri
Deodorant	Dudak Kremi	Fotograflar

Petrol, zengin canlı flora ve faunasına sahip bölgelerin denizlerle kaplanması ve devam eden süreçte sedimantasyon sürecine bağlı olarak kum ve topraklarla örtülmesine bağlı olarak basınç ve sıkışma sonucu yağa dönüşmesiyle oluşmuştur. Petrolün tarihte, yer altındaki çatlaklardan yüzeye çıkarak bazı medeniyetler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. İlk petrolü kullanan medeniyetler İlk Çağ Mezopotamya medeniyetleridir. “M.Ö.3200 yıllarında Mezopotamya’da inşaatçılıkta harç katkı maddesi, gemicilikte yalıtım ve kalafatlama malzemesi olarak; yine tarihi kaynaklardan M.Ö. 300 yıllarında, Mısırda mumyalama, işlerinde asfaltın kullanıldığı öğrenilmektedir.”³⁹⁶ “MÖ 2000 yılına gelindiğinde Mezopotamyalılar asfaltlı kayaları ısıtarak tonlarca petrol elde ediyorlardı. Eski

³⁹³**Petrol:** “Kimyasal olarak petrol, hidrokarbon (HC) yani hidrojen ve karbondan oluşan bir bileşiktir. Bu hidrokarbon bileşikler çok karmaşık bir yapı gösterirler. Yabancı madde olarak ta az miktarda Azot, Kükürt ve Oksijen kapsar.” Nurettin Sonel, Petrol Jeolojisi, (Ankara: A.Ü.F.F. Döner Sermaye İşletmesi Yayınları,1997), 9.

³⁹⁴**Petrokimya Sanayi:** Petrol rafineri ürünleri ve doğal gazdan başlayarak plastik, lastik ve elyaf hammaddeleri ve diğer organik ara mallar üreten bir sanayi dalıdır. Ambalaj elektronik otomotiv inşaat tekstil ve tarım gibi birçok sektöre girdi sağlamaktadır. Bir başka deyişle petrokimya sektörü diğer sektörlerle girdi sağlayan lokomotif bir sektördür. Erişim 20 Eylül 2019 <http://www.petkim.com.tr/Sayfa/1/46/URETIM-TURKIYE-PETROKIMYA-SANAYI-VE-PETKIM.aspx>

³⁹⁵Mahir Kaya, *Petrolün Kısa Tarihi, Petrol Gerçekleri ve Türkiye*, (Ankara: Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2016), 3.

³⁹⁶Özkan Gümüş ve Yalçın Altan, *Petrolün Tarihçesi ve Türkiye’de Açılan Petrol Kuyuları* (Ankara: T.C. Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, 1995),1.

Yunanlılar petrol, zift, reçine, kükürt, sönmemiş kireç kullanarak hazırladıkları çeşitli karışımları yangın çıkarma silahı olarak kullanmayı keşfetmişlerdi, mancınkla, oklarla, yangın bombalarıyla, gemilerle hedefe ulaştırıyorlardı.”³⁹⁷ Petrolün kullanımı çok eskilere dayansa da asıl önemine, sanayi devrimiyle birlikte sahip olmuştur. Tarihte ilk petrol sondajı ABD’de açıldı. Çünkü Amerika’nın aydınlatma problemini gidermek için gaz yağlarına alternatif kaynağın, petrolün olduğu anlaşıldı. Bu amaçla petrolün yeraltından çıkarılması için çalışmalar yapıldı. “Dünyada petrol bulmak için döner matkapla kazılan ilk sondaj kuyusu 1859 yılında ABD’nin Pennsylvania eyaletinde Albay Edwin Drake tarafından açılmıştır.”³⁹⁸ İlk zamanlarda petrol ile çalışan araçlar kullanılırken 1905 yılında Alman Diesel Firması’nın içten yanmalı motorları icat etmesi sonucu petrol tüketim kaynaklarının en önemli nesnesi haline gelmiştir.³⁹⁹ Petrol’ün kullanımı teknolojik ilerlemelere bağlı olarak farklı amaçlar için kullanıldı. Tablo 10’da belirtilen ürün yelpazesinden anlaşılmaktadır. Petrolün bu önemi onun “*siyah altın*” olarak anılmasını sağladı. Bugünün dünyasında artan nüfus, ulaşım araçlarının çoğalması ve petrokimya sanayisindeki ilerleme petrole olan talebi daha da artırdı. Bugün petrol en fazla tüketilen fosil yakıt ve birçok ürünün hammaddesi olarak küresel bir öneme sahiptir. Bu nedenle Mezopotamya Coğrafyası sahip olduğu zengin petrol rezervleriyle yakın yüzyılın hassas bölgesidir. Bölge petrolü ilk olarak İlk Çağ Mezopotamya medeniyetleri tarafından kullanıldığını dile getirdik. Fakat bölge petrollerine egemen güçler tarafından ilgi “19. yüzyılın başlarında başlamıştır. İngiliz parlamentosu Hindistan’a ulaşım için Osmanlı topraklarının hangi imkânları sunduğunu araştırmak için 1834 yılında Yarbay F. R. Chesney’i Mezopotamya Bölgesine göndermişti. Chesney 1835-1837 yılları arasında yaptığı incelemeler sonucu verdiği raporunda bölgenin başta petrol olmak üzere çok zengin mineral kaynaklara sahip olduğunu bildirmiştir. İngiliz toplumuna bölge petroleri ile ilgili ulaşan diğer bir bilgi de Osmanlı-İran sınır tespit komisyonunda yer alan W. Loftus’un Jeoloji Cemiyeti dergisinde yayımlanan makalesindeki bilgilerdir. Yine 1897 yılında yayımladığı

³⁹⁷Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*,317.

³⁹⁸Kaya, *Petrolün Kısa Tarihi, Petrol Gerçekleri ve Türkiye*, 3.

³⁹⁹Haluk V. Saltıkgil, "Dünya’da ve Türkiye’de Petrol: Ateşe Tapanlardan Petrole Tapanlara", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 28 (1970): 36-37 aktaran; Bilgehan Emeklier ve Nihal Ergül, "Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik" *Bilge Strateji Dergisi*, 2/3 (2010):61.

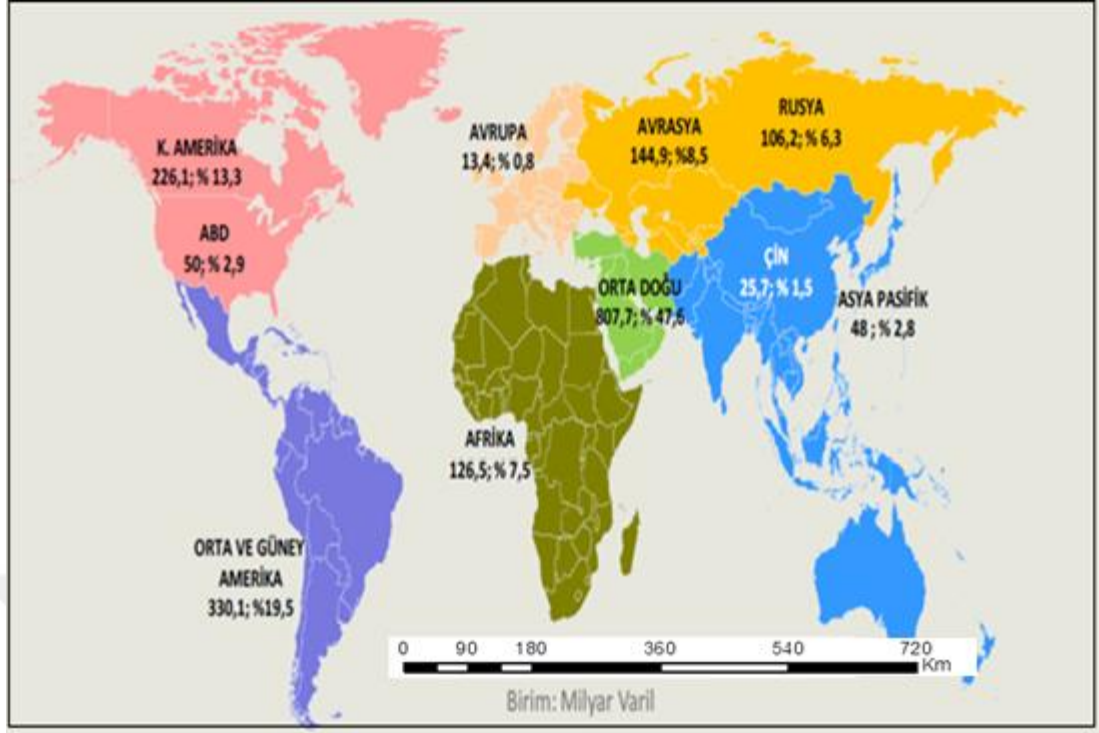
makalesinde F. R. Maunsell; bölgenin ayrıntılı bir haritasını ve petrol sızan noktalarını tüm teferruatıyla İngiliz kamuoyuna aktarmıştır. 19. yüzyılın sonlarında birliğini yeni tamamlayan Almanya sanayisi için gerekli olan hammaddeleri bulmak için gözünü dünyanın zengin mineral kaynaklarının olduğu bu bölgeye çevirmişti. Bu amaçla 1871 yılında Alman uzmanlar Musul ve Kerkük bölgesini gezmişler ve burada bol miktarda petrol bulunduğunu tespit etmişler.”⁴⁰⁰ Bu çalışmalar jeoekonomik açıdan önemini kaybeden bölgeye yeniden küresel bir önem kazandırmıştır. Bu gelişmeler yalnızca Mezopotamya’nın yazgısında değil tüm Ortadoğu’nun yazgısında önemli değişmelere kapı açmıştır. Çünkü petrol yeryüzüne eşit bir şekilde dağılmamıştır. Şekil 47 incelendiğinde dünya petrol rezervlerinde % 50’ye yakın bir oranla, Ortadoğu ülkeleri sahiptir. Ortadoğu’yu sırasıyla Latin Amerika, Kuzey Amerika, Avrasya, Güney Afrika, Pasifikler ve Avrupa takip etmektedir. Ortadoğu petrollerinin %50’sinden fazlası denizler üzerinden taşınmaktadır. Bu durum Basra Körfezi limanlarını, Hürmüz Boğazı’nı, Süveyş Kanalı ve Babülmendep Boğazı’nın önemini küresel bir boyuta taşımıştır. Bölgede petrolü kontrol etmek için aynı zamanda bölge petrollerinin taşındığı güzergâhları kontrol etmekte önemli olmuştur.

⁴⁰⁰Peter R. Odell, “The Significance of Oil”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 3, The Middle East (Jul., 1968): 93-110 aktaran; Necmettin Acar “Petrolün Stratejik Önemi Ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülbenkian’ın Rolü (1890-1928)”, *International Journal of Social Science*, 6/4, ss.1-3(2013):8.

Uluğbay, İmparatorluktan Cumhuriyete Petrolpolitik, 28-30 aktaran; Acar “Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülbenkian’ın Rolü (1890-1928)”8.

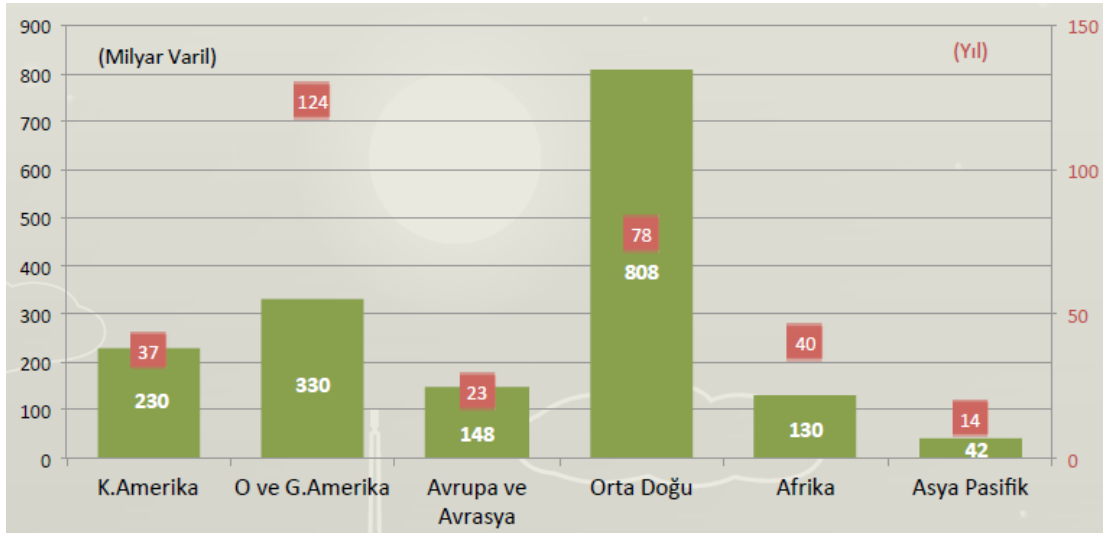
Maunsell, The Mesopotamian Petroleum Field, 528-32. Acar “Petrolün Stratejik Önemi Ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülbenkian’ın Rolü (1890-1928)”9.

Gülbenkian: Emeni kökenli olup, önemli devlet kademelerinde görev almıştır. Gülbenkian aldığı önemli tahsili ve özellikle petrol endüstrisi üzerinde yapmış olduğu çalışmalarla ön plana çıkmıştır. Mezopotamya petrolleriyle ilgili çalışmalarıyla bilinmektedir.

Şekil 47: 2017 Yılı Bölgelere Göre Dünya İspatlanmış Petrol Rezervleri⁴⁰¹

Tablo 11: 2013 Yılı/ Bölgeler İtibariyle Rezerv Miktarı⁴⁰²

⁴⁰¹Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, *2017 Yılı Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu* (Ankara: Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2018), 6.

⁴⁰²BP Energy Outlook 2035, 2014; aktaran Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), *2014 Yılı Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu*, 10.

Tablo 12: İspatlanmış Petrol Rezervleri (BP Statistical Review of World Energy, 2016)⁴⁰³

	Ülke	İspatlanmış Rezerv (milyar varil)	Toplam rezervindeki payı (%)
1	Venezuela	300,9	17,7
2	Suudi Arabistan	266,6	15,7
3	Canada	172,2	10,7
4	Iran	157,8	9,3
5	Irak	143,1	8,4
6	Rusya	102,4	6,2
7	Kuveyt	101,5	6,0
8	Birleşik Arab Emir.	97,8	5,8
9	Amerika Birleşik Devl.	55	3,2
10	Libya	48,4	2,8
11	Nijerya	37,1	2,2
12	Kazakistan	30	1,8

Venezüella dünya petrol rezervlerinin 300,9 milyar m³ varille en fazla paya sahip ülkesidir. Onu ise Suudi Arabistan 266,6, Kanada 172,2 milyar, İran 157,8 Irak 143,1, Rusya 102,4 ve Kuveyt 101,5 ile 100 milyar varil üzerinde rezerve sahip ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 13: En Çok Günlük Petrol Üretimi Yapan 10 Ülke (BP Statistical Review of World Energy, 2016)⁴⁰⁴

	Ülke	Günlük Üretim (milyon varil)	Üretimdeki payı (%)
1	Suudi Arabistan	13	13,2
2	Amerika Birleşik Devl.	12,7	13,1
3	Rusya	11	12,4
4	Kanada	4,4	5,0
5	Çin	4,3	4,9
6	Irak	4	4,5
7	Birleşik Arab Emir.	3,9	4,2
8	İran	3,9	4,2
9	Kuveyt	3,1	3,4
10	Brazilya	2,5	3,0
Dünya Toplam Günlük Üret.		91,670	

Tablo 13'te ise mevcut petrol rezervleriyle, yapılan üretim arasındaki farklılığı gözler önüne seriyor. Dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip ülkesi

⁴⁰³Kaya, *Petrolün Kısa Tarihi, Petrol Gerçekleri ve Türkiye*, 4.

⁴⁰⁴Kaya, *Petrolün Kısa Tarihi, Petrol Gerçekleri ve Türkiye*, 5.

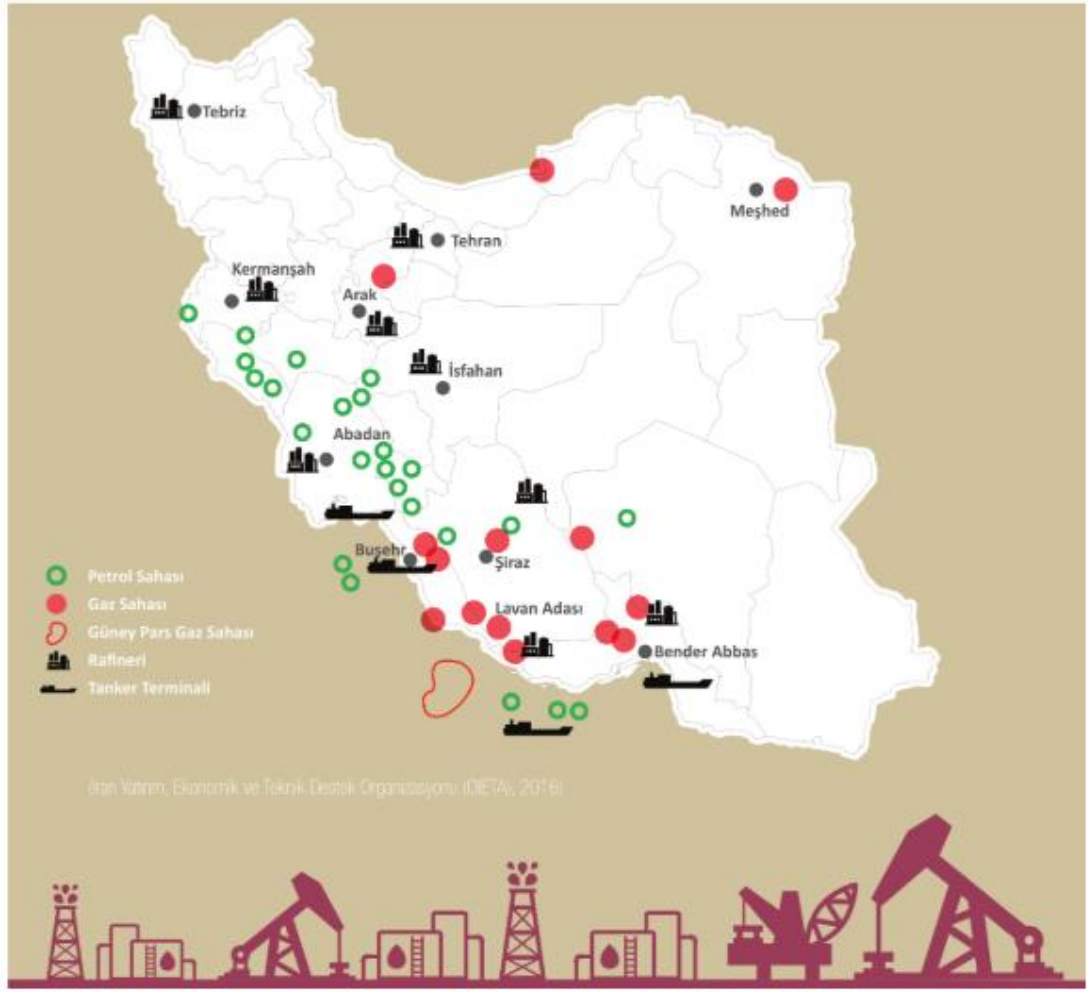
Venezüella yer almayıp lider konumda Suudi Arabistan günlük 13 milyon varille ilk sıradadır. Onu ise ABD' takip etmektedir. Oysa petrol rezervleri bakımından dünya ülkeleri içerisinde 9'uncu sıradadır. Onu ise bir diğer ülke Rusya, Kanada, Çin, Irak, BAE, İran, Kuveyt ve Brezilya takip etmektedir.

Tablo 14: Petrol Rezerv Miktarlarına Göre Mezopotamya ve Yakın Çevresi⁴⁰⁵

TABLO 2. PETROL REZERVLERİNE GÖRE BÖLGE ÜLKELERİ⁵	
Ülkeler	Petrol Rezerv Miktarları (milyar varil, 2018)
Suudi Arabistan	266
İran	157
Irak	148
Kuveyt	101
Birleşik Arap Emirlikleri	97
Katar	25
Suriye	2,5
Bölge Toplam	797
Dünya Toplam	1.726

Mezopotamya yakın çevresi ele alındığında Petrol rezervlerinin yoğunluk gösterdiği Basra Körfezinin Batı havzası, Mezopotamya Coğrafyası'nın güneyinde yoğunlaşmıştır. Suudi Arabistan ve Kuveyt önemli petrol rezervine sahip bölge ülkeleridir.

⁴⁰⁵Güler ve Acun "Suriye'de Doğal Kaynaklar Savaşı", 10.

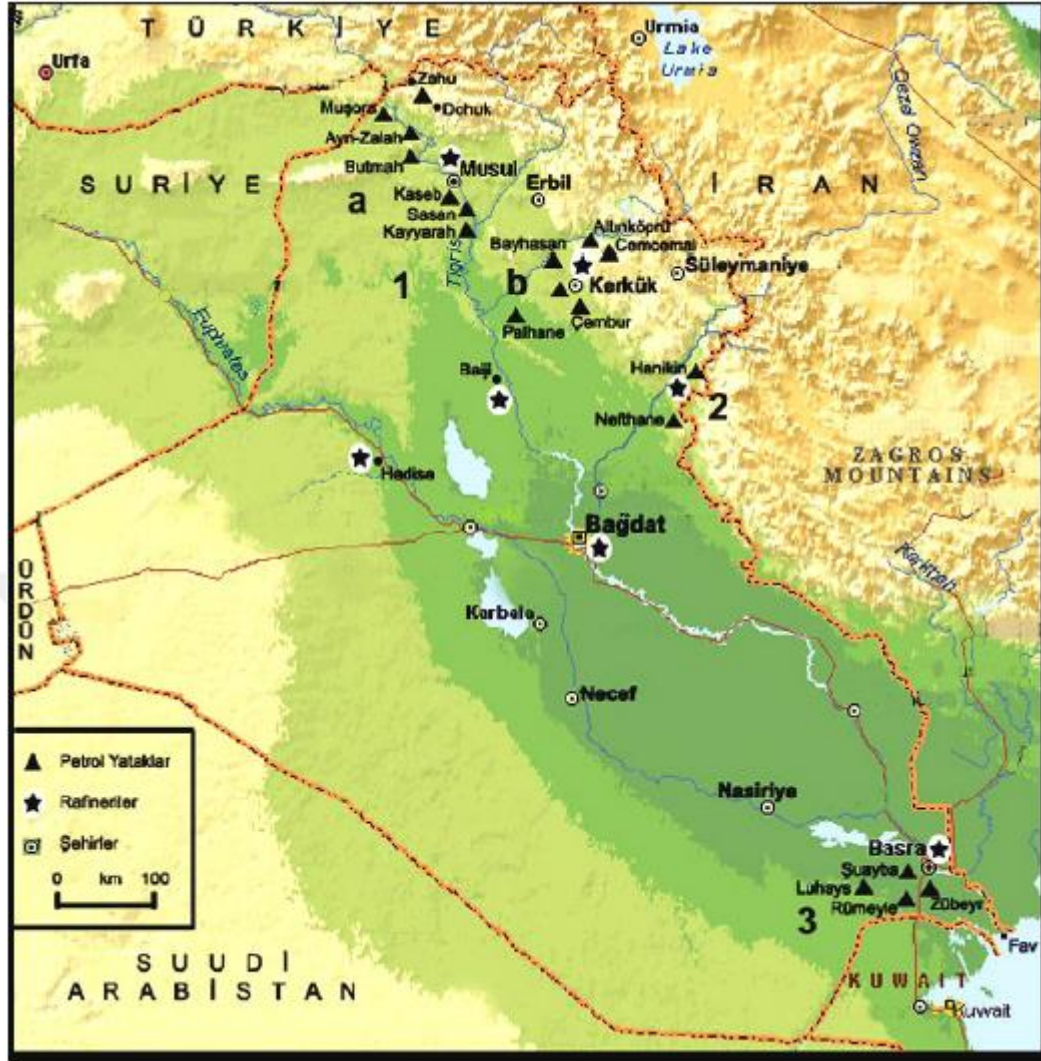
Şekil 48: İran Petrol ve Gaz Sahaları ⁴⁰⁶

Yeşil renkle gösterilen yoğun petrol alanları Mezopotamya Coğrafyası'nın Doğu sınırını teşkil eden Zagros Dağlarının Batı kesimini oluşturur. Bu bölge içerisinde **Huzistan Eyaleti** petrol rezervlerinin %71⁴⁰⁷'ne sahiptir. Huzistan Eyaletinin şehirleri içerisinde yer alan Abadan en fazla rezerve sahip ülkesidir. İran'ın Zagros Batı kesimi Petrol rezervlerinin %90'ının üzerinde bir orana sahiptir. Huzistan eyaletinde petrol araştırmaları 19. Yüzyılda başlamış olup, ilk petrol kuyusu 1884⁴⁰⁸ yılında açılmıştır. Bu petrol araştırmalarını İngilizler yürütmüştür.

⁴⁰⁶Erişim 4 Aralık 2019 <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sektorler/enerji/petrol-ve-dogalgaz/>

⁴⁰⁷Erişim 4 Aralık 2019 <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sektorler/enerji/petrol-ve-dogalgaz/>

⁴⁰⁸Tunçdilek, *Güneybatı Asya*, 197.

Şekil 49: Irak Petrol Sahaları ve Rafinerileri Haritası⁴⁰⁹

Irak petrol kuyuları IKBY sınırları içinde ve Güneyde Basra şehri çevresinde yoğunlaşmıştır. **Kerkük**, **Musul** ve **Basra** şehirleri petrol zengini şehirlerdir. Bu şehirler ülke ekonomisinin can damarlarıdır. Şekil 49’da görüldüğü üzere bu şehirler aynı zamanda petrol rafinelerinin de olduğu şehirlerdir. İran’da olduğu gibi Irak sınırları içerisinde petrol aramaları 19. Yüzyılın ortalarında başlamış olup, bu çalışmaları ilk olarak Almanlar yapmıştır. İlk başlarda Türk Petrol şirketi adı altında 1914 yılında araştırma şirketi kurulmuş olup, daha sonra ki süreçte Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlının parçalanması Irak toprakları üzerinde İngilizler hâkim oldu. Bu durum 1929 yılında Türk Petrolleri yerini Irak petrollerine

⁴⁰⁹Doğanay ve Hayli "Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları", 9.

bıraktı.⁴¹⁰ Bilindiği üzere bu coğrafyanın en zengin petrol sahası Kürdistan Bölgesi idaresi altında kalan bölgeler ve Basra Körfezi'nin bulunduğu sahada yoğunlaşmıştır. Basra körfezinde ise ilk Petrol kuyusu 1949 yılında Zübeyir Mevkiinde bulunmuştur.

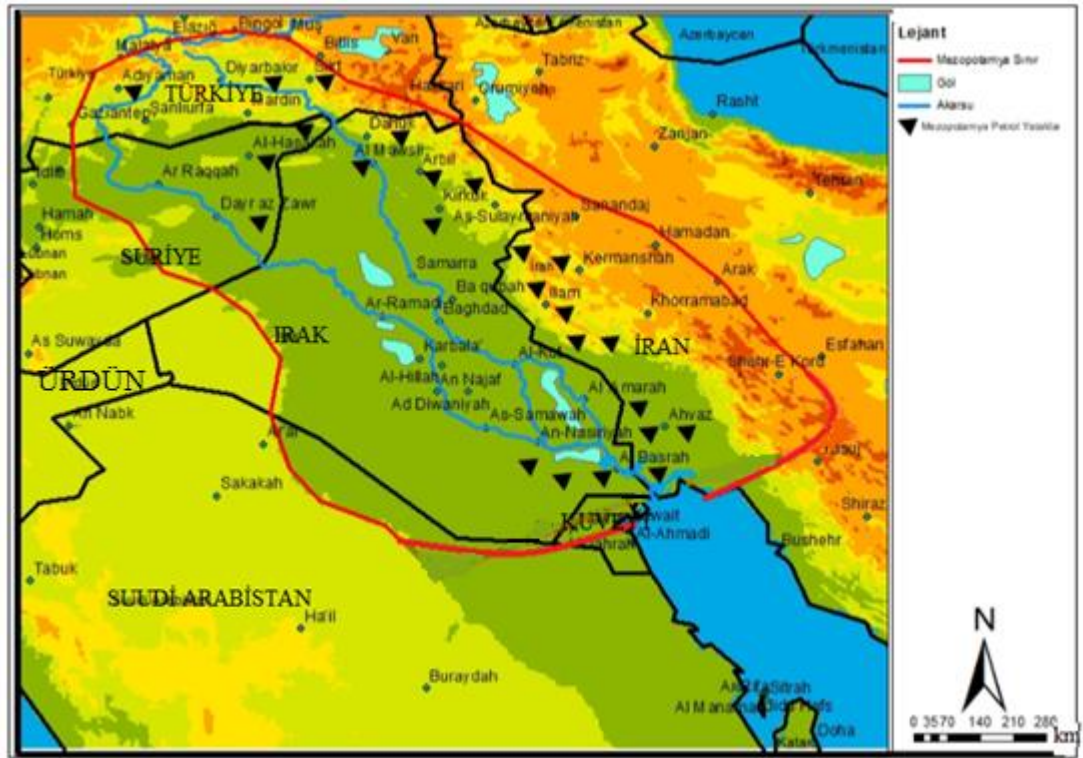

Şekil 50: Suriye Petrol Sahaları ⁴¹¹

Buradaki petrol kuyuları kuzeyden güneye doğru sıralanırsa, il bazında El Süveyde, Rimeylan gibi yerleşim alanları Haseke şehrine bağlı en önemli kuzeydoğu petrol kuyularıdır. Güneye doğru, ise Şadadi'dir. Bu şehir Irak sınırındaki **Haseke** vilayeti ile Deyrizor vilayeti arasında kalmaktadır. Suriyenin en önemli petrol sahası Deyrizor ilindedir. **Deyrizor** şehrinin idari sınırları içerisinde yer alan en büyük petrol rezervine sahip sahası ise **El-Ömer'dir**. Suriye petrol total rezervi **2,5 Milyar** varildir. Bu rezervin büyük kısmı Fırat Nehri Havzası'ndadır.

⁴¹⁰Tunçdilek, *Güneybatı Asya*

⁴¹¹Erişim 4 Aralık 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50216382>

Şekil 51: Mezopotamya Petrol Kuyuları Haritası⁴¹²

Mezopotamya Coğrafyası İran, Irak ve Suriye olmak üzere yaklaşık olarak totalde 300 milyar varil m³ petrol rezervine sahiptir. Yukarıda gösterilen haritalar ve tablolar ışığında bahsi geçen 3 ülkenin petrol rezervleri Fırat ve Dicle havzasında %90'ın üzerinde bir oranla yoğunlaşmıştır. Ayrıca 1960 yılında Irak'ın Bağdat şehrinde Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)⁴¹³,in 14 ülkesinden 2'sine (İran ve Irak) ev sahipliği yapıyor. Günümüzde petrol dünya enerji ihtiyacının % 30'un üzerinde bir oranla en fazla kullanılan fosil yakıttır. Dünya ulaşım sektörünün de can suyu Siyah Altındır. Bilindiği üzere Dünya enerji piyasasını kontrol edebilmenin ön koşulu Petrol Havzalarını kontrolle mümkündür. Bu gerçeklik, Mezopotamya Coğrafyası'nın jeoekonomik açıdan önemini ortaya koyan en önemli unsurların başında gelmektedir. İran en fazla Petrol rezervine sahip 4. Ülke, Irak ise 5. Ülke

⁴¹²Mezopotamya petrol haritası şu kaynaklardan istifade edilerek çizilmiştir: Erişim 4 Aralık 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50216382>; Erişim 4 Aralık 2019 <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sektorler/enerji/petrol-ve-dogalgaz/> Doğanay ve Haylı "Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri Ve Petrol Yatakları",9.

⁴¹³**OPEC:** Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) 10–14 Eylül 1960'ta Bağdat Konferansında İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezüella tarafından oluşturulan, hükümetler arası bir kuruluştur. Üye ülkeler ise; Cezayir, Angora, Kongo Ekvator Gine'si, Gabon, İran, Irak, Kuveyt, Libya, Nijerya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikler, Venezuela'dır. Erişim 14 Ekim 2019 https://www.opec.org/opec_web/en/

konumundadır. Petrol üreten ülkeler içerisinde ise bu sıralama değişmektedir. Irak 6. Sırada yer alırken, İran ise 8. Sıraya gerilemiştir. Bu iki ülke toplam rezerv miktarıyla dünya rezervlerinin %20'ye yakın bir oranla 1/5'ine sahiptir. Ortadoğu petrollerinin ise yarıya yakını da Dicle ve Fırat havzasındadır. Üretim bazında ise bu ülkeler dünya petrol üretiminin %8'ini kontrol etmektedir. Mezopotamya'nın stratejik açıdan petrol şehirleri, İran'ın Huzistan Eyaletine bağlı şehirleri, **Abadan, Ahvaz, Kirmanşah**, Irak'ta **Kerkük, Musul ve Basra**, Suriye'de ise **Haseke ve Deyrizor** şehirleri bu coğrafyanın kilit şehirleridir. Bu veriler Mezopotamya Coğrafyası'nın uluslararası arenadaki jeopolitik gerçekliğidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA ALANININ ANALİZİ VE ARAŞTIRMANIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

3.1. TEORİLER VE ÖZELLİKLER BAKIMINDAN MEZOPOTAMYA COĞRAFYASI'NIN JEOPOLİTİK AÇIDAN ANALİZİ

Birinci bölümde, yakın yüzyılımızda ortaya atılan jeopolitik teoriler derinlemesine izah edilmeye çalışılmıştır. Teoriler kendi içerisinde klasik ve çağdaş teoriler olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmaktadır. Bu teorilerin bir kısmı sosyo-ekonomik eksenli ileri sürülürken, diğer bir kısmı ise ağırlıklı olarak güvenlik eksenlidir. 19. Yüzyılın sonlarında ortaya atılan Jeopolitik alanındaki klasik teoriler daha sonra ortaya atılan teorilerinde mihenk taşıdır. Teorilerden klasik olanları; Deniz Hâkimiyet Teorisi, Kara Hâkimiyet Teorisi, Organik Devlet Teorisi, Kenar Kuşak Hâkimiyet Teorisi ve Hava Hâkimiyet Teorisi olarak kabul edilmektedir. Çağdaş Teoriler ise; Medeniyetler Çatışması, Büyük Satranç Tahtası, Dünya Sistemi, Tarihin Sonu, Yeni Domino Taşları ve Avrasyacı Yaklaşım teorileridir. Bu teoriler dışında ortaya atılanlarda mevcuttur. Ancak ileri sürülen teoriler arasında yukarıda belirtilenler yaygın bir şekilde kabul gören teorilerdir. Bu temelde ileri sürülen teoriler çerçevesinde, Mezopotamya'nın jeopolitik açıdan analizi yapılmaya çalışılacaktır.

Peki, Mezopotamya Coğrafyası dünya tarihini değiştiren ilklere sahne olmasının sebepleri nelerdir? Her şeyden önce, Mezopotamya Coğrafyası, insanoğlu için yaşam merkezi olmaya başladığı dönem, Kuvaterner'in Holosen dönemidir. Zira Pleistosen 'de yaşanan glasiyal dönem, insanoğlunun yaşam alanlarını sınırlandırmıştır. Pleistosen dönem sonrası başlayan Holosen'de iklimlerde yaşanan değişimle soğuk dönem yerini sıcak bir döneme bırakmıştır. Bu dönemde orta kuşak bölgelerinde soğuk iklim koşulları etkinliğini devam ettirirken bölgede ılıman bir iklim yaşanmaya başlamıştır. Bu farklılık karşılaştırmalı olarak Mezopotamya'yı

daha fazla yaşanmaya değer bir yer yaparak onu diğer coğrafyalardan öne çıkarmıştır. Aynı neden devamında Mezopotamya'yı göç merkezi yapmıştır.

Bu dönemin önemli bir diğer gelişmesi hayvanların evcilleştirilip, bitkilerin kültüre alınmış olmasıdır. Bu dönemde insanoğlu üretim aşamasına geçmiştir. Birçok hayvan (keçi, koyun, domuz, inek) ve bitki (buğday, arpa, bezelye) ilk defa burada kültüre alınmıştır. Bu gibi bitkilerin kendilerine has özellikleri bu coğrafyada yayılış göstermelerini sağlamıştır. Çünkü Mezopotamya Coğrafyası, “evcilleştirilebilir mevcut hayvan ve bitki türlerinin toplanmış olduğu bir bölge olduğu için”⁴¹⁴ coğrafi bir üstünlüğe sahipti. Bu gibi özgül özelliklerinden dolayı “bu coğrafya, buğday ve çavdar gibi en besleyici tahılların ve at, deve, inek, keçi ve koyun gibi büyük memeli hayvanların anavatanı”⁴¹⁵ olmuştur. Uygun iklim şartları, evcilleştirilebilir bitki ve hayvanların varlığı zamanla yerleşmelerin sayısını artırmıştır. Zaman içerisinde bu özelliklere de bağlı olarak yerleşmeler genel hatlarıyla Dicle ve Fırat havzalarında yoğunlaşmıştır. Suriye’de Tel Mureybit ve Abu Hureyra Irak’ta Jarmo ve Yorgan Tepe, Türkiye’de Göbekli Tepe, Çemi Hallan, Nevalı Çori, Çayönü ve Kortik Tepe, İran’da ise Ganj Dareh, Ali Kosh, Zeribar ve Shanidar gibi ilk yerleşmeler bunun en tipik örnekleridir. Dolayısıyla bölgenin sahip olduğu özellikler yoğun göç almasını sağlamış ve döneminin ileri uygarlığı konumuna gelmesini hızlandırmıştır. Çevresel faktörler bölgeyi önemli kılmıştır. Bu dönemde yapılan keşifler ve icatlar insanlığın tarihsel evriminin sıçrama noktası olmuştur. Bugün ki bilimsel seviye, toplumsal kurallar, mühendislik, üretim yelpazesi, iş bölümü hiyerarşisi ve daha birçok olgunun arka planında Mezopotamya uygarlıkları saklıdır. Yani bu coğrafya 10 bin yıllık tarihsel süreçte, daima dinamik bir özellik taşımıştır. İmmanuel Wallerstein, modern dünya sistemindeki ülkeleri gelişmişliklerine ve güçlerine göre merkez, yarı çevre ve çevre olarak 3 ana kategoriye ayırmaktadır. Bu ülkeler içerisinde sosyo-ekonomik ve askeri alanda en güçlü olan merkezde yer alırken, yarı çevrede etkinlik düzeyi merkeze yakın olan devletler bulunur. Çevre kategorisinde ise bağımlı devletler yer alır. Bu devletler küresel ölçekte en az etkiye sahip ülkelerdir. Günümüzde merkez çevrede ABD yer

⁴¹⁴Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, 539-540

⁴¹⁵Aşçı, “Medeniyetler İçin Coğrafya”nın Önemi ve Bereketli Hilal”, 43.

alır. Yarı çevre ülkelere Rusya, Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere ve Çin örnek gösterilebilir. Çevrede ise geri kalan ülkeler yer alır. Bu dünya sistemi teorisine göre günümüzde dünya merkezi birçok parametreyle nasıl ABD ise, geçmişte de Mezopotamya Coğrafyası merkezli devletlerdi. İlk Çağ medeniyetlerinden; Sümer, Akad, Asur, Babil ve Med gibi egemen güçler kendi döneminin dünya merkezleriydi. Fakat ne hazin bir durumdur ki dönemin merkezi uygarlığı Mezopotamya, bugün çevrede yer alan devletlerden oluşmaktadır. Bölge İlk Çağ medeniyetlerinden sonra bilim, sanat, askeri ve daha birçok noktada zirveyi, Orta Çağ'da yaşadı. Bu nokta da Emevi ve Abbasi dönemleri bilimsel anlamda İslam Medeniyetinin altın çağıydı. Fakat o dönemden sonra aşamalı olarak bölgede gerileme yaşanmaya devam etti. 16. yüzyıl ve sonrası bu gerilemenin tam manasıyla kendisini hissettirdiği dönemdir. Bu noktada ömrünü İslam bilim tarihine adanmış Fuat Sezgin'in fikirleri önem arz etmektedir. Bu noktada Fuat Sezgin'in *Bilim Tarihi Sohbetleri* veya *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar, Tanınmayan Büyük Çağ* adlı eserleri incelendiği takdirde bölgenin bilim tarihi noktasındaki yeri anlaşılabilir.

Rus ekonomist Nikoloai Kondratieff günümüz dünya ekonomi sisteminin gelişim evrelerini dalgalarla açıklamaktadır. İmmanuel Wallerstein bu görüşü esas alarak dünya üzerinde küresel güç olmanın ilk önemli dalgasının sanayi devrimiyle birlikte gerçekleştiğini ileri sürer. Günümüz liberalist ekonomi sisteminin en önemli basamağı olarak kabul edilen sanayi devrimi ilk büyük dalgadır. Günümüz ile geçmiş arasında karşılaştırmalı analiz yapıldığında kapitalist dünya sisteminin ilk dalgası dönemin İngiltere'sinde 1760-1840 yılları arasındaki teknolojik ilerlemelere bağlı olarak nasıl sanayi inkılabıysa aynı şekilde tarım, hayvancılık ve ticaretin ilk yapıldığı topraklar **dünya ekonomi sisteminin** ilk dalgası olduğunu ileri sürmek gayet yerinde bir tespittir. Zira bahsi geçen tarım, hayvancılık ve ticaret adımları Mezopotamya Coğrafyası merkezlidir. Bu sebeple denilebilir ki Mezopotamya dünya ekonomi sisteminin çıkış noktasıdır. Bölge, aynı zamanda, geçmişten günümüze önemli ticaret yollarının güzergâhı üzerinde olmuştur. Tarihi İpek Yolu, Baharat Yolu ve Kral Yolu bunun örnekleridir. Mezopotamya; Levant, Arabistan ve Anadolu coğrafyalarının kesişim noktasındadır. Afrika, Asya ve Avrupa arasında önemli bir güzergâh koridoru olma özelliği taşımaktadır. Bu yollar aracılığıyla Mezopotamya medeniyetler merkezinden, çepere doğru bilgi ve ürün transferi yaşanmıştır. Özetle

bölge birkaç bin yıl boyunca dünya merkezi olarak çevre uygarlıkların ilerisindeydi. Birçok yenilik merkez Mezopotamya'dan yarı çevre ve çevre uygarlıklara yayıldı. Bu gerçeklik Mezopotamya Coğrafyası'nın tarihsel misyonunun anlaşılmasında önem arz eder.

Bölge, ilk köy, şehir, devlet ve imparatorluk formunu kazandığı topraklar olarak tarihe geçmiştir. Tarihte ilk fetih hareketleri Akadlar tarafından yapılmıştır. Akadlar aynı zamanda bu fetihleri yapabilmek için düzenli ordu kurdukları ileri sürülür.⁴¹⁶ Asurlular, Anadolu topraklarında koloniler kurarak hâkimiyetini devam ettirmiştir. Jeopolitik yaklaşım bölge medeniyetleri tarafından aktif bir şekilde uygulanmıştır. Ele geçirilen topraklarda hâkimiyeti kalıcı kılmak için yollar inşa edilmiştir. Bu yollar güvenlik işlevine sahip olmakla birlikte, ticaret aksının gerçekleşmesine süreklilik kazandırmıştır. Bu ticaret yolları üzerinde bulunan yerleşim yerleri kendi döneminin ticaret merkezleri konumuna gelmiştir. Dönemin egemen güçleri stratejik öneme sahip bölgelerin kontrolü için mücadele etmişlerdir.

Mezopotamya Coğrafyası 'nın Jeokültürel açmazları ve Suriye İç Savaşı'nın arka planı ve etkileri nelerdir?

“Petrol nasıl günümüz uygarlığının maddi enerji kaynağı ise, büyük dinlerde manevi enerji kaynağıdır.”

Cengiz Çandar⁴¹⁷

Mezopotamya bugün birçok inanca ev sahipliği yapmaktadır. Aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde de birçok inancın merkezi olup, bu bölgeden farklı coğrafyalara birçok inanç yayılmıştır. Bunlar arasında; *Zerdüşt (Zarathusta)* önderliğinde *Mecusilik* inancı, *Mani* tarafından *Maniheizm* gibi inançlar uzun bir dönem geniş bir coğrafyada etkinlik göstermiştir. “Şu anda ölü bulunan Suriye uygarlığı, batıda Asya'nın Avrupa ve Afrika yarımadasındaki Atlantik kıyılarına, Fenikeliler tarafından, güneydoğuda Asya'nın Hint yarımadasının ucuna Himyeriler ve Nasturiler tarafından götürülmüş. Denizden iki, karadan ise bir yönden yayılmış.

⁴¹⁶Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*”, 78.

⁴¹⁷Cengiz Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı* (İstanbul: Hil Yayınevi, 1984),10.

Pekin'i gören herkes, Suriye uygarlığının çarpıcı anıtını hatırlayacaktır. Pekin'deki Mançu Hanedanı'nın üç dille yazılmış yazıtlarında Mançu ve Moğol metnlerinin Çin harfleriyle değil de Süryanice yazıldığını görmekteyiz.”⁴¹⁸ Aynı şekilde Sümer uygarlığı da geniş coğrafyalara yayılarak küresel etki oluşturmuşlardır. Bu kimliğiyle bile Mezopotamya milletler için kadim bir coğrafyadır. Ayrıca kutsal metinlerde bahsi geçen **Hız. Nuh, Hız Zülkif, Hız Elyesa, Hız İbrahim, Hız Eyyüb, Hız Şuayip ve Hız Yunus** gibi semavi dinler için kutsal olan peygamberlerin varlık gösterdiği bir bölgedir. Fırat ve Dicle'nin inançsal boyutu bu coğrafyanın kutsiyetini artıran Jeokültürel dinamiklerinden bir diğeridir.

Bölge günümüzde Müslüman, Hristiyan, Musevi ve Ezidi mensuplarına ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca bölge kendi içerisinde Hristiyanlık ve Müslümanlık inancına bağlı birçok mezhebinde baş merkezliğini yapmaktadır. Bu üç semavi din, yaklaşık 7,5 milyar olan dünya nüfusunun yarısından fazlasının inançsal kimliğini oluşturmaktadır. Hristiyan inancının mensupları olan Süryani (Arami), Keldani, Nasturi ve Marunî gibi kimlikler genel itibariyle Protestan ve Katolik mezhebinin mensuplarıdır. Müslümanlar Şii-Sünni ekseninde mezhepsel bir bölünmüşlüğe sahiptir. Burada yaşanabilecek mezhepsel ve dini bir çatışma inançsal olarak küresel etki oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Bu özelliğiyle Mezopotamya jeokültürel açıdan hassas bir bölgedir. “Petrol nasıl günümüz uygarlığının maddi enerji kaynağı ise, büyük dinlerde manevi enerji kaynağıdır.”⁴¹⁹ Bölgenin manevi enerji kaynakları jeokültürel açıdan Mezopotamya'yı önemli kılmaktadır. Bu sebeple Mezopotamya'nın kontrolü fiziki unsurlar dışında aynı zamanda kültürel unsurlar üzerinde de etkinlik sağlamaktadır.

Mezopotamya inanç bazında sahip olduğu çeşitliliğe etnik bağlamda da sahiptir. Etnik çeşitlilik bazında bölge, Hint-Avrupa, Sami ve Ural-Altay dil ailesine mensup toplulukların yoğunluk gösterdiği kozmopolit bir coğrafyadır. Bölgede otonom kimlikler; Arap, Kürt, Türk ve Fars etnisiteleridir. Bunların dışında kalanlar azınlık nüfusu oluşturmaktadırlar.

⁴¹⁸Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*,136.

⁴¹⁹Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı*, 10.

Mezopotamya Coğrafyası'nın kültürel entiteleri (varlıkları) hakkında genel bir değerlendirme yaptıktan sonra bölgenin jeokültürel boyutuyla yumuşak karnı olan problemlerine değinmek gerekir. Bölgenin yakın yüzyıl içerisinde yaşamış olduğu nasyonalist temeldeki yönetsel dönüşüm bazı temel problemleri de kendisiyle birlikte getirmiştir. Bu temelde çözülmeye uğrayan farklılıklar (dil, inanç) bu coğrafyanın çıkmazlarını oluşturmaktadır. Bu küçük gibi görünen kültürel açmazlar **Kelebek Etkisi**⁴²⁰ yapma potansiyeline sahiptir. Samuel Phillips Huntington tarafından ileri sürülen *Medeniyetler Çatışması Teorisi* bu açıdan önem arz etmektedir. Huntington'a göre, 1989'da SSCB'nin çöküşüyle, burjuvazi ile proleter arasında yaşanan küresel mücadelenin yerini medeniyetler arasındaki bir mücadeleye bırakacağıdır. Medeniyetler çatışması için en uygun coğrafyalar Müslümanların yoğunlukta yaşadığı bölgelerdir. Gelecekte özellikle 'de bazı bölgelerde etnik bağlamda çatışmaların yaşanacağını ileri süren bir diğer ideolog Francis Fukuyama'dır. Bu noktada Filistinliler, Kürtler, Sihler, Ermeniler ve Azeriler'in bölgesel sorunları noktasında çatışmaların yaşanacağını ileri sürerek, bu sorunlara büyük devletlerin müdahale etmesiyle çözümleneceğini ileri sürmektedir. Bugün itibariyle, Suriye ve Irak'ta yaşanan çatışmalarda egemen güçlerin müdahaleleri söz konusudur. Fakat bu bölgelerde toplumların algılarında kemikleşen etnik ve mezhepsel milliyetçilik, sorunların ilerleyen zamanda daha da karmaşıklaşacağını göstermektedir. Bunun en bariz örneğini Irak'ta 2003 yılından bu yana yaşanan gelişmeler göstermektedir. Bu noktada bölge ülkelerin homojen devlet ülkeleri bölge içerisinde azınlık problemlerine çözüm getirmemektedir. Alvin Toffler'ın *Üçüncü Dalga* adlı kitabında endüstrileşmeyle birlikte sadece üretimde değil aynı zamanda sosyal değişmelere neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada endüstrileşmenin ilk prensibi olan 'Standartlaşma' fikrinin azınlıklar üzerinde etkisi olduğunu, bu durumun süreç içerisinde bazı dillerin yok olmasına yol açtığını ileri sürmektedir. Kendisi üretimde ki standartlaşan tekniklerin, malzemelerin zamanla kitlesel haberleşme kanallarında da standart bir dilin kullanılmasını zorunlu kıldığını ileri sürerek bunun örneklerini ABD'de Rusça, Fransızca ve İngiliz aksanıyla

⁴²⁰ **Kelebek Etkisi:** "En kısa tanımla, küçük bir durumun beklenmeyen (hesaplanmayan, önceden bilinmeyen, ön görülme) ve kaos boyutlarına ulaşabilen hatta etkinin sürekli artması durumuna verilen addır. Bu kavrama "Kelebek Etkisi" denilmesinin sebebi ise tamamen Edward Norton Lorenz tarafından ortaya atılan "Kaos Teorisi"nin bir çıkarımıdır." Erişim 14 Ocak 2019 <https://www.bilim-teknoloji.com/kelebek-etkisi-nedir/>

konuşanların zamanla köklerinin kazıldığını ve tek hâkim dilin standart Amerikan İngilizcesi olduğunu beyan eder.⁴²¹ İlerleyen süreçte bu düşünce biçimi iktidarlar tarafından homojen toplumlar inşaa etmeye, kendi dışındakileri dönüştürmeye neden oldu. Mezopotamya’da homojen toplum inşa süreci bölgenin temel kimyasıyla uyuşmadığı için farklı varyasyonlarda tepkimelere neden oldu. Bu düşünce biçimi bölgede insan hakları, demokrasi, üretime dayalı güçlü bir ekonominin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal bir yaşam biçimi ortaya çıkarmadı. Fukuyama’nın da belirttiği üzere bu ülkelerde yaşanan temel sorunun toplumların demokratik olarak kendilerini temsil etmemelerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁴²² Her ne kadar ekonomik yönelim olarak kapitalist bir anlayış hâkim olsa da, bölgede tam manasıyla siyaseten ve hukuken demokratikleşmiş ülkelere bahsetmek güç. Çünkü demokrasinin oluşmasında ulusal, etnik ve inançsal engeller vardır. Ulusal bir birlik duygusu, demokrasi için önemli olmakta olup ancak farklı gruplardan kişileri dışlaması durumu demokrasinin oluşmasında engel oluşturur.⁴²³ Aynı şekilde inançlar hoşgörülerini yitirdikleri takdirde bu da aynı problemi ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle ABD’nin Irak işgalini meşru bir zemine oturma amacının temel argümanlarında “beyaz adamın ağır yükü” anlayışıyla bölgeye huzuru, demokrasiyi ve barışı getirme gibi amaçlarla yapılan işgal meşru bir zemine oturtulmaya çalışıldı. Oysa işgalin temel nedeni enerji kaynaklarını kontrol altına almaktı. Aynı şekilde Fukuyama, ABD’nin Filipinlere müdahale etmesini de bu anlayışa bağlamaktadır.

Mezopotamya’da bu problemler kendi içerisinde mezhepsel (Şii-Sünni) olarak 1000 yıllık tarihsel arka planıyla, kanlı bir şekilde yaşanmaya devam etmektedir. Bu sorunsal günümüz Irak ve Suriye iç savaşlarında aktif bir şekilde devam etmektedir. Irak etnik ve mezhepsel olarak Kürt-Sünni-Şii olmak üzere üç ayrı otonom yapıya bölünmüştür. Irak’ta Saddam Hüseyin’in devrilmesinden bugüne Sünni kesim büyük bir güç kaybetmiştir. Ülke içerisinde asayiş 2003 yılından bugüne sağlanamamış ve bu güvenlik zafiyeti IŞİD’in 2014 yılında ülkenin Sünni

⁴²¹ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga*, ed. Zübeyde Abat, çev. Selim Yeniçeri (İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2008), 63-64.

⁴²² Fukuyama, *Tarihin Sonu mu*, 42.

⁴²³ Himmelfarb, G., (2002), Fukuyama’ya Cevap, çev: Yusuf Kaplan, Aydın, M., Özensel, M., (eds), Francis Fukuyama v.d, *Tarihin Sonu mu ?* (61-64), Vadi Yayınları, Ankara. Aktaran; Şule Şahin Ceylan, "Francis Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.10 (Güz 2006/2): 248. s.233-252

nüfusun yoğun olduğu Musul şehrini ele geçirmesine sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda ülke içerisindeki bölünmüşlüğü derinleştirmiş ve gücün akım yönünü Şii merkeze doğru değiştirmiştir. İran bu olayları kendi lehine döndürerek bölgede askeri ve politik varlığını artırmasıyla Şii hilali için önemli bir halka hükmündeki Irak'ta Atlantik'e karşı yeni bir mevzi açmıştır. 2014 yılında Ali Sistani'nin fetvasıyla⁴²⁴ kurulan İran destekli Haşdi Şabi milis güçleri IŞİD'e karşı yürüttükleri mücadele sonucu Irak topraklarının önemli bir bölümünde kontrol sağlaması bunun ispatıdır. Ayrıca bu çağrı sonucu binlerce Şii mensubunun bu çağrıya kulak vermesi ve asker olması jeokültürel unsurların bölgedeki etkinliğini ortaya koymaktadır. Bu süreç Sünni kanadın Irak üzerindeki etkinliğinin büyük oranda düşmesine sebep olarak, bölgenin geleceği için tehdit oluşturabilecek mezhepsel ayrıklığa yol açmıştır. İran'ın Ortadoğu Coğrafyası'nda jeokültürel açıdan yayılmasına Arap Baharı **köprübaşı** olmuştur. Çünkü İran bu vesileyle **Yemen, Irak ve Suriye'de** yaşanan toplumsal kargaşa ve yönetim boşluğundan istifade etmiş ve bu ülkelerde etkin olmuştur. Mezhepsel mücadelenin vekâlet savaşlarıyla sürdürüldüğü bir diğer ülke Suriye'dir. Bölge'de Sünni-Şii kesim arasında yürütülen mücadelede Türkiye, Sünni muhalif gruplara askeri ve ekonomik destek sağlarken İran ise Şia'nın Nusayri⁴²⁵ koluna mensup rejim güçlerine destek vermektedir. İran- Suriye ilişkileri İran devrimin baş mimarı Ayetullah Humeyni dönemiyle başlamıştır. Bu dönemde Hafız Esad ve Humeyni iyi ilişkiler geliştirmiştir. Suriye, Irak-İran savaşında İran'ı desteklemiştir.⁴²⁶

Bölgenin bir diğer sosyal problemi nasyonalist anlayışın hâkim olduğu yönetimlerde, yaşanan azınlıklar problemidir. Oysa İslamiyet'in temel doktrinlerinden biri kavmiyetçiliğin ayaklar altına alınmasıdır. Toynbee "Müslümanlar arasında ırkçılığın kaldırılışı İslam'ın kalıcı ahlaksal başarılarından biridir. Günümüzde bu İslami özelliği yaygınlaştırmak zorundayız; çünkü tarih kayıtları her ne kadar ırkçılığın çoğalan insani ırklar arasında bir ayrıcalık olduğunu gösteriyorsa da, bugün ırkçılığın bu denli kabul görmesi felaket sayılmalı ki bu daha

⁴²⁴Watheq Al- Sadoon, "ABD-İran Restleşmesi" ed. Gökhan Bozbaş, *Uluslararası Siyaset Dergisi*, 10/88,(2019),39.

⁴²⁵İnan Keser, *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrileri* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006),76.

⁴²⁶Hüseyin Çakırtaş, *İran-Irak Savaşı (1980-1988)*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018),82.

çok son dört yüz yıl içinde Batılı güçler arasındaki yarışmada, yeryüzünün paylaşılması konusunda aslan payını alan ülkeler tarafından⁴²⁷ körüklendiğini dile getirmektedir. Fakat bu sorun genelde Ortadoğu özelde Mezopotamya’da paradoksal olarak yaşanmakta olup bölge ülkelerinin yumuşak karınlarını oluşturmaktadır. Bu çatlaklar üzerinde faaliyet yürüten ülkeler için bölge uygun bir zemin oluşturmaktadır. Toynbee’nin tabiriyle İslam’ın bu özelliğinin bölge ülkeleri içerisinde tekrardan tesis edilmesi elzemdir. Çünkü etnik ve inançsal ayrışmaların yaşandığı 3. Dünya ülkelerinde kaos kaçınılmaz olup bu durum doğru orantılı bir biçimde silaha olan talebi artırır, silah ise ekonomik bağımlılığı beraberinde getirir. *Kaos= silah=para=bağımlılık* bu süreç devletleri parçalanmışlığa sürükler. Bu sebeple **Barry Bozan’ın** ileri sürdüğü **Medeniyetler Bütünleşmesi**⁴²⁸ teorisi etnik ve mezhepsel sorunlardan dolayı bu coğrafyada kendisine yer bulmamıştır. Çünkü genelde Ortadoğu özelde ise Mezopotamya Coğrafyası’nda bu bütünleşmemenin olmamasında özetle şu 5 neden önemlidir: "Birincisi; özelde Mezopotamya genelde ise Ortadoğu Coğrafyası’nın tarihin hiçbir döneminde insanların terk etmediği, yani sürekli bir yaşam alanı olmuş olmasıdır. İkincisi, birinci maddeye bağlı olarak bu coğrafyada çok sayıda ve birbirinden farklı etnisiteler ve inançların yaşam bulmuş olmasıdır. Üçüncüsü, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Ortadoğu’daki sınırların etnisite ve inanç bağlamında oldukça problemlili çok sayıda devleti ortaya çıkarmış olmasıdır. Dördüncüsü; Ortadoğu’daki ülkelerde devlete egemen olan ulus ve inanç, kendi dışındaki diğer etnisite ve inanca yaşama imkanı veya eşit şartlarda ve birlikte yaşayabilme hoşgörüsünü göstermemiş olmasıdır. Beşincisi ise; Ortadoğu Coğrafyası’nda yer alan ülkelerin sosyo-ekonomik parametreler bakımından gelişmiş ülkelere göre göreceli olarak geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelere dönüşmüş olmasıdır."⁴²⁹

⁴²⁷Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*, 174.

⁴²⁸**Medeniyetler Bütünleşmesi:** “Barry Buzan ve Gerald Segal, Huntington’a karşı çıkarak “Gelecekte medeniyetler çatışması olmayacak. Batı medeniyeti, medeniyetlerin birbirinin boğazına sarılması yerine birbirlerine karışmasını sağlayacak. Çünkü batı medeniyeti alternatifsiz olarak dünyaya hâkim olacak” görüşünü ileri sürmüşlerdir.” Robert Heilbroner, *Gelecek Vizyonları*, Cep Düşün Kitapları, 1996, s.12; aktaran Akdeniz, "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye", 87.

⁴²⁹Benek "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafya Açısından Tarihsel Arka Planı" 175.

Mezopotamya'nın Jeokültürel fay hatlarını iyi anlamak için bölge ülkelerini sırasıyla ele almak gerekmektedir. **Türkiye**, son yıllarda Osmanlı İmparatorluğunun halefi olarak Sünni Müslüman âleminin liderliğini yapmaya çalışmaktadır. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasıyla imparatorluk bakiyesinde irili ufaklı birçok devlet ortaya çıkmıştır. Bu ülkeler içerisinde Türkiye Cumhuriyeti de yer almaktadır. Türkiye'de cumhuriyetin ilanının akabinde dönemin kurucu iradesi birçok reform gerçekleştirmiştir. Bu reformlardan en önemlilerinden biri hilafetin kaldırılmasıdır. Bu süreç devamında ülkenin dini İslam'dır ibaresinin kaldırılmasıyla seküler bir anlayışın ülkede tam manasıyla hâkim olmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler inançsal olarak ülkenin jeokültürel ülküsünde de değişmelere sebep olmuştur. 1000 yıllık İslami ülkü yerini Batılaşma serüvenine bırakmıştır. 2000 yıllarında AKP'nin (Adalet ve Kalkınma Partisi) iktidara gelmesiyle değişimler yaşanmıştır. Türkiye'nin Suriye, Libya ve Mısır gibi ülkelerde desteklediği gruplar ve faaliyetler incelendiğinde, bu değişim anlaşılacaktır. Bu politikaların etkinlik düzeyi tartışılır. Bugün İdlib'de geline nokta, Mısır ve Libya'da yaşanan gelişmeler, Doğu Akdeniz'de bölge ülkeleriyle yaşanan diplomatik problemlerden dolayı Türkiye'nin yalnızlaşması gibi olaylara değinilecek olunursa konu farklı bir minvale sürüklenecektir. Bu sebeple konudan sapmadan kısaca bu haliyle değinmek icap eder. Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne Türkiye'de birçok fraksiyon ortaya çıkmış ve bazı dönemler (kültürel, ideolojik) sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlardan bir kısmı etkinliğini yitirirken bazıları ise hala canlılığını korumaktadır. Bu sorunlar genel hatlarıyla; *Sol-Sağ, Alevi- Sünni ve Kürt* meseleleridir. Bunlar arasında Sol- Sağ arasındaki **çatışmalı dönem**, 1980 Kenan Evren darbesiyle etkinliğini yitirmiştir. Günümüzün en önemli meselelerinin başında gelen Kürt Meselesi aynı zamanda bölge ülkelerinin de temel meselesidir. Kürt Meselesi 19. Yüzyıldan günümüze yanlış politikalar, müzakere görüşmelerinin iyi yönetilememesi, dış mihrakların rolü gibi sebeplerden dolayı çözülememiştir. Türkiye'de yanlış politikaların bir sonucu olarak meselenin ciddi bir probleme dönüştüğü dönem, 1960 yılları sonrasıdır. 1960'larda Kürt toplumu içerisinde kültürel kimlik talebinde bulunan DDKO⁴³⁰ (Devrimci Doğu Kültür Ocakları) gibi

⁴³⁰**DDKO:** Siyasal ayrışma bağlamında bu dönemin önemli bir gelişmesi de, kuşkusuz Devrimci Doğu Kültür Ocakları "nın (DDKO) kurulmasıyla Kürtlerin, Türk solundan ayrılması ve "Kürt kimliği" temelinde bağımsız bir Kürt örgütünün ortaya çıkmasıdır. Bu nedenle DDKO'ların

oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu oluşum daha sonra Türkiye’de Kürdistan İşçi Partisi’nin (PKK) ortaya çıkmasının zeminini oluşturdu. Bundan dolayı DDKO’nun bilinmesi gerekmektedir. PKK üyelerinin örgütlenmesiyle Kürt meselesinin boyutunda değişimler olmuştur. Süreç içerisinde PKK yapılanmasının çevre ülkelerde de aktif bir hal alması, problemin 40 yıllık süreç içerisinde küresel bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. Çünkü Kürt meselesi sadece Türkiye’nin değil, aynı zamanda İran-Suriye-Irak bölge ülkelerinin de problemlerinin başında gelmektedir. Yarım asırlık bu süreç içerisinde çözüm için görüşmeler yaşansa da derinleşen problem, etnik temel üzerinde siyaset yürüten cenahlar tarafından çözümsüzlüğe sürükletilmiştir. Bu süreç binlerce insanın canına mal olacak derin fay çatlakları oluşturmuştur. Bu noktada Medeniyetler Çatışması Teoremi, etnik temelde fiilen hayata geçmiştir. Suriye denklemini anlamak için bu sorunun arka planını bilmek zaruridir. Bu sorun Mezopotamya Coğrafyası’nda, NATO müttefiklerini (Türkiye, Fransa ve ABD) karşı karşıya getirdi. Türkiye’nin Barış Pınarı Harekâtı sonrası “Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron The Economist dergisine verdiği son röportajında, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nün (NATO) ABD ile yaşanan sorunlar nedeniyle 'beyin ölümünün' gerçekleştiği yorumunu yaptı.”⁴³¹ Bu açıklama Mezopotamya Coğrafyası’nın **mondialist**⁴³² (küresel) güçler ve bölgesel aktörler arasında büyük sorunlara sebep olacak potansiyelini ortaya koymaktadır. Bu açıklama NATO’nu geleceği noktasında soru işaretleri oluşturdu. ABD ve Fransa’nın SDG mensuplarına (Suriye Demokratik Güçleri) askeri ve ekonomik destek sağlaması durumu açıklamaktadır. Bu nedenle gelecekte Mezopotamya Coğrafyası’ndaki çözümsüzlük hali devam ettiği takdirde bölgede daha ciddi problemlerin yaşanması kaçınılmazdır.

Bir diğer kozmopolit yapıya sahip ülke Suriyedir. Burada, Türkiye’ye nazaran daha çeşitli kültürel problemler bulunmaktadır. 2011 yılından sonra Suriye’de kültürel fay hatları tüm dünyada adından söz ettirecek derin toplumsal çatışmalara ve

kurulması, Kürt siyasallaşması açısından Türkiye” de bir dönüm noktası niteliğindedir.” Mustafa Doğanoglu “Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) Ve Siyasal Ayrışma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71/3,(2016):941.

⁴³¹Erişim 10 Kasım 2019 <https://www.bloomberght.com/macron-nato-nun-beyin-olumu-gerceklesti-2237549>

⁴³²**Mondializm:** Globalleşme ve Küreselleşme. Erişim 18 Temmuz 2019 <https://www.seslisozluk.net/mondialisation-nedir-ne-demek/>

milyonları bulan göçe yol açmıştır. 2020'ye girildiğinde çatışmalar hala devam etmektedir. Suriye İç Savaşı'nı anlayabilmek için Ortadoğu'yu büyük yıkımlara sürükleyen Arap Bahar'ına kısaca değinmek gerekir. Çünkü yaşanan olaylar, zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır. 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta üniversite mezunu **Muhammed Buazizi** işsizlik nedeniyle kendini yakması sonucu **Arap Baharı** başlamıştır. Bu olay, Tunus'ta otoriteye karşı büyük bir halk ayaklanmasına dönüşerek dönemin iktidarı olan **Zeynel Abidin Bin Ali**'nin ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu isyan dalgası Arap Coğrafyası'nda yayılarak mevcut dikta rejimlerinden bir diğeri olan Mısır'a sıçramıştır. Tahrir Meydanı'nda düzenlenen gösterilerin başlamasıyla 30 yıl boyunca ülkesini "demir yumrukla" yöneten **Hüsnü Mübarek** yönetimine halk tarafından son verilmiştir. Mübarek sonrası yönetime gelen İhvanı Müslim'in Hareketi lideri Muhammed Mursi'nin 3 Temmuz 2013 yılı Abdul Fettah El-Sisi tarafından askeri darbeyle indirilmiştir.⁴³³ Arkasından **Muammer Kaddafi'nin** ölümüyle sonuçlanan Libya halk ayaklanması olmuştur. Bir diğer ülke de Yemen dönemin iktidarı **Ali Abdullah Salih'in** sarayına düzenlenen füze saldırısı ve kendisinin yaralanmasıyla 2012'de görevini devretmesine neden olmuştur. Ardı kesilmeyen bu olaylar zinciri son olarak Sudan'da **Ömer El Beşir'in**⁴³⁴ devrilmesine neden olmuştur. Diğer bir taraftan üzerinden 9 yıl geçmesine rağmen Suriye'de mevcut rejim hala ayaktadır. Çünkü Suriye'nin Atlantik'in kontrolüne geçmesine ramak kala, Rus elinin devreye girmesiyle dengeler değişti. Bu adım şu şekilde okunabilir. Suriye iç savaşı, Rusya'nın Ortadoğu'daki etkinliğini artırması konusunda tarihi bir fırsat sunmuştur. Rusya Suriye iç savaşına aktif olarak dâhil olmadan önce Karadeniz'in kalbi **Kırım'ı de facto** etmesi, **Atlantik kuşatmasını** yarmasının önemli bir adımıdır. Ortadoğu'da yaşanan Arap Bahar'ının kilit ülkesi, Suriye'nin yarım asrın üzerinde Rusya ile olan askeri ve ekonomik ilişkileri bu tarihsel müttefikliğin bir gereği olarak bu adımın atılmasını sağladı. Tarihsel bağlamda Suriye'nin Rusya ile olan ilişkilerinde Hafız Esad dönemi önem arz etmektedir. Bu dönemde Sovyetlerle ilişkilerde SSCB'den "alınacak istihbarat desteği, Sovyet ideolojisi ile Esad yönetiminin örtüşen ideolojik

⁴³³Gökhan Bozbaş, "Rabia Katliamı' nın 6. Yılında Mısır", ed. Gökhan Bozbaş, *Uluslararası Siyaset Dergisi*, 10/88, (Eylül-Ekim 2019)

⁴³⁴Enver Arpa, "El- Beşir Sonrası Sudan'da İstikrar Arayışları ve Bölgesel Aktörlerin Politikaları" ed. Gökhan Bozbaş, *Uluslararası Siyaset Dergisi*, 10/88, (Eylül-Ekim 2019):62.

tabanı ve Sovyet yönetiminden gelen yardımlar.” O dönemde Sovyetler Birliği’nin Suriye’ye verdiği desteğin iki ana nedeni ise şöyle özetlenebilir: “Birincisi, antiemperyalist ve antibatıcı bir tavır takınan Suriye’nin bu bağlamdaki söylemlerini tüm Ortadoğu ülkelerine yayarak Batı Bloku’nun Ortadoğu genelinde mevzi kaybetmesini gerçekleştirmek. İkincisi ise Sovyetler Birliği’nin nükleer dengeyi korumak maksadıyla Doğu Akdeniz’de bir ayağının bulunmasını sağlamaktı.”⁴³⁵ Bu ilişkiler derinlemesine incelendiğinde iki ülke arasında imzalanan sosyo-ekonomik ve askeri antlaşmalarda, Rusya’nın Suriye siyasetinde önemli bir etkisi vardır. Bu savaş aynı zamanda Rusya’nın, SSCB dönemindeki stratejik müttefikleriyle tekrar sahada olmasını sağlayarak Avrasyacılık fikrinin pratiğe dönüştüğünün de temsilidir. Rusya’nın Suriye’deki adımının bir diğer nedeni ise **Kırım ilhakıyla** ortaya çıkan resmi, odak noktadan çıkarıp başka bir noktaya çekmektir. Bu adım Kırım işgalinin üstünün örtülmesini ve tüm gözlerin Suriye’ye yönelmesini sağlaması adına başarılı olmuştur. Rusya’nın, Suriye politikası aynı zamanda yüzyıllardır sıcak denizlere inme ülküsünün önündeki engelleri de kaldırdı. Akdeniz sadece bir sıcak deniz olmanın ötesinde zengin doğal gaz yataklarıyla küresel güçlerin odak merkezidir. “Gazprom aracılığıyla Avrupa’nın doğalgaz arzının %37’sini sağlayan Rusya, Avrupa’nın kendisine olan enerji bağımlılığında azalma olmasını istememektedir. Bu etkiyi kaybetme riski, askeri ihtilafla sonuçlanabilme riskini taşımaktadır.”⁴³⁶ Bu yönüyle Mezopotamya, Avrasya ile Atlantik ülkelerini karşı karşıya getirmiştir. Bu mücadele içerisinde Türkiye, hem Rusya hem de ABD arasında denge siyaseti yürütmektedir. Bilindiği üzere Türkiye Zbigniew Brzezinski’nin tabiriyle konum itibarıyla eksen ülkedir. Eksen ülkeler ise, ABD’nin Avrasya kontrolü için en önemli üsleri konumundadır. Fakat ülkeler arasındaki ilişkiler çıkarlar üzerine inşa edilir. Büyük Satranç Tahtası Teorisi çerçevesinde analiz edildiğinde Suriye meselesinde oyun kuran güç Rusya, jeopolitik eksen konumundaki bölgesel güç İran tarafından savunulurken, başoyuncu ABD ve bir başka eksen bölgesel güç (Türkiye) tarafından 3’e bölünmüştür. Yeni Domino Taşları Teorisine göre “ABD, Çin, Rusya, Japonya

⁴³⁵Karabulut, Bilal, (2007), “Karadeniz’den Ortadoğu’ya Uzanan Bir Dış Politika: Geçmişten Günümüze Suriye-Rusya İlişkileri”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı:15, s.67-88 aktaran; Mehmet Sait Dilek, “Rusya Federasyonu-Suriye İlişkilerinin Temelleri”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/2 (2017):61

⁴³⁶Abdullah Aydın, “Rusya’nın Enerji ve Güney Kıbrıs Politikası”, ed. Gökhan Bozbaş, *Uluslararası Siyaset Dergisi*, 10/89 (Eylül 2019):33.

ve Batı Avrupa küresel egemen güçlerdir. Bunların dışında kalan “ ara bölge ülkeleri dünya istikrarını etkileyebilecek “Mihver Devlet” özelliği taşır. Mihver ülkelerden herhangi birinde çıkacak bir ekonomik ya da sosyopolitik bunalım tüm dünyayı istikrarsızlığa sürükleyebilir.”⁴³⁷ Bu sebeple mihver ülke konumundaki Suriye Ortadoğu özelinde Avrasyacı güçlerle Atlantik güçlerini karşıya getirerek küresel bir sorun haline gelmiştir. Çünkü bu sorun bölgesel olmaktan çıkıp sosyo-ekonomik bir küresel bir sorunsala dönüşmüştür.

Suriye iç savaşının tarihsel arka planının anlaşılması hususunda ülkenin yakın tarihi kısaca incelenmesi bugün yaşanan sorunların dinamiklerinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Ortadoğu 1916 yılında yapılan Sykes Picot Antlaşması ve 1920 yılı San Remo Konferansı’yla Fransa ve İngiltere arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşım neticesinde Suriye, Fransa’nın payına düşmüştür. 1920 yılı itibarıyla Suriye topraklarında söz sahibi güç Fransa’ydı. Fransa mevcut manda topraklarında kalıcı kalabilmenin yolunu ülke topraklarını azınlıkların yoğunlukta yaşadığı otonom bölgelere bölerek yapmıştır. Bu adım günümüz Suriye iç savaşının önemli bir ayrıntısıdır. 2011 yılı öncesi Suriye nüfusunun yaklaşık %90’ı Müslüman’dır. Toplam nüfusun yaklaşık %73-75’i Sünni Müslüman, %12’si Nusayri (Şii, Alevi) %10-12’si Hristiyan ve % 3’ü Dürzî’dir. Çünkü “Fransızlar, ülkede güçlerini artırmanın tek yolunun Sünni İslami düşüncüyü benimsemiş Arap milliyetçi hareketine karşı, karşıt dinî azınlıkları güçlendirmek olduğu kanaatindeydi.”⁴³⁸ Bu amaçla, “Suriye Mandası, Fransa’nın idaresine girmesiyle çeşitli etnik ve dini gruplara dayalı devletlere bölünmüştür. Şam Devleti, Halep Devleti, Nusayri merkezli Alevi Devleti, Dürzî merkezli Jabal Durize, sonradan Türkiye Cumhuriyeti’ne katılan Hatay Cumhuriyeti ve Lübnan Devleti olmak üzere 6 yapıyı yönetim oluşturulmuştur.”⁴³⁹ Şam ve Halep Devleti, “1922’de birleştirilerek Suriye Federasyonu’nu oluşturmuşlar, 1925 yılında da Suriye Devleti adını almışlardır.”⁴⁴⁰ Bu bölünmeler, tabii olarak azınlık yönetimleri tarafından uzun yıllar boyunca devam

⁴³⁷ İhtiyaç Yayıncılık, *Coğrafya Öğretmenliği Ders Notları*, 274.

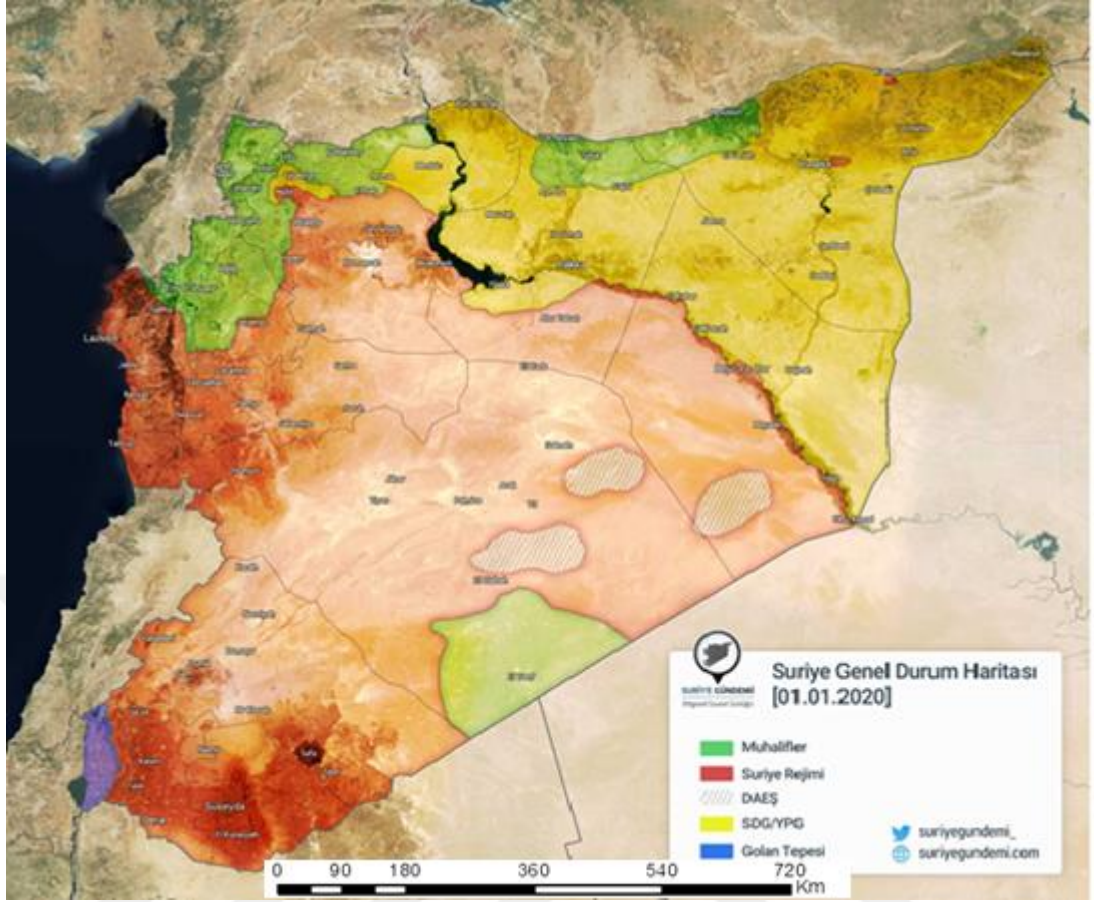
⁴³⁸ Ahmet E. Dağ, *Bilad-i Şam’ın Hazine Öyküsü* (İstanbul: İnsani Yardım Vakfı Araştırma ve Yayınlar Birimi (İHH, 2013), 20.

⁴³⁹ Benek “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafya Açısından Tarihsel Arka Planı”, 178.

⁴⁴⁰ Muzaffer E. Yılmaz, “Suriye: Süreklilik ve Değişimin Çatışması”, *Ortadoğu Araştırma Dergisi* (ORSAM), 3/30,(2011):16.

eden çatışmalı iktidar mücadelesine dönüştü. Aynı zamanda günümüz Suriye İç Savaşı'nın da tarihsel arka planını oluşturmaktadır. Dönemler itibariyle Suriye;

- Fransız Mandası döneminde oluşturulan siyasi, askeri ve toplumsal yapı,
- 1946-1970 yılları arası yaşanan iktidar mücadelesi sonucunda oluşan siyasi kutuplaşma,
- 1970 dönemi ve sonrası Esad aristokratik diktatorya sürecinde Şii temelde pan arabizm politikası,
- Hafız Esad Dönemi'ndeki baskı rejimiyle muhalif kesimin susturulması adına yapılan toplumsal ve siyasi infialler,
- Suriye'de Alevi –Sünni çatışması, ideolojik kutuplaşma (Müslüman Kardeşler ile Sosyalist yaklaşım) yanında ülke içerisinde büyük bir nüfusu oluşturan Kürtlere ve diğer bileşenlere karşı yapılan haksız uygulamalar, Bir diğer önemli husus ise ekonomik olarak yaşanan çalkantılı süreç.

Şekil 52: 2020 Yılı Suriye Genel Durumu⁴⁴¹

Bugün itibariyle Suriye 3'e bölünmüş bulunmaktadır. Çoğunluğunu başta Kürtlerin oluşturduğu fakat içerisinde Arap ve farklı bileşenlerinde olduğu SDG, Türkiye destekli SMO ve İran ve Rusya destekli Suriye Rejimi'dir.

Suriye İç Savaşı'nda IŞİD ve ABD'nin birbirleriyle bağlantısı nedir?

11 Eylül 2001 yılında New York'ta bulunan Dünya Ticaret Merkezi'ne gerçekleştirilen saldırı Ortadoğu için önemli bir tarihtir. Bu saldırı Usama Bin Ladin önderliğinde Afganistan'da kurulan selefi anlayışa sahip El-Kaide Örgütü tarafından üstlenilmiştir. Bu tarih, Ortadoğunun yeni bir minvale sürüklenmesinde ve yeni mevzilerin zuhur etmesinde önemli bir etki oluşturmuştur. Ruslar, Afganistan'ı işgal edince, Jimmy Carter önderliğindeki ABD, Afganistan'daki selefi direnişçilerine askeri ve ekonomik destek vermiştir. Bu adım El-Kaide ve Taliban (Talebeler)

⁴⁴¹Erişim 5 Ocak 2020 <http://www.suriyegundemi.com/2020/01/01/suriye-genel-durum-haritasi-01-01-2020/> düzenlenmiştir.

örgütlenmelerine uygun yayılma zemini bulmasını ve Rusların Afganistan'dan çekilmesini sağladı. ABD, Basra Körfezi üzerinde Rus yayılmasına karşı askeri mevcudiyetini artırarak Ortadoğu üzerinde etkin rol üstlenmiştir.⁴⁴² El-Kaide Fundamentalist (kökten dinci) yapılanması, ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle, Irak'ta kendisine zemin bulmuştur. El-Kaide üyesi **Ebu Müsab Zerkavi** liderliğinde bu yapılanma Irak'ta faaliyetler yürütmeye başladı. Zerkavi'nin ABD' tarafından öldürülmesi, arkasından gelen halifelerinde aynı akıbeti yaşamasıyla **Ebu Bekir El Bağdadi** olarak adlandırılan kişi örgütün başına geçmiştir. İŞİD, 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaşla birlikte Suriye ve Irak'ta geniş bir alanı kontrolü altına alarak halifelik kurdu. Örgüt ilk olarak Irak İslam Devleti daha sonra ise Irak Şam İslam Devleti adını alarak **İŞİD**⁴⁴³ ismiyle tüm Dünya'da yankı uyandırmıştır. Bu gelişmeler birçok soru işareti barındırmaktadır. Bu örgütsel yapılanma bölgede jeokültürel fay hatlarını da hareketlendirdi. Çünkü hem Irak'ta hem de Suriye'de Sunni-Şii temelde ayrışmalara ve çatışmalara neden oldu.

ABD-El-Kaide ilişkisi, Suriye İç Savaşında El-Kaide bağlantılı örgütlerin etkisi, Sykes Picot Antlaşması, Fransız Manda Dönemi, Hafız Esad dönemi ve sonrası Rus İlişkileri, Doğu Akdeniz, İran ve Türkiye'nin Jeokültürel hedefleri gibi hususlar anlaşıldığı takdirde bugün Mezopotamya Coğrafyası genelinde ve Suriye özelinde oynanan oyunlar anlaşılabilir.

İran ve Irak devletleri, heterojen bir toplumsal yapıya sahip olup, kendi içerisinde etnik ve mezhepsel problemler yaşamaktadırlar. Özellikle İran Coğrafyası, Fars, Kürt, Azeri, Arap ve Beluci etnik unsurların birlikte yaşadığı kozmopolit bir bölgedir. İran yakın siyasi tarihi 3 döneme ayrılır. İlk olarak 1925 yılı **Şah Rıza Pehlevi** ile başlayan dönem, İran petrollerini millileştirip ABD'ye karşı tarihi bir adım atan Ulusal Cephe Lideri **Musaddık Dönemi** ve İran İslam devrimini gerçekleştiren **Ayetullah Humeyni** ve sonrası dönemdir.⁴⁴⁴ Bu dönemin bir diğer önemli gelişmesi ise 1980-1988 yılları arası süren Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak ile yaşanan savaştır. Günümüzde ise 1978'ten bu yana ABD'nin İran'a karşı

⁴⁴²Zbigniew Brzezinski, *Büyük Çöküş*, çev. Keskin v.dğr,(Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1990), 79.

⁴⁴³Göktaş Sönmez, "İŞİD'in Dönüşümü ve Önümüzdeki Yeni Meseleler", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, No.217 (2018)

⁴⁴⁴Erişim 13 Temmuz 2018 <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-iran>

uyguladığı ambargolarla birlikte yaşanan problemlerdir. ABD'nin dış politikası şu esaslara dayanmaktadır: “

- İç ve dış güvenliğin sağlanması ve güvence altına alınması,
- Hürriyet, insan hakları ve demokrasinin milli güvenliğin en iyi şekilde korunmasını sağlayacak bir araç olarak genişletilip yaygınlaştırılması,
- Güçlü ekonomiye sahip olunması ve serbest piyasa sisteminin yayılması,
- Silahlı kuvvetlerin yeni dönemin gereklerine uygun olarak teşkilatlanması ve konuşlandırılması ilkeleri üzerine istinat edilmiştir.”⁴⁴⁵

İran 40 yıllık süreç içerisinde ABD'nin ortadoğu politikalarında engel teşkil eden ülkelerin başında gelmektedir. Bu durumun askeri, ekonomik gibi sebepleri olmasına mukabil kültürel boyutuda söz konusudur. İran, ideolojik olarak tüm Ortadoğuda Şii mezhebi temelinde islami temellere dayalı toplumsal ve yönetsel anlayış oluşturma ideali taşımaktadır. İran İslam Devrimi olduğu zaman “İslam Coğrafyasının tümünde, Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan hat üzerinde yankılanmıştır. Devrim'in İslami titreşimleri, Irak'ta, Lübnan'da, Suriye'de, Mısır'da, Tunus'ta, Cezayir'de, Sudan'da, Fas'ta, Körfez ülkelerinde ve Suudi Arabistan'da hissedilmiştir.”⁴⁴⁶ Çünkü devrim aynı zamanda 1978 yılında Camp David anlaşmasıyla biten Arap-İsrail savaşının arafesinde ortaya çıkarak Ortadoğu'da İsrail özelinde ABD hükümrancılığına karşı bir güç ortaya çıkmıştır. Mezopotamya Coğrafyası'nda patlak veren İran-Irak savaşında ABD' Irak'ı desteklemiştir. ABD, yeni muhafazakarlar olarak adlandırılan Neo-Conlar⁴⁴⁷ Amerikan kültürel, siyasi ve ekonomik üstünlüğünü ve kültürünü yaymak için gerekirse sıcak temasların kurulmasını ileri sürer. Bu cenah Amerika'da aktif bir şekilde faaliyet yürütmektedir. Bugün Ortadoğu'da ABD'nin kültürel yayılmacılığında bu görülür. İran Devrimi, İslam medeniyetinin Batı medeniyetine

⁴⁴⁵ Atilla Sandıklı, *Büyük Orta Doğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, ed. Atilla Sandıklı (İstanbul: Tasam Yayınları, 2006), 22.

⁴⁴⁶ Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı*, 31

⁴⁴⁷ Neo-Conlar: “Almanya doğumlu Leo Straus (1899-1973) ABD'de yükselen Yeni Muhafazakâr hareketin akıl hocası sayılır. Strauss, Yahudi ve Ortodoks görüşleri modernize ederek Neo-Con akımının fikir babası oldu.” Tan, *HZ. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu*, 519. “ABD'nin küresel ölçekte sertlik yanlısı yüzünü temsil ederlerken, bunun uzantısı olarak gerektiğinde tek yanlı (unilateral) müdahaleciliği ve işgali savunuyorlardı. Afganistan ve Irak işgalleri bu grubun girişimiyle gerçekleşmişti.” Erişim 15 Ocak 2019 <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018.04.16/trump-neoconlarin-yukselisi-ve-kuresel-gerilime-dogru/>

karşı kültürel bir başkaldırısıydı. Fakat, İran güçlü bir manifestoyla ortaya çıkmasına karşın kültürel hassas bölgelere sahiptir. İran, batısında Kürt, Arap, Lur etnisiteleriyle ve çeperinde Sünni blokla çevrelenmiş durumdadır. Yakın bir gelecekte olması muhtemel ABD-İran savaşı bölgedeki jeokültürel fay hatlarınınında harekete geçirerek burada yaşanacak birikmiş enerji salınımı ile bölge’de etnik ve mezhepsel bir bölünmenin ortaya çıkarması muhtemeldir. Bu sebeple Mezopotamya bugün olduğu kadar gelecekte’de devletlerinin yazgılarında belirleyeci bir rol üstlenecektir.

Küresel güçlerin Mezopotamya üzerindeki politikalarında bölgenin coğrafi konumu ve petrolün önemi?

“Petrolü kontrol edersen ulusları kontrol edersin, yiyeceği kontrol edersen insanları kontrol edersin”⁴⁴⁸

Henry Kissinger

- Dünya’da küresel güçlerin dünya hakimiyetini ve emperyal hedeflerini gerçekleştirme adına, dünyanın çeşitli bölgelerinde önemli müttefiklere ve üslere ihtiyacı vardır. Fakat, her coğrafya konum itibariyle aynı öneme sahip değildir. Bu parametreler ışığında Mezopotamya Coğrafyası’nın kaderini ise sahip olduğu zenginlik ve dönemin ihtiyaçlarına bağlı olarak bulunduğu konum tayin etmektedir.
- Her geçen gün daha da fazla globalleşen dünyamızda enerji kaynakları sosyo-ekonomik açıdan etkisi artan önemli bir ihtiyaçtır. Enerji kaynakları içerisinde petrol, dünyada en fazla tüketilen hidrokarbon yakıtı olarak ayrı bir öneme sahiptir. Bu sebeple 20. yy’ın başından günümüze dünyayı kontrol etme veya etkin güç olabilmenin temel koşulu enerji kaynaklarını kontrol etmekle eş değer tutuldu. Bu sebeple petrol uluslararası sistemde, devletlerin politikalarını bugün yaşanan güç mücadelelerini belirleyen ve şekillerinden günümüzün

⁴⁴⁸Erişim 29 Aralık 2019 https://m.yeniakit.com.tr/kimdir/Henry_Kissinger

başat unsurudur. Mezopotamya ise dünya petrollerinin %20'sine sahiptir. Bu sebeple bölgenin etki alanı tüm dünyadır.

Coğrafi konum olarak Mezopotamya; Levant, Arabistan ve Anadolu coğrafyasının kesişim noktasındadır. Afrika, Asya ve Avrupa arasında önemli bir güzergâh koridoru olma özelliği taşımaktadır. Ortadoğu “ kara jeopolitiği açısından Avrasya’nın kalbinde bulunan Heartland’i merkez alan bir stratejinin Afroasya dünya anakıtasına yönelecek açılımın kilit bölgesini oluşturmaktadır.”⁴⁴⁹ Ortadoğu mevcut konumuyla heartlandın kilit bölgesidir. Bu realite, Ortadoğunun kalbi Mezopotamya’yı, stratejik bir konuma taşımaktadır. Mezopotamya, Kara Hakimiyet Teorisi’ne göre Kenar Kuşak’ta yer alır. Heartland’ı kontrol etmek için bölgede etkin güç olmak gerekmektedir. Ayrıca Bölge doğusunda Zagros’lar, kuzeyinde GD Toroslar, güneyin’de Arabistan Çölü ile Basra Bataklıkları, batısında ise Suriye Çölü, Türkiye sınırlarında kalan kesiminde ise Nur Dağları, bu dağlar Suriye’den başlayıp Kilis-Kahramanmaraş doğrultusunda uzanmaktadır.⁴⁵⁰ Bölgenin daha batısında Anti Lübnan Dağları ve Akdeniz bulunmaktadır. Bu yönüyle bölge korunaklı bir merkez konumdadır. Ancak doğal unsurlarıyla bu denli stratejik bir fiziki potansiyel barındırdığı gibi bölge beşeri noktada hassas bölgeler ihtiva etmektedir. Bu sebeple günümüzün en büyük hegemon gücü olarak kabul edilen ABD, yarım asırdan bu yana Panamerikan idealiyle kritik öneme sahip bölgelerde nüfuzunu artırmıştır. ABD’nin Irak işgali, İran politikası ve Suriye’deki varlığı bu amacı desteklemektedir. Bu temelde Mezopotamya Coğrafyası doğru analiz edildiği takdirde onun etki alanında anlaşılabacaktır. Mackinder’in Kara Hâkimiyet Teorisi’ni günümüz dünyası için değerlendirildiğinde, “Heartland” bölgesinde hakim güç olan Rusya’nın, sıcak denizlere açılmak için uygulamış olduğu politikalar, “Rimland” ülkeleri için bir tehdit oluşturmaktadır. Rusya’nın Kırım’ı ilhak etmesi ve Suriye’de bulunması bunu göstermektedir. Rusya, Ortadoğu’da yürütmüş olduğu politikalarıyla “Rimland” üzerindeki baskısını gün geçtikçe artırmaktadır. Bu adımlar tek kutuplu dünyadan çok kutuplu dünyaya gidildiğini ve farklı coğrafyalarda bölgesel ve küresel olmak üzere yeni aktörlerin ABD’ye rağmen sahada olduğunu göstermektedir.

⁴⁴⁹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu* (İstanbul: Küre Yayınları, 2003), 324.

⁴⁵⁰ Erişim Tarihi 10 Ocak 2019 <http://www.gaziantep.gov.tr/ilimiz-gaziantep>

Neden Rusya? Çünkü Rusya ABD'den sonra bölge üzerinde en fazla etkin olan bir diğer egemen güçtür. Teoriler zincirin halkaları gibi, birbiryle eklentilidir. Rusya Kara Hakimiyet Teori'sinde belirtilen 'Heartland'ı büyük ölçüde kontrol altında tutmakta olup, zincirin bir diğer halkası olan denizler'de etkinliğini artırma amacı taşımaktadır. Sıcak denizler ise Kenar Kuşak'ta ve genel hatlarıyla ABD egemenliğinin etkin olduğu bölgelerdir. Rusya, Wallerstein'in belirttiği Dünya Sistemi Teorisi'nin merkezinde olmak için, Dugin'in Yeni Avrasyacılık ideolojisiyle SSCB dönemi müttefikleriyle tekrardan ilişkilerini düzeltme yolunda adımlar atmaktadır. Bu temelde Suriye onun için Ortadoğu'ya ve sıcak denizlere giriş kapısıdır. Sadece Suriye'mi hayır bölgenin can damarı olan körfez'de stratejik bir önem taşımaktadır. Bugün itibariyle Rusya'nın Suriye ve Libya'da attığı adımlarda bunu destekleyecek niteliktedir.

Alfred Thayer Mahan tarafından ileri sürülen Deniz Hakimiyeti Teorisi'nde dünya hakimiyeti için denizlerin kontrolü hayati bir öneme sahiptir. Burada belirtilmek istenen denizlerin tamamını kontrol etmenin temel formülasyonu olan stratejik öneme haiz boğazlar, kanallar, enerji sevkiyatının yapıldığı körfezler ve limanlar'ın önemidir. Dünya petrol taşımacılığı %60'ın⁴⁵¹ üzerinde bir oranla denizler yoluyla taşınmakta olup geri kalan kısmı ise boru hatlarıyla taşınmaktadır. Bu noktada Mezopotamya'nın ağız ve onun dünya'ya açılış kapısı olan Basra Körfezi önem arz etmektedir. Basra dünya'da en fazla petrol taşımacılığının yapıldığı körfez konumundadır. Dünya petrol taşımacılığının %19 gibi bir oranla Basra Körfezi üzerinde sağlanmaktadır. Umm Qasr, Khawr az Zubayr ve Emam Khomeini Limanları bölgenin stratejik konumunu daha da güçlendirmektedir. Kara Hakimiyet Teorisi ve Deniz Hakimiyet teorisi karşılıklı olarak analiz edildiğinde Mezopotamya Coğrafyası Akdeniz, Basra, Karadeniz, Ege denizlerine ve Hint Okyanus'una kıyısı olan devletler tarafından yönetilmektedir. Bu bahsi geçen ülkeler aynı zamanda uluslararası askeri ve ekonomik öneme sahip stratejik boğazları'da kontrol etmektedir. Günümüz'de bahsi geçen denizlere kıyısı olan ülkelerin Mezopotamya Coğrafyası'nı da yaşayabileceği bir güç kaybı sonucu o ülkelerin ekonomilerinde büyük bir boşluk oluşturacaktır. Bu boşluk karada olduğu gibi denizlerde de Domino Taşları Teorisi bağlamında Mezopotamya ülkeleri'nin

⁴⁵¹Erişim Tarihi 20 Ocak 2020 <https://ordaf.org/ortadogunun-petrol-transit-gecis-noktalari/>

tamamını aşamalı olarak etkileyecektir. Çünkü bölge sahip olduğu zengin su ve petrol kaynaklarıyla bu ülkelerin ekonomilerini ve enerji ihtiyaçlarını tedarik etmektedir. Mezopotamya aynı zamanda Wallerstein'in Dünya Sistemi Teorisi ve Brzenzinski'nin Satranç Tahtası Teorisi bağlamında da incelendiğinde Ortadoğu'da iki oyuncu olmaya aday eksen ülkesine sahiptir. Bunlardan ilki Türkiye ikincisi İran'dır. Bu ülkeler sahip oldukları askeri, ekonomik ve bölgesel güçleriyle Ortadoğu'nun 'Merkez' ülkesidir. Bölge'deki diğer ülkeler (İsrail hariç) ise gelişmişliklerine bağlı olarak yarı çevre ve çevrede yer almaktadır. Mezopotamya bu ülkeler için en stratejik yerde durmaktadır. Türkiye sınırları içerisinde kalan kesimi ülke hidroelektrik enerjisinin 11,5 milyar kilovat-saat'in üzerinde bir oranla, ülke genelinde üretilen hidrolik enerjinin %44'ünü karşılamaktadır. Ayrıca ülke petrol, fosfat, kaya gazı (şeyl) kaynaklarıyla Türkiye'nin en büyük rezervlerine sahiptir. Türkiye'de kayagazı rezervleri sadece iki bölge'de yoğunluk göstermektedir. Bunlar: GD Anadolu ve Trakya bölgeleridir. Şeyl⁴⁵² geleceğin en önemli fosil kaynakları içerisinde 2000'li yıllardan bu yana enerji piyasasında yer bulmaya başlamıştır. Çünkü kayagazı doğal gaz'a alternatif bir enerji kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır.⁴⁵³ Türkiye gibi doğal gaz'a bağımlı bir ülke için enerji politikası açısından büyük kapılar açmaktadır. İran'da ise durum benzerlik göstermektedir. Ülke ekonomilerinin temel kaynağı olan petrol'ün %70'in üzerinde bir oranla Mezopotamya sınırlarına tekabül eden alan sahiplik yapmaktadır. Aynı zamanda bölge sahip olduğu akarsularıyla İran'a hidroelektrik enerjisi, kuru topraklarını sulanmasını ve bölge ülkeleri için baskı unsuru olarak hidropolitik güç kazandırmaktadır. Bu sebeple tekrardan Mackinder'in görüşüne tekrardan dönecek olunursa, Rusya'yı Heartland yapan nedenler bölgenin coğrafi konumu ve doğal zenginlikleridir. Bu sebeple Mackinder burada sağlanacak bir kontrol'ün aşamalı olarak küresel güç olmayı da sağlayacağını ileri sürmektedir. Aynı şekilde Mezopotamya'nın yukarıda belirtilen özellikleride onu kendi bölgesi içerisinde Heartland yapmaktadır. Burada sağlanacak bir kontrol, Ortadoğu'nun tamamını

⁴⁵²Şeyl: "Tortul kayaçların gözeneklerinde sıkışmış veya depolanmış bir enerji çeşididir. Petrol ve doğal gazın zaman içerisinde meydana geldiği ana kayadan ayrılarak farklı kayaçların içerisine yerleşmesi sürecinde söz konusu petrol ve doğal gazın bir kısmı ana kayada kalmaktadır. Bu kalıntıların oluşturduğu gazın kayacın gözeneklerinde kalan kısmı kaya (şeyl) gazını oluşturmaktadır." Erdal Tanas Karagöl, İsmail Kavaz "Kaya Gazının Küresel Enerji Piyasalarındaki Yeri ve Türkiye'deki Geleceği" *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, Sayı.222 (2017),9.

⁴⁵³Karagöl ve Kavaz "Kaya Gazının Küresel Enerji Piyasalarındaki Yeri ve Türkiye'deki Geleceği", 7.

kontrol edecek bir gücü ortaya çıkaracaktır. Ortadoğu'ya hakim olan bir gücün de küresel güç olacağını bu temelde ileri sürebiliriz. Bölge'nin lokasyonu İran, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri için önemli bir noktadadır. Çünkü bölge ülkeleri kendi doğal gaz ve petrollerini Avrupa'ya ulaştırması için iki önemli yol vardır. Bu yollar gemiler ve boru hatlarıdır. İran kendi petrol ve doğal gazını satmak için Irak ve Suriye üzerinden Akdeniz'e oradan Güney Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya veya Türkiye üzerinden taşıyabilir. Ancak her ihtimalde Mezopotamya ara bölgesini kullanmak zorundadır. Bu durum aynı şekilde Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri içinde geçerlidir. Bu temelde Mezopotamya önemli bir enerji koridoru olma pozisyonu taşımaktadır.

Mezopotamya Coğrafyası aynı zamanda Hava Hakimiyet Teorisi noktasında da stratejik bir noktadadır. Çünkü bölge, Ortadoğu'nun tam ortasındadır. ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin amacı“sadece küresel petrol vanasının kontrolünü ele geçirme girişimi değildir, aynı zamanda Avrasya toprakları üzerinde güçlü bir ABD ileri karakolu oluşturma çabasıdır. Böyle ileri bir karakol Polonya'dan Balkanlar'a kadar oluşturduğu ittifaklarla birlikte, ABD'ye en azından bir Avrasya devletinin güçlenmesini engellemek için önemli jeostratejik avantaj sağlamaktadır. Zira bu tür bir Avrasya gücü olduğu takdirde, bir sonra ki adım, beraberinde daima sonsuz sermaye birikimini getiren sonsuz bir siyasi güç birikimi olacaktır.”⁴⁵⁴ ABD Irak'ın çeşitli bölgelerinde hava üsleri inşa etmesi ve bazı bölgelerinde Patriot Hava Savunma Sistemleri yerleştirmesi bölgesel olarak hava hakimiyeti sağlama isteğidir. Özellikle hava hakimiyeti bölgesel ve küresel noktada devletlerin güçlerini ortaya koymaktadır. ABD önderliğinde 1991 yılında Birleşmiş Milletler'in (BM) aldığı “688 sayılı kararla Irak'ın kuzeyinde bulunan 36. enlemden itibaren Irak kuvvetleri'ne “uçuşa yasak bölge” ilan edilmiştir.”⁴⁵⁵ Bu durum Irak 2003 Irak işgaline kadar sürmüştür. Buna bağlı olarak Saddam'ın Kürt bölgelerinde hareket kabiliyeti daralmış, ilerleyen zamanda oluşabilecek federatif yapının altyapısı oluşturulmuştur. Günümüzde Rusya ve ABD, Suriye topraklarında kendilerinin etkin olduğu bölgelerde hava hakimiyeti kurmuşlardır. Suriye rejiminin tüm ülkede

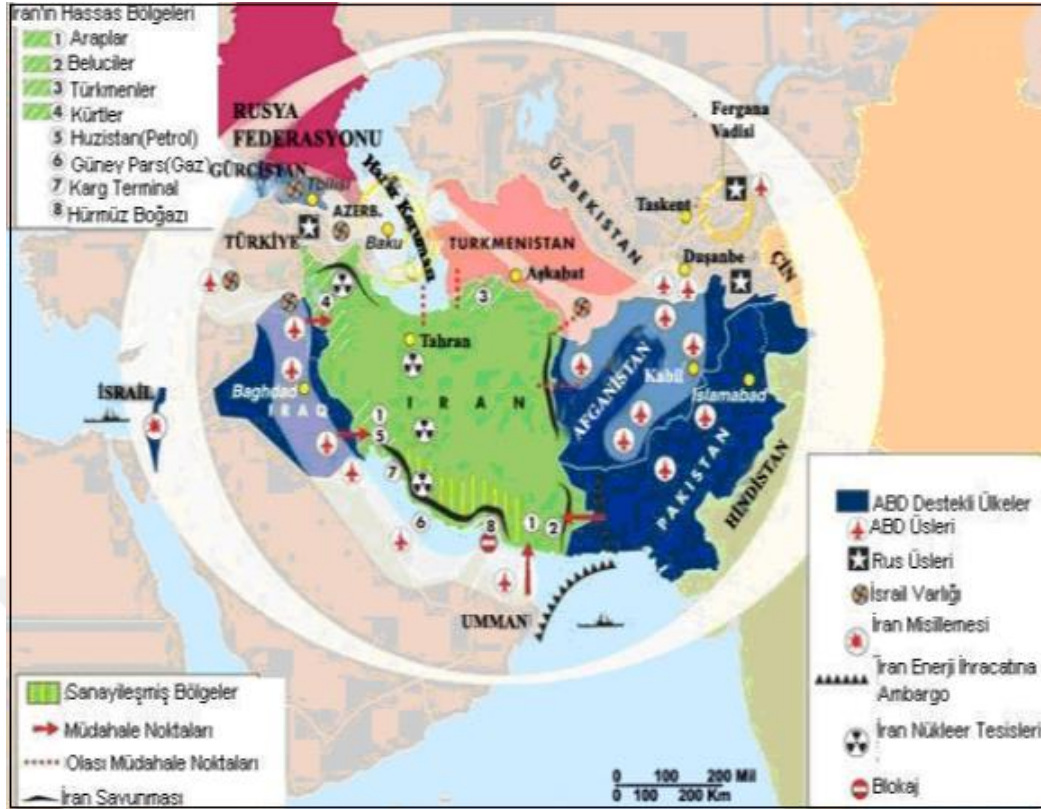
⁴⁵⁴David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü (İstanbul: Everest Yayınları, 2006),72-73.

⁴⁵⁵Zana Baykal, *Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) İle Olan Enerji İlişkileri (2002-2014)* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü,2014),9.

tamamen hakim olamamasının en önemli nedenlerinin başında hava hakimiyeti noktasında güçsüz kalmasıdır.

Nicholas Spykman “Dünya’nın en önemli jeopolitik bölgesini Mackinder’in İç Hilal (Rimland) olarak adlandırdığı bölge -Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya- olarak işaret etmektedir.” Bu ülkeler içerisindeki Mezopotamya ülkeleri Avrasya kontrolü için stratejik bir noktada konumlanmıştır. “Çünkü Ona göre, deniz ve kara güçlerinin ortasında kalan bu bölge o denli önemlidir ki, burada oluşabilecek bir jeopolitik boşluk, Kalpgâh hâkimiyetinin kaybedilmesine neden olabilir.”⁴⁵⁶ Bu bölge büyük oranda Ortadoğu bölgesini içerisine almaktadır. 19.yy’ın ortalarından günümüze Ortadoğu’da müktedir olmaya çalışan egemen güçler (Fransa-İngiltere-Almanya-Rusya ve ABD) tarafından bölge mücadele sahası olmaya devam etmektedir. Spykman’ında bahsettiği üzere bu bölge’de hakim olacak güç aynı zamanda Avrasya’nın kontrolünü’de elinde bulunduracaktır. Bu temelde Mezopotamya’nın, Anadolu-Levant ve Arabistan’ın kavşak noktasında yer alıyor olması, Güney Batı Asya’nın en büyük iki nehrine ve dünya petrollerinin %20’sine sahip olmakla beraber en fazla petrol taşımacılığının yapıldığı bölge’de bulunması onu Rimland’ın Heartland’ı yaptığını dile getirdik. Bu potansiyelleri nedeniyle bölgede huzur, istikrar ve güvenlik sorunları bitmediği gibi egemen güçlerin de bu bölge için mücadelesi tarihin her döneminde devamlılık göstermektedir. Günümüz itibariyle ABD merkezli Atlantik Mezopotamya ve çevre ülkelerinde büyük ölçüde hakim durumdadır. Bölge’de ABD için müttefik olmayan veya kısmen/tamamen hakimiyet kuramadığı ülkeler olarak Suriye ve İran gelmektedir. Ancak bu ülkeler çepeçevre ABD’nin söz sahibi olduğu ülkeler ve üslerle çevrelenmiştir. Aynı zamanda İran ve Suriye kendi içerisinde hassas bölgelere sahiptir.

⁴⁵⁶Tezkan ve Yılmaz. *Jeopolitik Yazılar*. İstanbul: Ülke Yayınları, 2007 aktaran; Emeklier ve Ergül, “Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik”, 68-69.

Şekil 53: İran'ın Hassas Bölgeler Haritası⁴⁵⁷

Suriye devleti Mezopotamya'da SSCB'den kalma askeri-ekonomik stratejik ilişkilere sahiptir. Bu nedenledir ki kuşatılan Rusya, dünya dönüşüm formülünü SSCB döneminde ki müttefiklerine, ABD'nin yumuşak karnı olan bölgelerde tekrardan faaliyet yürüterek hakimiyet alanını genişletmektedir. Rusya'nın ve diğer emperyal güçlerin Suriye topraklarında olmasının temel nedeni de budur. **Tek kutuplu bir dünyadan çok kutuplu dünyaya** gidilen bu dönemde, ABD kendi imparatorluğunun devam etmesi için hem Kenar Kuşak'taki bölge ülkelerini hem de dünya petrol vanasını kontrol etmesi gerektiğinin bilincinde olarak politika yürütmektedir. Bu sebeple Suriye konum itibarıyla kilit bir noktada durmaktadır. İlk olarak Suriye bir Akdeniz ülkesi olmasından dolayı Akdeniz üzerinde bugün yürütülen doğalgaz enerji mücadelesinde stratejik bir konuma sahiptir. İkinci bir diğer neden, ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiki İsrail ile komşu olması, üçüncü bir diğer neden Suriye, İran ve Rusya'nın Akdeniz'e açılan kapısıdır.

⁴⁵⁷Gürkas, *Bölgesel Bir Güç Olarak İran'ın Jeopolitik Konumu*, 126.

Neden Petrol?

Dünya’da petrol rezervleri eşit bir şekilde dağılmamıştır. Bu eşitsiz dağılım çeşitli sorunlara yol açtı. Bu sorunların başında artan enerji ihtiyacını karşılamak önemli bir yer tutmaktadır. Atlantikin, Avrasya üzerindeki kontrolünün anahtar unsuru petroldür. Bu noktada iki önemli bölge önem arz etmektedir. Bunlardan ilki dünya petrol rezervleri bakımından 300 milyar m3 rezerviyle **Venezüela’dır**. Bir diğer ise Mezopotamya petroleridir. ABD, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinde hakim güç olduğu için Venezüela ve Mezopotamya ülkesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bugün petrol zengini iki ülke (İran-Venezüela) ABD karşıtı bir ideoloji ve politika sergilemektedir. İ Mezopotamya ülkeleri içerisinde yüzölçümü bakımından en büyük ülkesi, İran’dır. İran, günümüzde olduğu gibi geçmişte de birçok devlet kurmuş köklü bir devlet geleneğine sahiptir. 20’inci yy’da günümüze İran yakın siyasi tarihi 3 döneme ayrılmaktadır. İlk dönem, 1925’te Rıza Şahın, Kaçar Hanedanına son vermesiyle başlayan ve Oğlu Muhammed Rıza Pehleviyle devam eden dönemdir.⁴⁵⁸ İkinci dönem ise İran’da batı egemenliğine karşı artan milliyetçilikle başa geçen Ulusal Cephe Lideri Muhammed Musaddık dönemidir. Bu dönemde dönemin egemen güçlerine rağmen İran petrollerinin millileştirilmesi⁴⁵⁹, Rıza Pehlevi’nin ülkeyi terk etmesi gibi nedenlerden dolayı 1953 Ajax Operasyonu⁴⁶⁰ Ulusal Cephe Hükümeti devrildi ve Şah Rıza Pehlevi tekrardan İran’a dönerek yönetimi ele geçirdi. Son olarak ise 1979’ yılında geniş halk kitlesiyle Ayetullah Humeyni önderliğinde yapılan İslam Devrimiyle başlayan ve hala devam eden dönemdir.⁴⁶¹ İran petrollerinin millileştirildiği Musaddık dönemi ve İran Devrimi sonrası dönem ABD-İran ilişkilerinin en kötü olduğu dönemleri oluşturmaktadır.

David Harvey, 2003 yılında kaleme aldığı **Yeni Emperyalizm** kitabında bugün yaşanan olayların arka planını açıklamaktadır. “Avrupa, Japonya, Doğu ve Güneydoğu Asya (şimdi Çin dahil) körfez petrolüne şiddetle bağımlılar ve bugün bu

⁴⁵⁸Çiğdem Akman, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Yönetim Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6/38 (2019):1628.

⁴⁵⁹Alptuğ Kudoğlu, "İran’da Musaddık Dönemi: 1951-1953", *İran Çalışmaları Dergisi*, 2/2 (2019):39.

⁴⁶⁰Ajax Operasyonu: AJAX Harekâtı sahte bayrak operasyonu, dönemin ABD başkanı Başkan Eisenhower’ın yetkisiyle Amerikan İstihbaratı CIA ve İngiliz istihbaratı M16 tarafından dönemin İran Başbakanı Muhammed Musaddık’a yönelik İran askeri darbesi görünümlü ABD darbesidir. Carter Matherly, " Operation AJAX: Roots of a Tree Grown in Distrust", *Saber and Scroll*, 2/4 (2013), 1-2.

⁴⁶¹Çandar, *Ortadoğu Çıkmazı*, 29.

bölgesel siyasi-ekonomik güçler, küresel üretim ve finans dünyasındaki Amerikan hegemonyasına rakip olarak ortaya çıkıyorlar. Eğer ABD', Chavez ve Saddamı devirebilirse, boğazına kadar silahlanmış, istikrarsız (ve radikal İslam'ın kucağına düşme tehlikesiyle karşı karşıya olan) Suudi saltanat rejimine bir çeki düzen verir veya bu rejimi değiştirirse, Irak'tan sonra İran'ın üzerine yürür (ki öyle yapmaya çalışacak gibi görünüyor) ve Hazar Havzası'nın petrol rezervlerine hakim olmak için Orta Asya'da stratejik askeri varlığını sağlamlaştırırsa, küresel petrol vanasını denetleyerek gelecek elli yılda küresel ekonomiyi etkili bir biçimde kontrol edebilir."⁴⁶² Kanlı tarihin yazıldığı Mezopotamya Coğrafyası'nda **1990-1991** birinci **Körfez Savaşı** patlak verdi. Irak'a karşı ABD öncülüğünde aralarında **İngiltere, Fransa ve Suudi Arabistan**'ın bulunduğu koalisyon tarafından **Kuveyt'i** ilhak etmek isteyen Irak'a karşı koalisyon kuruldu. temel amaçları ekonomik problemi gidermek, düşen petrol fiyatlarının ekonomisini yıpratması, İran ile olan savaşın tahribatının ülke ekonomisinde derin çatlaklar oluşturmastır. Körfez savaşının en önemli nedeni ise Petrol zengini bir ülke olmasıydı. Fakat Birleşmiş Milletlerde alınan kararlar oluşturulan koalisyon Irak'a karşı **Çöl Kalkanı** harekâtını gerçekleştirdi. Daha sonra Irak'ın uydu devlet konumunda yaşanan değişme, 11 Eylül saldırılarının Irak'la ilişkilendirmesi, Irak'ın balistik füzelere sahip olduğu iddiası, kimyasal silah kullanımı gibi gerekçeler öne sürülerek ve daha özgür demokratik bir dünya düşüncesiyle, **2003** yılında **2.Körfez savaşı** gerçekleşmiş oldu. Temel etken Siyah Altındı. " Bugün geline nokta'da ABD Irak'ı işgal etti, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerini büyük oranda kontrol altına aldı. İkinci bir diğer adım Venezuela ve İran olacaktır. "Ordu, petrolle hareket eder. Kuzey Kore'nin komplike bir hava gücü olabilir ama petrolü olmazsa bunu fazla kullanamaz. ABD, petrole sadece askeri malzemelerini teminat altına almak için ihtiyaç duymuyor. Gelecekte, çıkacak bir çatışmada eğer ABD düşmanına akan petrolü kesecek güce sahip olursa, söz gelimi Çin bizimle eşit konumda olmayacaktır."⁴⁶³ "Uzun dönemli enerji projeksiyonları değerlendirildiğinde büyük ölçüde OECD dışı ülkelerin tüketimlerdeki artış 2013 yılında toplam birincil enerji talebinin % 42,3'ünün elektrik üretimi için kullanıldığı gözlemlenmektedir. 2035 yılında bu rakamın % 46,6'ya çıkması beklenmektedir. Elektrik üretimi için tüm birincil enerji kaynakları kullanılmaktadır. Petrol daha çok

⁴⁶² Harvey, *Yeni Emperyalizm*, 66.

⁴⁶³ Harvey, *Yeni Emperyalizm*, 22.

taşıma sektörü tarafından talep edilmektedir. Nitekim dünya petrol tüketiminin % 52,8'i taşıma sektöründe gerçekleşmektedir. 2035 yılına kadar petrol talebinin % 21 oranında yükselmesi; bu süre zarfında ulaşımda petrol kullanım oranının % 94'ten % 89,4'e düşmesi, ulaşım için kullanılan enerji oranının ise % 18'den % 17'ye düşmesi beklenmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle hızlı sanayileşme ile artan çevre kirliliği, fosil yakıtlar arasında nispeten temiz ve verimli bir yakıt olan doğal gazı yönelik talebin artmasına neden olmuştur. BP Energy Outlook 2035 birincil enerji dikkati çekerken, enerji arzı da yükselmektedir. Bu kapsamda özellikle Asya Pasifik bölgesinde enerji arzının 1,5 katına çıkması en dikkati çeken husustur.”⁴⁶⁴ Böyle'de oldu. ABD ilk önce Irak'ı işgal ederek, Irak petrolünü kontrolüne aldı. Akabinde Suriye iç savaşında kürtlere destek vererek, Suriye'nin en önemli petrol havzasını kontrol etti. Bugün ise İran ve Venezüela denklemi çözmek için faaliyet yürütmektedir. Çünkü emperyal hedef taşıyan her ülkenin “Lebensraum” ideali ile bir Organik devlet anlayışı vardır. Dolayısıyla Mezopotamya Coğrafyası, sahip olduğu jeopolitik önemiyle Ortadoğu'nun kalbi olarak Avrasya'nın en önemli stratejik konuma sahip olduğu söylenebilir.

3.2.GENEL DEĞERLENDİRME

Jeopolitik milletlerin, bölgelerin değişen ve değişmeyen unsurlarını ele alarak, hem küresel hem bölgesel güç merkezlerini tetkik eden, değerlendiren, belirlenen hedefleri araştıran ve gelecekle ilgili öngöründe bulunan bir disiplindir. Jeopolitik Devletlerin hükmettikleri topraklar üzerinde kontrol ve yönetme politikası geliştirmesini, egemen güçlerin ise stratejik öneme sahip topraklarda hüküm sürme amacının stratejisini tayin etmektedir. Bu bağlamda bazı coğrafyalar sahip olduğu jeopolitik unsurlar nedeniyle hem bölgesel hem de küresel bağlamda kilit noktada durmaktadır. Tabii olarak bazı coğrafyalar vardır ki, tarihsel süreç içerisinde sahip olduğu coğrafi potansiyelleri gereği daima önemini korumuştur. Bu yönüyle Mezopotamya Coğrafyası, sahip olduğu yer altı ve yerüstü zenginlikleriyle stratejik önemini daima koruyan ve dönemin egemen güçlerinin politikalarını belirleyen ender coğrafyaların başında gelmektedir. Jeopolitik disiplini her geçen gün önemi daha da

⁴⁶⁴Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), *2014 Yılı Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu*,5.

artan disiplinler içerisinde özel bir önem taşımaktadır. Bu çalışma Mezopotamya Coğrafyası'nın doğal ve beşeri özelliklerini ve de onun jeopolitik önemini ortaya koymak amacıyla hazırlandı.

Bu amaca uygun olarak çalışmanın belki de en muallak noktası olan Mezopotamya neresidir sorusuna cevap arandı. Bölge hakkında yerli ve yabancı kaynaklarda belirtilen sınırlar ortaya konuldu. Nihayetinde bölgenin tartışmalı sınırlarına coğrafya biliminin temel ilkeleriyle (dağılıp, ilişki kurma, nedensellik, karşılaştırma) bundan önce belirtilen sınırlara ciddi bir eleştiri getirilerek onun sınırlarını, Arcgis, Global Mapper ve Google Earth programları kullanılarak modern tekniklerle çizildi.

Araştırma'nın bir diğer noktası ise araştırma alanının ne olduğunu ortaya koymaktı. Bu temelde Mezopotamya Coğrafyası'nın fiziki özellikleri (Jeolojik ve jeomorfolojik yapısı, iklimi, bitki örtüsü, hidroğrafyası ve toprak özellikleri) ve beşeri özellikleri (tarihi, yerleşme özellikleri, nüfusu, ekonomik yapısı ve enerji kaynakları) ortaya konuldu. Akabinde bölgenin sahip olduğu özellikleri, jeopolitik kuramlar ve kavramlar eşliğinde değerlendirilerek, bölgenin açmazları, farklılıkları, konumu ortaya konuldu. Ayrıca bu çalışma Türkiye Coğrafyacıları tarafından yapılmış ilk çalışma olması nedeniyle de gelecekte bölge hakkında yapılacak çalışmalara bir örnek teşkil edecektir.

Mezopotamya Coğrafyası, bereketli hilal (*mümbit hilal*) olarak adlandıran ilk tarımın yapıldığı toprakların sınırları içerisinde yer almaktadır. Bilindiği üzere bu alan kendi içerisinde Mezopotamya, Levant ve Batı Mısır'dan oluşmaktadır. Mezopotamya Coğrafyası sınırlarını ortaya koymak için iki temel kıstas belirlendi. Bunlardan ilki havza temelinde Dicle ve Fırat'a katılan ana kolların baz alınması bir diğeri ise medeniyet alanlarının (Neolitik yerleşmeler, İlk Çağ medeniyetleri) esas alınmasıdır. Bu ölçütler çerçevesinde Mezopotamya Yukarı ve Aşağı Mezopotamya olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Yukarı Mezopotamya Irak sınırlarındaki Bağdat şehrinin kuzeyinden başlayıp, bir yay gibi yükselen güneydoğu Toroslara kadar olan alanı kapsar, Aşağı Mezopotamya ise Bağdat'ın güneyinden başlayarak Basra Körfez'ine kadar olan alüvyonlarla kaplı sahaya uzanmaktadır. Bölgenin kuzey sınırını bir yay gibi yükselen Güneydoğu Toroslar oluştururken doğu sınırını

Dicle Nehri Havza'sının doğusundaki su bölümü çizgisi, batı sınırını ise Aşağı Fırat Havza'sının batısındaki su bölümü çizgisi meydana getirir. Güney sınırını ise ekzoreik akarsular olan Dicle ve Fırat akarsularının Irak sınırlarındaki "El Kurna" denilen köyde birleşerek Şatt'ül-Arab ismini alıp Basra Körfezi'ne döküldüğü mevkiidir.

Mezopotamya Coğrafyası hem fiziki hem de beşeri özellikleriyle çeşitlilik arz etmektedir. Mezopotamya Havzası farklı dönemlere ait jeolojik formasyonları bünyesinde barındırmaktadır. Bölgede yaygın olarak Senozoik Döneme (Üçüncü Zaman) ait araziler görülmektedir. Bölgenin kuzey sınırını oluşturan GD Toroslar Arabistan Kalkan'ının Anadolu Yarımadası'nı sıkıştırması sonucu Tersiyer devrinde yükselmiştir. Aynı şekilde Alp Orojenez'in devamı olan Zagros sistemi de bu dönemde oluşmuştur. Bölgenin en verimli toprak arazilerinin olduğu Azonal Alüvyal depolar Kuvaterner yaşlı olup, birikme hala da devam etmektedir. Bölgenin bugün yazgısını belirleyen petrol ise Üçüncü Jeolojik Dönem Tersiyer Devri'nde Güneydoğu Torosların eteklerinden, Basra Körfezi'ne kadar olan alan Tethys Deniziyle kaplıydı. Tethys, aynı zamanda, deniz canlıları bakımından zengindi. Deniz sularının regresyon sonucu çekilmesi sonucu canlı organizmaların ölmesine ve çökmesine neden oldu. Zaman içerisinde canlı organizmalarının üzeri sedimantasyon sonucu örtülmesiyle birlikte, basınç ve sıkışmaya bağlı olarak yağa dönüşmesiyle petrol oluştu. Bölgenin jeomorfolojik yapısı ise büyük bir çeşitlilik arz eder. Saha, zengin rölyepleriyle bir jeomorfoloji laboratuvarıdır. Bölge içerisinde ova, plato ve dağlık sahalar vardır. Bölgenin kuzeyindeki GD Toroslar, batısındaki Zagroslar, sahanın zirvelerini oluştururken iç kesimlere doğru ise yükseklik aşamalı olarak azalarak yerini plato ve ovalar bırakır. Bölge'nin en yüksek zirvelerini İran sınırları içerisindeki Zardkooh Dağı 4,548 ve Türkiye sınırları içerisindeki 4.135m Cilo Dağı oluşturur. Yükseltinin en az olduğu saha ise Basra Körfezi'ni kıyıdır. Bölge'nin dağlık sahaları, ülkelere güvenlik noktasında hem avantaj hem de dezavantajlar sağlamaktadır. Çünkü dağlık alanlar ulaşım noktasında ciddi ekonomik maliyetlere sebep olmaktadır. Dahası bölge içerisinde uzun bir süredir yaşanan çatışmalı ortamın uzamasını, faaliyet yürüten örgütler için birer sığınak görevi üstlenmektedir. Bu durum bölge üzerinde kontrol sağlamaya çalışan bölge ülkeleri için problem oluşturmaktadır. Çünkü bölge litolojik olarak mağara oluşumlarına

elverişlidir. Bu sebeptendir ki tarihsel süreç içerisinde bu coğrafyalar da hâkimiyet kurmak güç olmuştur. Fakat bölgede hâkim olan güçler için ise dağlık sahalar, dış mihraklara karşı birer kale görevi görmüştür. Fakat bölgenin dağlık alanları aynı zamanda akarsuların akımını hızlandırması nedeniyle hidroelektrik enerjisi bakımından avantajlar sağlamaktadır.

Mezopotamya Coğrafyası iklim özellikleri bakımından da farklılıklar gösterir. Bölge'nin hâkim iklimi Karasal İklim tipidir. Ancak Mezopotamya'da Akdeniz ve Çöl iklimleri görüldüğü gibi yüksek irtifaya sahip sahalarda ise Yüksek Dağ İklimi (alpin iklim) yaşanmaktadır. Mezopotamya Bölgesi yağışların yüksek kesimlere doğru 1000 mm'nin üzerine çıktığı bir coğrafyadır. Mezopotamya aynı zamanda zengin su kaynaklarına da sahiptir. Bölge'de GB Asyanın en büyük iki nehri Dicle ve Fırat bulunmaktadır. Bu iki nehir havzası içerisinde debisi yüksek yan kollar vardır. Bunlar içerisinde Karun, Diyala, Büyük Zap, Küçük Zap, Adhaim, Botan, Habur ve Karkeh önem arz etmektedir. Bu iki akarsu yaklaşık olarak 90 milyar metreküp su taşımaktadır. Bu iki akarsuyun bulunduğu havza da kapasiteleri yüksek barajlar inşa edilmiştir. Bunlar içerisinde hidropolitik yönden, Türkiye sınırları içerisinde Atatürk ve Ilısu, İran'da Karun ve Karkeh, Suriye'de Tabqa ve Irak'ta ise Musul ve Samarra (Tharthar) baraj gölleri önem arz eder. Bölge toplam baraj kapasiteleri yaklaşık olarak 215 milyar m³ üzerinde bir kapasiteye sahiptir. Bölge ülkeleri içerisinde birinci sırada 109 milyar m³ ile Irak, sonra 78 milyar m³ ile Türkiye, daha sonra 17 milyar m³ ile İran ve son olarak ise 11,2 milyar m³ ile Suriye gelmektedir.

Mezopotamya Coğrafyası'nda insanların tahribi sonucu teşekkül etmiş antropojen bozkırlar ve doğal bozkırlar yaygındır. Bölge'nin ormanlık alanlarını ise yaygın olarak meşeler oluşturur. Toprak özellikleri bakımından ise bölgede farklı toprak tipleri görülmektedir. Bölge'de Zonal Toraklar geniş bir yayılım alanına sahiptir. Ancak bölge'nin en verimli sahalarını Azonal Topraklara dâhil olan ve Dicle ve Fırat nehirlerinin biriktirmiş olduğu Alüvyal sahalar oluşturur.

Bölge, içerisinde birçok medeniyeti ve ilk yerleşmeleri barındıran büyük bir tarih hafızasına sahiptir. Prehistorik Dönem; Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik dönemlere ayrılmaktadır. **Suriye'de** *Tel Mureybit, Abu Hureyra*, **Irak'ta** *Yorgan Tepe, Jarmo* **Türkiye'de** *Göbekli Tepe, Çemi Hallan, Nevali Çori, Çayönü ve Kortik*

Tepe, İran'da ise *Ganj Dareh, Ali Kosh, Zerribar* ve *Shanidar* gibi ilk yerleşmeler bu dönemlere ait yerleşmelerdir. Bu yerleşmeler insanoğlunun tarihsel evriminin önemli yerleşmeleri olarak, geçmiş hakkında önemli kaynaklar sunmaktadır. Neolitik yerleşmeleri süreç olarak 4 döneme ayrılmaktadır. Bunlar, **Hassuna veya Samarra** dönemleri olan 7. bin yılın sonu, 6.bin yılın ilkyarısı, **Halaf Dönemi**, 5600-5000ve **Obeyd Dönemi**, 5500-4000 arası dönemlerdir. Daha sonraki süreçte Sümerlerin atası olarak kabul edilen **Uruk Dönemi** ise 4000-3100 yılları arası dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde insanoğlu üretim aşamasına geçmiştir. Birçok hayvan (keçi, koyun, domuz, inek) ve bitki (buğday, arpa, bezelye) ilk defa burada kültüre alınmıştır. İlk Çağ'da *Sümer, Akad, Asur, Babil, Mitanni, Guti, Elam ve Med* gibi medeniyetler ortaya çıkmıştır. Bu devir içerisinde ilk savaş arabaları, ilk yelkenli gemi, ilk gözlemevi, ilk dini mabetler, ilk tarım, ilk köyler, ilk şehirler, ilk devletler, ilk imparatorluklar, ilk ticaret, ilk hukuk kuralları ve daha birçok ilk bu coğrafyada ortaya çıkmıştır. Bu bahsi geçen medeniyetler değerli katkılarıyla insanoğlunun başat aktörleridir. İlk Çağ ve sonrasında bölge farklı egemen güçlerin mücadele arenası haline dönüşmüş ve toplumların sürekli olarak hayatlarını idame ettirdikleri önemli coğrafyaların başında gelmiştir.

Tarih konu başlığında da değindiğimiz üzere bölge, insanoğlunun ilk köy ve şehir yerleşmelerine ev sahipliği yapmıştır. Bölge Pleistosen'de glasiyal dönemin bitişiyle dönemin ilkel toplumlarının ikamet ettiği coğrafyaların başında gelmiştir. Bunu sağlayan hususlar genel olarak bölgenin kuzey bölgelerine göre daha ılıman iklime sahip olması, bitki ve hayvan türleri bakımından zengin ve evcilleştirilmeye uygun olmasıdır. Bu hususlar ilk yerleşmelerin burada ortaya çıkmasını sağladı. Coğrafi faktörler (iklim, hidrografi) aynı zamanda yerleşme tiplerinin dairesel, çizgisel, dağınık ve toplu olmasını belirlediği gibi bölgenin litolojik yapısı da kullanılan malzemeleri tayin etti. Mezopotamya bilindiği üzere tarihte şehir olgusunun gerçekleştiği ilk coğrafya olma özelliğine sahiptir. Bölgede genel hatlarıyla geçmişten günümüze şehirlerin kuruluş yerinin tayininde **“su, iklim, tarım, petrol, ulaşım, ticaret ve inanç”** gibi öğeler temel belirleyici unsurlar olmuştur. Bu çerçevede de bazı şehirler kendi dönemlerinin stratejik öneme sahip şehirleri olmuştur. Ur, Eridu, Lagaş, Nippur, Samarra, Larsa, Kiş, Sus, Mari ve Uruk gibi yerleşmeler bunlara örnek teşkil etmiştir. Zaman içerisinde hem dış faktörlerin hem de iç

faktörlerin etkisiyle bu bahsi geçen şehirler önemini yitirmiştir. Günümüzde ise ticaret, tarım, ulaşım, inanç ve petrol gibi unsurlar bölgenin önemli şehirlerini belirlemektedir. Mezopotamya Coğrafyası'nda güneyden kuzeye doğru, Basra, Ahvaz, Abadan, Kerbela, Necef, Bağdat, Kirmanşah, Hamedan, Musul, Kerkük, Deyrizor, Erbil, Mardin, Diyarbakır, Batman, Şanlıurfa ve Gaziantep şehirleri onun Jeokültürel ve jeoekonomik öneme sahip stratejik şehirleridir.

Mezopotamya Coğrafyası nüfus özellikleri bakımından kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bölge'de etnik bağlamda Kürt, Arap, Türk ve Fars etnisiteleri bu yapının otonom nüfusunu oluşturmaktadır. Bunların yanısıra, Süryani, Ermeni, Çerkez, Yahudi azınlıkları da bu mozağin önemli bileşenleridir. Bu sebeple bölgede Hint-Avrupa, Sami ve Ural-Altay dil ailesine mensup halklar yaşamaktadır. Bölge etnik bağlamda kozmopolit bir yapıya sahip olduğu gibi inançsal yönüyle de heterojen bir yapı göstermektedir. Mezopotamya üç semavi dinin mensuplarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu dinler arasında nüfusun büyük çoğunluğunu Müslüman'lar oluşturur. Müslüman nüfus kendi içerisinde Şii ve Sünni mezhep mensupları olarak ikiye ayrılmıştır. Hristiyanlık ise, Süryani (Arami), Keldani, Nasturi ve Marunî gibi kimliklerinin yoğunluktadır. Bunlar genel itibariyle Protestan ve Katolik mezhebinin mensuplarıdır. Bölge'de ayrıca Hristiyan ve Müslüman nüfusun yanında Ezidi, Sabii ve farklı local inanç mensupları da yer almaktadır. Bölge aynı zamanda **Hz. Nuh, Hz Zülkif, Hz Elyesa, Hz İbrahim, Hz Eyyüb Hz. Yunus** ve **Hz. Şuayip** gibi üç semavi din içinde kutsal kabul edilen peygamberlerin ortaya çıktığı merkez konumundadır. Bölgede ayrıca daha farklı inanç mensuplarının rehber olarak kabul ettiği şahsiyetlerde ortaya çıkmış ve bazılarının kabri de bu bölgededir. Bunlar içerisinde bölgenin en büyük dinamiklerinden biri olan Şii mezhebi için kutsiyet değeri yüksek olan Hz. Ali'dir. Peygamber damadı ve Sunni mezhep mensuplarınca İslam'ın dördüncü halifesi olarak kabul edilen Hz. Ali'nin kabri Irak'ın Necef şehrinde ve her yıl yüzbinlerce Şii tarafından ziyaret edilmektedir. Bu durum bölgenin inançsal kutsiyetini de ortaya koymaktadır. Netice itibariyle araştırma alanı sahip olduğu jeokültürel inançsal derinliğiyle kutsiyet değeri çok yüksek bir coğrafyadır. Mezopotamya Coğrafyası insanoğlu için, prehistorik dönem yerleşmelerinden günümüze kadar önemini korumuştur. Jeokültürel açıdan çeşitli kültürel dinamikleri bünyesinde barındırmaktadır. Birçok din ve mezhep için önemli merkezlere sahip

olma durumu bölgenin jeopolitik açıdan önemini tayin eder. Böylelikle “kutsal yerler boş bırakılmaz” lafzının vücuda inanç ruhuyla geldiği, yerlerin başında Mezopotamya Coğrafyası gelmektedir. Bu coğrafyanın taşımış olduğu kutsiyet onu diğer coğrafyalardan üstün kılmaktadır. Bölgenin manevi enerji kaynakları jeokültürel açıdan Mezopotamya’yı önemli kılmaktadır. Bu temelde Mezopotamya’nın kontrolü fiziki unsurlar dışında aynı zamanda kültürel unsurlar üzerinde de etkinlik sağlamaktadır. Tüm bu yönleriyle Mezopotamya Ortadoğunun minyatürü görünümündedir.

Mezopotamya Coğrafyası’nda istihdam alanı en yüksek sektör tarımdır. Tarım faaliyetleri Mezopotamya ülkelerine eşit bir şekilde dağılış göstermemiştir. Türkiye’ye sınırları içerisinde bölge pamuk yetiştiriciliği bakımından yarısını üretmekte olup, Antep Fıstığı, mercimek, buğday gibi tarım ürünlerinde de yüksek oranlara sahiptir. Bu oranlar ülke ortalamasının üzerindedir. Bu oranlar her geçen yıl artmakta olup, bunun en büyük sebebi ise GAP projesiyle bölge topraklarının sulamaya açılmasıdır. Mezopotamya’nın bir diğer ülkesi Suriye’de ise ülke tarım alanlarının %50’sinden fazlası Mezopotamya sınırları içerisindeki alan oluşturmaktadır. Suriye’de, sulamanın yapıldığı alanlarda tahıl ürünleri yaygınlık kazanmaktadır. Bu ürünler içerisinde buğday tarımı ağırlıkta olanıdır. Bu ürünün yanı sıra komşu Irak gibi Hurma yetiştiriciliği önemli bir tarım ürünüdür. Diğer bir ülke Irak’ta ise, buğday, arpa, pirinç ve hurma önem kazanmaktadır. Bunlar arasında hurma önemli bir ihracat ürünüdür. Son olarak İran’ın Güneybatı Zagros bölgesinde tahıl üretimi ön plana çıkar. Karkeh, Diyala ve Karun nehirlerinin bulunduğu vadiler tarım alanlarının yoğunlukta olduğu arazilerdir. Hayvancılık olarak bölge yaygın yarı kurak ve kurak iklim nedeniyle küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındır. Fakat Irak’ın güneybatısında göçerler tarafından deve yetiştiriciliği de yapılmaktadır.

Mezopotamya’nın bir diğer ekonomi pastasını sanayi oluşturmaktadır. Sanayi sermaye bakımından kar marjı en yüksek sektördür. Bölge’de temelde iki sanayi faaliyeti ön plana çıkmaktadır. Bunlar; tekstil ve petrokimya sanayisidir. Tekstil sanayisinde Türkiye sınırları içerisindeki kesimde Gaziantep başta olmak üzere Şanlıurfa ve Diyarbakır ön plana çıkmaktadır. Bölge’de tarımda olduğu gibi tekstil sanayisinde ilerlemektedir. Bunda GAP’ın büyük bir payı vardır. Bölge’nin diğer

ülkelerinde ise petrokimya sanayi ülke ekonomilerinin hayat kaynakları olmaktadır. Ancak bu ülkelerde kısmen de olsa tekstil, deri sanayi ve gıda üretimi alanlarında da üretim yapılmaktadır.

Hizmet sektöründe bölge ülkeleri arasında ciddi bağlamda farklılıklar görülmektedir. Ancak bölgede ulaşım ve ticaret geçmişten günümüze önemli olmuştur. Çünkü Mezopotamya geçmişten günümüze önemli ticaret yollarının güzergâhı üzerindedir. Tarihi **İpek Yolu**, **Baharat Yolu** ve **Kral Yolu** bunun örnekleridir. Ulaşım güzergâhları üzerinde olmasına bağlı olarak bölgede büyük bir ticaret aksı ortaya çıkmıştır. Bu ticari faaliyetler kervansarayları ve ticarete bağlı şehirleri meydana getirdi. **Diyarbakır, Mardin, Musul, Şanlıurfa ve Bağdat** gibi şehirler buna en iyi örneklerdir. Mezopotamya Coğrafyası **Asya, Avrupa ve Afrika** arasında bir geçiş bölgesidir. Bölge aynı zamanda **Levant, Arabistan ve Anadolu** coğrafyasının kesişim noktasındadır. Bu sebeple bölge sürekli olarak coğrafi konumu nedeniyle hem önemli ulaşım yollarına hem de önemli ticaret merkezlerine sahip olmuştur. Bu özelliğiyle bile Mezopotamya Ortadoğu'nun stratejik öneme sahip en işlek bölgesi olma potansiyeli taşımaktadır. Bölge aynı zamanda petrolün etkisiyle Basra Körfezi üzerinde önemli limanlara sahiptir. Irak'ın Basra şehrinin güneyinde yer alan Umm Qasr, Khawr az Zubayr limanları, İran'da ise ülkedeki en işlek ikinci limanı olan Emam Khomeini Limanı önem arz etmektedir.

Günümüzde, ticaret genel hatlarıyla petrol satışı bir yana bırakılırsa, tarım ürünleri, tekstil ürünleri, işlenmemiş madeni hammadde ihraç ederken, ithal olarak ise teknolojik cihazlar, otomotiv ürünleri, askeri ekipmanlar ithal edilen genel bir bölge görünümüne sahiptir. Bölgenin ulaşım, sağlık vd. hizmet sektörleri baz alındığında bölgenin en gelişmiş alanı GAP bölgesidir. Çünkü Mezopotamya'nın diğer ülkelerinde uzun yıllardır yaşanan savaşlar, örgütsel faaliyetler, özellikle 'de 2003 Irak işgali ve 2011 tarihinde yaşanan Suriye ve Irak iç savaşı bölgenin zenginliklerini tahrip etmekle beraber hizmetler sektörüne büyük bir darbe indirmiştir. Bu durum ise bölge ülkeleri arasında gelişmişlik farkında değişmelere neden olmuştur. Bölge'de yaşanan bu olaylardan turizm sektörü de büyük oranda etkilenmiştir. Ancak **Mezopotamya Havzası** hem doğal zenginlikleri hem de birçok medeniyete, inanç merkezlerine, kutsal şahsiyetlere ev sahipliği yapmasından dolayı

turizm potansiyeli bakımından büyük bir coğrafyadır. Bölgenin turizm bağlamında sahip olduğu beşeri ve fiziki unsurlar bölgenin turizm potansiyelini artırmaktadır. Fakat tüm dünyada son yarım asırdır turizm sektörünün popülerleştiği süreç boyunca Mezopotamya Coğrafyası'nın genelinden cereyan etmekte olan çatışmalı süreç nedeniyle bölge turizm açısından güvenli bölge tasnifini almıştır. Bu sebeple bölgede, turizm sektörü ekonomik noktada bir katkı sağlamamaktadır. Bu duruma etki eden temel faktör güvenlik problemleridir. Ancak bir diğer önemli husus ise bölgenin tam anlamıyla tanıtımının yapılmamasıdır. Bu problemler çözüme kavuşturulursa bölge önemli bir turizm havzasına dönüşecektir.

Enerji kaynakları olarak Mezopotamya'nın küresel ölçekte en önemli coğrafyalarının başında olmasını sağlayan petrolün rolü hayati bir önem taşımaktadır. Çünkü dünya enerji üretim ve tüketiminin %30'un üzerinde bir oranla ilk sırada kullanılan yakıtı petroldür. Petrol, petrokimya sanayisinin temel hammaddesidir. Bugün günlük yaşamımızın her noktasında petrol yerini almaktadır. Mezopotamya Coğrafyası İran, Irak ve Suriye olmak üzere totalde 300 milyar varil petrol rezerviyle dünya rezervlerinin %20'ye yakın bir oranla 1/5'ine sahiptir. Ortadoğu petrollerinin ise yarıya yakını da Dicle ve Aşağı Fırat havzasındadır. Üretim bazında ise dünya petrol üretiminin %8'ini kontrol etmektedir. Mezopotamya'nın stratejik açıdan petrol şehirleri ise İran'ın **Abadan, Ahvaz, Kirmanşah**, Irak'ın **Kerkük, Musul ve Basra**, Suriye'nin ise **Haseke ve Deyrizor** şehirleri bu coğrafyanın kilit şehirleridir. Bu şehirler aynı zamanda bu ülkelerin ekonomik bağlamda kritik öneme sahip şehirleridir.

Araştırmanın analiz noktası ise Mezopotamya genel hatlarıyla:

- Wallerstein'in Dünya Sistemi Teorisi'ne göre ülkeler gelişmişliklerine ve güçlerine göre merkez, yarı çevre ve çevre olarak 3 ana kategoriye ayrılır. Bu ülkeler içerisinde sosyo-ekonomik ve askeri alanda en güçlü olan merkezde yer alırken, yarı çevrede etkinlik düzeyi merkeze yakın olan devletler bulunur. Çevre kategorisinde ise bağımlı devletler yer alır. Bu devletler küresel ölçekte en az etkiye sahip ülkelerdir. Günümüzde merkez çevrede ABD yer alır. Yarı çevre ülkelere Rusya, Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere ve Çin örnek gösterilebilir.

Çevrede ise geri kalan ülkeler yer alır. Bu teoriye göre günümüzde dünya merkezi birçok parametreyle nasıl ABD ise, geçmişte de Mezopotamya Coğrafyası merkezli devletlerdi. İlk Çağ medeniyetlerinden; Sümer, Akad, Asur, Babil ve Med gibi egemen güçler kendi döneminin dünya merkezleriydi. Ayrıca çevresel determinist bağlamda da değerlendirmek gerekir. Pleistosen Dönem sonrası başlayan Holosen’de iklimlerde yaşanan değişmeye bağlı olarak soğuk dönem yerini sıcak bir döneme bırakmıştır. Bu dönemde Orta Kuşak bölgelerinde soğuk iklim koşulları etkinliğini devam ettirirken bölgede ılıman bir iklim yaşanmaya başlamıştır. Ayrıca Bu farklılık karşılaştırmalı olarak Mezopotamya’yı daha fazla yaşanmaya değer bir yer yaparak onu diğer coğrafyalardan öne çıkarmıştır. Ayrıca Mezopotamya Coğrafyası, evcilleştirilmeye uygun hayvan ve bitki türlerinin toplandığı bir bölge olması da onu prehistorik dönem ve İlk Çağ’da çekim merkezi yaptı. Aynı neden devamında Mezopotamya’yı göç merkezi yapmıştır.

- Samuel Phillips Huntington tarafından ileri sürülen *Medeniyetler Çatışması Teorisi*’ne 1989’da SSCB’nin çöküşüyle, burjuvazi ile proleter arasında yaşanan küresel mücadelenin yerini medeniyetler arasındaki bir mücadeleye bırakacağıdır. Araştırma alanı hem etnik bağlamda hem de inançsal bağlamda kozmopolit bir yapı ortaya koymaktadır. Bölge’de aktif olan güçler konservatif (tutucu) ideolojileriyle homojen bir toplumsal yapı oluşturmaya çalışmaktadır. Bir bakıma Ortadoğu’nun minyatürü olan bu bölge yaklaşık bir asırdan bu yana çatışmaların durmadığı bir bölge konumundadır. Huntington’un belirttiği medeniyetler çatışması bölgede her geçen gün derinleşerek artmaktadır. Çünkü etnik ve inançsal ayrışmaların yaşandığı Üçüncü Dünya ülkelerinde kaos kaçınılmaz olup bu durum doğru orantılı bir biçimde silaha olan talebi artırır, silah ise ekonomik bağımlılığı beraberinde getirir. *Kaos= silah=para=bağımlılık* bu süreç devletleri parçalanmışlığa sürükler. Bu sebeple Barry Bozan’ın ileri sürdüğü Medeniyetler Bütünleşmesi Teorisi etnik ve mezhepsel

sorunlardan dolayı bu coğrafyada kendisine yer bulmamıştır. Aynı şekilde Francis Fukuyama'nın demokrasinin gelişmediği toplumlarda, azınlıkların kendilerini uygun bir şekilde temsil etmemelerinden dolayı problemlerin yaşandığını belirtmektedir. Netice itibariyle bölge heterojen bir toplumsal yapıya sahiptir. Bölge'de demokratik bağlamda olgunlaşmanın sağlanmama durumu gelecekte daha derin problemlerin ortaya çıkaracağını habercisidir. Bu nedenle gelecekte oluşabilecek sorunlar Domino Taşları Teoremi çerçevesinde bölgesel bir boyuttan, bugün Suriye örneğinde olduğu gibi bir kelebek etkisi oluşturarak küresel bir boyut alması muhtemeldir. Bu durum 'beyaz adamın' sorumluluğu gereğince dış müdahaleleri Irak'ta olduğu gibi beraberinde getirecektir.

- Coğrafi konum olarak Mezopotamya; Levant, Arabistan ve Anadolu coğrafyasının kesişim noktasındadır. Afrika, Asya ve Avrupa arasında önemli bir güzergâh koridoru olma özelliği taşımaktadır. Ortadoğu mevcut konumuyla Heartland'ın kilit bölgesidir. Bu realite, Ortadoğunun kalbi Mezopotamya'yı, stratejik bir konuma taşımaktadır. Mezopotamya, Kara Hâkimiyet Teorisine göre kenar kuşakta yer alır. Mezopotamya aynı zamanda Wallerstein'ın Dünya Sistemi Teorisi ve Brzenzinski'nin Satranç Tahtası Teorisi bağlamında da incelendiğinde Ortadoğu'da iki oyuncu olmaya aday eksen ülkelere sahiptir. Bunlardan ilki Türkiye ikincisi İran'dır. Bu ülkeler sahip oldukları askeri, ekonomik ve bölgesel güçleriyle Ortadoğu'nun 'Merkez' ülkesidir. Bölge'de ki diğer ülkeler (İsrail hariç) ise gelişmişliklerine bağlı olarak yarı çevre ve çevrede yer almaktadır.
- Dünya petrol taşımacılığı %60'ın üzerinde bir oranla denizler yoluyla taşınmakta olup geri kalan kısmı ise boru hatlarıyla taşınmaktadır. Bu noktada Mezopotamya'nın ağzı ve onun dünya 'ya açılış kapısı olan Basra Körfez'i önem arz etmektedir. Basra dünya 'da en fazla petrol taşımacılığının yapıldığı körfez konumundadır. Dünya petrol

taşımacılığının %19 gibi bir oranla Basra Körfez'i üzerinde sağlanmaktadır. Umm Qasr, Khawr az Zubayr ve Emam Khomeini Limanları bölgenin stratejik konumunu daha da güçlendirmektedir. Kara Hâkimiyet Teorisi ve Deniz Hâkimiyet teorisi karşılıklı olarak değerlendirildiğinde Mezopotamya Coğrafyası Akdeniz, Basra, Karadeniz, Ege denizlerine ve Hint Okyanus'una kıyısı olan devletler tarafından yönetilmektedir. Bu bahsi geçen ülkeler aynı zamanda uluslararası askeri ve ekonomik öneme sahip stratejik boğazları 'da kontrol etmektedir. Günümüz 'de bahsi geçen denizlere kıyısı olan ülkelerin Mezopotamya Coğrafyası'nda yaşayabileceği bir güç kaybı sonucu o ülkelerin ekonomilerinde büyük bir boşluk oluşturacaktır. Bu boşluk karada olduğu gibi denizlerde de Domino Taşları Teorisi bağlamında Mezopotamya Ülkeleri'nin tamamını aşamalı olarak etkileyecektir. Bölgenin coğrafi konumu Suudi Arabistan, İran ve körfez ülkeleri için stratejik bir önem taşımaktadır. Bu ülkeler boru hatlarıyla enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşımak için Mezopotamya temel güzergâhtır.

Netice itibariyle Mezopotamya'nın tarihini, sosyo-ekonomik yapısını, doğal (fiziki) özelliklerini ve jeopolitik önemini ortaya koyma cihetinde genel bir çerçeve oluşturulmuştur.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında, dünden bugüne insanoğlunun kimlik kodlarını bünyesinde barındıran, jeopolitik önem açısından ender coğrafyaların başında gelen Mezopotamya Coğrafyası'nın coğrafi özellikleri ve onun jeopolitik önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın diğer önemli bir özelliği ise bölgenin tartışmalı olan sınırları, yerli ve yabancı kaynaklardan ortaya konulan tanımlarda incelenerek Coğrafya'nın temel prensipleri çerçevesinde bilimsel bir temelde gerekçeleriyle yeniden belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu temelde ortaya konulan Mezopotamya Coğrafyası'nın sınırları şu şekilde haritalandırılmıştır: Mezopotamya Yukarı ve Aşağı Mezopotamya olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Yukarı Mezopotamya Irak sınırlarındaki Bağdat şehrinin kuzeyinden başlayıp, bir yay gibi yükselen güneydoğu Toroslara kadar olan alanı kapsarken, Aşağı Mezopotamya ise, Bağdat'ın güneyinden başlayarak Basra Körfezi'ne kadar olan alüvyonlarla kaplı olan sahayı kapsamaktadır. Bu çerçeveden hareketle Bölge'nin kuzey sınırını bir yay gibi yükselen Güneydoğu Toroslar, doğu sınırını Dicle Nehri Havza'sının doğusundaki su bölümü çizgisi, batı sınırını Aşağı Fırat Havza'sının batısındaki su bölümü çizgisi ve güney sınırını ise ekzoreik akarsular olan Dicle ve Fırat akarsularının Irak sınırlarındaki "El Kurna" denilen köyde birleşerek Şatt'ül-Arab ismini alıp Basra Körfezi'ne döküldüğü alan oluşturmaktadır.

Mezopotamya Coğrafyası'nın jeopolitik önemi birçok parametreyle ortaya konulabilir. Çünkü Mezopotamya Coğrafyası hem doğal (fiziki) ve beşeri özellikleri bakımından zengin hem de matematik ve özel konum itibarıyla stratejik önemi olan bir coğrafyadır. Buna ek olarak bölge, sahip olduğu su ve petrol rezervleri bakımından hem küresel hem de bölgesel bir öneme sahiptir. Bu temelde bölge, hidropolitik açıdan Güneydoğu Asya'nın en büyük iki nehri olan Dicle ve Fırat nehirlerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu iki nehir havzası içerisinde debisi yüksek Karun, Diyala, Büyük Zap, Küçük Zap, Adhaim, Botan, Habur ve Karkeh gibi yan kollar da vardır. Söz konusu iki akarsu havzası yaklaşık 90 milyar metreküp su taşıdığından kapasiteleri yüksek barajlar inşa edilmiştir. Bunlar içerisinde

hidropolitik yönden, Türkiye sınırları içerisinde Atatürk ve Ilısu, İran'da Karun ve Karkeh, Suriye'de Tabqa ve Irak'ta ise Musul ve Samarra (Tharthar) baraj gölleri önem arz eder.

Mezopotamya Coğrafyası, petropolitik bağlamda İran, Irak ve Suriye olmak üzere toplamda 300 milyar varil petrol rezerviyle dünya rezervlerinin % 20'ye yakın bir orana sahiptir. Başka bir ifade ile Ortadoğu petrollerinin yaklaşık yarısı ve Dünya Petrol Üretiminin % 8'ini bu bölge karşılamaktadır. Bu nedenlerden dolayı Mezopotamya Coğrafyası hem klasik hem de çağdaş jeopolitik teoriler çerçevesinde Kenar Kuşak'ta yer almakta olup, sahip olduğu zengin potansiyeliyle 'Kenar Kuşağın Kalbi" yani "Heartlandı" konumundadır.

Mezopotamya Coğrafyası nüfus özellikleri bakımından kozmopolit bir yapıya sahip olup hem etnisite bağlamında hem de inaçsal olarak Ortadoğu'nun minyatürü görünümündedir. Bölgede Hint-Avrupa, Sami ve Ural-Altay dil ailesine mensup halklar yaşamaktadır. Mezopotamya Coğrafyası aynı zamanda üç semavi dinin mensuplarına ev sahipliği yapmaktadır. Bölge'de ayrıca Müslüman, Hristiyan ve Musevi nüfusun yanında Ezidi, Sabii ve farklı local inanç mensupları da yer almaktadır. Birçok din ve mezhep için önemli merkezlere sahip olma durumu Bölge'nin jeokültürel önemini tayin etmektedir.

Sonuç olarak Mezopotamya Coğrafyası, stratejik konumu, zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, jeokültürel derinliği nedeniyle geçmişte olduğu gibi bugün de yeryüzünün en önemli bölgelerinin başında gelmektedir. Nitekim jeopolitik alanı alt dallarıyla giderek daha fazla önem kazandığı günümüz dünyasında, bu coğrafyanın sahip olduğu tarihsel, politik, inaçsal arka plan ve bulunduğu coğrafi şartlar sebebiyle önümüzdeki süreçte de tüm dünyada üzerinde en çok tartışılacak başat coğrafyalardan biri olmaya devam edecektir. Bu çalışma Mezopotamya Coğrafyası hakkında daha sonra yapılacak çalışmalar açısından örnek teşkil edeceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Necmettin. "Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülsenkyan'ın Rolü (1890-1928)". *International Journal of Social Science*. 6/4 (2013):1-32.
- Adamo, Nasrat v.dğr. "Mosul Dam: Geology and Safety Concerns". *Journal of Civil Engineering and Architecture*, Sayı.13 (2019):151-177.
- Akbulut, Ural. "Sanayi Devrimleri Dünyanın Gidişini Değiştirdi". (2011)
- Akdeniz, Hüsmen. "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye". *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sayı.2 (2003):81-111
- Akengin, Hamza. *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*. Ankara: Pegem Yayınları, 2015.
- Akkan, Erdoğan. "Ortadoğu'da bir İslâm ülkesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. 83-85. İstanbul: TDV Yayınları 1999.
- Akman, Çiğdem. "İran İslam Cumhuriyeti'nin Yönetim Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6/38 (2019):1627-1640.
- Al- Sadoon, Watheq "ABD-İran Restleşmesi". *Uluslararası Siyaset Dergisi*. 10/88 (2019):38-46
- Alp, Mesut. *Efsanelerden Masallara Mardin*. Mardin: M.S.T Projesi, 2017.
- Âmini, Ata v.dğr "Peak flood estimation under overtopping and piping conditions at Vahdat Dam Kurdistan Iran". *Arabian Journal of Geosciences*, (2017):1-11.
- Arpa, Enver. "El- Beşir Sonrası Sudan'da İstikrar Arayışları ve Bölgesel Aktörlerin Politikaları". *Uluslararası Siyaset Dergisi*. 10/88 (Eylül-Ekim 2019):62-67.
- Arslantaş, Yüksel. "Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da Barınma". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24/2 (2014):319-343.

Aşçı, Bahar. "Medeniyetler İçin Coğrafya 'nın Önemi ve Bereketli Hilal". *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Sayı.54 (2013):41-45.

Atalay İbrahim. "Kuvaterner'deki İklim Değişmelerinin Türkiye Doğal Ortamı Üzerindeki Etkileri". *TURQUA- Türkiye Kuaterner Sempozyumu* (İstanbul V, 02-03 Haziran 2005)

Atalay, İbrahim ve Mortan, Kenan. *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Sanayi ve Ticaret A.Ş, 2006.

Atalay, İbrahim. "Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış". *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*. 4/4 (1989):7-18.

Atalay, İbrahim. *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*. İzmir: Meta Basımevi, 2001.

Ateş, Davut. "Küresel Şehirde Güvenlik Sorunu". *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı.36 (2009):1-23.

Ayboga, Ercan "Policy and Impacts of Dams in the Euphrates and Tigris Basin". *Paper for the Mesopotamia Water Forum*, Sulaymaniyah, Kurdistan Region of Iraq: (2019):1-7.

Aydın, Abdullah "Rusya'nın Enerji ve Güney Kıbrıs Politikası". *Uluslararası Siyaset Dergisi*, 10/89 (Eylül 2019): 30-33.

Bachmann, Anna v.dğr. "Tigris-Euphrates River Ecosystem: A Status Report". 1st Mesopotamia Water Forum (Sulaymaniyah, Kurdistan Region of Iraq, 6-8 April 2019): 1-24.

Bakış, Recep ve Tip, Handan. "Zap Suyu Havzası Hidroelektrik Potansiyelinin Araştırılması". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak Dergisi*. XX/2 (2007):15-42.

Barjamovic, Gojko. *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean*, ed. Peter Fibiger Bang and Walter Scheidel. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Bayer, İsmail. "Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim Duaları Semavi Kitaplar Arası Bir Karşılaştırma" *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (2017):1-14

Baykal, Zana, *Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) İle Olan Enerji İlişkileri (2002-2014)*.Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü,2014.

Baysoy, Emre. "Dünya Sistemi ve Küreselleşme". *Küreselleşme Dergisi* (2009):1-12.

Bekaroğlu, Erdem ve Yavan, Nuri. "Modern Türk Coğrafyasının Tarihsel Gelişiminde Batılı Coğrafya Okullarının Etkisi: Ampirik Bir Analiz". *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1/51, (2013):51-66

Benek, Sedat "GAP Bölgesi'nde Tarımsal Faaliyetlerin Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu". *Marmara Coğrafya Dergisi*. Sayı.26 (2012):195-215

Benek, Sedat "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafya Açısından Tarihsel Arka Planı". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15/1 (2016):171-192.

Benek, Sedat "Ortaya Çıkışı, Gelişme Seyri ve Bölgeye Etkileri Bakımından Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64/3 (2009):45-71

Benek, Sedat ve Şahap, Ahmet "Suriye İç Savaşı'nın Türkiye'nin Güneydoğundaki Sınır ve Sınıra Yakın İllerinin Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkisi". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 15/1 (2016):495-504.

Beydilli, Kemal. "Rusya" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C.35. 253-265. İstanbul: TDV Yayınları,2008.

Bogdanor, Vernon. *Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi*. çev. Erhan Yükselci v.dğr, C.2. Ankara: Ümit Yayıncılık, 2003.

Bozan, Mahmut "Üniter Yapıda Merkezîyet ve Âdem-i Merkezîyetin Uyumu". *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 8/6 (2017):21-40

Bozbaşı, Gökhan "Rabia Katliamı' nın 6. Yılında Mısır". *Uluslararası Siyaset Dergisi*. 10/88 (Eylül-Ekim 2019):76-81.

Bozkoyun, Mehmet. *Hoşap Çayı Havzası'nda (Van) Arazi Kullanımı Ve Planlamasına Yönelik Öneriler*. Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Brzenzinski, Zbigniew. *Büyük Çöküş*. çev. Keskil v.dğr. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1990.

Brzenzinski, Zbigniew. *Kontrolden Çıkmış Dünya Yirmibirinci Yüzyılın Arifesinde Dünya Çapında Karmaşa*. çev. Haluk Menemencioğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.

Brzenzinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü Ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*. çev. Yelda Türedi İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2005.

Budak, Ömer. *Sömürgecilikten Jeopolitiğe*. Ankara: Öztepe Matbaacılık, 2016.

Can, Burhan. *Suriye'nin Tarımsal Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2005.

Cavlak, Hakan ve Celep, Büşra "Avrupa Birliği Ve Self Determinasyon: "İskoçya" Örneği". *Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi*, Sayı.2 (2018):14-24

Ceylan, Şule Şahin. "Francıs Fukuyama ve Tarihin Sonu Tezi". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı.10 (Güz 2006/2):233-252.

Çağlayan, Savaş "Göç Kuramları, Göç Ve Göçmen İlişkisi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*. Sayı.17 (2006):67-91.

Çağrı, Erhan. "Avrupa'nın İntiharı" Ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51/14. (1996):259-273.

Çakırtaş, Hüseyin. *İran-Irak Savaşı (1980-1988)*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Çalışkan, Burak. *Kırım Raporu Jeopolitik Rekabette Düğüm Noktası*, İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı'nın araştırma merkezi, 2020.

Çambel, Halet ve Braidwood, Robert J. "Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Sınıflandırmalar". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, no.2589 (1980)

Çandar, Cengiz. *Mezopotamya Ekspresi Bir Tarih Yolculuğu (Türkiye- Kürtler- Ortadoğu-Batı)* İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Çandar, Cengiz. *Ortadoğu Çıkmazı*. İstanbul: Hil Yayınevi, 1984.

Çığ, Muazzez İlmiye. *Sumerli Ludingira Geçmişe Dönük Bilim Kurgu*, İstanbul: Kasnak Yayınları, 2007.

Çırak, Bekir ve Yörük, Abdülkadir. "Mekatronik Bilimin Öncüsü El – Cezeri". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.4 (2015):175-194

Çıvgın, İzzet. "Batı İran'da Tarım ve Hayvancılığın Başlangıcı: İklim, Doğal Kaynaklar ve Kültürel Temas (MÖ. 10000-7000)". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6/3 (2016):767-792.

Dağ, Abdulkadir. *İmamiyye Şiası'nda Gaybet-i Suğra*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Dağ, Ahmet Emin. *Bilad-i Şam'ın Hazin Öyküsü*. İstanbul: (İHH) İnsani Yardım Vakfı Araştırma ve Yayınlar Birimi, 2013.

Davutoğlu, Ahmet. *Medeniyetler ve Şehirler*. İstanbul: Küre Yayıncılık, 2016.

Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 2003.

Diamond, Jared. *Tüfek Mikrop ve Çelik*, çev. Ülker İnce. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2013.

Dikmenli, Onur. "Kondratieff Dalgaları Ve Türkiye'de Yazılmış Lojistik Tezler İlişkisi". *I. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi* (Kars,

1-3 Ekim 2015). Ed. Adem Karakaş v.dğr. İstanbul: Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA), 2015.

Dilek, Mehmet Sait, "Rusya Federasyonu-Suriye İlişkilerinin Temelleri". *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 16/2 (2017):58-82.

Doğanay, Hayati ve Coşkun, Ogün. *Enerji Kaynakları*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017.

Doğanay, Hayati ve Hayli, Selçuk "Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri Ve Petrol Yatakları" *Uluslararası İkinci Ortadoğu Semineri Düinden Bugüne Irak* (Elazığ: 27-29 Mayıs 2004):1-14.

Doğanoğlu, Mustafa "Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) ve Siyasal Ayrışma". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71/3(2016): 941-959.

Dugin, Alexandr. *Rus Jeopolitiği- Avrasyacı Yaklaşım*, çev. Vügar İmanov. İstanbul: Küre Yayınları, 2003.

Ebrahimi, Mohammad Reza, "Induced Seismicity Around Masjed Soleyman Dam, South West of Iran". *International Institute of Earthquake Engineering and Seismology*, (2012):1-18.

Ekmen, Selahaddin E. ve Fırat, Muhammed S. "Uluslararası Su Yollarının Kullanılmasından Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü". *Ankara Barosu Dergisi*, 75/2, (2017):179-201.

El-Mevdudî, *İslam Dünyası ve Batı Uygarlığı*. İstanbul: Adım Yayıncılık, 1989.

Emeklier, Bilgehan ve Ergül, Nihal "Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler Ve Petropolitik". *Bilge Strateji Dergisi*, 2/3 (2010):59-86.

Erdal, Selcen "Çözumsuzlüğün Adı: 'Birleşmiş Milletler'e Rağmen Keşmir". *Public and Private International Law Bulletin*, 38/1 (2018):85-106.

Erkişi, Kemal "İktisadi Gücün Stratejik Kullanımı: Jeoekonomi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52 (2017): 1025-1035.

Eroğlu, Engin. "Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları" *International Journal of History*, 8/1 (2016):37-47.

FAO. AQUASTAT "Transboundary River Basins – Euphrates-Tigris River Basin" (Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), (2009)

Ferrigno, Jane G. *Satellite Image Atlas Of Glaciers Of The World Glaciers of the Middle East and Africa-Glaciers Of Iran*. U.S. Washington: Geological Survey Professional Paper 1991.

Ferro, Marc, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi 13. Yüzyıl - 20. Yüzyıl* çev. Müna Cedden. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Fouad, Saffa F.A. ve Sissakian, Varoujan K. "Tectonic And Structural Evolution Of The Mesopotamia Plain" *Iraqi Bull. Geol. Min.* Sayı.4 (2010):33-46,

Fukuyama, Francis. *Devlet İnşası 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*, çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Fukuyama, Francis. *Tarihin Sonu mu?* çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: Rey Yayıncılık,(?).

Füller, Graham E ve Lesser, Lan O. *Kuşatılanlar İslam ve Batı'nın Jeopolitiği*. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Sabah Yayınları, 1996.

Gedikli, Fethi. "Yasa". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. C.43. 336-340. İstanbul: TDV Yayınları,2013.

Gölbaş, Alper. "Yerleşim Yerlerinin Seçiliş Biçimleri: Neolitik Kıyı Yerleşmelerine Bir Bakış" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9/46.(2016): 318-326.

Gözlü, Ahmet. *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2011.

Güler, Mehmet Çağatay ve Acun Can. "Suriye'de Doğal Kaynaklar Savaşı". *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, Sayı.293 (Eylül 2019):7-21.

Gümüş, Özkan ve Altan, Yalçın. *Petrolün Tarihçesi ve Türkiye’de Açılan Petrol Kuyuları*. Ankara: T.C. Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, 1995.

Gümüşçü, Osman. "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de Sınır Kavramı". *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı.52 (2010):79-104.

Gündüz, Şinasi “Sabii Kaynaklarında İslam ve Müslümanlar”, Trc. Şinasi Gündüz, *Milel Ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Dergisi*. 9/1 (Nisan 2012):7-30.

Gündüz, Şinasi. "Sâbiîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. C.35. 341-344. İstanbul: TDV Yayınları,2008.

Günel, Kamil, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004.

Güney, Emrullah. *Jeomorfoloji Sözlüğü*. İstanbul: Öz Eğitim Yayınevi, 1996.

Güngördü, Ersin. *Siyasi, Fiziki, Beşeri ve Ekonomik Yönü İle Devletler Coğrafyası* Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti, 2006.

Gürkas, Berna. *Bölgesel Bir Güç Olarak İran’ın Jeopolitik Konumu*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2007.

Habib Leila ve Waad Ibrahim. "Status Of Soil Resource In Syria", *Department of Soil Science* (2007)

Harmankaya, Savaş v.dğr. *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013.

Harvey, David. *Yeni Emperyalizm*. Çev. Hür Güldü. İstanbul: Everest Yayınları, 2006.

Hasani, H. "Stability of Slope and Seepage Analysis in Earth Fills Dams Using Numerical Models (Case Study: Ilam DAM-Iran)" *World Applied Sciences Journa*.21/9 (2013):1398-1402.

Hasanov, Ali. *Jeopolitik, Teorileri, Metodolojisi, Aktörleri, Tarihi Karakteristiği, Kavramları*, çev. Azad Ağaoğlu ve Fuad Şammedov. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2012.

Hatami, Haleh ve Gleick, Peter H. *Chronology of Conflict over Water in the Legends, Myths, and History of the Ancient Middle East, Water, War, And Peace In The Middle East Environment*. Washington, Heldref Publishers, 1994.

Heidarzadeh, Mohammad v.dğr "Construction and performance of the Karkheh dam complementary cut-off wall: an innovative engineering solution" *International Journal of Civil Engineering*. Sayı.17 (2018):859-869.

Hitler, Adolf. *Kavgam*. çev. Çetin Özkan. İstanbul: Mavi Çatı Yayınları, 2016.

Hrouda, Barthel. *Mezopotamya*, çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.

Huntington, Samuel Phillips. *Medeniyetler Çatışması*. Trc. Murat Yılmaz. Ankara: Vadi Yayınları, 1995.

İhtiyaç Yayıncılık. *Coğrafya Öğretmenliği Ders Notları*. Ankara: İhtiyaç Yayınları, 2016.

İlhan, Suat "Jeopolitik Kavramı ve Unsurları". *Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel* 8/4 (Kış 2002):318-322.

İlhan, Suat. *Dünya Yeniden Kuruluyor Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları*. Ankara: Ötüken Yayınevi, 1999.

İlhan, Suat. *Jeopolitik Duyarlılık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

İlhan, Suat. *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.

İnan, Yüksel "Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle)" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49/1 (1994):243-253.

İşcan, İsmail Hakkı. "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 1/ 2 (2004):47-79

Jamsari, Ezad Azraai v.dğr. "İbn Firnas and His Contribution to the Aviation Technology of the World"*Advances in Natural and Applied Sciences*, 7/1 (2013):74-78.

Kaplan, Yaşar. "Ortadoğu'da (Y)Ezidilik ve (Y)Ezidiler". *Yeni Türkiye Dergisi*. 1/82 (2016):787-797.

Karagöl, Erdal Tanas ve İsmail Kavaz. "Kaya Gazının Küresel Enerji Piyasalarındaki Yeri Ve Türkiye'deki Geleceği". *Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Sayı.222* (2017):7-23.

Karagöl, Erdal Tanas. "Modern İpek Yolu Projesi" *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, Sayı.174. (2017):1-7.

Karim, Kamal Haji "Geology of Iraq: Basic Principles Description of stratigraphy, tectonics and boundary conditions of the some Rock units in Iraq and Kurdistan during Cretaceous and Tertiary". (2011):1-55.

Kaya, Mahir, *Petrolün Kısa Tarihi, Petrol Gerçekleri ve Türkiye*. Ankara: Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2016.

Kaya, Mehmet Ali. *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2015.

Keser, İnan. *Kentsel Dinamikler Ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrileri* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Keskin, Yusuf Ziya. "Fırat Hadisi Üzerine Bir İnceleme" *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*. IV/1 (2006):39-60

Kılıç, Seyfi "İran İle Irak Arasında Sınırdaşlık İlişkileri Ve Türkiye", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, no.79 (2018):2-11.

Kırkıcı, Duygu Doğu. *Sınır Aşan Sular Bağlamında Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri*, Uzmanlık Tezi, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2014.

Kısakürek, Necip Fazıl. *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1997.

Kiraz, Sami "Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü" *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5/1 (2012):93-102.

Kocakenar, Mustafa, "Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler" *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, (2015)

Koşaroğlu. Şerife Merve v.dğr. "İpek Yolu Ekonomisi ve Türkiye Açısından Fırsatların Değerlendirilmesi" *I. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi* (Kars: 1-3 Ekim 2015) Ed. Adem Karakaş v.dğr. 27-41.

Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Kramer, Samuel Noah. *History Begins at Sumer*. Pennsylvania: The University of Press Pennsylvania, 1981.

Kuduoğlu, Alptuğ. "İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953", *İran Çalışmaları Dergisi*, 2/2 (2019):37-62.

Kuiper, Kathleen. *Mesopotamia The World's Earliest Civilization*. New York: Britannica Educational Publishing, 2011.

Kutluer, İlhan. "Medeniyet". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. C.28. 296-297. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kuzuoğlu, Remzi. *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Landsberger, Benno. "Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu" *AÜDTCF Dergisi*, 2/3(1944):419-437

Leick, Gwendolyn. *Historical Dictionary of Mesopotamia*, Trd. Jon Woronoff. *Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras*. Lanham, Maryland, and Oxford: The Scarecrow Press, 2003.

Maner, Çiğdem. *Tarih Canavarı Mezopotamya*. İstanbul: T.C. İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Marshall, Tim. *Coğrafya Mahkumları Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita*. çev. Mert Doğruer. İstanbul: Epilson Yayınevi, 2018.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich. *Komünist Manifesto*, çev. Hasan İlhan Ankara: Alter Yayıncılık, 2014.

Matherly, Carter "Operation AJAX: Roots of a Tree Grown in Distrust", *Saber and Scroll*, 2/4 (2013):124-138.

Miller, David v.dğr, *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, çev. Bülent Peker ve Nevzat Kıracı. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.

Muhaimeed, Ahmad S. v.dğr "Classification and Distribution of Iraqi Soils" *International Journal of Agriculture Innovations and Research*, 2/6, (2018): 997-1002.

N. Filiz İrge, "Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6/1 (2005):59-88.

Oğuz Kuyumcu, *Suriye Ülke Raporu*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2011)

Onüçyıldız, Mustafa v.dğr. "Fırat-Dicle Havzası Ve Irak Su Yapıları" *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Sayı.12 (2016):118-151.

Owens, Mackubin Thomas "In Defense of Classical Geopolitics", *Naval War College Review*, 52/4, (Sonbahar 1999):1-18.

Öz, Dilek Elvan. "Sınıraşan Su" Kavramı ve Bazı Örnekler Işığında Fırat ve Dicle İçin Bir Paylaşım Planı" *TMMOB Su Politikaları Kongresi*, C.2, ss. 538-549 (Ankara: 21-23 Mart 2006) TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 2006.

Özey, Ramazan. *Günümüz Dünya Sorunları*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2001.

Özey, Ramazan. "Mackinder' in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri". *Marmara Coğrafya Dergisi*. Sayı.35 (2017): 95-100

Özey, Ramazan. *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2009.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Lurlar". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. C.Ek-2. 161-162. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

Ramazan, Özey. *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*. İstanbul: Öz Eğitim Yayınları, 1996.

Rashidi, Mohammad ve Haeri, S. Mohsen, "Evaluation of behaviors of earth and rockfill dams during construction and initial impounding using instrumentation data and numerical modeling" *Journal of Rock Mechanics and Geotechnical Engineering*. Sayı.9 (2017):709-725.

Rousseau, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Rüştü, Ilgar ve Salem, Khalef "Türkiye'nin Sınırşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açıdan Bir Bakış". *Marmara Coğrafya Dergisi* Sayı.10 (2004):53-72.

Ryan, William ve Pitman, Walter. *Nuh Tufanı Tarihi Değiştiren Olaya İlişkin Yeni Bilimsel Keşifler*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2003.

Sadeghian, M.S. v.dğr "Optimising the River Karun System, Iran" *Transactions on Ecology and the Environment*, Sayı.20 (2003):111-118.

Sakman, Mücella. "İdeolojik Hegemonya İçerisinde Örgütlenen Siyasal Bir Sistem Olarak Totalitarizm" *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.55 (2015):117-126.

Sandıklı, Atilla. *Büyük Orta Doğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, Trc. Atilla Sandıklı, 15-27. İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.

Sezgin, Fuat *Tanınmayan Büyük Çağ İslam*, Trd. Resul Turan. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Sınmaz, Kadriye "Ortadoğu'da Su ve Barış: İsrail'in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları" *İHH İnsani Yardım Vakfı'nın Araştırma Merkezi (İNSAMER)*. Sayı.51 (2017):1-22.

Sırma, İhsan Süreyya. *Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.

Sissakian, Varoujan K. "Geomorphology and morphometry of the three tributaries of Adhaim river, central part of Iraq". *Journal of Environmental Sciences*. 2/3 (2013)

Sivas, Hakan. *Uygarlık Tarihi*, Ankara: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını,2013.

Sloan, Geoffrey. *Geopolitics, Geography And Strategic History*. Abingdon UK. *University Of Reading*, 2017.

Sonel, Nurettin. *Petrol Jeolojisi*, Ankara: A.Ü.F.F. Döner Sermaye İşletmesi Yayınları,1997.

Sönmez, Göktaş. "İŞİD'in Dönüşümü Ve Önümüzdeki Yeni Meseleler". *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, No.217 (2018):1-30.

Sözer, Ahmet Necdet. "Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış". *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı.2(1983):8-30.

Şahin, Cemalettin "Ortadoğu'da bir Akdeniz ülkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 544-545. İstanbul: TDV Yayınları,2009.

Şahin, Yakup. "Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş". *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 1/1 (2013):32-55.

Şahinalp, Mehmet Sait. "Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler". *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4/1(2006):105-127.

Şengün, Taner ve Boyraz, Zeki. "Doğu Ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinin Doğal Ortam Özelliklerinin Terör Faaliyetleri ve Sınır Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi". *Doğu Coğrafya Dergisi*. 13/20, (2008):267-278.

Şeşen, Ramazan. "Hittîn Savaşı," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt.18:165-167. İstanbul: TDV Yayınları.1998.

T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *İran Ulaşım Altyapısı ve Gümrük Kapıları*. İran:2019.

Tan, Altan. *HZ. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2016.

Taşkesenligil, Muhammed. "16. Yüzyılda Korkunç İvan'ın Rus Tarihindeki Rolü" *Üzerine*” *Karadeniz Dergisi*. 36/36 (2017):143-151

Taşlıgil, Nuran ve Şahin, Güven. "Ortadoğu Kavramı ve Türkiye’de Ortadoğu Coğrafyası İle İlgili Bir Literatür Çalışması". *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Bölümü Akademik Ortadoğu Dergisi*. 6/1 (2011):142-157.

Tekin, Murat. "Eski Mezopotamya’da Coğrafi ve Etnik Yapı". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı.2 (2014):111-125.

Tırıl, Alpay "Sınır Aşan Sular: Türkiye ve Paydaşlarının Sınır Aşan Sular Politikalarına Siyasal ve Ekolojik Bir Bakış". *TÜCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Türkiye* (Ankara: 3-5 Kasım 2010) Ed. Ali Özçağlar. Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2015.

Toffler, Alvin. *Üçüncü Dalga*. çev. Selim Yeniçeri. İstanbul: Koridor Yayıncılık,2008.

Topçu, Yücel ve Almaç, Ender. "Hava Gücünün Yükselişi ve Harp Prensipleri". *Savunma Bilimleri Dergisi*, 13/2 (2014):1-25.

Toynbee, Arnold J. *Uygarlık Yargılanıyor*” İstanbul: Örgün Yayınevi, 2016.

Tunçdilek, Necdet. *Güneybatı Asya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Baha Matbaası, 1962.

Turan, Bülent "Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi". *The Journal of Academic Social Science*, 3/21, (2015):485-502.

Turan, Şerafettin "Levant", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.27. 145-147. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye. *Coğrafya Geçmiş. Kavramlar. Coğrafyacılar*. Ankara: Çantay Kitabevi, 2014.

Türkeş, Murat. "Türkiye’de Gözlenen ve Öngörülen Kuraklık ve Çölleşme” *Uluslararası “Meteoroloji, Toz Taşınımı, Çölleşme Ve Erozyonla Mücadele” Çalıştayı* (26-28 Kasım Ankara 2012)

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), *2014 Yılı Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu*. Ankara: Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2015.

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. *2017 Yılı Ham Petrol Ve Doğal Gaz Sektör Raporu*. Ankara: Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2018.

Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği ARGE ŞUBESİ, *İran Ülke Raporu Otomotiv Sektörü Açısından*. (2017)

UN-ESCWA and BGR (United Nations Economic and Social Commission for Western Asia; Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe), *Euphrates River Basin, Inventory of Shared Water Resources in Western Asia*. Beirut, (2013)

Van Ticaret ve Sanayi Odası. *İran Ülke Raporu*. Van: 2018.

Wallerstein, Imanuel, *Jeopolitik ve Jeokültür Değişmekte Olan Dünya-Sistem Üzerine Denemeler*, çev. Mustafa Özel. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

Yavan, Nuri. *Bir Disiplinin İç Dünyası Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler*, Trc. Erdem Bekaroğlu v.dğr. İstanbul: İdil Yayıncılık, 2014.

Yıldırım, Suat. *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.

Yıldız Koray ve Çetinyürek Zeliha. *Irak Ülke Raporu* (Gaziantep: Gaziantep Ticaret Odası, 2015)

Yıldız, Muharrem. "Semavî Dinlerde Dicle Ve Fırat Hakkındaki Bilgiler ve Günümüze Yansıyan Gerçekler". *Journal Of Qafqaz University*, Sayı.31 (2011): 51-61.

Yıldız, Zafer. "Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 3/5 (2011):54-71.

Yılmaz, Muzaffer E. "Suriye: Süreklilik ve Değişimin Çatışması". *Ortadoğu Araştırma Dergisi (ORSAM)*. 3/30 (2011):16-23

Yılmaz, Salih. "Yeni Avrasyacılık ve Rusya". *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*. Sayı.34 (2015):111-120

Yılmaz, Seda G. ve Ertürk, Devrim "Zorunlu Göç Bağlamında Irak'lı Ezidiler ve Uyum Süreci (Mardin Örneği) ". *Mukaddime*. 8/2 (2017):197-214.

Yunus, Muhammed. *Dünden Bugüne Arakan*, çev. Hatice Uğur. İstanbul: Mavi Ofset, 2012.

Zainy, Maher T. v.dğr "The Tectonic and Structural Classifications of the Western Part of the Zagros Fold and Thrust Belt, North Iraq, Review and Discussion". *Journal of Earth Sciences and Geotechnical Engineering*, 7/2 (2017):71-89.

İnternet Kaynakları

Erişim 1 Ocak 2020, <http://www.genelturktarihi.net/yakut-el-hamevi-mucemul-buldan>

Erişim 10 Ekim 2019 <https://www.nedirnedemek.com/megalo-ne-demek>

Erişim 10 Kasım 2019 <https://www.bloomberght.com/macron-nato-nun-beyin-olumu-gerceklesti-2237549>

Erişim 10 Ocak 2019 <https://www.merriam-webster.com/dictionary/virtuoso>

Erişim 10 Ocak 2020 <https://www.superhaber.tv/basat-guc-kurami-dominant-power-makale-1343>

Erişim 12 Kasım 2019 <https://www.britannica.com/topic/domino-theory>

Erişim 12 Kasım 2019 <https://www.researchgate.net/publication/322701816>

Erişim 12 Ocak 2019 <https://incil.info/kitap/Yaratilis/15>

Erişim 13 Kasım 2019 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/insanlik-tarihinin-kara-lekesi-ikinci-dunya-savasi-/1138483>

Erişim 13 Ocak 2020 <http://www.nedirnedemek.net/pik-yapmak.html>

Erişim 13 Ocak 2020 <https://www.ilimvemedeniyet.com/baas-rejimleri-suriye-ve-irak.html>

Erişim 13 Temmuz 2018 <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-iran>

Erişim 14 Ekim 2019 https://www.opec.org/opec_web/en/

Erişim 14 Kasım 2019 source:
<http://www.riapress.com/riapress/product.lasso?productid=38>

Erişim 14 Kasım 2019 <https://www.tesadernegi.org/otuz-yil-savaslari-ve-vestfalya-antlasmasi.html>

Erişim 14 Mart 2020 <https://middle-east-online.com/en/water-levels-iraq-dams-reach-historic-heights>

Erişim 14 Ocak 2019 <https://www.bilim-teknoloji.com/kelebek-etkisi-nedir/>

Erişim 14 Temmuz 2019 <https://www.turizmnews.com/botan-vadisi-milli-park-oldu/16317/>

Erişim 15 Ağustos 2019 <https://cografyahocasi.com/10-sinif/dunyayi-birbirine-baglayan-aglar-ulasim.html>

Erişim 15 Aralık 2019 www.tdk.gov.tr › kelime=SINIR

Erişim 15 Haziran 2019 https://www.stratejikanaliz.com/hibrit-savas/#Hibrit_savas_nedir

Erişim 15 Mart 2020 <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/11/22/ataturk-baraji-maliyetinin-6-kati-gelir-getirdi>

Erişim 15 Ocak 2019 <https://hidropolitikakademi.org/uploads/wp/2014/07/H%C4%B0DRO-POL%C4%B0T%C4%B0K-b%C3%BClten-Temmuz.pdf>

Erişim 15 Ocak 2019 <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018.04.16/trump-neoconlarin-yukselisi-ve-kuresel-gerilime-dogru/>

Erişim 15 Ocak 2020 <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-hakkari-tarihce-1019/>

Erişim 15 Ocak 2020 <https://www.enerjiatlasi.com/hidroelektrik/bagisli-hes.html>

Erişim 15 Ocak 2020 <https://www.ilimvemedeniyyet.com/jeopolitik-uzerine-jeostrateji-jeokultur-jeoekonomi.html>

Erişim 15 Ocak 2020 <https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/TEZ%20SUNUMLARI/DUYGU%20Do%C4%9Fu%20K%C4%B1rg%C4%B1c%C4%B1.pdf>

Erişim 15 Temmuz 2019 <https://whc.unesco.org/en/list/113/>

Erişim 16 Aralık 2017 <http://arkeolojihaber.net>

Erişim 16 Aralık 2017 <https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/19/irak-raporu.pdf>

Erişim 16 Aralık 2017 www.sanliurfa.bel.tr/icerik/223/30/balikligol

Erişim 16 Aralık 2017 www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/mari-antik-kenti-708

Erişim 16 Aralık 2017 <http://www.kulturvarliklari.gov.tr>

Erişim 16 Aralık 2019 <http://www.mfa.gov.tr/ukrayna-kunyesi.tr.mfa>

Erişim 16 Kasım 2019 <https://www.britannica.com/biography/Rudolf-Kjellen>

Erişim 16 Ocak 2020 <http://www.dsi.gov.tr/docs/resmi-i-statistikler/2-4-2-illere-g%C3%B6re-%C3%B6zel-sekt%C3%B6r-teraf%C4%B1ndan-in%C5%9Fa-edilen-hidroelektrik-santraller-1924-2014.xlsx?sfvrsn=4>

Erişim 17 Ağustos 2019 <https://www.larousse.fr/encyclopedie/autre-region/M%C3%A9sopotamie/132908>

Erişim 17 Eylöl 2019 <https://www.bbc.com/news/world-europe-46108633>

Erişim 17 Kasım 2019 <https://meic.cfainstitute.org/2016.03.18.3-key-elements-for-successful-geopolitical-analysis/>

Erişim 17 Kasım 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137>

Erişim 17 Kasım 2019 <https://www.britannica.com/place/Mesopotamia-historical-region-Asia#ref361152>

Erişim 17 Kasım 2019 <https://www.gezilesiye.com/hakkaride-gezip-gorulecek-yerler.html>

Erişim 18 Temmuz 2019 <https://www.researchgate.net/publication/336135370>

Erişim 18 Temmuz 2019 <https://www.seslisozluk.net/mondialisation-nedir-ne-demek/>

Erişim 18 Temmuz 2019 <https://www.tercihiniyap.net/ozel-haber/ulkelerin-nufuslari-2019-h6398.html>

Erişim 19 Aralık 2019 https://fikretkorur.guncelfizik.com/wp-content/uploads/Baz%C4%B1-Kavramlar_gerc%C7ek-yasa-teori.pdf

Erişim 19 Ekim 2019 <https://www.wanttoknow.info/brzezinskigrandchessboard>

Erişim 19 Ekim 2019, http://www.arkeotekno.com/pg_153_bereketli-hilal

Erişim 19 Kasım 2019 <https://www.ntv.com.tr/dunya/modi-cammu-kesmir-kararlari-tarihi,rwNMKHOSWkeLX4-0kB7Glg>

Erişim 19 Mart 2020 <http://www.dsi.gov.tr/haberler/2018/02/02/il%C4%B1su-baraj%C4%B1-ve-hes-projesinde-sona-yakla%C5%9F%C4%B1ld%C4%B1>

Erişim 19 Mart 2020 <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/su-tutmaya-baslayan-ilisu-baraji-enerji-uretimine-hazirlaniyor/1642426>

Erişim 19 Ocak 2020 <https://www.britannica.com/topic/Dez-Dam>

Erişim 20 Ekim 2018 <http://gulf2000.columbia.edu/maps.shtm>

Erişim 20 Ekim 2019
<http://politikaakademisi.org/?s=zbigniew+brzezinski&x=0&y=0>

Erişim 20 Ekim 2019
https://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Iraq_Group_Divisions_lg.png

Erişim 20 Ekim 2019 <https://www.washingtonexaminer.com/former-presidents-barack-obama-and-george-w-bush-offer-praise-to-the-late-zbigniew-brzezinski>

Erişim 20 Eylül 2019 <http://www.petkim.com.tr/Sayfa/1/46/URETIM-TURKIYE-PETROKIMYA-SANAYI-VE-PETKIM.aspx>

Erişim 20 Kasım 2019 <http://www.hakkari.gov.tr/tarihce-ve-cografi-yapi>

Erişim 20 Mart 2020 <http://dx.doi.org/10.5772/63148>

Erişim 21 Mart 2020 <http://www.tektug.com.tr/green-projects/sirimtas.php>

Erişim 21 Mart 2020 <https://www.enerjiatlasi.com/sehir/hakkari/>

Erişim 22 Kasım 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137>

Erişim 22 Mart 2020 <https://www.britannica.com/place/Dezful#ref215562>

Erişim 23 Ekim 2019
https://www.academia.edu/4022290/Karl_Haushofer_ve_Jeopolitik_Teorileri

Erişim 23 Mart 2020 <https://www.enerjiatlasi.com/hidroelektrik/batman-baraji.html>

Erişim 24 Ekim 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48904306>

Erişim 24 Kasım 2019 http://www.dkm.org.tr/dosyalar/yayindosya_rnf27jiq.pdf

Erişim 25 Ekim 2019 <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/unutulmuyor-40070722>

Erişim 25 Ekim 2019 <https://www.cnnturk.com/dunya/arakan-sorunu-nedir-9-soruda-yaniti?page=3>

Erişim 25 Mart 2020 <https://www.enerjiatlasi.com/sehir/siirt/>

Erişim 26 Ekim 2019 <http://cografya.sitesi.web.tr/ekstansif-ve-intansif-tarimin-farklari.html>

Erişim 26 Ekim 2019 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irakta-2019a-hukumet-karsiti-gosteriler-damgasini-vurdu-/1683472>

Erişim 26 Kasım 2019 <http://apelasyon.com/Yazi/827-dogadan-gizli-sakli-geofitler>

Erişim 26 Kasım 2019 <https://www.icisleri.gov.tr/turkiyenin-nufus-haritasi>

Erişim 26 Kasım 2019 <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/mezopotamya-312>

Erişim 26 Mayıs 2019 https://kerbelatur.com/necef-ziyaretleri/#necef_ziyaretleri

Erişim 27 Mart 2020 <https://www.dogadernegi.org/devegecidi-baraji/>

Erişim 27 Mart 2020 <https://www.enerjiatlasi.com/hidroelektrik/alkumru-baraji.html>

Erişim 28 Aralık 2017 <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/.../belkischeugma-antik-kenti>

Erişim 28 Aralık 2017 <https://gezgintech.com>

Erişim 29 Aralık 2019 https://m.yeniakit.com.tr/kimdir/Henry_Kissinger

Erişim 29 Ekim 2019 <http://www.gap.gov.tr/gap-ta-son-durum-sayfa-32.html>

Erişim 29 Ekim 2019 <http://www.gap.gov.tr/tarim-sayfa-15.html>

Erişim 29 Ekim 2019 https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/hz-alinin-sehri-necef,Osqj9OtxRk2s_bPLBeKNyg/4eiSNqwrWUeG1ON7ZYgt1Q

Erişim 4 Aralık 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50216382>

Erişim 4 Aralık 2019 <https://www.dakairanmasasi.com/discover-iran/sektorler/enerji/petrol-ve-dogalgaz/>

Erişim 5 Eylül 2019 <https://siirt.tarimorman.gov.tr>

Erişim 5 Kasım 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49558423>

Erişim 5 Ocak 2020 <http://www.suriyegundemi.com/2020/01/01/suriye-genel-durum-haritasi-01-01-2020/>

Erişim 7 Eylöl 2019 <https://www.orsam.org.tr/tr/iran-kurt-bolgesel-yonetimi-sinirasan-sulari/>

Erişim 7 Kasım 2019 <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/axis-alliance-in-world-war-ii-abridged-article>

Erişim 9 Eylöl 2019 <https://www.encyclopedia.com/people/history/historians-us-biographies/alfred-thayer-mahan>

Erişim Tarihi 10 Ocak 2019 <http://www.gaziantep.gov.tr/ilimiz-gaziantep>

Erişim Tarihi 19 Ocak 2020 <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/fosfat>

Erişim Tarihi 20 Ocak 2020 <https://ordaf.org/ortadogunun-petrol-transit-gecis-noktalari/>

Erişim Tarihi 7 Ekim 2019 <http://www.acikbilim.com/2012/09/dosyalar/neil-armstrongun-ardindan-1930-2012.html>

Erişim 15 Aralık 2019 <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/boundary>

Erişim 20 Mart 2020 http://www.highestbridges.com/wiki/index.php%3Ftitle%3DKarun_3_Dam_Bridge

Erişim 23 Mart 2020 <https://waterinventory.org/sites/waterinventory.org/files/chapters/Chapter-01-Euphrates-River-Basin-web.pdf>

Erişim 26 Kasım 2019 http://isamveri.org/pdfdrg/D00130/2015_219/2015_219_SAHIN_S.pdf

Erişim 6 Haziran 2019 https://www.academia.edu/11.851.208/Glasnost_ve_Presroyka